סטוטשעגאראד

יזכור-בוך

סטשטעגאָווע
יזכור־בוך

ארויסגעגעבן פון

פּאַראיניקטן סטשעגאָווער
רעליף־קאָמיטעט

ניו יאָרק, 1951

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

Strzegowo Yizkor-Book

Published by the

UNITED STRZEGOWER RELIEF COMMITTEE

Florence Youkelson, *Secretary*

292 West 92nd St., New York 25, N. Y.

1951

פאַרדריסלעכע גריזן

זייט	שורה	געדרוקט	דאַרף זיין
15	9	טרייבצה סטנדיטשארזש	טאנדיטשארזש
18	23	ר׳ משה־יואל פּלאַט	ר׳ שמחה־יואל־פּלאַט
"	35	די גוט־באַזוכערין	די גוט־באַזויצערין
19	11	אַנרופן „נאַווא־	אַנרופן „נאַווי־
"	36	בערלין, יצחק	בערלין, חיים
"	37	חיים־יצחק	חיים־צדוק
20	6	צאלאַוניק, משה	צאלאַוניק, שמשון
"	2	צוזישן לאקריץ און אברהם־בינעם איז אַרויסגעפאַלן אַ שורה און עס דאַרף זיך לייענען : לאקריץ, בן־ציון ; לאקריץ, פּינחס ; לעווינסקי, אברהם־משה ; מארגאַלין, אברהם־בינעם ;	
37	1	אונטער זיי	הינטער זיי
85	לעצטע	איז פּאַרזונגען	איז פּאַרזונקען
110	3	. מען האָט זיי מיט	, מיט
114	לעצטע	פּאַקטישער סיי־	פּאַקטישער סייס־

אין דריטן טייל:

זייט

2. — אין נעקראַלאָג פון אברהם פיוטרקובסקי, ערשטער וואַרט פון העברייאישן טעקסט : סטשגובה — דאַרף זיין מסטשגובה.

4. — אונטער ציבע טאוב און קינדער, צוויישע שורה : מיינע שוועסטיר — דאַרף זיין : מיינע שוועסטער.

16. — אונטערשריפט : שמחה פיחוטסקי — דאַרף זיין : שמחה פיחוטקי.

" — ר׳ שאול־דוד צ׳יזוק — דאַרף זיין : ר׳ שאול־דוד צ׳יזיק.

" — לינקס, אונטן : יצחק בוגן ומטפחתו — דאַרף זיין : יצחק בוגן ומשפחתו.

ד' אלול תש"ד

לדעת

ד' אלול תש"ד

אינהאַלט

עדשטער טייל

זייט

פאַרוואָרט ..... ר. יוקלסאָן 5
מיט געבויגענע קעפ (אַרייַנפיר) ..... פ. כ.־י. 8
„סטשעגאָוע, מיר ווילן דיך ניט פאַרגעסן!“ ..... יוסף ביזבערג 9
די אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג פון סטשעגאָוע ..... יצחק באָגען 17
סטשעגאָוע לעבט אין מיין דמיון ..... יוסף ראָזענבערג 25
אָט אַזוי האָט אונדזער שטעטל
געלעבט ..... יצחק און טריינע טאַנדיטשארזש־פּיעכאָטקע 48
מיין שטעטל סטשעגאָוע, ווי איך געדענק עס .. רעכל נאָוואָגראדסקי־סטיינמאַן 54
אומפאַרגעסלעכע דריי כשר'ע יידענעס ..... פייגל ביזבערג־יוקלסאָן 58
„טאַטע נתן־אייזיק“ און „מאַמע רחל“ ..... שיינע־מלכה באָגען־ליכטיג 61
זכרונות פון סטשעגאָוע ..... יונה בערלין 62
מיין שטעטל ..... רחל קלינקוז (קלאַפּמאַן) 63
העגעד מיראַנץ און זיין פאַמיליע ..... פישל מיראַנץ 65
וועגן מיינע עלטערן יוסף און מרים מיראַנץ ..... מרדכי מיראַנץ 68
זכרונות פון מיין ליב שטעטל ..... עליע גאָרדאָן 73
מיין געבורט־שטעטל ..... אברהם־מאיר באָלנאָ 76
די סטשעגאָווער „קעמפיסקא“ ..... פייגל ביזבערג־יוקלסאָן 78

העבריאישע אַרטיקלען

זכרונות מחיי הקהלה סטשגובה ..... יצחק טנדיץ־רזש 80
והיה כי ישאלך בנך לאמר: מה זאת? ..... יוסף רוזנברג 82

צוויטער טייל — חורבן סטשעגאָוע

ווי אַזוי עס האָט זיך אָנגעהויבן ..... בן־ציון באָגען 85
דער אומקום פון די יידן אין סטשעגאָוע ..... פישל מיראַנץ 97
פּיין און הערשאַיזם פון סטשעגאָווער יידן ..... הינדע בערלין 107
מיין גרויסער בראָד ..... מלכה (פאַביאַן) גאָלדבלום 112
זכרונות וועגן מיין פאַמיליע ..... יוסף ראָזענבערג 114
ווי אַזוי איך און מיין טאַכטער זיינען לעבן געבליבן ..... מלכה פּיאַטריקאָווסקי 117
מיינע אומגעקומענע, די נאָוואָגראָסקיס, ז"ל ..... אסתר־לאה נאָוואָגראָדסקי 119
אין אייביקן אָנדענק ..... מלכה וויור 122
ערב קריג און אָנהויב פון חורבן סטשעגאָוע ..... ישראל זילבערשטראָם 123
דאָס שיינדל פון סטשעגאָוע ..... פייגל ביזבערג 127
צוויי בריוו ..... ביינוש וויור 129
צוויי בריוו ..... אברהמל פינקערט 132

דריטער טייל: נעקראָלאָגן — 16 זייטן

IN ENGLISH

In Memory of Strzegowo II
Introduction ..... *F. and N. Youkelson* III
Preface ..... *R. Youkelson* VI
Strzegowo, We Will Not Forget You! ..... *Joseph Bisberg* IX

מאַפּע פון סטשעגאָוע — זייט 16

בילדער אויף זייטן: 7, 13, 14, 15, 20, 21, 24, 55, 59, 68, 71, 72, 79, 84, 103, 106, 116, 119, 121, 127, 128, 130, 136.

פֿאָרוואָרט

איך בין ניט קיין סטשעגאָווער. מיר איז דאָס שטעטל און די יידישע קהילה פון סטשע־גאָיע געווען אינגאַנצן אומבאַקאַנט, ביז איך האָב, ווי דער וואָס האָט פֿריִיוויליק אויף זיך גע־נומען די רעדאַקטאָרישע אַרבעט פון צונויפשטעלן אָט־דעם יזכור־בוך, דורכגעלייענט דעם מא־טעריאַל, וואָס איז אין דעם בוך אַריין.

יעדער איינציקער מאַנוסקריפּט, וואָס איז דורכגעגאַנגען דורך מיינע הענט, האָט אויפ־גערופֿן פון טיפֿן צער און וויטאָק און האָט גלייכצייטיק אַרויסגערופֿן אַ באַזונ־דערן יראת־הכבוד. פֿאַר מיר איז אויפגעלעבט געוואָרן דאָס גאַנצע שטעטל מיט זיינע אייגנ־אַרטיקע, אינטערעסאַנטע טיפּן, מיט זיין פֿאַרבנרייך שטייגער־לעבן — וואָס איז דורך די נאַצישע בעסטיעס אָפּגעווישט געוואָרן.

מאָמענטנווייז האָט זיך מיר געדאַכט, אַז יעדער איינער פון די צוואַנציק קדושים, וואָס די נאַציס האָבן אויפגעהאַנגען אין קאָווינס וועלדל, אַדער די אַנדערע סטשעגאָווער יידישע מענער, פֿרויען און קינדער, וואָס זיינען פֿאַרפֿייניקט געוואָרן אויף טויט אין די געטאָס, אַדער זיינען גע־טריבן געוואָרן אין די קרעמאַטאָריעס, וואו זיי זיינען פֿאַרגאַזט און פֿאַרברענט געוואָרן, שרייט אַרויס: „פֿאַרוואָס?" — „פֿאַרוואָס האָט מען דערצו דערלאַזט?" — און האָט געפֿאַדערט משפט און נקמה.

*
**

דער סטשעגאָווער יידישער קיבוץ איז, אין פֿאַרגלייך מיט די מערסטע שטעט און שטעט־לעך פון פּוילן, געווען אַ קלייניר: בסך־הכל — אַרום 600 נפשות. סטשעגאָווע קאָן ניט אַנ־וויזן אויף אַ לאַנגער געשיכטע. דער יידישער קיבוץ דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן פֿאַרמירן ביים סאָמע ערב פון דעם היינטיקן (צוואַנציקסטן) יאָרהונדערט. סטשעגאָווע קאָן אויך ניט אָנגעבן, אַז עס האָט פון זיך אַרויסגעגעבן באַרימטע שרייבער, דיכטער אָדער גזעלשאַפֿטלעכע יידישע פֿירער, אין בריטן זיינען פון וואָרט. דער סטשעגאָווער קיבוץ איז באַשטאַנען ס'רוב פון בעלי־מלאכות און הארעפֿאַשניקעס, וועלכע האָבן — מיט גאָר אַ קליינער אויסנאַם — שווער גע־אַרבעט אויסצושלאָגן די חיונה און האָבן אויף שבת . . . אָבער פונדעסטוועגן האָט אָט־דער קליינינקער יידישער קיבוץ פֿאַרמאָגט אַ שפֿרודלדיק געזעלשאַפֿטלעך־און קולטור־לעבן, אַ פֿרעכ־טיקע יוגנט און — כאָטש אפֿילו אין מיניאַטור — פֿאַרשיידענע אַרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס.

אָט־די פֿאַקטן וועלן דאָ, אין דעם יזכור־בוך, אַרויסגעבראַכט לעבעדיק און בולט אין אַ צאָל אַרטיקלען — גרעסערע און קלענערע — אין וועלכע עס וועלן תמימותדיק, פֿאַקסטימלעך און קרעפֿטיק געשילדערט דאָס געזעלשאַפֿטלעכע, ווי דאָס שטייגער־לעבן פון דעם שטעטל.

אין שייכות צו אָט־דעם טייל ווייל איך מיט דאַנקבאַרקייט דערמאָנען דעם חשובן ר' יצחק באָגען, איינער פון די סאָמע ערשטע פּיאָנערן פון דעם יידישן ישוב אין סטשעגאָווע, וועלכער איז שוין אויך אַ לאַנג־יאָריקער תושב פון ישראל. זיין אַרטיקל וועגן דער אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג פון סטשעגאָווע, איז דער סאָמע בראשית פון דעם דאָרטיקן יידישן קיבוץ. גלייך־צייטיק אַ דאַנק דעם חשובן יוסף ראָזענבערג — אויך אַן איינוואוינער אין ישראל — וועלכער האָט, אין אַ האַלב־בעלעטריסטישער פֿאָרמע, האַרציק, אויפריכטיק און מיט לִיבשאַפט געשיל־דערט אַ גאַנצע גאַלעריי אינטערעסאַנטע טיפּן פון סטשעגאָווע. אָט־די שילדערונגען וועלן באַקרעפֿטיקט דורך אַ צאָל קלענערע פֿאַרצייכענונגען פון אַנדערע סטשעגאָווער, זכרונות וועגן מענטשן, עפּיזאָן און איבערלעבונגען — וואָס דערגאַנצן דאָס בילד פון דעם שטעטל, לעבן־שטייגער און אַטמאָספֿערע, וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער לעבעדיקער און שפֿרודלדיקער סטשעגאָווע. דורך די שילדערונגען פון די יחידים, וואָקסט אַרויס אַ קאָלירפֿול בילד פון דעם

גאַנצן קאָלעקטיוו, פון דעם יידישן ישוב מיט אַלע זיינע תנועות, ניואַנסן, ליידן, מאַטעריאַלן און האָפענונגען.

באַזונדער ווערטפול זיינען די אַרטיקלען וועגן דעם חורבן, וועגן דעם אונטערגאַנג פון סטשעגאָווע און איר קהילה, געשריבן פון די עטלעכע, וואָס זיינען געבליבן לעבן. איך וויל דאָ מיט באַזונדערער אנערקענונג דערמאָנען די אַרטיקלען פון פישל מיירמאַן, בן־ציון באָגען, הינדע בערלין און מאָלייע פיאַטרישקאָווסקי, אין וועלכע עס ווערט דערציילט, מיט אַ סך איינצל־הייטן, די גרויליקע געשיכטע פון די מאָרד־מעשים פון די נאַצישע תליונים און זייערע אַרטיקע מיטהעלפער; ווי אַזוי פאַשיסטישע מערדער האָבן אָנגעהויבן זייערע בלוטיקע מעשים און מיט וואָס פאַר בעסטיאַלישע אכזריות זיי האָבן זיי דורכגעפירט.

די קלענערע אַרטיקלען פון ישראל זילבערשטראָם, בייגוש וויור, אברהמל פינקערט און פון אָנדערע זיינען וועדטפולע און נויטיקע צוגאָבן צו דער געשיכטע פון דעם חורבן סטשעגאָווע.

פון ניט קיין קלענערן וועדט זיינען אויך די אָנדערע אַרטיקלען, איינשליסנדיק די צוויי אין העברייאיש, פון יצחק טאנדיטשרוש און יוסף ראָזענבערג (ספעציעל פאַר די „סאָבערעס" אין ישראל) און די קאָמפאָקטע קאָמפילאַציע אין ענגליש, פאַר די אַמעריקאָנער־געבוירענע, אָפשטאָמ־לער פון סטשעגאָווע. זיי אַלע זיינען וועדטפולע צוגאָבן צו דער געשיכטע פון דעם לעבן און אונטערגאַנג פון סטשעגאָווע.

פון באַזונדערן וועדט זיינען די עטלעכע גרויליקע פאָטאָגראַפיעס פון דער עקסהומאַציע פון די 20 קדושים, וואָס זיינען געהאַנגען געווארן און זיינען געבראַכט געווארן צו קבורת־ישראל אויף דעם יידישן בית־עלמין — אַ געשענדעטער און צעשמעטערטער — וואָס איז גע־בליבן ווי אַ שטומע, פאַריתומטע מצבה נאָך דעם שטעטל סטשעגאָווע און זיין קהילה, וואָס איז געווען און איז מער נישטאָ.

גרויסע אָנערקענונג פאַר דורכפירן אָט־די הייליקע אַרבעט פון עקסהומירן די צוואַנציק קדושים קומט די לעבן־געבליבענע: פישל מיירמאַן, אברהמל פינקערט, ישעיה מאַרגולין, בייגוש וויור און נתנאל פלאָט — וועלכע האָבן אויך, מיט דער מאַטעריעלער הילף פון די סטשעגאָווער לאַנדסלייט אין אַמעריקע, רעסטאָווירט דעם בית־עולם, אים אַרומגעצאַמט און אויפגעשטעלט אַ מאָנומענט אויף דעם ברודער־קבר פון די דערמאָנטע קדושים.

*
**

אויסדריקנדיק אַ דאַנק די אַלע, וועלכע האָבן אָנגעשריבן די אַרטיקלען און צוגעשטעלט פאָטאָגראַפיעס, וויל איך אויסדריקן די גרעסטע אנערקענונג און דאַנקבאַרקייט צו מיין ליבער פרוי פייגל (ביזבערג־זיוקלסאָן), וועלכע איז ניט נאָר געווען די איניציאַטאָרין פון דער אידייע וועגן אַ יזכור־בוך, געווידמעט דעם שטעטל סטשעגאָווע, נאָר וועלכע האָט אַריינגעלייגט אויבער־מענטשלעכע אַרבעט צו אַרגאַניזירן אָט־דעם גאָרניט־גרינגן פּראָיעקט און געהאָלפן אים פאַר־ווירקלעכן.

פיל צענדליקער (אויב ניט אַ פאָר הונדערט) בריוו האָט זי פאָנאַנדערגעשיקט צו לאַנדסלייט דאָ, אין די פאַראייניקטע שטאָטן פון אַמעריקע, קיין ישראל, פראַנקרייך, ענגלאַנד, פוילן — און אין די ערשטע פאָר יאָר אין די קאָנצענטראַציע־לאָגערן פון דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליע — אין וועלכע זי האָט געפאָדערט, דערמוטיקט און געמאָנט מען זאָל שרייבן פאַר דעם יזכור־בוך און אָנגעווייזן וועגן וואָס צו שרייבן. איבערהויפט האָט זי בייגעטראָגן דורך איר רייזע אין זומער, 1950, קיין אייראָפּע און ישראל, וואו זי האָט פערזענלעך באַווירקט אַ גרויסע צאָל סטשעגאָווער לאַנדסלייט, סיי אַלטע תושבים אין ישראל, סיי די לעצטנס־געקומענע אַהין פליטים, צו שרייבן פאַרן יזכור־בוך.

אַחוץ אָט־דער פונדאַמענטאַלער ארבעט, האָט פייגל, דורך איר אָפקלייב פון דעם מא־טעריאַל, דורך אויפזאַמלען פאָטאָגראָפיעס און אַלגעמיינע אָנווייזונגען, אַ סך געהאָלפן אין דעם צוזאַמענשטעל פון דעם בוך.

אן איר ענערגישער, אומדערמידלעכער אַרבעט, וואָלט ניט מעגלעך געווען אפילו צו טראַכטן וועגן אַ סטשעגאווער יזכור־בוך.

*
**

אָט־דער באַשיידענער יזכור־בוך, געווידמעט דעם אָנדענק פון דער קליינער יידישער קהילה פון סטשעגאוע, איז אַ בייטראָג צו דער לאַנגער רשימה פון ענלעכע יזכור־ביכער פון אַנדערע חרוב־געווארענע, אָדער אינגאַנצן אונטערגעגאַנגענע יידישע שטעט, שטעטלעך און קהילות. די יזכור־ביכער בכלל פאַרנעמען אַ באַזונדער ווichtיק אָרט אין דער גרויסער מעמוארן־ליטעראַטור, אין וועלכער עס איז, דורך לידער, נאָוועלן, דראַמאַטישע ווערק, דאָקומענטאַריש־פאַרשערישע ביכער און אַנדערע פאַראיביקט געווארן די גרעסטע קאַטאַסטראָפע אין דער יידישער געשיכטע, אין וועלכער זעקס מיליאָן — אַ דריטל פון אונדזער פאָלק — זיינען פאַרטיליקט געווארן.

אָט־די יזכור־ביכער וועלן פאַר דעם צוקונפטיקן היסטאָריקער דינען ווי דער וויכטיקסטער קוואַל פונוואַנען צו שעפן פאַקטישע אינפאָרמאַציע, ניט נאָר וועגן דעם אומפאַרגלייכלעכן חורבן בכלל בימי היטלער, נאָר אויך ידיעות וועגן יעדער יידישער שטאָט און שטעטל און זייערע קהילות.

*
**

אונדזער יזכור־בוך, וואָס איז מיט אַזוי פיל ציטער און פיעטעט, צוזאַמען מיט טיפן צער און טרויער באַשאַפן געווארן, ווערט צוגעטראָגן די סטשעגאָווער לאַנדסלייט און דער גרויסער יידישער עפנטלעכקייט איבער דער גאַנצער וועלט, ווי אַ באַשיידענער מאָנומענט פון אומפאַרגלייכלעכן פיין און הערראַיזם און, גלייכצייטיק, ווי אַ מצבה נאָך די קדושים פון די פאַרפייניקטע יידן פון סטשעגאָווע לדור דורות.

מיט דעם יזכור־ספר ווערט אַרייngעשריבן נאָך אַ בלוטיק קאַפּיטל וועגן דער גרעסטער קאַטאַסטראָפע אין דער געשיכטע פון אונדזער פאָלק — די פאַרטילקונג פון זעקס מיליאָן יידן און פאַרניכטונג פון אומצאָליקע יידישע קיבוצים.

דורך דעם יזכור־בוך שיקן מיר, אין נאָמען פון די קדושים, וועלכע האָבן קיין געשריבענע צוואות ניט איבערגעלאָזט — אַ קלָלה צו די נאַציס און זייערע פאַשיסטישע יורשים איבער דער גאָרער וועלט און אַ ווארנונג אין אַ מאָנונג צו אונדז פון דעם היינטיקן דור און צו די ווייטער־דיקע דורות — צו שטיין אויף דער וואַך און ניט דערלאָזן, אַז אַזעלכעס זאָל זיך וועט עס איז איבערחזרן.

יזכור — אַ הזכרה נאָך די קדושים!

יזכור — אַ דערמאָנונג וועגן אונדזערע התחייבותן הייליק צו האַלטן זייער צוואה.

ניו־יאָרק, סעפטעמבער, 1951. **ראובן יוקלאָן**

פאַרוואַלטונג פון פאַראייניקטן סטשעגאָווער רעליף־קאָמיטעט אין אַמעריקע, אויף אַ באַראַטונג.

מיט געבויגענע קעפ...

(ארוינפיר)

ביז צער־פולע הערצער און פארטרויערטע געמיטער שטייען מיר ביי דער אויפ־דעקונג פון דעם באשיידענעם דענקמאל — אט־דעם יזכור־בוך — אין אנדענק פון די קדושים און מארטיר־ער — אונדזערע אומגעברענטע טאטע און מאמע, שוועסטער און ברידער, חברים און פריינט פון אונדזער אלטן היים־שטעטל, סטשעגאוו.

בלויז עטלעכע סטשעגאווער יידן האבן זיך געראטעוועט פון די נאצי־רוצחים; בלויז עט־לעכע זיינען געבליבן לעבן צו דערציילן פון דעם חורבן. אין סטשעגאוו, ווי אין הונדערטער אנדערע שטעט און שטעטלעך פון פוילן איז נישטא מער קיין איין ייד. ס'האט דערייבער גע־נומען עטלעכע יאר נאך דעם היטלער־מבול ביז מיר האבן אויפגעזאמלט דעם מאטעריאל פאר־אט־דעם דענקמאל — דעם פנקס, אין וועלכן מיר האבן פארצייכנט פאר די וווייטערדיקע דורות די געשיכטע פון מארטירערטום און הערואיזם פון אונדזערע סטשעגאווער קדושים.

א שטעטל מיט בלויז עטלעכע הונדערט נפשות, האט סטשעגאוו די לעצטע צענדליקע יארן פון איר לעבן באווירן אויפצוענעמען און איינזאפן אין זיך די געזעלשאפטלעכע, קולטורעלע און פאליטישע שטרעמונגען און שטרעבונגען פון דעם גרויסן שפערישן יידישן קיבוץ אין פוילן. דאס קליינע סטשעגאוו איז נישט געווען אפגעשטאנען פון די ארומיקע גרעסערע שטעט ווי מלאוו, טשעכאנאוו און אנדערע.

דאס „סטשעגאווער יזכור־בוך" איז אינגאנצן געשריבן פון אייגענע כוחות און שטעלט מיט זיך פאר א מאנומענט פון אונדזער פארטילקטער קהילה, און טייווייז אויך אן אפ־שפיגלונג פונעם לעבן פון די סטשעגאווער לאנדסלייט אין אמעריקע און אין ישראל.

פארשטייט זיך, אז אין די מערסטע אפהאנדלונגען פון דעם בוך הערט מען דאס געווויין פון אבלים; אין די זכרונות — דער טאן פון הספד און עלעגיע, און אוודאי איז פאראן געיאמער אין די באשרייבונגען פון דעם חורבן. פאר די ארויסגעבער פון דעם בוך איז חורבן־סטשעגאוו, ווי די אלגעמיינע טראגעדיע, א טרויער נאך זייערע אייגענע און נאענטע . . .

זאלן די לאנדסלייט פון די פארשניטענע יידישע שטעטלעך, ווי די שארית־הפליטה, וואו נאר זיי געפינען זיך, באטראכטן דעם „סטשעגאווער יזכור־בוך" ווי א דענקמאל פאר זייערע ליבסטע און טייערסטע, סיי פאר די וואס ווערן דערמאנט אין דעם בוך און סיי פאר די וואס ווערן נישט דערמאנט.

מיר דריקן דא אויס א הארציקן דאנק און יישר־כוח די אלע לאנדסלייט, וועלכע האבן צוגעשיקט מאטעריאל פאר דעם יזכור־בוך. מיר זיינען באזונדער דאנקבאר אונדזער חשובן בן־עיר, ר' יצחק באגען, וועלכער האט דערפילט די שווערע מיסיע צו באשרייבן די אנטשטיי־אונג פון סטשעגאוו ביז דעם חורבן־היטלער.

פאר די ענגליש־רעדנדיקע קינדער און קרובים פון אונדזערע לאנדסלייט, ווי פאר די גע־בוירענע אין ישראל, דרוקן מיר, אין א פארקירצטער פארמע, א דערקלערונג אין ענגליש און אין העברייאיש וועגן דער באדייטונג פון דעם חורבן סטשעגאוו און דעם צווק פון דעם יזכור־בוך.

מיט געבויגענע קעפ און פארבראכענע הענט שטייען מיר ביי דעם באשיידענעם דענקמאל פון אונדזער אומגעברענטער סטשעגאווער יידישער קהילה. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

זאל דאס יזכור־בוך זיין א שטענדיקע דערמאנונג פאר די לאנדסלייט פון סטשעגאוו און א ספר־זכרון פאר אלע יידן לדור דורות, אז דער קיום פון יידישן פאלק איז אויף אייביק אומ־צעשיידבאר פון די אידעאלן פון „באחרית הימים" — פון סאציאלן יושר און וועלט־שלום.

פאר דער רעדאקציע־קאלעגיע פון פאראיינקטן סטשעגאווער היספס־קאמיטעט,

נויארק, סעפטעמבער, 1951. **פ. ב.־י.**

„סטשעגאָווע, מיר וועלן דיך ניט פאַרגעסן!"

פאַקטן און מאָמענטן וועגן דער אַנטשטייאונג און אויפטוואונגען פון דעם פאַראייניקטן סטשעגאָווער הילפס־קאָמיטעט אין אַמעריקע

פון יוסף ביזבערג, פּרעזידענט

אונטער דעם לאָזונג „סטשעגאָווע, מיר וועלן דיך ניט פאַרגעסן!" האָבן מיר, אין די פאַראייניקטע שטאָטן פון אַמעריקע געגרינדעט די אַרגאַניזאַציע „פאַראייניקטער סטשעגאָווער הילפס־קאָמיטעט", וועמעס אַנטשטייאונג און אויפטוואונגען איך האָלט פאַר נויטיק צו פאַרצייכענען אין דעם יזכור־בוך — אין אַנדענק פון אונדזער שטעטל סטשעגאָווע.

אַרום סוף מערץ, 1946, האָט מיין שוועסטער פּאַרעמע (פייגל) מיר טעלעפאָנירט און דערציילט, אַז זי האָט דערהאַלטן אַ בריוו פון פּוילן, דאַטירט 11טער מערץ, פון פישל מיראָנץ (וואָס איז צו יענער צייט מיר געווען אינגאַנצן אומבאַקאַנט), מיט אַ צעטל פון לעבן־געבליבענע יידן פון סטשעגאָווע, וועלכע האָבן איבערגעלעבט די נאַצישע שחיטות. אָט־די לעבן־געבליבענע, ווערט דערציילט אין דעם בריוו, זיינען דערשלאָגענע, צוזאַמענגעבראַכענע פיזיש און גייסטיק, אַן אַ גראָשן ביי דער נשמה, און נויטיקן זיך אין באַלדיקער הילף.

מיין שוועסטער האָט מיר פאָרגעשלאָגן, אַז מיר זאָלן באַלד צוטרעטן צו אַרגאַניזירן אַ רעליף־קאָמיטעט פון אַלע, אַדער פון אַזוי פיל סטשעגאָווער לאַנדסלייט וואָס עס ווערט מעגלעך זיין צו קאָנטאַקטירן, כדי צו שאַפן הילף און אַריבערשיקן צו די עטלעכע נויטלײַדנדיקע, וואָס זיינען געבליבן לעבן. זי האָט מיר דערביי געזאָגט, אַז פאַקטיש האָט זי שוין אַליין, אויף אַ קליינעם שטייגער, געמאַכט אַן אָנהויב, אָבער זי נויטיקט זיך, אַז מען זאָל איר אַרויסהעלפן און אַז מען דאַרף זען אַריינצינען אַזוי פיל פריווויליקע וויפל ס׳איז נאָר מעגלעך צוזאַמענצוברענגען. זי האָט מיר אויך געזאָגט, אַז איך וואָלט געווען דער פאַסיקער מענטש זיך צו ערנסט פאַראינטערעסירן אין אָט־דער אַרבעט.

אויפן צוויטן טאָג אי״ז מיין שוועסטער אַריבערגעקומען צו מיר און איידער איך האָב נאָך געהאַט אַ געלעגנהייט אַרויסצוריידן אַ וואָרט, האָט זי אַרויסגענומען פישלס בריוו און האָט אים אָנגעהויבן לייענען, באַמערקנדיק צו מיר: „איך האָף, אַז דו פאַרשטייסט נאָך יידיש" — אויף וואָס איך האָב געענטפערט, אַז איך וועל פאַרשטיין, אויב דו וועסט לייענען לאַנגזאַם. דאָס איז געווען זייער אַ לאַנגער בריוו, וואָס מיר האָבן שפעטער מימיאָגראָפירט און אַרויסגעשיקט קאָפּיעס צו אַלע לאַנדסלייט. אין דעם בריוו האָט פישל געשילדערט, וואָס ער האָט דורכגעלעבט און ווי אַזוי ער האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט פון די נאַציס. ער האָט אויך געשילדערט מיט איינצלהייטן, וואָס עס האָט פאַסירט מיט אונדזערע פריינט און קרובים אין סטשעגאָווע; אַז קיין איינציקער יייד איז דאָרט ניט געבליבן און אַז אפילו דער בית־עלמין איז חרוב און די מצבות זיינען געשענדעט געוואָרן.

איך האָב זייער אויפמערקזאָם אויסגעהערט, און יעדער מאָל ווען זי האָט געלייענט אַ נאָמען פון אַ מענטש, וואָס זי האָט געטראַכט, אַז איך געדענק נאָך, האָט זי זיך אָפּגעשטעלט און באַמערקט: „דו געדענקסט אָט־דעם נאָמען — זיין פרוי און די צוויי קינדער? זיי זיינען אַלע פאַרברענט געוואָרן אין די קרעמאַטאָריעס, וויל ביי איינעם פון זיי האָבן די נאַציס געפונען באַהאַלטן אַ שטיקל ברויט". און אָט אַזוי זיינען אַרויסגעבראַכט געוואָרן אַ סך גרויזאַמע פאַקטן, וואָס האָבן מיך אויפגעשוידערט.

איך האָב געבעטן מיין שוועסטער, אַז זי זאָל מיר איבערלאָזן דעם בריוו אויף אַ טאָג אָדער

צוויי און נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך געשמאַק אויסגעווײַנט, האָט זי מיר געגעבן דעם בריוו און פֿאַרלאָזט מיין אָפּיס. שפּעטער אַביסל האָב איך ווידעראַמאָל גענומען דעם בריוו און אים געלייענט פֿאַר זיך, און אין מיין געדאַנק זיינען אויפגעשוואומען דעראינערונגען פון דער צייט וועז איך בין געווען אַ קליין ייִנגל אין דעם קליינעם, פרידלעכן שטעטל סטשעגאָווע; וואו אַ סך פון אונדז האָבן פֿאַרבראַכט יוגנט אונדזער אין געמיטלעכקייט; וואו מיר פלעגן אין די נאָכ־מיטאָגס שפּילן שאַך אדער פֿאַרברענגען אויף אַן אַנדער אופן, און אין די אָוונטן אַנפירן פֿאַר־שיידענע ויכוחים — וועט אין בית־המדרש, וועט אין דער ביבליאָטעק. עס האָבן אויפגעלעבט די שבת־בייטאָגן, וועז די יוגנט פלעגט שפּאַצירן אויפן שאָסיי, וואָס האָט געפירט צו מלאָווע און אַ סך אַנדערע פריידיקע און אַנגענעמע זכרונות. און איצט — איז דאָס אַלעס חרוב, פֿאַר־ניכטעט, און וועט וויסט צי ס'וועט ווידעראַמאָל וועז אויפגעבויט ווערן.

יאָ, בין איך געקומען צום באַשלוס, אַז מיר, די סטשעגאָווער לאַנדסלייט, דאָ אין אַמעריקע, קאָנען העלפן. כאָטש ס'איז אמת, אַז די הילף וואָס מיר וועלן שאַפן וועט אפשר זיין זייער וויניק אין פֿאַרגלייך מיט די נויטן פון די לעבן־געבליבענע, וואָס זיינען אונדז אַזוי טייער, פונדעסט־וועגן דאַרפן מיר טאָן אַלץ וואָס איז נאָר מעגלעך. אין דעם האָב איך זיך איבערצייגט, אַזוי שנעל ווי די לאָגע איז געבראַכט געוואָרן צו מיין אויפמערקזאַמקייט. די פראָגע איז נאָר געווען: ווי אַזוי? און דער ענטפער איז געווען זייער אַ פשוטער: מיר מוזן שאַפן געלט און זיי העלפן פינאַנציעל און מאָראַליש, זיי דערמוטיקן און זיי געבן האָפענונג.

איך האָב טעלעפאָנירט מיין שוועסטער און איר געזאָגט, אַז איך שטים מיט איר פול־שטענדיק איין און אַז מען דאַרף זיך אַ נעם טאָן צו אַרגאַניזירן די אַרבעט. אין אַ משך פון צוויי חדשים האָבן מיר שוין געהאַט אַ היבש צעטל מיט נעמען פון לאַנדסלייט. דער אָפֿרוף פון די לאַנדסלייט אויף אונדזער ערשטן בריוו איז געווען אַן אַנגענעם־איבערראַשנדיקער. אייניקע האָבן אפילו צוגעשיקט ביישטייערונגען.

דער ערשטער צוזאַמענקונפט פון די לאַנדסלייט איז פֿאַרגעקומען אין מאַי 1947, אין אַ רעסטאָראַן אין ניו־יאָרק. אָרום פערציק מענטשן זיינען געקומען און אַן ערך טויזנט דאָלאָר איז געשאַפן געוואָרן. אָבער ניט וויניקער אייגדרוקספול און ווערטפול איז געווען דער עצם צוזאַמענטרעף פֿאַר די לאַנדסלייט גופא, צווישן וועלכע עס זייגען געווען אַ סך וואָס האָבן לאַנגע יאָרן זיך ניט געזען. אַ פרייד האָט אָט־די באַגעגעניש אַלעמען אַרומגענומען, כאָטש די סיבה וואָס האָט אונדז צוזאַמענגעבראַכט איז געווען זייער אַ טראַגישע.

מען האָט זיך דערמאָנט וועגן די יוגנט־יאָרן, וועגן דער סטשעגאָווע פון יענער צייט, וואָס האָט אין אונדזערע דמיונות אויפגעלעבט, און מען האָט מיט טיפן צער גערעדט וועגן דער מוראָדיקער טראַגעדיע פון די יידן בכלל, וועגן דעם אונטערגאַנג פון דעם פוילישן יידנטום און דער פֿאַרניכטונג פון סטשעגאָווע.

אויף דעם צוזאַמענקונפט איז באַשטימט געוואָרן דער נאָמען פון דער אַרגאַניזאַציע: „פֿאַר־אייניקטער סטשעגאָווער הילפס־קאָמיטעט" און עס איז דערווייַלט געוואָרן אַ פירער־שאַפט, וואָס האָט איבערגענומען די אַרבעט פון דעם פּראָוויזאָרישן קאָמיטעט, וואָס איז באַ־שטאַנען פון נח נאָווק, פּינחס סטאוויצקי און פייגל יוקלסאָן.

נאָך צוויי וויכטיקע פֿאַרזאַמלונגען זיינען דורך דער צייט אָפּגעהאַלטן געוואָרן — אין נאָוועמבער, 1947, ביי פייגל יוקלסאָן אין הויז, אין ניו־יאָרק, דערנאָך אַ צווייטע, אין פעברואַר, 1948, אין פילאַדעלפיע, ביי די סטיינהאוזעס. אין משך פון דער קורצער צייט האָבן מיר שוין געהאַט אַריבערגעשיקט הילף צו די געצוילטע עטלעכע לעבן־געבליבענע סטשעגאָווער, וועלכע האָבן זיך געפונן אין פוילן און צו אייניקע, וואָס האָבן זיך נאָך געפונען אין קאָנצענטראַציע־לאָגערן אין דייטשלאַנד. גלייכצייטיק איז דורך אונדזער פינאַנציעלער הילף דערמעגלעכט גע־וואָרן פֿאַר די עטלעכע סטשעגאָווער יחידים אין פוילן צו עקסהומירן די קערפערס פון 20 סטשעגאָווער קדושים, וואָס די מערדערישע נאַציס האָבן אויפגעהאַנגען און זיי מקבר זיין

אויף דעם סטשעגאָוער יידישן בית־עלמין, וואָס די היטלעריסטישע בעסטיעס האָבן געשענדעט. מען האָט אויך צוריק אויפגעשטעלט אַלע פּאַרניכטעטע מצבות און אַרומגעצאָמט דעם בית־עלמין. עס איז אין יענער צייט נאָך געשטאַנען פּאַר דעם קאָמיטעט ווי אַ באַלדיקע אויפגאָבע — אויפצושטעלן אַ מאָנומענט אויפן בית־עלמין, אין אָנדענק פון דעם חורבן סטשעגאָווע און אירע מאַרטירער. אָט־דער פּראָיעקט איז אָנגעהויבן געווארן, אָבער איז דערווייל נאָך נישט פאַרענדיקט.

דער קאָמיטעט האָט צו יענער צייט געפילט, אַז ער האָט נאָך פאַר זיך היבשע אויפגאָבן. אין דער ערשטער ריי — צו העלפן יענע לעבן־געבליבענע לאַנדסלייט, וועלכע געפינען זיך נאָך אין פאַרשיידענע קאָנצענטראַציע־לאָגערן, זיי ארויסראַטעווען פון דאָרט און זיי דערמעגלעכן אריבערפאָרן קיין ישראל (דעמאָלט פּאַלעסטינע), אָדער קיין אַמעריקע.

פאַרשטענדלעך, אַז מיט דעם וווייטערדיקן לעבן פון דעם סטשעגאָווער היפּס־קאָמיטעט, זיינען פון צייט צו צייט ארויפגעשוואומען פאַרשיידענע פראָבלעמען און אויפגאָבעס. פון צייט צו צייט — אומגעפער איין מאָל אין זעקס חדשים — וועלט אָפּגעהאַלטן אַ ברייטע פאַרזאַמלונג, צו וועלכער עס ווערן איינגעלאָדן די לאַנדסלייט פון אַלע שטעט אין אין צווישן־צייט פונקציאָנירט אַ קליינער אויספיר־קאָמיטעט, וועלכער רעאָגירט אויף מאָמענטאַלע פראָבלעמען, ווי אריבערשיקן פעקלעך שפּייז צו אריבערגעקומענע קיין ישראל, אדער ענלעכע אַקציעס, וואָס קאָנען ניט וואַרטן ביז אַן אלגעמיינער פאַרזאַמלונג.

אין די לעצטע צוויי יאָר זיינען איינגעשטעלט געווארן פאַרבינדונגען מיט סטשעגאָווער לאַנדסלייט אין ישראל — טייל פון זיי, וועלכע זיינען דאָרט אַלטע תושבים און טייל פון די שארית־הפּליטה, וועלכע זיינען אריבערגעקומען אַהין אין די לעצטע פיר־פינף יאָר. גלייכצייטיק האָט אָנגעהויבן רייף וועלן דער געדאַנק וועגן ארויסגעבן אַ יזכור־בוך, וואָס זאָל פאַרקערפערן אין זיך פאַר די וווייטערדיקע דורות, די געשיכטע פון סטשעגאָווע, פון דעם אָנהויב ביז דעם גרויסן חורבן, וועגן סטשעגאָווע איז צוזאַמען מיט נאָך הונדערטער יידישע שטעטלעך פון פוילן אָפּגעווישט געווארן — אַ ווירדיקן אָנדענק לדור־דרות.

דער קאָנטאַקט מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל האָט אַלס פועל־יוצא געבראַכט צו דער גרינדונג פון אַ קאָמיטעט פון סטשעגאָווער דאָרטן. אַזאַ קאָמיטעט: „ארגון יוצאי־סצגובה בישראל" איז געגרינדעט געווארן אין 1949, וואָס האָט געהאָלפן איינשטעלן נעענטערע פאַרבינדונגען מיט יחידים. אָט־דער בונד איז פאַרשטאַרקט געווארן, וועג מיין שוועסטער פייגל יוקלסאָן, די סעקרעטאַרשע פון דעם הילפס־קאָמיטעט, האָט אין זומער, 1950, אויף איר אייגענער איניציאַטיווע און אויף אירע פערזענלעכע הוצאות, געמאַכט מיט איר טעכטערל, נינאַ, אַ רייזע קיין איראָפּע און ישראל, און האָט אַ סך געהאָלפן צו רעאַליזירן די אידייע פון אָט־דעם יזכור־בוך, דער עיקר אין פרט פון באַווירקן די סטשעגאָווער אין ישראל — סיי די אַלטע תושבים, סיי די ניי־אריבערגעקומענע — צו שרייבן וועדטפּלע בייטראָגן צו דער געשיכטע און חורבן פון סטשעגאָוע, וואָס זיינען אין דעם דאָזיקן בוך אייגענשלאָסן.

זאָל דאָ אויך מיט דאַנק דערמאָנט ווערן די באַשיידענע געלט־ביישטייערונגען פון אונדזערע עטלעכע לאַנדסלייט אין ענגלאַנד, וואָס מיין שוועסטער האָט אויף איר רייזע קיין איראָפּע באַזוכט.

אין שייכות מיט דעם באַזוך פון אונדזער סעקרעטאַרשע אין ישראל, דאָרף דאָ פאַרצייכנט ווערן דער אויסערגעווייניקער אינטערעס און גרויסע פרייד, מיט וועלכער ס׳איז אויפגענומן געווארן דער גרוס, וואָס זי האָט געבראַכט פון אונדזערע דארטיקע לאַנדסלייט. אַלע אָנווועזנדע אויף דער פאַרזאַמלונג זיינען דורכגענומען געווארן פון אַן אומבאַשרייבלעכן געפיל, גלייך ווי אַ פאַרלאָרענער שבט וואָלט אָנטדעקט געווארן, און אַ טיפע בענקשאַפט האָט דערוואַכט אין אונדזערע הערצער, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ ים מיט דעראינערונגען, וואָס זיינען יאָרלאַנג געווען איינגעשלאָפן — דעראינערונגען וועגן דער איגענער יוגנט און אויפגלעבטע זכרונות אין דמיון וועגן יעדן איינעם, וואָס פייגל האָט דערמאָנט, מיט וועמען זי האָט זיך אין ישראל געזען.

עס איז געווען אַ גרוס פון יעדן איינעם דאָרט צו יעדן איינעם דאָ — ווי פון אַ פריינט, אַדער אַ קרוב פּערזענלעך צו אַ פריינט, אַדער אַ קרוב — און גלייכצייטיק אַ קאָלעקטיווער גרוס פון אין טייל פון אַ קיבוץ צו אַ צווייטן טייל קיבוץ, פּליטים פון אַ ייִבער און ווירדיקער גאַנצער קהלה, וואָס איז געווען און איז מער נישטאָ.

זאָלן די דריי וועלטפּוסט עלעמענטן: די אַלטע זכרונות, דער קעגנזייטיקער אינטערעס און די געמיינשאַפטלעכע אחריות אַנהאַלטן אונדזערע פאַרבינדונגען אויף לאַנגע יאָרן, אין דעם גייסט און טראַדיציע פון —

והחוט המשולש לא במהרה ינתק!

FINANCIAL REPORT as of August 7, 1951

Income

Collections during 1947	$ 937.91
Collections during 1948	1,134.60
Collections during 1949	890.00
Collections during 1950	1,131.24
From Landsleit in England, through Florence Bisberg-Youkelson	148.40
Total Income	$4,242.15

Disbursements

To Poland	$1,750.00
To Israel	500.00
36 Packages to D.P. Camps in Poland, Germany, Austria and Italy	360.00
Cash Assistance: To Sanek Plot, Austria	79.65
To Yablonowski, Paris	75.00
To Yablonowski, Medicine to Poland	48.00
Parcels and Gifts to Israel	377.80
Administrative expenses, such as Hall rent, Printing, Mimeographing, Stationery, Postage, etc.	134.08
Cash in Bank	917.62
Total Disbursements	$4,242.15

P.S. The Landsleit in Philadelphia have sent parcels directly to Israel in the amount of $110.00.

נ. ב. — אָחוץ דעם האָבן די לאַנדסלייט פון פילאַדעלפיע געשיקט דירעקט קיין ישראל פעקלעך אויף אַ סומע פון 110.00 דאָלאָר.

פינאַנץ-באריכט

ביזן 7טן אויגוסט, 1951

הכנסה פון ביישטייערונגען:

אין יאָר 1947	.....
אין יאָר 1948	.....
אין יאָר 1949	.....
אין יאָר 1950	.....
פון לאַנדסלייט אין ענגלאַנד דורך פּייגל ביזבערג־יוקלסאָן	
סך הכל	.....

הוצאות:

אַריבערגעשיקט קיין פוילן	..
קיין ישראל פאַר אַ גמ"ח קאַסע	
36 פעקלעך שפּייז און קליידער אין די "די־פּי"־לאַגערן אין פוילן, דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליע	.....
געלט־שטיצע צו סאנעק פּלאַט	
צו יאַבלאָנאָווסקי קיין פאַריז	
מעדיקאַמענטן צו יאַבלאָנאָווסקי	
פעקלעך שפּייז און מתנות קיין ישראל	.....
אַדמיניסטראַטיווע אויסגאַבן: דרוקערייַ, דירה־געלט פאַר פאַרזאַמלונג־לאָקאַלן, פאָסט־מאַרקעס, מימעאָגראַפיע א. א.	
מזומן אין דער קאַסע	.....
צוזאַמען	.....

סטרושענאווער, מיר וועלן אייך נים פארגעסן! ...

UNITED STRZEGOWER RELIEF COMMITTEE

FEIGEL YOUKELSON, SECRETARY, 292 WEST 92ND ST., NEW YORK 25, N. Y., ENDICOTT 2-4530
JOSEPH H. BISBERG, TREASURER, 331 FOURTH AVE., NEW YORK, N. Y., GRAMERCY 3-0256

HONORARY OFFICERS
NOVACK, NATHAN
STEVENS, PAUL
COHEN, SARAH

COMMITTEE
BERLIN, JAMES
BERLIN, SOL
BISBERG, NATHAN
BISBERG, RUTH
BISBERG, WILLIAM
BRODSKY, BESSIE
BRODSKY, ESTHER
BRODSKY, MORRIS
BURROWS, LEE
COHEN, RUTH
COHEN

Dear Friend, Dear

ארגון יוצאי סטשגובו בישראל

יהושע מרגולין
תל־אביב, רח' ר. ב. 2052
ישראל

צום
סטשגאווער הילפס־קאמיטעט
אין אמעריקע.

יום 15 לחדש מרץ, 1949.

מיינע לאנדסלייט,

פאר אייער הילפס־סטשענקייט,
אייער באטעריליעלע הילף וואס א'
היהרען די הייליגע ארבייט.
עלטערן און א מצבה פאר
דעם גרעל פון דער תורה
פון סים אלעם מעגלעכען

און דער עיקר פאר
ילדער

ראם לעצטע מאל פון דעם חורבן

היינט באשטעטיגן פון סטרושענאווער

ראם לעצטע מאל פון דעם חורבן

מארגען וויכטיגע מיטינג פון סטרושענאווער לאנדסלייט

RCA COMMUNICATIONS, INC.
A SERVICE OF RADIO CORPORATION OF AMERICA
7 CENTRAL PARK WEST, N. Y., TEL. CI 7-6210

CL/LZ647/PL203 WARSAW 17/16 ORD 16 1800

FEIGEL YOUKELSON 292 WEST 92ND STREET N

ZGROMADZENIU NASZYCH ZIOMKOW PRZESYLAM

POZDROWIENIA

ZA STRZEGOWIAN MAJ

RCA COMMUNICATIONS, INC.
A SERVICE OF RADIO CORPORATION OF AMERICA
7 CENTRAL PARK WEST, N. Y., TEL. CI 7-6210

קאמפילאציע פון פארשיידענע דאקומענטן פון סטשעגאווער אין אמעריקע און ישראל

סטשענאָוער לאַנדסלייט אין אַמעריקע

1) י. שטיינמאַן, 2) רעכל נאָוואַגראדסקי־שטיינמאַן, 3) מלכה וויור, 4) פאַגלמאַן, 5) יהושע בערלין, 6) פאַלאַ נאוואגראדסקי־ביזבערג, 7) נחום ביזבערג, 8) יהודית באַרנשטיין־סיידער, 9) יונה בערלין, 10) פינחס סטאוויצקי, 10) דוד ראַזענבלום, 11) סעידי סאלאָוניק, 12) אסתר נאָוואַק, 13) לייזער יאַקובאָוויטש, 14) הינדע סטאוויצקי, 15) טויבע ביזבערג (נחומס טאַכטער), 16) יעקב טאוב (פּאַריז), 18) ראַטמאַן, 19) יאָסל לעווינסקי, 20) לייב זיסקינד, 21) ר. יוקלסאָן (פּיגל ביזבערגס מאַן), 22) משה קאַהען, 23) אברהם־מאיר באַלגא, 24) דינה הערשקאוויטש־ גאַרדאַן, 25) עליע סלאוואגורסקי־גאַרדאַן, 27) מינדל טזוב־ביזבערג, 32) חוה ראַטמאַן, 33) פרוי גאַלדשלאַק, 34) משה גאַלדשלאַק, 36) צערקע נאוואגראדסקי־מארקאוויטש, 37) רחל קאַהען, 38) פייגל ביזבערג־יוקלסאָן, 39) טאובע־ביילע סטאוויצקי־זיסקינד, 40) פרוי פון משה קאַהען, 41) פרוי פון אברהם־מאיר באַלגא, 42) פישל קאַהען, 43) פרוי ראַזענבלום, 44) לייבל קאַהען, 45) אַרנאָלד ביזבערג (נחומס זון), 46) אייב ביזבערג (יוספס זון), 47) דינה נאוואגראדסקי־בארעס, 48) יצחק נאוואגראדסקי, 49) נח נאוואגראדסקי, 51) רבקה ביזבערג, 52) וואָלף ביזבערג, 55) סטיינהאוז, 56) משה גאַלדבערג, 58) נענסי ביזבערג (רבקהס טאַכטער), 59) דבורה נאָוואַגראדסקי, 60) אסתר קאוושעבראַדסקי־קעסלער, 61) יוסף ביזבערג, 63) הינדע קאַהען־סטיינהאוז און 64) פרוי פון משה גאַלדבערג.

ערשטע רייע אויבן (פון רעכטס צו לינקס) : גבריאל סטאוויצקי, משה קנובל, רויזע קנובל (רוזן), בילה רוזן (גיפס), שמואל פֿאַבריאַן, מרדכי מייראַנץ, רחל בזשעזשינע (גיפס), מיכאל קאלאקאווסקי, זיין פרוי ; יוסף רוזנבערג, איטע קופלובין (לקריץ), מרדכי בויגן, יצחק טאנדישארזש, ישראל זילבערשטראם, נתן אייזיק יאבלאנאווסקי, פּנחס מענדל וואנאבענד (יצחק באַגענם אַ שוועסטערס זון).

צווייטע רייע : מאלא פיאטריקאווסקי, שיינה־מלכה ליכטיג (באַגען), פייגע ביזבערג־יוקלסאַן, לאה באַגען, יצחק באַגען, בן־ציון לאַקריץ, פייגע־רחל לאַקריץ, פרוי נאַוואַגראדצקי (לאה נאַוואַגראדצקיס שוויגער), שמואל־בועז באַגען.

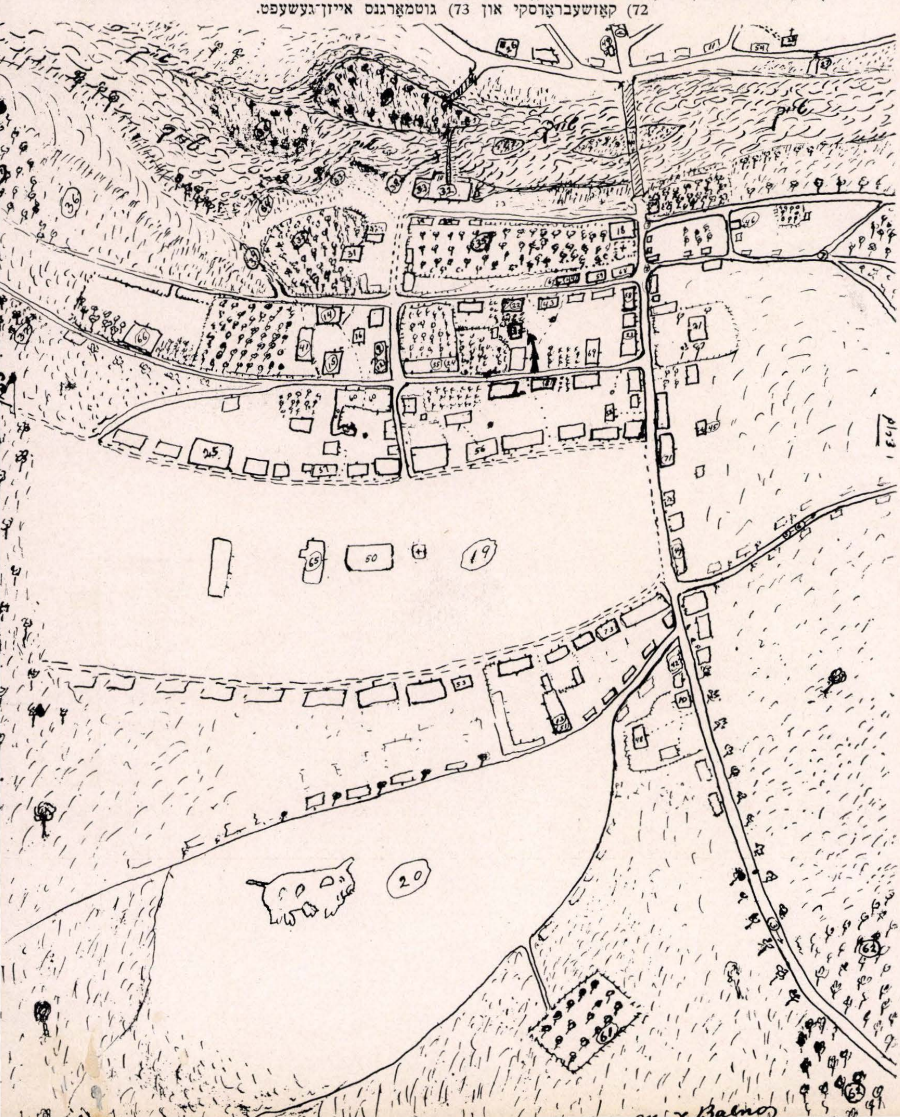
דריטע רייע : ישראל לעווין, לאה נאַוואַגראדסקי, רחל קלאַפּמאַן, שמואל קלאַפּמאַן, יוכבד ראַזענבערג (באַגען), טריינצה סטנדישארזש (פּעקאטקא), לאה טעוועלזאָן (לאַקריץ), בן־ציון באַגען, מלכה גולדבלום (פאַביאַן).

פערטע רייע : מושקאוויץ פון ראטשוינע, שמואל ראַזען, נחמן קלאַפּמאַן, שרה קלאַפּמאַן, עלקע פּשעמיסלאווסקי (מארגאליין), גיטעלע צימבער (באַגען), חיה מושקוביץ (לאַקריץ), מרים מארגאליין.

אונטן : משה בינם פּשעמיסלאווסקי, ישעיהו מארגולין.

מאפע פון דעם שטעטל סטשעגאוו, געצייכנט פון דמיון פון **אברהם־מאיר (אלבערט) באלנא**

דערקלערונגען צו דער מאפע, לויט די אנגעצייכנטע ציפערן: 1) פייגע באלנא׳ס וואוינונג, 2) וועג קיין ראטשונינ, 3) וועג קיין מלאוע, 4) וועג קיין טשעכאנאוו, 5) וועג קיין שרענסק, 6) וועג קיין ראזאנאוו, 7) וועג צום שטאטישן סאד, 8) דעם רב׳ס וואוינונג, 9) וואו מענדל טאנדיטשאדו, דער גבא׳, האט געוואוינט; 10) אברהם־יצחק שוחט׳ס הויז, 11) אישטש דעם שמש הויז און וואוינונגען פון 12) מענדל־מאיר מלמד׳ס, 13) שמשון סאלאוויק, 14) דער בית־המדרש, 15) די מקוה, 16) הכנסת־אורחים, 17) בית־עלמין, 18) געזעלשאפטלעכער פארקייז, טעאטער־זאל און פייער־הויז; 19) שטאט־מארק, 20) חזיר־מארק, 21) די פוילישע שקאלע, 22) יידישע קינדער־שול, 23) אפטייק, 24) ביבליאטעק, 25) פאטשט, 26) טורמע, 27) קלויסטער, 28) גלח׳ס הויז, 29) צמעני־טארוש, 30) שנאפס־מאנאפאל, 31) אישטע־מאיר פיאטריקאוסקיס וואוינונג און זיינע אנדערע געביידעס; און מאיאנטקעס לויט דעם סדר: 32) זיין מיל, 33) זיין טארטאק, 34) זיינע שפייכלערס, 35) זיינע סעדער, 36) זיינע לאנקעס, 37) זיינע ווילדער, 38) זיין שליוז, וואו א דינאמא האט געשאפן עלעקטריע; 39) די קעמפיסקא, 40) בריקן; וואוינונגען פון: 41) לייזער קלעזמער, 42) זאלצבערג, דער פעלדשער; 43) אהרן ביזבערג, דער קצב; 44) לייזער כרמל; 45) פישל ?עקאוועך, 46) שרה די מקוה־ציטשקע, 47) נתן־אייזיק דער רעסטאראטאר, 48) ישראל ראזען (דער קוראטניק), 49) סלאבאגורסקע, 50) אלטע רעמיזיע, 51) טוביה דער קרומער, בעל־עגלה; 52) אישטע־מאיר סטאוויצקי, בעל־עגלה; 53) מרדכי דער שניידער; 54) עליע גראטש, 55) איציק לאנקע, 56-57-58-59) די בעקער בן־ציון לאקריץ, איציק, שאנעק און לייבקע; 60) בנימין פינקלשטיין, 61) דאס וועלדל (וואו די היטלעריסטן האבן אויפגעהאנגען 20 יידן), 62) דאס מלאוועך וועלדל, 63) טייך, וואו מענער האבן זיך געבאדן און 64) וואו די פרויען פלעגן זיך באדן; 65) די שטאט־באד; וואוינונגען פון: 66) דוד טיק, 67) וועלוול סטאוויצקי, 68) אברהם הערשקאוויטש, 69) הענער מייראנץ, 70) יוסף מייראנץ, 71) אסתר קאהן, 72) קאושערדאדסקי און 73) גוטמארגנס איינ־געשעפט.

יצחק באָגען

די אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג פון יידישן סטשעגאָווע

א קליינע הקדמה

יצחק באָגען

לאה באָגען

ב״ה, כ״ה שבט, תש״ט, ב׳ למדינת ישראל.

מיט אַ פַּאַרבלוטיקט האַרץ, מיט טרערן אין די אויגן, קום איך געבן אַ קורצן איבערבליק פון אונדזער טייער און ליב שטעטעלע סטשעגאָווע, זכרונה לברכה.

הגם, ווען אַלע מענטשן זאָלן זיין שרייבער און אַלע וואָסערן זאָלן זיין טינט, וואָלט מען נישט געקאָנט באַשרייבן און שילדערן די גרויסקייט און ויכטיקייט פון אונדזער קליין שטעטל. וועט איר אפשר פרעגן: היתכן? — וויַ אַזוי קאָן מען אַזוי מגזם זיין? וויל איך ענטפערן: כאָטש עס איז געווען קליין אין קוואַנטיטעט (כמות), איז עס אין קוואַליטעט (איכות) געווען זייער גרויס, ממש אַן אַ גרעניץ.

ווי אַ וווייטערע באַשטעטיקונג צו באַקרעפטיקן דעם דאָזיקן באַגריף דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן דער פאַקט, אַז די גאַנצע געשיכטע פון דער עקזיסטענץ פון אונדזער שטעטל — פון זיין פאַקטישער אַנטשטייאונג ביז דעם אונטערגאַנג — איז וויניקער ווי אַ יובל (קנאַפּע פופציק יאָר). וועט מען שטעלט אַוועק דעם רייכן אינהאַלט, דעם עצם תוך פון דעם יידישן לעבן, ווי אַזוי עס האָט זיך אַנטוויקלט און צו וואָס פאַר אַ הויך עס האָט זיך דערהויבן, מוז מען צוגעבן, אַז דער איכות איז וווייט אַריבער־געשטיגן דעם כמות — אַ סך מער אין פראָפאָרציע צו גרויסע שטעט, וואָס האָבן עקזיסטירט אַ סך דורות יאָרן.

איז ווי אַזוי קאָן מען פאַרגעסן אַזאַ טייער שטעטל, מיט זיינע גרויסע און שיינע מידות?

ניין דאָס קאָן מען ניט פאַרגעסן! דאָס בלייבט אַן אייביקער יזכור!

און דערמאָנענדיק דאָס אַלעס, מוזן מיר זיך אָפשטעלן אויף אַ מאָמענט, זיך ערנסט פאַרטראָכטן און מאַכן אַ חשבון הנפש און זאָגן:

אוי, מה היה לנו!

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים!

יהי בימים ההם — עס איז געווען אַ דאַרף סטשעגאָווע, ביי מלאָווע, פוילן, אונטער דער הערשאַפט פון צאַרישן רוסלאַנד. דאָס דאַרף האָט דורכגעשניטן אַ טייך, מיטן נאָמען דזשאַל־דואווקע (ווקרא), וואָס האָט זיך געצויגן פון דזשאַלדא, דייטשלאַנד, ביז צום טייך ווקרא, און ווייטער ביז צום אַריינגוס אין ווייסל. אויבער דעם טייך איז געווען אַ בריק.

מיט עטלעכע און פופציק יאָר צוריק (אין 1896) האָט די צאַרישע רעגירונג אַרויס־געגעבן אַ באַפעל, אַז הונדערט און איין דערפער זאָלן פאַרוואַנדלט ווערן אין שטעטלעך, דאָס הייסט, עס זאָל אייגעאָרדנט ווערן אין מאָ אין וואָך אַ מאַרק־טאָג און אין מאָל אין אַכט וואָכן — אַן איין־טאָגיקער יריד. דאָס קליינע דערפל סטשעגאָווע איז, צוליב דער אויבנדערמאָנטער סיבה, געוואָרן אַ שטעטל.

די צאַרישע רעגירונג האָט אויך פאַראָרדנט, אַז אין „טאָרג״־טאָג (האַנדל־טאָג) זאָל קומען דער דאָקטאָר פון דערבייאיקן שטעטל שרענסק אויפצונעמען אַלע קראַנקע פון סטשעגאָווע און אומגעגנט. דער קראַנקער האָט, לויט אַ רעגירונגס באַשטימונג, באַדאַרפט צאָלן 20 גראָשן פאַר

אַ רעצעפּט. דער באַזוך פון דעם דאָקטאָר האָט באַווירקט די מענטשן אין אַרומיקן געגנט צו קומען אין שטעטל אויף „טאַרג"־טעג. נאָך אַ וויכטיקער פאָקטאָר פאַר דעם גרויסן באַזוך אין סטשעגאָוע איז געווען אַ סך שאָסעי־וועגן פון אַרומיקע שטעט, ווי מלאָוע, טשעכאַוו, ראט־שוינז, פּלינסק, שרענסק און דראבנין — וואָס האָבן געפירט צו סטשעגאָוע. אין יענער צייט איז דאָס געווען אַ זעלטנהייט אין פּוילן. און דערפאַר האָט דאָס שטעטל זיך אַנגעהויבן שנעל צו אַנטוויקלען.

אויף די „טערגער" (האַנדל־טעג) איז געקומען אַ גרויסע פּויערשע באַפעלקערונג פון ווייט געגנטן. און צוליב דעם זיינען געווען גרויסע „טאַרג"־טעג. סוחרים פון אַרומיקע שטעט זיינען אַנגעפאָרן און עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ גרויסער פּי־האַנדל, פון פערד, בהמות, חזירים, עופות און לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן — מיט באַזונדערע מערק־פּלעצער פאַר יעדן גע־ביט. אַלע רעזולטאַטן איז סטשעגאָוע געוואָרן אַ פּלאַץ פון האַנדל און פּרנסה.

ווי אויבן אַנגעמערקט איז סטשעגאָוע געווען פאַנאַנדערגעטיילט פון אַ טייך. אין דעם טייל, וואָס איז געווען אויף דער זייט, וואָס האָט געפירט צו מלאָוע, האָט געוואוינט די איבערוועגע־דיקע מערהייט פון דער יידישער באַפעלקערונג. דאָרט האָט זיך אויך איינגעשטעלט דער האַנדל. די צוויטע זייט, וואָס האָט געפירט צו ראטשוינז, איז געווען באַזעצט פון אַ קליינער קריסטלעכער באַפעלקערונג און פון אפשר אַ מנין יידישע משפחות. דאָ האָט זיך אויך געפונען די קירך. דאָס דאָזיגן איז געווען אינגעאַרדנט ביים שוחט ר' אברהם יצחק ראָזענבערג, ז"ל. איידער דער יידישער ישוב אויף דער זייט צו מלאָוע האָט זיך אַנגעהויבן, איז דאָרט געווען וואָלד, וואָס האָט געהערט צו דער גוטבאַזיצערין פּריימאַן.

בראשית, ביים סאָמע אָנהויב פון אַ יידישן ישוב אין סטשעגאָוע, איז דאָרט געווען אַ קליין הייפל יידישע משפחות, פון וועלכע אַ טייל פון די וואָס ווערן דאָ דערמאָנט, האָבן געוואוינט אין דערביאיקע דערפער. צווישן זיי: דער שוחט ר' אברהם יצחק ראָזענבערג, מיט זיין זון שמואל־בעריש; ר' משה־יואל פּלאָט, ר' נתנאל פּלאָט, ר' נתן־אייזיק פּלאָט, ר' לייזער גוטענבערג, ר' יעקב סקאוואָראָן, ר' ישראל־יצחק לעווקאָוויטש, ר' אהרן ביזבערג, ר' אליעזר כרמל, ר' אהרן־דוד זיסקינד, ר' חיים־הלל זיסקינד, ר' אורקע סטשיזא, ר' מרדכי לאָנקע, ר' העניך מאירענץ, ר' יוסף מיירענץ, משה פרידענבערג, אייזיק קאַרמאָן, פאַמיליע בענגעלסדאָרף, ראָזענבערג און עטלעכע אַנדערע, וועמעס נעמען זיינען אין דעם מאָמענט מיר ניט באַוואוסט.

אַרום יענער צייט (אין 1902) איז אַנגעקומען ר' איטשע־מאיר פּיאַטרוקאָווסקי, וועלכער האָט פאַרמאַגט לאַנדווירטשאַפט און וואָלד אין ראדזשימאָוויץ, וואָס איז ניט ווייט פון סטשעגאָוע און האָט זיך דאָ באַזעצט. ער האָט אָפּגעקויפט דעם וואָלד פון דער גוט־באַזיצערין פּריימאָן, האָט אים אויסגעהאַקט, און אויף דעם פּלאַץ האָט זיך אַנגעהויבן באַזעצן אַ יידישער ישוב אין סטשעגאָוע. אויך איך, ר' איטשע־מאיר פּיאַטרוקאָווסקים שוועסטערנס זון (פּלימעניק) בין דע־מאָלט אַנגעקומען קיין סטשעגאָוע. אויף דעם שטח האָבן זיך אויך אַנגעהויבן אַנטוויקלען די סטשעגאָוער מערק־פּלעצער.

אין דער זעלבער צייט האָט די גוט־באַזוכערין פּריימאָן אַנגעהויבן פאַרקויפן באָדן אַרום דעם וואָלד, אויף וועלכן יידן האָבן זיך באַזעצט.

מיט עטלעכע יאָר שפּעטער האָט די פּריצטע פּריימאן זיך מיישב געווען און פאַרפירט אַ פּראָצעס קעגן סטשעגאָוער און פּרעמדע סוחרים, אַז דער מערק געהערט צו איר. זי האָט גע־טענהט, אַז דעם מערק האָט זי ניט פאַרקויפט, נאָר די פלעצער אַרום. דער משפט האָט זיך געצויגן אַ לאַנגע צייט און צום סוף האָט די פּריצטע דעם פּראָצעס געוואונען. אַלע סוחרים, וועלכע האָבן זיך באַנוצט מיט אַ פּלאַץ אויף דעם מערק, האָבן גענומען צאָלן שטייערן צו איר, ביז די שטאָט־גמינע האָט איר אָפּגעקויפט די רעכט און האָט אַנגעהויבן אינמאַנען די צאָלונגען.

גלייכצייטיק האָבן קריסטן אַנגעהויבן קויפן שטיקער באָדן אַרום דעם יידישן ישוב און

יידן האָבן אַנגעהויבן אויפבויען קראַמען. אויף אַזאַ אופן האָט זיך אַנטוויקלט אַ יידישער ישוב אין סטשעגאָוע מיט אַ גרויסן האַנדל, וואָס איז געווען דורכאויס אין יידישע הענט.

סטשעגאָוע האָט אַ נייעם נאָמען באַקומען — ניי־בערלין

דאָס שטעטל סטשעגאָוע האָט מיטאַמאָל אַ נייעם נאָמען באַקומען. מען האָט עס אָנגעהויבן רופן ניי־בערלין. דער דאָזיקער שינוי־השם (נאָמען־ענדערונג) איז ניט פּראַקאַמירט געוואָרן אויף אַן אָפּיציעלן אופן און איז אין ערגעץ ניט אַריינגעשריבן געוואָרן אין די אָפּיציעלע שטאָט־ביכער. דער נאָמען ניי־בערלין איז אויפגעשוואומען צוליב פּאַלגנדיקער סיבה: אַזוי ווי פון אַ וואַלד מיט זאָמדיקן באָדן האָט זיך שנעל אַנטוויקלט אַ שיין שטעטל אויף אַ היבשן פּאָר־נעם און ס'האָבן זיך פּאַנאַדערגעלייט געשעפטן מיט האָלץ און פּרנסות; אַ שטעטל, וואָס האָט פּוסיירט מיט לעבן און טעטיקייט, און עס זיינען אַנטשטאַנען שיינע אינסטיטוציעס, האָבן מענטשן דאָס אַנגעהויבן באַצייכענען ווי „ניי־בערלין". קריסטן פלעגן דאָס אויך אָנרופן „נאָוואַ־בערלין".

איך עדענק נישט גענוי, נאָר מיין פּרוי דערציילט, אַז אויף אַ יידישער פּאַרזאַמלונג אין סטשעגאָוע איז דער נאָמען ניי־בערלין באַשטעטיקט געוואָרן און דאָס האָט זיך פּאַרשפּרייט אויך צווישן די קריסטן. אַ פּאָר יאָר איז דער דאָזיקער נאָמען אָנגעגאַנגען, אָבער ווייל דער אָפּיציעלער נאָמען איז דאָך געווען סטשעגאָוא, איז „ניי־בערלין" ביסלעכווייז פּאַרשוואונדן און פּאַרגעסן געוואָרן.

דער יידישער ישוב אין סטשעגאָוע האָט ניט געהאַט קיין אייגענע אַרגאַניזירטע קהילה און איז געווען אונטערגעוואָרפן אונטער דער קהילה פון ראַדזאַנאָוא. די ראַדזאַנאָוער קהילה האָט פון די סטשעגאָוער אויפגעמאַנט שטאָט־צאָלונגען פּאַר אַלע באַדערפענישן פון דער קהילה. דערפּאַר האָבן די סטשעגאָוער יידן זיך באָנוצט פּאַר אַלע גמינע־געברויכן מיט ראַדזאַנאָוא, ווי, למשל: איינמעלדונגען פון געבורטן, חתונות, גטן, אַדער, ווען חלילה עמיצער איז געשטאָרבן, האָט מען דעם מת מקבר געווען אויף דעם ראַדזאַנאָוער בית־עולם.

ווען הרב יצחק סרעברעניק איז אין יאָר 1904 אָנגעקומען קיין סטשעגאָוע אַלס רב, האָט קהל אָנגעהויבן אַרבעטן צו ווערן אַ זעלבסטשטענדיקע קהילה. דאָס האָט געמוזט קריגן די צושטימונג פון דער רעגירונג און פון דעם פּאָויאט אין מלאווע. לסוף, נאָך אַ סך רעגלעמענישן צווישן די צוויי קהילות איז סטשעגאָוע באַשטעטיקט געוואָרן אַלס זעלבסטשטענדיקע קהילה מיט אַלע רעכט. דאָן האָט ר' איטשע מאיר פּיאַטרקאָווסקי אַוועקגעגעבן אַ שטיק פעלד פּאַר אַ יידישן בית־הקברות. אַרום יענער צייט איז ר' פינחס פּיעטרקאָווסקי, ר' איטשע מאירס פּאָטער, געשטאָרבן און אַזוי ווי מען נישט לאָזן אַ מת אַריין אויף אַ בית־עלמין, האָט מען אויפגעבויט אַן אוהל אויף דעם ערשטן קבר.

צוואוואקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין סטשעגאָוע

ס'איז שווער זיך ענגוי צו דערמאָנען, ווער ס'איז געקומען פריער און ווער שפּעטער, זיך צו באַזעצן אין סטשעגאָוע, וועל איך דאָ פּאַרצייכענען, אויף ווייפל עס געדענקט זיך, די וואָס זיינען אַריינגעקומען, לויטן אלף־בית: איצקאָוויטש, מענדל־מאיר (מ"מ); איזראעל, נח; איידלין, עליע־לייב און זיין איידעם; איידלין, אברהם; אויזראָוויטש, וואָלף; בערלין, יצחק; בערלין, חיים־יצחק; בערלין, איטשע; בערנשטיין, מענדל (מלמד); בריוטערעגער, משה (שוחט); בזשאזא, שמואל; גאָלדשטיין, לייזער; גוטמאַרג, יחיאל; גאָלדשלאַק, משה; גאָלדבערג, שמעון; גיפּס, אליעזר; דאָווידאָוויטש, זלמן; הערשקאָוויטש, לייב (אימניצקער); הערשקאָוויטש, אברהם; וויזר, הערשל; וויעלגאַלאסקי, יעקב־משה; זאַלצבערג, מרדכי (פּעלדשער); זילבערשטראָם, הענעך; זשיכלינסקי, דוד; טיק, דוד; טשוויק, איטשע; טשישיק, שואל־דוד; טאוב, נטע;

טאנדיטשארזש, מענדל; טאנדיטשארזש, דוד; יאבלאָנאָווסקי, יצחק; יונגוויץ, שמואל; כרמל, לייזער; לאקריץ, אברהם־בינעם; נאוואגראדסקי, פייוול; נאוואגראדסקי, איצל; נאוואגראדסקי, אבא; סקאוואראָן, יעקב; סקאוואראן, יצחק; סטאוויצקי, איטשע־מאיר; סטאוויצקי, אברהם; סטאוויצקי, וועלוול; סלאבאגורסקי, אברהם; פאָגלמאָן, יהושע; פינקלשטיין, לייבל (בעקער); פערלבערג, יעקב־זלמן; פאביאן, שרגא; פינקערט . . .; פיעכאטקע, יהודה־חיים; פיעכאָטקע, פינחס; פלוינסקער, מענדל; פרידמאָן, יצחק; פרידנבערג, מאיר־יואל; צאלאָוויניק, משה; קאזשעבראדסקי, ברייגע; קאָרנבלוט . . .; קליין, אלימלך; קנאסטער, חיים; קאלאָקאווסקי, איטשע; קופערמאָן, אברהם; קלאָפמאָן, בערל; ראָזען, ישראל; ראָזענבלום, יעקב; ראָגין, משה־יונה; רעבעק, ברוך; שאָפירא, מענדל־יוסף; שאָפירא, שלמה; שאָנעק, יעקב־יוסף; שטשיזשע, אברהם.

אויסער דער רשימה איז געווען אַ נאָטירלעכער צוואווקס פון געבוירענע, אָזוי אַז דער גאַנצער ישוב פון סטשעגאָוע, אין די צוואַנציקער יאָרן, האָט זיך גערעכנט אַרום זעקס הונדערט נפשות.

דאָס שטעטל איז געווען אַן זיך אַנטוויקלט, מיט ליבשאַפט פון אייגעם צום צווייטן, אַן אונטערשייד צווישן חסידים און מתנגדים, אָדער צווישן פאַרשיידענע פאָליטישע ריכטונגען, מיט אַ פאָר יאָר שפּעטער, ווען ר׳ איטשע מאיר פיאָטרקאָווסקי האָט אָפגעקויפט פון דעם דייטשן גוט־באָזיצער בענקע די מיל מיט אַ שטח פון אַרום 6 וואָליקעס לאַנד אַרום דער מיל, האָט ער געבויט אַ שול און אַ מקוה, כמעט אויף אייגענע קאָסטן און מען האָט אויפגענומען אַ יונגמאַן, וואָס איז, לויט דעם אַלטן מנהג, נאָך געזעסן אַ סך איידעם אויף קעסט, ר׳ יצחק סרעברעניק — אין יאָר 1904 — אַלס רב, וועמען ר׳ איטשע מאיר האָט אָפגעגעבן אַ דירה אין זיין הויז.

די סטשעגאָווער באָפעלקערונג, די יידישע ווי די ניט־יידישע, איז באָאיינפלוסט געווארן פון ר׳ איטשע מאירס טיף־מענטשלעכע מידות און באָציאונגען. באָזונדער האָט זיין ברייט־האַרציקייט אַס נדבן געהאָט אַ ברייטן אָפּקלאַנג, וואָס האָט זיך אַריבערגעטראָגן אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך פון פוילן. דער אחדות־געפיל צווישן דער יידישער באָפעלקערונג האָט זיך באָזונדער אָפּגעשפּיגלט ווען ס׳זיינען געקומען די יידיש יום־טובים.

סטשעגאָוע האָט זיך באָזונדער אויסגעצייכנט אין ציט פון דעו׳ ערשטער וועלט־מלחמה, וועו אַ העלפט פון מלאָוער יידן זיינען ביים אויסברוך פון דער מלחמה, אַנטלאָפן פון מלאָוע,

בחורי לומדי דף־יומי בסצ׳עובה, 1932

פּועלי־ציון אַרגאַניזאַציע פון סטשעגאָוע

וואָס געפינט זיך ביי דער דייטשער גרענעץ, און זיינען אויפגענומען געוואָרן אין סטשעגאָוע מיט דער האַרציקסטער און ברידערלעכסטער וואַרעמקייט. יעדע הויז האָט אַריינגענומען צו עטלעכע פאַמיליעס צו זיך — איש כפי יכלתו און מער — אַן וועלכע עס איז באַלוינונגען.

אָט־די אמת־מענטשלעכע באַציאונגען צווישן דעם יידישן ישוב האָט אויך היבש באַווירקט די קריסטלעכע באַפעלקערונג. אפילו דער גלח גראַבאָווסקי, וועלכער איז געווען באַקאַנט אַלס גרויסער אַנטיסעמיט בעת ער איז פריער געווען גלח אין ראַטשוינג, איז אויך באַווירקט געוואָרן פון דער הויך־מאַראַלישער אָטמאָספערע, וואָס האָט געהערשט אין שטעטל און האָט זיך באַפרייַנדעט מיט די יידן, ווי ער האָט עס באַוויזן מיט מעשים. אילוסטראַציע דאָס צו באַשטעטיקן וועלן ווייטער אַרויסגעבראַכט ווערן.

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן אין סטשעגאָוע

דער יידישער ישוב האָט אָנגעהויבן אויפשטעלן נויטיקע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, ווי למשל: א ביקור־חולים, לינת הצדק, א חברה קדישא, חברה משניות, חברה לומדי דף־יומי, א גמילת־חסד קאַסע, א יידישע באַנק, א פרויען־אַרגאַניזאַציע און ענלעכע.

אין דער זעלבער צייט איז אויך געווען פאַרשפרייט דער געדאַנק פון השכלה און עס האָבן אין פאַרשיידענע צייטן אָנגעהויבן זיך פאַרמערן פאַליטישע פאַרטייען און ריכטונגען, ווי אגודת ישראל, צעירי אגודת ישראל, מזרחי, הפועל־המזרחי, החלוץ, אַלגעמיינע ציוניסטן, הנוער הציוני, שומר־לאומי, פועלי־ציון, השומר הצעיר, התחיה און דער בונד. די אַלע האָבן אָנגעפירט פאַר־צווייגטע טעטיקייטן, יעדע איינע אויף איר איגנאַרטיקן געביט. עס איז אָבער אויך געווען א בשותפות־געשאַפענע ביבליאָטעק און אויך א דראַמאַטישער קרייז. סיי אַרום דער ביבליאָטעק און סיי אַרום דעם דראַמאַטישן קרייז, האָבן זיך באַטיליקט אַלע, אָן אונטערשייד פון פאַלי־טישער ריכטונג.

באָוונדער אינטערעסאַנט איז צו פֿאַרצייכענען דעם פּאַקט, וואָס כאָטש די יוגנט האָט זיך געהאַט אירע אייגענע פּאָליטישע און קולטורעלע אָרגאַניזאַציעס פון פֿאַרשיידענע ריכטונגען, האָט זי דאָך, ווען עס זיינען אָנגעקומען די יידישע יום־טובֿים, זיך ניט איזאָלירט פון דעם אַל־געמיינעם יידישן לעבן, נאָר האָט זיך באַטייליקט אין פייערלעכע מאָמענטן, ווי אין די ימים־נוראים, אָדער ביי הקפות אין שמחת תורה און אַנדערע.

אין די לעצטע יאָרן זיינען געשאַפֿן געוואָרן צוויי טיפֿן קינדער־שולן: „בית יעקב" און „תרבות", אָחוץ די פון פּריער־עקזיסטירנדיקע חדרים און תלמוד־תורה'ס.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט אַ טייל פון דער יוגנט אָנגעהויבן איינזען, אַז זי האָט פֿאַר זיך ניט קיין קלאָרע פּערספּעקטיוון פֿאַר אַ געזיכערטער צוקונפט אין סטשעגאָוע, ווי אין פּוילן בכלל, און האָט אָנגעהויבן אויסוואַנדערן — ווער קיין אַמעריקע, ווער קיין קובא, אַר־גענטינע, מעקסיקע און שפּעטער אויך קיין פּאַלעסטינע (ישראל).

כאַראַקטעריסטישע עפּיזאָדן אין לעבן פון יידישן ישוב אין סטשעגאָוע

עס געדענקט זיך, אַז ווען דער יידישער ישוב אין סטשעגאָוע האָט זיך אָנטוויקלט און האָט אָנגעהויבן טראַכטן וועגן אַ רב פֿאַרן שטעטל, זיינען מיט דער הסכמה פון קהל, איך און ר' שמחה־יואל פּלאָט, ע"ה, געפֿאָרן אַלס דעלעגאַציע קיין דראָבניץ, וואו ס'האָט געוואוינט אַ גרויסער תלמיד־חכם, ר' יצחק סרעברעניק, אַן איידעם אויף קעסט, וועלכער איז געווען ראוי צו פֿאַר־נעמען די שטעלע פון רב.

ר' סרעברעניק האָט מסכים געווען און מיר האָבן זיך צוריקגעקערט מיט אים קיין סטשע־גאָוע. געדענקט זיך, אַז ער האָט געטראָגן דאָס טראַדיציאָנעלע „יידיש היטל", וואָס איז ניט פֿאַסיק פֿאַר אַ רב און איך האָב דעריבער אויסגעביטן זיין היטל אויף אַ רבנישן קאַפּעליוש.

דאָס שטעטל האָט אויפגענומען דעם נייעם רב מיט גרויס כבוד און ר' איטשע מאיר פּיאטרקאָווסקי האָט אים אויסגעטיילט אַ דירה אין זיין הויז, וואו דער רב האָט זיך באַזעצט. ווי אַ טייל פון דעם רבס הכנסה האָט קהל אים איבערגעגעבן — אַ זאַך וואָס איז געווען אַ טראַדי־ציאָנעלע איינשטעלונג אין אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך — דאָס אויסשליסלעכע רעכט צו פֿאַרקויפן הייוון. אפילו פון די קריסטלעכע בעקער האָבן אַ טייל פון זיי געקויפט הייוון ביים רב.

עס איז אויך אייגנפּפֿירט געוואָרן ווי אַ פּעסטגעשטעלטער מנהג, אַז אין די יידישע יום־טובים פלעגן די יידן פון שטעטל זיך פֿאַרזאַמלען ביים הרב סרעברעניק און פֿאַרברענגען ביי אים זייער פייערלעך. נאָך אַ שיינע אינפּירונג איז געווען, אַז די בעלי־בתים פלעגן פֿאַר אַ יום־טוב שיקן דעם רב און דעם שוחט כיבוד יום־טוב.

כידוע, איז ביז ר' יצחק סרעברעניק איז געוואָרן דער רב פון שטעטל און אפילו אַ שטיק צייט נאָך דעם ווי ער איז שוין געווען רב, איז סטשעגאָוע נאָך אַלץ געווען אָפּהענגיק פון דער ראַדזאַנאָווער קהילה. אין אַ געוויסן טאָג, באַלד נאָך דעם ווי ר' יצחק סרעברעניק איז אָנגענו־מען געוואָרן אַלס רב, איז ר' יהודה לייב ראַזענבלום, דער רב פון ראַדזאַנאָוא, געקומען קיין סטשעגאָוע און אַרויסגעטראָטן קעגן דעם, וואָס סטשעגאָוע האָט אייגנעשטעלט אַן אייגענע כסא הרבנות. אין דעם האָט זיך געמערקט אַ שטילער קאַמף צווישן די צוויי רבנים.

אויסגעדריקט האָט זיך דער קאַמף אויף אַזאַ מין אייגנאַרטיקן אופן: ביידע רבנים האָבן יענעם שבת געדאָוונט אין דער זעלבער שול, ביידע האָבן „געזאָגט" די הויכע קריאת־שמע. ביידע האָבן געדאָוונט די לאַנגע שמונה־עשרה און ביידע האָבן גערשנט. געזיגט האָט הרב סרעברעניק, ווילכער האָט געהאַט הינטער זיך די מערהייט פון דער סטשעגאָווער קהילה, און פֿאַרענדיקט האָט זיך דערמיט, וואָס די רעגירונגס־מאַכט האָט באַשטעטיקט, אַז סטשעגאָוע איז ראוי צו ווערן זעלבסטשטענדיק.

דער שם פון הרב סרעברעניק איז געשטיגן און האָט זיך אַריבערגעטראָגן אין אַנדערע

יידישע קהילות, און ווען אין זאקראָטשין איז נפטר געוואָרן דער רב, איז הרב סרעברעניק דאָרט אויפגענומען געוואָרן צו פאָרנעמען דעם כסא הרבנות.

ווי באַיאוסט, פלעגן רבנים און מגידים פאָרן איבער שטעט און שטעטלעך צו האַלטן דרשות. צווישן זיי איז איינמאָל געקומען קיין סטשעגאָווע הרב ר׳ יעקב־שלמה סימיאטיצקי און האָט באַגייסטערט דעם גאַנצן עולם מיט זיין פייערדיקער דרשה. ער האָט אויף אַזוי פיל אויסגענומען, אַז ער איז באַשטימט געוואָרן בפה אחד אַלס רב. ער איז אויך געווען זייער באַ־גאַבט אַלס בעל־מגן און פלעגט באַגייסטערן דעם עולם מיט זיינע תפילות. ער האָט בכבוד אָנגענאָמען דעם כסא הרבנות אין סטשעגאָווע ביז די לעצטע טעג, ווען די נאַצישע חיילות, ימ״ש, זיינען באפאלן דאָס שטעטל. הרב סעמיאטיצקי איז נפטר געוואָרן אין דער וואַרשעווער געטא. תנצב״ה.

סטשעגאָווער גמינע

די סטשעגאָווער שטאָט־רעגירונג, די גמינע, פאָליציי, אפילו דער גלח, דער דאָקטאָר — אַלע זיינען געווען זייער באַפרייַנדעט מיט די יידן. די שטאָטישע ליי־קאָסע איז געגרינדעט געוואָרן געמיינשאַפטלעך פון די יידן און קריסטן. די קריסטן פלעגן אַריינלייגן זייער געלט אין דער קאָסע און די יידן האָבן דאָס אויסגעאַרגט. ווען ס׳איז געקומען צו וואַלן, האָבן אַלע קריסטן געשטימט, אַז איטשע־מאיר פיאטרקאָווסקי זאָל זיין דער פאָרזיצער פון דער קאָסע. שפּעטער, ווען ר׳ איטשע־מאיר האָט זיך אָפּגעזאָגט, איז געוואָרן אויסגעוויילט דער גלח גראַאָווסקי און ר׳ אליעזר גיפס. דער אָנערקענטער אָנפירער איז געווען גיפס.

עס נעדענקט זיך אַ פאַל ווען איך האָב זיך געניטיקט אין אַ הלוואה פון 800 זלאָטעס, און ס׳איז אויסגעפאַלן אין אַ זונטיק, איז ר׳ אליעזר גיפס אַוועקגעגאַנגען צום גלח און אים געטראָפן אָנגעטאָן אין זיינע גלחשע דינסט־קלייַדער, האָט דער גלח זיך איבערגעטאָן און איז געקומען זיך אונטערשרייבן, אַז איך זאָל קאָנען באַלד קריגן די הלוואה.

אָט איז נאָך אַן אינטערעסאַנטער עפּיזאָד: עס איז געווען אַ פאַל ווען דער דירעקטאָר פון דער פּוילישער שקאָלע האָט באַלויידיקט אַ יידיש יינגל, האָבן די יידן געדרופן אַן אסיפה די זאָל צו באַהאַנדלען. איז דער דירעקטאָר געקומען צו דער אסיפה און האָט די יידן איבערגעבעטן און צוגעזאָגט, אַז מער וועט אַזעלכעס ניט געשען.

סטשעגאָווער יידן אין פאַלעסטינע

וועגן די באַציאונגען צו פאַלעסטינע, זיינען צווישן דעם יידישן ישוב פון סטשעגאָווע געווען פאַרשיידענע מיינונגען און שטימונגען, ווי בכלל אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך פון פוילן. נאָך דער עלטער־מלחמה האָט ביי אַ היבשן טייל סטשעגאָווער זיך אָנגעהויבן פילן אַ דראַנג צו פאָרן קיין פאַלעסטינע. אַזוי איז ר׳ איטשע־מאיר פיאטרקאָווסקי, ז״ל, דריי מאָל געפאָרן מיט דעם געראַר רבין קיין פאַלעסטינע, פונוואַנען ער האָט געשיקט קאָרעספאָנדענצן צו ״דאָס יידישע וואָרט״, אין וועלכע ער האָט באַשריבן דאָס פאַלעסטינער לעבן פון די יידן אין יענער צייט.

שפּעטער־צו איז ר׳ אברהם קופּערמאַן, אַן איידעם פון דעם שוחט ר׳ אברהם־יצחק ראָזענבערג, ז״ל, אַוועקגעפאָרן קיין פאַלעסטינע, וואו ער איז געוואָרן ראש־הישיבה אין טבריה. מיט יאָרן שפּעטער איז אַוועקגעפאָרן ר׳ אליעזר גיפס מיט זיין גאַנצער פאַמיליע. ביי זיין אָפּפאָרן האָט דאָס גאַנצע שטעטל אים באַגלייט מיט גרויס כבוד. ר׳ אברהם־בינעם מארגאלין האָט אים באַגלייט רייטנדיק אויף אַ וויים פערד, וואָס האָט צוגעגעבן אימפּאָזאַנטקייט צו דעם פייערלעכן מאָמענט. אַלע יידן האָבן אים צוגעוואונטשן, אַז ער זאָל זיין דער, וואָס וועט אויסטרעטן אַ וועג פאַר אַלע אַנדערע אים נאָכצופאָרן.

לייַדער, האָט ר׳ אליעזר גיפס ניט מצליח געווען און איז צוריקגעקומען קיין פוילן און איז

שפּעטער, אין דער צייט פון דעם איבערפאַל פון די היטלעריסטישע מערדער, אומגעקומען מיט אַלע אַנדערע סטשעגאָווער יידן. זייענדיק אין פּאָלעסטינע האָט ער באַוויזן דאָרט חתונה מאַכן זיין עלטסטע טאָכטער לאה און אַדאָנק דעם, זיינען נאָך דריי פון זיינע קינדער אַהין אַריבערגעפאָרן. דער פינפטער, משה, דער אינציקער, וועלכער האָט זיך געראַטעוועט פון היטלערס מערדער איז נאָכן גרויסן חורבן אין פוילן געקומען אין 1945 קיין ישׂראל.

מיט אַ צייט פריער, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז אַוועקגעפאָרן קיין פּאָלעסטינע בן־ציון לאקריץ און אויך איך מיט מיין פּאָמילי־ע און דערנאָך זיינען איינציקווייז אַריבערגעקומען נאָך סטשעגאָווער, אַזוי אַז אין איצטיקן מאָמענט ציילן זיך צווישן 60 און 70 נפשות פון סטשעגאָווער אין ישׂראל.

דער אונטערגאַנג פון סטשעגאָווע

בעתן אונטערגאַנג פון דעם ליבן, אומפאָרגעסלעכן שטעטלע בין איך שוין דאָרט ניט געווען. דאָס טראַגישע קאַפּיטל פון דעם חורבן און שרעקלעכע פיניקונגען האָבן אַנדערע, פון די שארית־הפּליטה, וועלכע האָבן די טראַגעדיע אַליין איבערגעלעבט, באַשריבן אין דעם בוך.

דאָס האָרץ וועט פאַרצייטערט און פאַרקלעמט ווען מען גיט אַ טראַכט וועגן דעם מוראדיקן חורבן, אין וועלכן אונדזער ליב שטעטעלע סטשעגאָווע איז אויך מיטגעריסן געוואָרן מיט דעם בלוטיקן שטראָם, וואָס האָט אַריינגעכאַפּט דעם כלל ישׂראל — איינשליסנדיק דאָס פּוילישע יידנטום.

ביי דער געלעגנהייט וויל איך שליסן מיט מזכיר זיין דעם אָנדענק פון מיין טייערער און ליבער טאָכטער ברייגע־רחל מיט איר מאַן חנא סטאוויצקי און מיינע צוויי איניקלעך — אהרן וצבי יהודה, און מיינע צוויי טייערע שוועסטער לאה און רחל מיט איר מאַן מאיר און זייערע קינדער. תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

יזכור אלקים נשמת כל אנשי עיר סטשגובה ונשמת כל קרובי וקרובותי ונשמת כל קדושי ישראל, הן שהומתו, הן שנהרגו, הן שנשחטו, ושנשרפו, ושנטבעו, ושנחנקו, הן שהותלו על קדושת השם. ה׳ ינקום את דמם ותנצב״ה.

גרופּע הנוער הציוני אין סטשעגאָווע

יוסף ראָזענבערג (תל־אביב)

סטשעגאָווע לעבט אין מיין דמיון

דאָס לעבן האָט זיך זיינע געזעצן, איינגעאָרדנט פֿלאָנמעסיק ווי דורך ענגיטע אויגן־נירן. די געזעלשאפט איז איינגעטיילט אין פאַמיליעס, יעדער מענטש אַפֿס פאַמיליע־מיטגליד שפּילט זיין ראָלע אין זיין צייט, אָבער ס׳גלייכגעוויכט האָלט דער מענטש נאָר אַן אין די ראַמען פון דעם גאַנצן פאַמיליען־לעבן. עס קומען מיט דער צייט אַן פאַרשיידענע ענדערונגען, נעמלעך: מענטשן ווערן געבאָרן; דאָס הייסט, פון צייט צו צייט איז צוגעקומען אין מיטגליד אין דער משפּחה. מענטשן שטאַרבן; דאָס הייסט, פון צייט צו צייט איז אַפֿגעקומען איין מיטגליד פון דער משפּחה. אָט די פאַקטן שאַפן פריידיקע אָדער טרויעריקע, אָבער, אין אַלגעמיין, בלייבט דאָס גלייכגעוויכט . . . די פאַמיליע, אָלס גאַנצע, איז ווי אַ בוים מיט טיפע וואָרצלען אין דער ערד, מיט פיל צווייגן אויפן שטאַם, טיילמאָל וועלכע אָפּגעטריקנט איין וואָרצל . . . טיילמאָל קומט צו אין צווייג. אין דעם אַלגעמיינעם באַלאַנס איז שטענדיק פאַראַן אַ שטאַם, וואָרצלען און צווייגן . . . מאַכט זיך אַמאָל, ווען צוליב פאַרשיידענע סיבות ווערן אַלע וואָרצלען פאַרסמט און הערן־אויף צו פליסן זייער לעבנס־זאַפט אין דעם שטאַם מיט זיינע צווייגן, אָדער זיי, די וואָרצלען, ווערן מיט אין מאָל פאַרניכטעט — ווערט אָלץ אַן דאָס גלייכ־געווויכט און יעדער לייכט ווינטן, וואָס קיינער באַמערקט עס צומאָל נישט, באַווגט עס אויף אַלע זייטן (וועג ער פאַלט אפילו נאָך נישט אום . . .).

אָט דאָס האָט פאַסירט אין דער לעצטער צייט . . . בעת דעם חורבן פון איראָפּייאישן יידן־טום, ווען ביי דער פאַרניכטונג פון די זעקס מיליאָן יידן זיינען אומגעקומען און אויסגעריסן געוואָרן גאַנצן פאַמיליעס און די איינצעלנע וואָס זיינען פאַרבליבן, צי זיי זיינען עלי פּי נס אַרויס לעבעדיקע פון חורבן, צי וויבל זיי זיינען נאָך פריער אָדער אויך פון איראָפּע, זיינען פאַקטיש, אין אַ גרויסער מאָס, גייסטיק אומבאַלאַנסירט. נישט בלויז זייער טרויער, נאָר זייערע נערווס זיינען אינגאַנצן נישט אין נארמאַלן צושטאַנד. יעדע קליניקייט וואָרפט זיי אַרויס פון גלייכגעוויכט, און כמעט אַן שום סיבה וועקן זיי זיך אויף פון שלאָף, וועלכן פלוצלונג דענערווירט א. אַז. ו. די אינציקע סיבה דערפון איז, וואָס מיטאַמאָל איז דער מענטש געבליבן אַבסאָלוט אַן וואָרצלען. קיינער האָט אָבער ניט געקוקט אויף צוריק, אויף דער עטנישער וויטקייט, דאָך האָט יעדער איינער שטענדיק געלעבט מיט טאָטע־מאַמע, שוועסטער, ברידער. אין געדאַנק מיט זיי געלעבט, מיט זיי פאַרבראַכט, מיט זיי זיך געטיילט מיט שמחות און מיט טרויער, אפילו (וען ער האָט זיי וועגן דעם נישט געשריבן. פלוצלונג, מיט איין מאָל, האָט דאָס אַלץ אויפגעהערט. דער מענטש קוקט זיך אַרום — אַלע וואָרצלען זיינען מיט איין מאָל — מיט איין מאָל, געוואָרן אונטערגעהאַקט און ער האָט זיך אַנגעהויבן וואַקלען, און האָט פון דאָן אַן די גלייכגעוויכט פאַרלאָרן . . .

איך בין איינער פון זיי . . .

*
**

אינמאָל, אין אַ מיטנדערנאַכט, ווי ס׳וואָלט מיר וועך מיט אַ האַמער אין קאָפּ געגעבן אַ קלאַפּ און איך האָב זיך אויפגעכאַפּט. צי איז דערצו געווען עפּעס אַ סיבה? — ניין. עפּעס אַ קוים באַמערקבאַר ווינטל האָט דעם בוים אַן וואָרצלען אַ טריסל געטאָן. נישט מער . . . שלאַפלאָזיקייט איז דאָך די פיינלעכסטע זאַך. איך בין אַרויס פון בעט און אַרויף אויף דער טעראַסע. דאָן האָט מיך עפּעס אַזאַ וואַרעם געפיל אַרומגענומען. איך האָב אויפגעהויבן די אויגן און דערזען אַ בלענדענדיקע לבנה און אַ הימל באַזייט מיט בלאַס־בלאַנקענדיקע שטערן. איך האָב מיך מיט זיי דערפרייט ווי מיט אַ גאָר אַלטן, אינטימן פריינט. און דאָס וואַרעמע

נעפּיל האָט מיך ווי מיט דער האַנט געפירט צו דעם קוואַל פון אָט דער אַלטער צוגעבונדנקייט — סטשעגאָוע — מיין קליין שטעטעלע סטשעגאָוע.

ווער נאָך איז דער לבנה אַזא פריינט געווען, ווי די אינווואינער פונעם אָרעם קליינעם, קליינעם שטעטל, אָן עלעקטרישע ליכט, וואָס באַנוגענען זיך מיט איר בלאַס, אינטימן פּנים־שיין אין אַזעלכע נעכט!

די גרויסשטאָטישע מענטשן איגנאָרירן דאָך די לבנה און זיי פאַראַכטן זי מיט די שריי־ענדיקע, חוצפהדיקע עלעקטרישע ליכט, אָבער איך, פון אַ קליינטשיק שטעטל, וואָס די לבנה איז מיר אַזוי טייער געווען די אַלע יאָרן, ביז כ׳האָב עס פאַרלאָזט, איז ווען איך טראַכט נאָר וועגן שטעטעלע סטשעגאָוע, שטעל איך זיך עס נאָר פאָר ביינאַכט, אונטער די לבנה־הימלען. ווייל די זון־ליכט איז דאָך גלייך אומעטום — אין תל־אביב ווי אין סטשעגאָוע.

ווי מיט אַן אָטן פריינט האָב איך זיך ווי פאַנאַנדערגעשמועסט מיט איר דאָ ווען מיין סטשעגאָוע. איך האָב אינגאַנצן פאַרגעסן די טרויעריקע ווירקלעכקייט. אַלץ האָט אויפגע־טויכט אויף דער אויבערפלאַך, ווי כ׳וואָלט עס נאָכאַמאָל איבערגעלעבט, אָדער, בעסער גע־זאָגט — ווי איך וואָלט זיך אומגעקערט מיט אַ פּאָר יאָר צוריקווועגס.

איך האָב אַלץ נאָכאַמאָל מיטגעלעבט, אָבער דאָך אַנדערש. דער צייט־אָפשניט האָט דאָך געווירקט און פּערספּעקטיוו־אַרטיק האָט ביי יעדן אויפטויכנדיקן פּערזאָן פון דעם אַזוי באַ־קאַנטן סטשעגאָוער יידנטום, זיך אויסגעטיילט געוויסע זייטן און מאָמענטן פון זיין לעבן, וואָס האָבן אַרויסגערופן דעראינערונגען: אָט־דאָס איז ער! דאָס — און נאָך עפּעס . . .

בייטאָג איז דאָך יעדערער געווען פאַרנומען מיט זיין באַשעפטיקונג, אויף אַ קליינשטעטל־דיקן אופן, אָבער דאָך באַשעפטיקט. מען האָט געקאָנט כאַפּן אַ שמועס מיט וועמען, אָבער דער עיקר אין געשעפט־אָנגעלעגנהייטן. אין אָוונט האָט זיך יעדער איינער זיין אייגענעם איך געלעבט, האָט זיין אייגענע פיזיאָנאָמיע בולטער אויפגעדעקט.

יעדנפאַלס, די לבנה האָט מיך דערנעענטערט צו סטשעגאָוער מענטשן און יעדערער, וואָס איז אין מיין וויזיע פאַרבייגעגאַנגען, האָב איך אים ווי דורך אַ גלאָז דורכגעקוקט און דערזען די הויפּט־שטריכן פון זיין כאַראַקטער און זיך דערמאָנט, און גלייכצייטיק זיך פאַרגעשטעלט, זיין גאַנצע פיזיאָנאָמיע לויט ווי איך האָב אים געקענט.

אָט־די לבנה־נאַכט האָט רעקאַנסטרואירט מיין אומגליקלעך־אומגעקומען שטעטעלע . . . עס אַנטפלעקט זיך פאַר מיינע אויגן דאָס בילד פון אַ וואונדערלעכער נאַכט, וועמען כ׳האָב אין לבנה־שיין אָן מיין שטעטל זיך דערמאָנט. סטשעגאָוע. שטיל. אָוונט. אונטער יעדן באַלויכטענעם פענצטער זיצט ווער און קוקט אַריין אין אַ צייטונג אָדער אין אַ בוך. אויפן שאַסיי שפּאַצירן גרופּקעס מענטשן — יינגלעך מיט מיידלעך. דער שפּאַציר פאַרנעמט זיך פון צענטער שטעטל, דאָס הייסט, דער שאַסיי אין מאַרק צום זאַגאַיניק און צוריק, ביז אויף יענער זייט בריק א. אַז. ו.; ווי פון אָט־די שפּאַצירנדיקע גרופּקעס טיילט זיך אויס אַ פּאָרל, שפּאַצירט לאַנגזאַם, פאַר־חלומט. וויניק פון זייער געשפּרעך הערט זיך. אויף דער בריק בלייבן זיי שטיין, קוקן אין וואַסער, וואָס אַרום זיי זעען זיי אַבסאָלוט נישט. נאָר זייערע הערצער רעדן. און אָט־די שטומע נשמה־שפּראַך פאַרשטייען זיי אַמבעטן. און ווען נאָך אַ לאַנגן שטיל־שווייגן הויבן זיי אָן צו רעדן, איז עס אַ סודותדיק אינרוימען, ביי די עדות פון די שטילע, געהיימניספולע וואַסער־כוואַ־ליעס אין גערויש פון די גראָזן אויף די וואַסער־ברעגעס, דעם אינטימסטן „הרי את מקודשת לי“ . . .

די שטערן אויפן הימל ווינקען זיך איבער איינער מיטן אַנדערן ווי טשיקאַווע קינדער, וואָס האָבן בגנבה עפּעס סודותדיק דערזען . . . נאָר די גוטמוטיקע לבנה, ווי זי וואָלט צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ: „נאָרישע קינדער, דאָס איז ניט קיין נייעס. דאָס איז אַן אייביקע שפּיל.“ יעדער יונג פאָר־פאַלק איז זיכער, אַז אָט־דאָס גיפּיל פון אמתער, ריינער ליבע, איז זייער דערפינ־דונג . . . דאָס וועלן אויך אין יאָרן שפּעטער זייערע קינדער טראַכטן.

צווישן די געווען־בער און הייזער דרייען זיך אויך די טאטעס פון־דעם פאַרליבטן פּאָרל ביים וואַסער און פירן צווישן זיך אַ לעבהאפט געשפּרעך וועגן זייער פּראַזאישע ענינים — נדן, אויסשטייער א. אַז. וו. דער שפּאַציר גייט אַן אויפן שאַסיי, אַדער אין די געס־לעך. אין מאַרק שאַרן זיך אַדורך איינצעלנע פּערזאָנען, און איך זע זיי ווי זיי וואַלטן באמת פּאַר מיינע אויגן געשטאַנען, און כ׳האָב אויפגעציטערט. זיי זיינען דאָך אַלע אַזעלכע אייגנ־ארטיקע טיפן. לעבנדיק צווישן זיי און מיט זיי איז עס פּאַרטושט געווארן אין אַלגעמיינעם סך־הכל: סטטיסטיק יידן. אָבער איצט — ווי פון אַ נעפּל הויבן זיך מיר אַן ארויסצושאַרן איינצelנע מענטשן, און ווען איינער דערנעענטערט זיך, זע איך אים ווי אונטער אַ פּראַשטק־טאַר, און ער טיילט זיך מיר אויס אַלס אַ באַזונדער אייגנאַרטיקער טיפ . . .

אין דעם גאַנצן געווירמל פון דער שפּאַצירנדיקער יונגווארג מיט דעם פילזייטיקן אינ־האַלט פון זייערע שמועסן — פאַליטיק, פארטיי, ליטעראַטור און, ווי שייך — אַביסל רכילות . . . שלייכט זיך ווי ביי די וועגט עפעס אַ פיגור. איך קוק זיך גוט אין — אליהו אויזערוווירק (עליע גראשט . . .). ער דרייט זיך אַהין און צוריק פּאַרטראַכט. יאָ. פּאַרטראַכט. אין פלוג, אַ פּשוטער מענטש, דאָך עפעס אַן אייגנארטיקער טיפ, אין גאַנצן הויכן זיינעם. סעדער אין זומער, און אין האַלבן ווינטער אַרײַן דאָס אויבסט פּאַרקופן, און אין דער צווישנצייט אויך אַ שניידער, און איז פּאַרנומען מיט באַזאָרגן סגולות אויף קינדער.

ווי וויין אויף קידוש און הבדלה אין שוך, האָבן זיינע סגולות אָבער אַנגענומען רעאַלע פּארמען. אויף אַ כאַראַקטעריסטישן אופן האָט ער צוגעשטעלט הילף פּאַר אַרעמע לייט אין די פּונקטן וואָס אַנדערע האָבן עס נישט אויסגעפילט. וועג, למשל, עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן מעות־חיטים, האָט ער שוין געזאַרגט פּאַר אַרעמע לייט אויף פּסח אויך פּאַר מצות און ווייַן און האָט געזאַמלט גלאַט און פּאַראייַנוועגס שוין בעזען צו געבן די אַרעמע לייט קאַרטאָפל, אַ שטיקל פלייש, פעטס א. אַז. וו. און מיט דער צייט זיך נישט באַנוגנט בלויז מיט באַזאָרגן אויף פּסח, נאָר אויך אויף אַלע יום־טובים א. אַז. וו. און וואָס ווייטער ער איז אין דער אַרבעט אַרײַן, איז ער אין דעם ווי אַריינגעוואָקסן געווארן און דערפילט ממש וואו די נויט געפינט זיך און ממילא פּאַראיידלט דעם מענטש. ער האָט זיך ווי אויסגעטאָן פון זיין אייגענעם איך, און זיך אינ־טערעסירט מיט יענעם . . . אַחוץ דעם האָט דער מענטש פּאַרמאָגט אַ גרויסן טאַלאַנט פון הו־מאָר און שאָפן גראַמען. זיין גרעסט גליק איז געווען ווען ער האָט געקאָנט אויפטרעטן אויף אַ חתונה אַלס בדחן . . . דער פּאָקט איז, אַז ער האָט געבדחנט . . . ער האָט דאָך גע־גראַמט. און די גראַמען האָבן זיך דאָך פּאַרט געקלעפּט איינס צום אַנדערן. פון אַזאַ פּשוטן מענטשן, אַן בילדונג, איז עס אַ פיינע מדרגה.

ווען איך טראַכט וועגן אים, בין איך איבערציגט, אַז אין דעם מענטשן איז פּאַרלאָרן גע־גאַנגן אַ דיכטער. ער איז געווען אַ פילבאַראַער מענטש, וואָס פּאַסירונגען האָבן געפונען אַן אפּ־קלאַנג אין זיין נשמה, און ער האָט געפּרואוועט זיי באַקלייַדן מיט גראַמען. פּאַרשטעלעך, אַלץ אין קאָפּ און נישט אויפן פּאַפּיר. עס געדענקט זיך אַ געשיכטע מיט יאָרן צוריק, אין 1922, וועו מיין מומע גיטעלע איז אַזוי יונג געשטאָרבן. אין אַזאַ קליין, צוזאַמענגעוואָקסן שטעטעלע האָט דאָס געמאַכט אַ דערשיטערנדיקן איינדרוק. אַזאַ יונגע פּרוי געשטאָרבן און איבערגעלאָזט קליינע קינדער. ביי עליע גראשט האָט די טראַגעדיע געקראָגן אַזאַ אָפּקלאַנג אין זיין נשמה, אַז ער האָט איר געווידמעט אַ דיכטונג. ביי אים האָט עס געהייסן, ער האָט אויף דעם געמאַכט גראַמען . . . פּאַרשטעלעך, אַז קיינעם האָט ער וועגן די גראַמען נישט דערציילט, נאָר מיר, אַ קליין ינגל, וואָס די טראַגעדיע האָט מיך פּערזענלעך אַנגערירט. מיר האָט ער דערציילט . . . אָבער וועג איך דערמאָן זיך וועגן דעם, שטוין איך, ווי ער האָט עס אויפגעפאַסט, ווי פילגד ער האָט געשילדערט די אידיליע פון דער שטוב, וואָס איז געווארן דורך דעם טרויעריק פּאַל צעשטערט און ער האָט טרויעריק עזונגען: „איך פּלעג קומען שעכטן אַ הון מיט אַ קוויטלע — און מער נישט געהערט ווי משהלע און גיטעלע“ . . . איז דאָס נישט פילבאַרע דיכטונג?

א פּערזאָן קרייצט דורך דעם מאַרק. איך דערקענען אים: ר׳ מרדכי לאַנקאַ. אַן אַלטיטשקער, אַבער מיט א זשוואַוון גאַנג, דראַבנע שנעלע טריט. וואָס איילט ער זיך אַזוי? — פּיפקעט די ליולקע און איילט זיך אַהיים. דאָס ציט אים אַזוי אַרײַנצוקוקן אינעם ספר הישר, וואָס זיין גרעסטער פאַרגענעגן איז אין מעשיות פון דעם ספר זיך צו גריבלען. אָט־די מעשיות האָבן אויף אים אַזוי געווירקט, ער האָט מיט זיי אַזוי געלעבט, אַז איינמאָל האָט ער דעצידירט זיך אַנצונעמען די קרייוודע פון זיינע ספר הישר־העלדן, דאָרט וואו די בני יעקב וועלן אַזוי הערלעך געשיידערט אין אַלע הינזיכטן. איינמאָל האָט ער זיך אַנגענומען מיט דרייסטקייט און מוט, זיך אויסגעכיכעט דעם האַלדז און איז אין בית־המדרש צוגעגאַנגען צו ר׳ משה שוחט: „משהלע, זיי מיר מוחל, כהע־כהע, ב׳בעט דיך, כ׳הער ווי די לומדים לערנען די הייליקע גמרא און זיי זאָגן, אַז ראובן האָט געבאָרגט ביי שמעונען געלט און נישט געוואָלט באַצאָלן, און אַז לוי האָט געגנבעט ביי יהודהן. משהלע, ווי אַזוי קאָן דאָס זיין, אַז ראובן, שמעון און לוי — אַזעלכע צדיקים — קינדער פון יעקב אבינו, אַז זיי זאָלן גנבענען, באָרגן און נישט באַצאָלן? ווי אַזוי, כהע־כהע?“ . . .

משהלע שוחט, ווי זיין שטייגער איז געווען, האָט אים געענטפערט גוטמוטיק: „הערט, ר׳ מרדכי! ווער זאָגט, אַז ראובן, שמעון און לוי פון דער גמרא זיינען די בני יעקב? אין דער גמרא רעדט מען ווען ראובן האַלץ־העקער, וועגן שמעון שוסטער, און לוי וואַסער־טרעגער.“ ער, ר׳ מרדכי, איז אַוועק אַ צופרידענער, צעפּיפקעט די ליולקע, זיך פאַרהוסט אַביסל — כהע־כהע — און גוזאָגט ספק צו וועמען אין בית־המדרש, ספק צו זיך אַליין: „כ׳האָב געמיינט, אַז אונדזער משהלע שוחט קען לערנען, צום סוף זאָגט ער גאָר, אַז ראובן איז א האַלץ־העקער, שמעון א שוסטער, לוי א וואַסער־טרעגער. נע, אַבי כ׳האָב געמיינט, אַז ער קען לערנען“ . . .

געווען איז ר׳ מרדכי אַן אַביעקט פאַר גמילת־חסדים. שטענדיק האָט ער זיך ענגויטיקט אין א גמילת־חסד. אַנהויב זומער האָט אים געפעלט געלט אויף צו דינגען א סאָד — אַזא וואַזשנעם סאָד, אַזעלכע אויסזיכטן אויף א גערעטעניש. — איך בין דאָך א מבין, פלעגט ער זאָגן. לויטן בליען דאַרף איך פאַרדינען א הון — א פאַרמעגן. נישט בלויז וועל איך קענען אָפּגעבן דעם גמילת־חסד, נאָר עס וועט מיר נאָך פיל, פיל איבערבלייבן, אַזוי האָט ער יעדן אָנהויב זומער געטענהט. יעדן ווינטער, נאָכן סעזאָן, האָט זיך, געווינעלעך, אַרויסגעוויזן, אַז ער האָט געמאַכט א טעות און ער האָט גאָר דערלייגט צום סאָד. ער נויטיקט זיך ערשט פון דאָסניי אין א גמילת־חסד . . .

*
**

די לבנה הויבט זיך העכער איבערן הימל. דאָס שטעטל שייפט זיך אויס פון דער ווי פאַר־נעפּלדיקער טונקלקייט, דער מאַרק וועדט באַלויכטן. פון געסל וואָס פירט פון פּיאטרקאָווסקיס טויער צום מאַרק, קומען אַן צוויי סטשענאָוער אָנגעזעענע בעלי־בתים. איינער זעצט פאַר זיין גאַנג איבערן מלאָווער וועג צו זיך אַהיים — ר׳ ישראל ראָזען, ער שפּרייזט מיט נישט קיין שנעלע, נאָר לאַנגע און פעסטע טריט. א שיינער יידּ, מיט א בארד א לאַנגער, וואָס בשעת א ווינט, טיילן זיך די שפּיצן פאַנאַנדער, יעדער טייל אויף דער באַק אַרויפצו. ער גייט פאַרטראַכט אין זיך אַריין, אַממערסטן אונטערברומענדיק א חסידישן ניגון. ווער ווייסט אָבער, צי די טעמפּא פון ניגון גייט האָנט־אין־האָנט מיט די געדאַנקען . . .

א קאָמפּליצירטער טיפּ, זייער פאַרשידנאַרטיק, גייט געלאָסן און רעאָגירט שאַרף אויף אַלעם, נישט זייענדיק קיינמאָל זיכער, אַז אָט־דאָס מיינט ער טאַקע — א טיפּ, וואָס טיילט זיך אויס פון אַנדערע שוין מיט זיינע פּלעצ בעשעפּטיקונגען, — א געוועזענער סטשעגאָוער תושב, ר׳ זלמן דאָוויד־וויטש, א מענטש מיט א ספּעציפישן געזונטן הומאָר, דעכנט ער אויס ר׳ ישראל ראָזענס פּרנסות: וכך היה מונה . . . א מאנגל, א סאָד, א הויז, א הונט, א לאָדאָוניע, א שניט־מסחר (א טיש אויפן מאַרק) וועל כולם א קוואָס־פאַבריק . . . וואָס דערפאַר הייסט ער דאָך ישראל קוואשניק . . . און ווער געדענקט ניט דעם גרעלן שמואל יעזעווער, ווען ער איז געווען שמש

און גייענדיק וועקן צו סליחות קלאָפּנדיק אין פענצטער: ר׳ ישראל קוואַ־שניק — שטייט אויף צו סלי־חות! . . .

נאָך זלמן דאָוויד־אָוויטשעס אָוועקפאָרן איז אים צוגעקומען נאָך אַ פּרנסה — תבואה־מסחר. און פּאַרשיידנפּאַרביק איז אויך געווען זיין לעבן. אין פּלוג סאָליד. מ׳האָט מיט אים געקאָנט שמועסן וועגן פּאַרשיידענע פראָגן. פּלוצלונג וועדט ער אויפגעברויזט און רעאָגירט זייער שאַרף, נישט איבערקלייבנדיק קיין וועדטער, און טראָגט זיך אָפּ, נישט רעכענענדיק זיך ווער זיין מיט־שמועסער איז. ביי אַ שלעכט געמיט קאָן ווער אים פּרעגן וועגן באַהייצונג און תלמוד־תורה, און יענער זאָל פון אים באָקומען אַן ענטפער: „שלאָג דיר קאָפּ אין וואַנט“ . . . אין אַלגעמיין זייער אַן אימפּוסיוער כאַראַקטער, וואָס צוליב פּאַרשיידענע סיבות — אפשר צוליב אַ נישט באַפּרידיקטער שטרעבונג — איז ער געבליבן אַזוי קוועקזילבעריק, וואָס שטייגט לויט דער טעמפּעראַטור . . . אַ ייד אַ בן־תורה.

שטאַרק פאַרביסן האָט ער געקעמפט קעגן ציוניזם. אָבער ווי בן־ציון באָגען גיט איבער, האָט ער אין דער געטאָ אָפּן דערקלערט מיט טיפער חרטה, ווי וויים ער האָט אַ טעות געמאַכט.

איך פאַרגעס נישט דעם פּאָקט, אַז איך האָב פון אים פיל געלייטן אַלס ציוניסט, אין די לעצטע צייטן נישט געווען מיט אים שוה בשוה, אָבער אין אָוונט, פאַר מיין עולה זיין נאָך ארץ־ישראל, איז ער, ר׳ ישראל ראָזען, געקומען צו מיר, אַ יונגער בחור, זיך געזעגענען . . .

דער פאָרטנער זיינער איז אויסערלעך אַנדערש פון ר׳ ישראל ראָזען. ער איז נידערייקער. אַריינקומענדיק אין מאַרק, פאַרדרייט ער זיך אויף רעכטס, גייט אָפּ אייניקע הייזער, קומט צו צו אַ ברעטער־סקלאד, באָקוקט דעם שלאָס צי ער איז אין אָרדענונג פאַרשלאָסן, גייט צוריק צוויי הייזער און אין דרויסן גייט ער אַרויף אייניקע טרעפּלעך, צו זיך אין שטוב.

ר׳ פייוול נאָוואָגראָדסקי, איינער פון די שענסטע טיפן און פון די שענסטע יידן אין סטשעגאָוע, נאָר כ׳וויים אַליין נישט פאַרוואָאָס איך דערינער זיך אַמאָרסטנס פון אים אַלס קראַנקער. אין די לעצטע יאָרן איז ער געווען קראַנק און זיין גאַנץ לעבן האָט זיך געדרייט אין דער קרענק צווישן איין אַטאַקע און דער צווייטער (ער האָט געלייטן אויפן האַרץ). איז ער געלאָפן אין האַלץ־סקלאד אַריין מיט זיינע דראָבנע שנעלע טריט. ס׳האָט פון דערווייטן אויסגעזען ווי ער לויפט; צווישן איין התקפה און דער צווייטער געלערנט אַ שיעור, אָנטייל גענומען אין אַ קהלה־זיצונג א. אָז. וו. פאַרוואָאָס ער איז מיר געבליבן אין זכרון אַלס קראַנקער? — אפשר פון דעם כאַראַקטעריסטישן אופן פון זיין רעדן אין דער צייט פון זיין קרענק.

— ר׳ פייוול — פרעג איך אים — וואָס פעלט אייך? און ער ענטפערט: „ס׳פעלט מיר גאָר־נישט און איך האָב גאָרנישט“ . . . צוויי נעכט פאַר זיין טויט זיג איך ביי אים, און וועז ער קומט צו זיך אויף אַ ווייַע זאָגט ער:

„נו, וואָס באַלעמוטשעט איר? לעבט! לעבט! כל־זמן איר זענט יונג!“ אין אַ מינוט אַרום: „נו, לעבט! איר זעט דאָך וואָס דאָס לעבן איז“ . . . און וועבט אַריין דעם באָוואוסטן פּסוק פון קהלת, אין אַ פלאָסטישער פאָרם . . . אַ ייד אַ פּקח, אַ גרויסער למדן, און מיט אַ סך געדולד. ביי אַ שיעור האָט ער געקענט אָפּזיצן ביי אַ שטיקל גמרא ווי לאַנג. וואָס מער קשיות אַלץ צופרידענער איז ער געווען. אַ לאַנג־יאָריקער דאָזאָר, איז ער געווען באַליבט ביי דער באַפעלקערונג. אָט־די צוויי, ר׳ פייוול נאָוואָגראָדסקי און ר׳ ישראל ראָזען, גייען פון ר׳ יצחק־מאיר פיאטרקאָווסקי. יעדן אָוונט פאַרברענגען זיי צוזאַמען אין קאָבינעט ביי אַ שיעור גמרא, ביי אַ געשמאַק גלעזל טיי. דאָן וועדט ארומגערעדט פאַרשיידענע ענינים — אַלגעמיינע און פערזענלעכע . . . ר׳ משה שוחט מיט זיין שארפזיניקייט רופט אָן דאָס טישל ארום וועלכן די דריי זיצן און לערנען: „דאָס משכנתא טישל“, ווייל דאָרט לייגט מען אַרויף יעדן סטשע־גאָוער סוד . . .

די צוויטע פראָנט־טיר פון דעם זעלבן הויז, וואָס איז אַריין אין א ווינקל־וואוינונג, ביים ווינקל פון מאַרק און געסל, פירט צו פיאטרקאָווסקיס מיל. די טיר דערמאָנט מיך אָן אַ

מערקווירדיקן סטשעגאוועג ייד, אַן אינטערעסאנטער טיפּ, וואָס איז, קאָן מען זאָגן, אויף אַ טראָגישן אופן נישט אָפּגעשאַצט געוואָרן . . . ר׳ שאול־דוד טשיזיק. עס געדענקט זיך אַן עפּיזאָד, וואָס האָט אויף מיר, קינדווייז, גלאָזט אַ טיפן איינדרוק. אונדזער הויז איז געווען אַ קאָנצענטריר־פונקט פון פאָליטישע נייעס. מיין פאָטער איז געווען פון די ערשטע אַבֿ־נענטן אויף אַ צייטונג. ער האָט זיך אַבאָנירט אויף דעם „פרייַנד". אַ ייד האָט דאָך ליב צו הערן נייעס, אפילו וועג מען טאָר קיין בלאָט נישט לייענען . . . יעדן אָוונט פלעגן קומען יידן הערן נייעס. איינמאָל איז ביי אונדז אין שטוב געווען ר׳ שאול־דוד טשיזיק. ער איז אָפּגעזעסן מיט מיין פאָטער אַ פּאָר שעה אין אַ שמועס, און וועג ער איז שפּעט ביינאַכט אַוועק, האָט מיין פאָטער געזאָגט צו מיין מוטער: ער איז אַ „משכיל".

איך האָב נאָך דאָן נישט פאַרשטאַנען דעם באַדייט פון דעם וואָרט, נאָר דאָך האָט עס מיר געקלונגען מיסטעריעז. פון דאָן אָן האָב איך אויף אים געקוקט מיט יראת הכבוד: אַ משכיל! . . . וועג כ׳בין עלטער געוואָרן, איז מיר אפט אויסגעקומען מיט אים צו שמועסן. ער האָט מיך פאַראינטערעסירט מיט זיין אַרט רעדן. דאָן האָב איך דערפילט ווי ווייט ער איז אָפּגעריסן פון זיין אייגענעם איך . . . אַ ייד אַ למדן. אין זיין שטאָט פלאָנסק, האָט ער געשמט אלס אַ גוטער בחור און געהאַט אַ נטיה צו השכלה. אין ייַנע יאָרן איז פלאָנסק געוועזן אַדורכ־געדרונגען מיטן גייסט פון השכלה און ציוניזם. וועג ער בלייבט דאָרט, אַדער וועג ער וואָלט אַריבער אין אַן אַנדער שטאָט מיט אַזאַ מין אַטמאָספער, וואָלט ער זיך אויסגעלעבט פריי אין זיינע שטרעבונגען. קיין פעסטער כאַראַקטער, אַדער רעוואָלטירנדיקער טיפּ איז ער, ווייזט אויס, נישט געווען און איז געבליבן „קרח מכאן וקרח מכאן" — נישט וועראַנדיק אָפּגעשאַצט פון די אַרומיקע און אויך נישט פון דער פאַמיליע.

ווי איצט שטייט ער מיר פאָר די אויגן אין בית־המדרש, אייגעבויגן איבער אַ ספר נאָענט צו זיין פנים. קורצזיכטיק, באַמיט ער זיך אַרייַנצומען די האָר פון קורצן בערדל אין מויל אַריין און קוקן — קוקן אין ספר אַריין, אַזוי אייגנאַם, אַזוי אָפּגעשלאָסן. אין פרייַע שעהן פלעגט ער ליב האָבן גיין אויפן פעלד ביים וואַסער און טראַכטן. ער פלעגט אַרייַנקוקן אין אַ בוך, וואָס ער פלעגט געווייַנלעך לייענען. — וואָס לייענסטו? — פרישמאַנען; דוד פרישמאַן. אַ שייגעץ געווען . . . וואָר געדענקט אים נישט פון יענע צייטן? פון דאָן זיינען אים געבליבן די פלאָנסקער דערציילונגען, ווי „זיכור", „דער געגנער פון קופערניקן" א. אַז. ו. — און דאָס וואָס איז? — גאָרדאָן; יהודה לייב גאָרדאָן! און „חמץ במשהו" האָסטו שוין געליינט? און „קוצו של יוד", און „ושמחת בחגיך"? ער האָט עס געקאָנט שרייבן! ער האָט געקענט אַ לשון־קודש! אמנם, לשון־קודש האָט אויך דער מיכאלישקער געקאָנט. אָבער גאָרדאָן איז אַ פאָעט! . . .

אַזוי פלעגט ער זיך פאַנאַנדערשמועסן און פלוטלונג זיך פאַרטראַכטן און אַנטשוויגן וועראָן... האָט ער אין געדאַנק זיך צוריקגערוקט מיט אַ פּאָר צענדליק יאָרן און זיך באַדויערט? — ווער ווייסט? — אַ טראַגישע פיגור, אָבער אַן אינטערעסאַנטע . . .

פון די טרעפלעך קוקנדיק קעגנאיבער דורך דעם צלם אַדורך גייט אַרויס פון שטוב אַ הויכער ייד, אַן אלטער, מיט אַ ווייס בערדל, פאַרמאַכט דעם לאָדן פון זיין שפּייז־געוועלבל, שטעקט אַריין די שטאָבע אין לאָך און וואַרט, אַז זיין ווייב זאָל זאָגן: שוין! דאָס הייסט, אַז זי האָט שוין פאַרמאַכט פון אינעווייניק, מיטן שטיקל אייזן פאַרפעסטיקט דעם לאָדן. פאָר אַ ייד אין זיין עלטער איז שוין צייט געווען צו גיין שלאָפן. דאָס איז ר׳ אליה־לייב איידליץ. ווער האָט אים נישט געקענט — דעם גבאי פון דער חברא־קדישא (אָדער ווי מ׳האָט אים געוראפן: דער עקספעדיטאָר . . .). אַזוי איז ער זיך אַרומגעגאַנגען אין שטעטל, אַן ספּעציעלעס, אַ נאָרמאַל גרוי לעבן: דאָוונען, קלייטל, עסן, שלאָפן, פון צייט צו צייט כאַפּן אַ רכילותל. וועג עס האָט זיך אָבער געמאַכט, לא עלינו, אַן אומגלייק אין שטעטל — ס׳איז ווער געשטאָרבן — דאָן האָט ער אויפגעלעבט. די אויגעלעך האָבן ביי אים אַ גלאַנץ געטאָן, איז געגאַנגען שוועבנ־

דיק און אין אלגעמיין יינגער געווארן. דאן איז פאר אים שוין געווען מיט וואס זיך צו בא־
שעפטיקן: ערשטנס, אונטערהאנדלען וועגן א קרקע . . . דערנאך, אנגעהויבן קאמאנדעווען
מיט דער חברה קדישא. די יינגערע האט ער צוגעטיילט די פשוטערע ארבעט, ווי ציין רופן די
חברה, שלעפן וואסער צו דער טהרה א. אז. וו. חוץ דעם דארף מען דאך אכט לייגן צו די
תכריכים נייען, צי די ברעטער וועלן ווי געהעריק צוגעשניטן. ביי יעדער זאך דעצידירט ער
מיט א כפעציפישער שפראך, וואס איז נאר גיליטיק געווען אין אזעלכע פאלן. צום ביישפיל, דאס
וואלט „גוט" האט מען נישט געטארט באנוצן . . . עס איז דאך ל"ע ביי א טויטן, ווי קאן מען
זאגן „גוט" . . . אנשטאט דעם האט מען זיך באנוצט מיטן וואלט „רעכט". די ברעטער זיינען
מיט דער מאס פון וויסן פאדעם, וואס מען האט אויסגעמאסטן דעם בר־מינן — רעכט; די
וויינקלען פון די קרשים זיינען גוט צוגעפאסט צום ארון — רעכט; די תכריכים זיינען געניייט
אן א קנופ — רעכט; דער קבר איז גוט געגראבן — רעכט א. אז. וו. ערשט אויפן בית־עולם
איז דאך ערשט דא צו קאמאנדעווען . . . ווער עס זאל ארופנעמען פון וואגן דעם בן־מינן, ווער
ס'זאל אננעמען די מיטה צו די הקפות, זאגנדיק דריי מאל „וישב בסתר", ביים ארופפלאזן דעם
בר־מינן אין קבר ארייז. דאן איז ער אליין, בכבודו ובעצמו, ערשט ארופ אין קבר, קניענדיק
אויף די לייטס וואס איז געלעגן אין דער בריט אויפן ארון (אין־ספעציעל איינגעשניטענע
לעכער, כדי ס'זאל ליגן גלייך און נישט שטארן ביים צודעקן דעם בר־מינן מיטן „גולל"). דער־
נאך האט ער אנגעהויבן זיין עבודת הקודש. ווי א געניטער פאכמאן האט ער זיך אנגעגרייט
ביי דער זייט שערבלעך מיט צווייגעלעך, אויפגעדעקט דאס פנים פון מת, ארויפגעלייגט אויף
די אויגן און מויל שערבלעך, געבעטן מחילה, און צוריק איינגעהילט מיט די תכריכים. דאן
האט ער אויפגעדעקט די הענט פון מת און ארייגעלייגט אין זיי צווייגעלעך, אוועקצויאגן די
שדים און מזיקים . . . צוגעדעקט, איינגעהילט גוט דעם בר־מינן אין אויבער־ליילעך (קיטל),
האט ער אנגעבויגן דעם קאפ פון פארשטארבענעם אוועק פון דער שטאט און מיט כוונה ge־
זאגט „בלע המות לנצח" . . . און שטענדיק פלעג איך באדויערן ראטשוינו, וואס אהין האט אליה־
ליב געוואנדן אלע טויטע . . .

אבער נישט בלויז ביי אן אומגליקס־פאל איז אליה־לייב געווען יום־טובדיק. ער איז דאך
עפעס געווען גבאי פון חברה קדישא — פון א חברה, וואס באשעפטיקט זיך מיט חסד של אמת!
אט־די ארגאניזאציע, וואס נעמט ארום אלע קריין און שיכטן, וואס איר אויפגאבע איז צו
באגליטן דעם מענטשן אויף זיין לעצטן וועג, אים אפדינען א חסד של אמת — נישט
האפנדיק אויף קיין גמול . . . און אין דעם קומען אין קאנטאקט מיטן טויט, זיך געשאפן א
ספעציפישן צוגאנג צום לעבן: „נישט אייביק לעבט דער מענטש, איז צו וואס די קנאה־שנאה,
צי וואס דער עגאאיזם?" און דער מענטש איז געווארן אויסגעאיידלט . . . און בעת אלע מיט־
גלידער פון חברה־קדישא זיינען געקומען אין קאנטאקט מיט דעם מענטשן נאר אין פאל פון
אומגליק, איז ר' אליה־לייב דאך געווען גבאי, האט ער שטענדיק געהאט די מעגלעכקייט צו
געדענקען אן די ענינים פון דער חברה. ביי אים איז געלעגן דער „פנקס־החברה", געבונדן
אין רויטע טאוולען מיט גאלדענע אותיות. אויף די ערשטע בלעטער פון פנקס איז געווען
אויסגע'כתיבה'ט די נעמען פון חברה־מיטגלידער, דער אנדערער הויפט־טייל האט געשמעקט מיט
יענער וועלט . . . דארט זיינען געווען פארצייכנט די „אדרעסן" פון אלע נפטרים אויפן
בית עולם.

— „ענווי"? עס רעדט זיך נאר אזוי „לתפארת המליצה". צי ער, ר' אליה־לייב אליין, האט
זיך פאנאנדערגעקליבן אין דער געאגראפיע פון דעם בית־הקברות, איז א גרויסער ספק. אן
אנדערער האט זיכער נישט געפונען זיינע הענט און פיס אין דעם דאזיקן לאבירינט פון
נעמען און באמערקונגען, געשריבן האלב יידיש און האלב לשון קודש . . .

אט־דער פנקס איז מיר איינמאל געווארן צוגעטיילט פון ר' אליה־לייבן בכבודו ובעצמו,
בכדי אויסצו'כתיבה'נען (אויסצירקלען מיט א שיינער האנטשריפט) די נעמען פון די פרישע

חברה־מיטגלידער, וואָס זיינען אַדאָנק סטאזש אַרייגענומען געוואָרן — און צושרייבן ז״ל (זכרונם לברכה) בייַ די נפטרים פון די חברה־מיטגלידער . . . דאָן האָב איך געגעבן אַ קוק אַריין אין די העראָגליפן־שורות פון ר׳ אליה־לייבס קיניגרייך . . . און נישט קאָנענדיק דער־גיין צו עפּעס אַ טאָלק דאָרט, האָב איך ערשט פּאַרשטאַנען די סיבות פּאַרוואָס עס ווערן אָפּט געשטעלט מצבות אויף פּרעמדע קברים . . . עס זיינען געווען צוויי וועלטן: אויפן בית־הקברות האָט מען באַגראָבן די מענטשן, אין פּנקס — די אַדרעסן.

נישט נאָר דער פּנקס האָט דערמאָנט ר׳ אליה־לייבן זיין אָמט. געווען זיינען אויך יומי־דפּגרא׳ס (טעג צום הוליען) פּאַר די חברה־קדישא, ווי ז׳ אדר, אין טאָג פון משה רבינוס יאָר־צייט, וואָס איז אַן אָנגענומענער טערמין פּאַר אַ חברה־קדישא יום־טוב. נאָך מיט אַ פּאָר טעג פּריער איז ר׳ אליה־לייב שוין געווען פּאַרנומען: געזאָרגט וועגן לעקעך און בראָנפן, געווען פּאַרעסקנט, זיך באַראָטן מיט די אַלטע חברה־מיטגלידער, אָבער פּאַקטיש קיין עצות פון זיי ניט אָנגענומען. ערב יום־טוב, דאָס הייסט, ו׳ אדר — פלעגן אַרויסגיין בחורים אין שטאָט און צוזאַמענעמען ליכט. בייַנאַכט איז דאָס בית־המדרש געוואָרן אויסגעלומינירט מיט ליכט. אַ ספּעציפישן איינדרוק האָט דאָן דאָס בית־המדרש געמאַכט. אויפן ארון־הקודש, אויף אַלע פּענצטער, אויף די אויבערליפטן, אויף די ספּרים־שרענק, אויפן זיגער — אומעטום, אומעטום האָבן געברענט ליכט און די חברה האָבן זיך געפּילט יום־טובדיק, זאָגנדיק תהילים מיט אַ געהויבענעם מצב רוח . . . צומאָרגנס — פרי זיך געשטעלט דאָוונען, אַלע חברה־מיטגלידער האָבן פּאַרשטענדלעך געמוזט זיין. ביים דאָוונען קיין תחנון נישט געזאָגט . . . און נאָכן דאָוונען זיינען אַלע אָוועק צו ר׳ אליה־לייבן אויף קידוש. ווער האָט זיך דאָן צו אים געקאָנט גלייכן?!

די צווייטע חברה־קדישא־סעודה איז פּאַרגעקומען ביי דעם ערך־גבאי פון דער חברה, ר׳ יצחק מאיר פּיאָטרקאָווסקי און דאָס איז געווען שמחת תורה, ווען מ׳לייענט ״וימת שם משה״ . . . דאָס איז געווען אַן אימפּאָזאַנט בילד. מענטשן פון אַלע שיכטן — די גאַנצע חברה — זיינען געזעסן אַרום די טישן ביי ר׳ איטשע־מאיר פּיאָטרקאָווסקי. דאָס איז באמת געווען דער סימבאָל פון שטעטל, די אחוה (ברידערלעכקייט), די זאָרג פון די סטשעגאָוער תושבים איינער פאַרן אַנדערן, האָט, אין אַ געוויסן זין, זיך אָפּגעשפּיגלט אין אָט־דער מסיבה אום שמחת־תורה. נישט קיין מחיצה צווישן חסידים און מתנגדים, צווישן אַרעם און רייך, צווישן למדן און פּשוטן יידן, צווישן סוחר און בעל־מלאכה. אַלע זיינען זיי מיטגלידער פון דער חברה־קדישא. אַלע טרעפן זיך אַן מיטן אָביעקט, וואָס מאַכט קיין אונטערשייד פון קלאָס און שיכט. דאָס איז דער אָביעקט פון „טויט״. און דעריבער, אין טאָג פון דער גרעסטער שמחה ביי יידן, אין שמחת תורה, פּרייט אייך, יידעלעך אַלע — אַלע אַן אונטערשייד: שישו ושמחו בשמחת תורה . . .

צומאָרגנס, אין דער פרי ביים דאָוונען, אין דער רחבותדיקער וואוינונג פון ר׳ איטשע־מאיר פּיאָטרקאָווסקי, אַ מחיה צו קוקן ווי ס׳טאָנצן ביי די הקפות ר׳ איטשע מאיר מיט ר׳ נחום יאקובאָוויטש, ר׳ ישראל ראָזען מיט ר׳ איטשע מאיר סטאוויצקי, ר׳ יצחק באָגען מיט ר׳ יוסף מייראָנק. און וען ר׳ אליה־לייב איז שוין געווען בגלופין, האָט ער זיך געגעבן אַ שטעל־אויף, אַנגעטאָן אַ דאָמען־הוט אויפן קאָפּ, מיט אַ גרויסן פּעדער, געגעבן אַ הויב־אויף די אויבערשטע ליפּ, אַז די וואָנצעס זיינען געשטאָנען כּפּי מעלה, און מיט אַ פּאָר לאַכעדיקע האַלב־שיכורע אויגן, אַנגעהויבן פּאַרדייטשמערישט זינגען התלהבותדיק: „לעבן לאָמן דא, לאָבן לאָמן זא — אַלע אונדזערע פּריינדע; צום גרו־נדן זאָלן גיין, צום גרו־נדן זאָלן גיין, אַלע אונדזערע פּיינ־דע״ . . . „דער הער פּיאָטרקאָווסקי ער זאָל לעבן מיט זיין גאַנצער געזעלש־שאַפט!״

*
**

יאָרן זיינען פאַרביי. דאָס לעבן האָט ביסלעכווייז אָנגענומען אַנדערע פּאַרמען. די יוגנט האָט זיך אָנגעהויבן באַשעפטיקן מיט גאַנץ אַנדערע זאַכן, ווי פּאַרשיידענע אַרגאַניזאַציעס — ציוניזם, קרנותי־קבוצים, ארץ־ישראל. בחורים זיינען שוין נישט אַרומגעגאַנגען צוזאַמענגענומען ליכט אין ו׳ אדר. ז׳ אדר איז שוין די אידומינאַציע אין בית־המדרש געווען בלויז אַ בלאַסער

אפֿשיין פון די אמאליקע גוטע צייטן . . . ביי ר׳ איטשע מאירן זיינען אויך פֿארגעקומען ענדע־רונגען. קינדער זיינען אונטערגעוואקסן, חתונה געהאט אין דער פרעמד, אין די צימערן איז געווארן שיטערער. איין טייל הויז האט פֿארנומען דער זון ר׳ אנשל פֿיאטרקאווסקי און אין די איבעריקע וואוינונגס־צימערן איז אויך געווארן מאדערניזירט. דאס אלטע, איינגעפונדעוועטע גבירישע מעבל איז געווארן אויסגעטוישט אויף לייכטע מאדערנע מעבל, וואס איז געשטאנען ווי אויף הינערשע פיסלעך. די פֿאדלאגעס האבן אנגעהויבן מער גלאנצן . . . און אין שמחת־תורה האבן שוין די בני־בית געקוקט אביסל קרום אויף דעם וואס דאס מעבל ווערט „געניש־טשעט", די פֿאדלאגע ווערט אפֿגעריבן . . . איינמאל, אין א שמחת־תורה האט זיין ווייב חנהלע געזאגט: „איטשע מאיר, עס ווערט א תל פון דער שטוב"! ר׳ איטשע מאיר איז געווארן בלאס און געעגנטפֿערט: „בעסער, אז די חברה־קדישא קומט אויף אזא אופן, איידער אויף אן אנדער אופן" . . .

ניבא ולא ידע מה ניבא. ער האט ארויסגערעדט עפעס אזעלכעס, וואס ער האט בשעת מעשה ניט געהאט קיין אנונג וואס עס באדייט. אבער צו אים שטוב איז די חברה קדישא שוין נישט געקומען. ער איז דעם זעלבן ווינטער נפטר געווארן, ביי דער חופה פון זיין ערשטן אייניקל אין ווארשע.

אין זיין דירה אין סטשעגאוע האט שוין די חברה־קדישא שמחת תורה נישט געפייערט . . .

ר׳ אליה־לייב איז אויך עלטער געווארן, שוין נישט געווען די אמאליקע כוחות . . . אויף יענער זייט בריק, פארן צלם וואס ביים קרייץ־וועג צום בית־עולם, ווען די עגלה האט זיך אפֿ־געשטעלט בכדי דער עולם וואס גייט צוריק זאל בעטן מחילה, פלעגט זיך ר׳ אליה־לייב אויפ־זעצן אויף דער עגלה און דערפארן צום בית הקברות. אראפגיין אין קבר, טאן דאס רעכט ביים בר־מינן האט ער שוין אויך צוגעלאזט אנדערע און אמאטארן אויף דער מצוה האט נישט גע־פעלט, ספעציעל פון די וואס זייענען ערשט ארויס פון דער „יוגנט"־קאטעגאריע. דער שטארקסטער קאנקורענט אויף דעם איז געווארן ר׳ בערל קלאפמאן. אבער דאך פלעגט זיך פון צייט צו צייט אין ר׳ אליה־לייבן אויפוועקן דער גבאי, וואס ווייסט ווי אפצושאצן די גרויסע מצוה פון חסד של אמת בגופו . . . וען ס׳איז נפטר געווארן דער באאוואטער חסיד ר׳ יצחק ראזען, וואס האט די לעצטע יארן געוואוינט אין סטשעגאוע, און ס׳זיינען געקומען די פני פון מלאוע צו דער לויה, האבן די מלאווער חברה געוואלט אפֿגעבן ר׳ יצחקן דעם לעצטן כבוד און זיך מיט אים ארום קבר מתעסק זיין. דאן האט ר׳ אליה־לייב, דער אלטער גבאי פון דער סטשעגאוער חברה־קדישא, געזאגט: אפילו פאר 500 זלאטע וועל איך אויף אט־דער מצוה נישט מוותר זיין . . .

***

דער מארק ווערט שיטער, כמעט ליידיק און די געסלעך זיינען דורכגענומען מיט א טויט־שטילקייט, אזוי, אז יעדער טראט קלינגט אפֿ פון דערווייטנס ווי א זייגער אין א לידיקער שטוב . . . עס הערט זיך א שנעלער גאנג. פון דעם שוס־געסל לויפט ארויס און שוועבט־דורך דעם מארק מיט שנעלע טריט ר׳ יחיאל־מאיר גוטנבערג. מיטן רויטלעכן בערדל, עטוואס אנ־געבויגן אויף פארנעט, איז ער שטענדיק אין א לויפנדיקער פאזע. וואס לויפט ער אזוי? וואס וויל ער אניאגן? מאדנע געווען זיין ארט לעבן — שטענדיק געלאפן, שטענדיק געיאגט זיך — און צו וואס? ער איין האט זיך נישט געקאנט אפֿגעבן קיין דין וחשבון: צו וואס? ר׳ יחיאל־מאיר איז אייניקע יאר אפֿגעזעסן אין סיביר, וואוהין ער איז, צוזאמען מיט זיין פאטער, פארשיקט געווארן — אויפן חשד פון שפיאנירן דעם צאריזם. זיין פאטער איז דארט געשטארבן, ווען ער האט זיך צוריקגעקערט אהיים האט ער געטראפן א קראנק ווייב. א קורצע צייט נאך דעם איז זי אויך געשטארבן און ער איז געווארן עפעס וואקלענדיק . . . ער איז געבליבן אן אלמן מיט צוויי קינדער, האט חתונה געהאט מיט זיין שוועגערין ביילע־רבקה (אן אלמנה), אבער ער האט זיין גלייכגעוויכט צוריק נישט באקומען. אין ווייבס געשעפט האט ער זיך עפעס נישט אריינגעפאסט, האט ער זיך גענומען צו אנדערע געשעפטן, ווי האלץ־בראנזשע. איז ער ממילא

געוואָרן ווי דערווייטערט פון דער שטוב און זיך אַרומגעטראָגן ווי אַ טראָגישע פיגור . . . דער ריס פון די פּאָר יאָר האָבן אויף אים אַזעלכע שפּורן געלאָזט, אַז ער איז געבליבן פאַרמאָגן . . . זייער אַן אידעלער יונגערמאַן. פרום ביז משוגעת, קיינמאָל נישט יוצא זייענדיק מיטן יידיש־קייט, שטענדיק געבליבן נישט דערזאָגט, נישט דערדאָוונט . . . נישט דערזאָגט תהילים . . . צוליב דעם האָט ער זיך שטענדיק געגרייט — לויפנדיק צווישן געשעפט און בית־המדרש . . . ערלעך ביז נאָאיוויטעט, אָבער אויפגענומען אַזוי פשוט, אַן קונצן, אַז טיילמאָל האָט עס געמוזט אַרויסרופן אַ שמייכל . . .

***

אין דער אידילישער שטילקייט פון דעם דרימלענדיקן שטעטל, שארט זיך פון צייט צו צייט דורך אַ פּאַרל, אויף דעם שפּאַציר־וועג אויף יענער זייט בריק. משמעות, דער שפּאַציר איז שוין פאַרענדיקט און דער „קאוואַליער" פירט אפּ זיין „פרויליין" צו איר אהיים. צוביסלעך ווערט אט־די מאַדנע שטילקייט איבערגעריסן. עס ווערט פּלוצלונג לעבעדיק אין מאַרק, עס באַווייזן זיך קצבים גייענדיק פון עטכט־הויז נאָך דער שחיטה, און עס גיסט זיך אַריין אַן אַנדער גרופּע יחידים, וועלכע גיינען פונקט אַרויס פון פּועלי־ציון לאָקאַל, וואָס געפינט זיך ביי בערלינען אין הויף. עס הערט זיך בשעת מעשה אַ פאַרשיידנאַרטיקע ריידערי. פון ווייטנס הערט זיך אַ נערוועז האַלב־רעדן, האַלב־שרייען, פון שלמה סטאוויצקי, וואָס האָט שטענדיק געהאַט פּרעטענזיעס צו יעדן. און ווייל ער האָט געהאַט אַ הייזעריקע שטימע און אפּט גערירן, האָט מען אים גערופן „שלמה קוטשער" . . .

ווי אַ שאַרפער קאָנטראַסט איז געווען זיין ברודער יודל סטאוויצקי: נידעריקער פון אים, פעסט געבויט, איז אויף זיין פּנים תמיד געלעגן אַ שמייכל, געווען גוטמוטיק, גוט־ברודעריש — שטענדיק גרייט געווען אַנטקעגנצוקומען יענעם, ווען יענער האָט זיך אין הילף געגייטיקט.

אין דעם הוא־האָ הערט זיך אַ שטילער, בריייטער רעדן, אָבער נישט גענוג קלאָר, ווי ער וואָלט עפּעס אין מויל געהאַט, דאָס איז געווען משה אלטער מייראנץ, אַן אייגנאַרטיקער טיפּ. האָט שבת נאָכן עסן ליב געהאַט צו זיין אין בית־המדרש, זאָגן תהילים, אַרײַנקוקן אין אַ חומש מיט רש"י, זיך פרעגן פאַרוואָס עס שטייט נישט „ויהי ערב ויהי בקר יום ראשון" . . . זייענדיק אַ פּועלי־ציון האָט ער געוואָלט רעדן עבריות. ביי יעדער געלעגנהייט האָט ער געוואָלט ווייזן פאַרשריט אין עבריות, און פלעגט אַרויסברענגען קאָמישע העברייאישע פראַזן.

אַ בריט־שרייענדיקע שטימע הערט זיך פון ברוך רעבעק, אָדער ווי מ'האָט אים גערופן „ברוך גראָשן". פאַרוואָס גראָשן — האָט קיינער נישט געקאָנט דערקלערן. מ'האָט נאָר געוואוסט די גראָשנס. דער אלטער „גראָשן" איז געווען אַ שטילער ייד מיט אַ בוייסער באָרד, בריט־בייניק, מיטעלער וואוקס. דערפאַר איז די גראָשנטע געווען אַ באַוועגלעכע יידענע מיט אַ שארף צינגל. שטייענדיק אין מאַרק, צווישן די אַלע סטשעגאָווער האָט מען זי שטענדיק אַרויס־געהערט. פון צייט צו צייט פלעגט זי אַרויסלויפן מיט אַ גוואַלד: „מיין מאַן שטאַרבט!" און וועג מען איז אין געאייל אַריין אין שטוב, האָט מען געטראָפן דעם „שטאַרבנדיקן" מאַן ביי אַ גרויסער שיסל קליסקעלעך מיט מילך. דער סוף איז געווען, אַז וועג ער איז טאַקע געשטאַרבן, איז קיינער ביי זיין טויט נישט געווען, ווייל קיינער האָט שוין איר גוואַלד נישט געגלויבט . . . אַזוי האָבן אַלע אינערגענומען בירושה דעם נאָמען גראָשן. וועג אַ קינד פלעגט געבוירן אין דער פאַמיליע, פלעגט מען זאָגן: „דאָס שטעטל איז רייכער געוואָרן מיט אַ גראָשן" . . .

עס געדענקט זיך אַן עפּיזאָד וועגן ברוך גראָשן. אין זיין יוגנט האָט ער געהערט צו דער „ווייסער חברה". שבת נאָכן עסן פלעגט ווייסע חברה זיך צוזאַמענגעמען און אַרויסגיין אויפן פעלד פירן מלחמה מיט שקצים. איינמאָל אין אַ שבת נאָכן עסן, איז אַזאַ „מלחמה" פאַרגעקומען אויפן פעלד, הינטערן בית־המדרש, ניט ווייט פון לייזערקעס סאָד. די שקצים האָבן געזיגט, האָבן נאָכגעיאָגט די יינגלעך מיט שטיינער און ברוך גראָשן מיט אביגדור יעטעס האָבן געזוכט שוץ אין בית־המדרש, אָבער די טיר איז געווען פאַרמאַכט מיט אַן אייזערנער שטאַבע.

ווי היינט שטייט פאר מיינע אויגן דאס בילד ווי ביידע געיאגטע, באוואפנטע מיט שטיינער, שטיינען, רייסן די שטאבע און שרייען „שמע ישראל"! . . .

שפעטער איז ער פאוואזשנער געווארן, געווארן א קאוואליער און ווען ער האט זיך הייס דערקלערט אין ליבע צו ראציע די מאיר־קאוועס איז ער א סטאטעק געווארן. חתונה געהאט, געווארן א סטשעגאווער בעל־הבית און באריימערט די שטאט מיט א פאר גראשנס . . .

אט־די, מיט נאך יונגע חברה, זיינען שאלנדיק אדורך דעם יידישקן מארק, ארויס צו מאיר ליפשיצן אין דער קאפע און דארט האט מען זיך דערכאפט דאס הארץ: זומער מיט ליאדעס, ווינטער מיט כאלווא און טיי, אדער מיט זעמל און שילאווקעס. דארט פלעגט זיך געפינען א שפיל־לאטעריע. דורך א דריי פון א וויייזער אדער וואדרפן קלעצלעך האט מען טיילמאל (נאר טיילמאל) געקאנט געווינען א שטיקל שאקאלאד.

אין דרויסן פלעגט זיך אפט דריייען אהין און צוריק ר׳ יחיאל־נתן בורשטיין, מענדל מלמדס איידעם וואו ער וואוינט דארט אין דער דירה פון מענדל מלמד, צוזאמען מיט דער אלמנה יענטע. מענדל מלמד איז געווען א פשוטער, ערלעכער ייד, געפירט א חדר פון חומש און רש״י. די וואס האבן פארענדיקט דעם חדר ביי מענדל־מאירן, זיינען אריבער אין א העכערן חדר: אדער צו שמשון גאלדבערג, אדער צו מענדל מלמד.

קיין ספעציעלעס פון חדר געדענקט זיך נישט, יעדנפאלס די מורא פון מענדל־מאירן איז דא מער נישט געווען. מען האט גלעלרנט אין דער ערשטער שטוב. דער טיש איז געשטאנען ביים פענצטער. די קינדער, וואס זיינען געזעסן מיטן פנים צום פענצטער, האבן, ווען זיי האבן נישט געווארט ארייגקוקן אין ספר, געקאנט קוקן קעגניבער אויפן בית־הכסא, וואס איז געווען ארויפצוגיין אויף טרעפ לאנג איבער די דריי טירן. איבער יעדער טיר זיינען געווען אויסגעשניטן קיילעכדיקע לעכער (וועגטילאציע). יעדעס מאל, ווען ס׳האט וועד געעפנט די טיר אריין־צוגיין דערליידיקן א נאטירלעך געברויך, זיינען פון די קיילעכדיקע לעכער איבער דער טיר, ארויסגעפלויגן צעשראקענע פייגל . . .

אינטערעסאנט איז פאר אונדז קינדער געווען דאס צווייטע צימער. ס׳איז געווען זייער באשיידן איינגעארדנט, אבער אזוי ציכטיק. די וויים־געקאלכטע וועגט, די וווייסע דעק אויף די בעטן, האבן פארבלענדט די שטוב. אין ווינקל איז געשטאנען אן עטאזשערקע מיט פארשיידענע פארצעלייענע פיגורן, וואס איך בין קיינמאל נישט מיד געווארן צו קוקן אויף זיי. שוין אפילו אין די שפעטערדיקע יארן, וען כ׳פלעג ארייגקומען אין שטוב ארויף, האב איך נאך אלץ געקוקט אויף די פיגורן מיט אט יענע קינדערשע אויגן . . . אמליבסטן איז אבער ביי אונדז קיבדער געווען דער הויף, א ספעציפישער הויף. ערשטנס, איז ער געווען זייער גרויס און טיף. ער האט זיך געצויגן פון מארק, אנשפארנדיק אויפן חזיר־מארק, וואס אין דעם פראנט הויז מיט די צוויי געוועלבער. דאס לאנגע הויז מיט דריי ארייגאנגען, לענג־אויס דער לינקער זייט פון הויף, איז געווען באוואוינט דורכאויס פון יידן. אמת, ס׳האט געוואוינט אין פראנט הויז ארייגאנג אין א שטיבל אויף א קריסטן — אויף א רפואה . . . די פאר קריסטן זיינען געווען ווי אסימילירט צווישן יידן. די טאכטער פון יענער קריסטין, וואס האט געדינט ביי יידן, האט געקאנט מיט די יידישע קינדער אויך „מודה אני" זאגן . . .

אין דער רעכטער זייט פון הויף האבן זיך געצויגן די שאף־שטאלן און אויך די קי־שטאלן, וויייל א טייל פון די הויף־איינוואוינער האבן געכאועט קי. קעגניבער איז געווען א געבויידע מיט תבואה־שפייכלערס אויפן בוידעם, פונוואנען עס האט שטענדיק געשמעקט מיט קארן־קערנער. איין טייל פון דער געבויידע האט געדינט אלס האלץ־סקלאד, וואו דער בעל־הבית ר׳ יהושע דאמבראוער האט פארקויפט האלץ, וואס פויערים האבן עס אויפן הויף צהאקט צום ברענען. דער הויכער, ברייט־ביניקער יהושע דאמבראוער פלעגט שטיין ביי דער גרויסער וואג און וואגן ביז מ׳האט אנגעלייגט האלץ אויף דער וואג. ווען די וואג האט געווויזן, אז ס׳איז א פוד, האט ער מיט א שטיקל קרייד געמאכט א פאסיקל אויפן בלעך אויבן — וויייל שרייבן

האָט ער נישט געקענט . . .

אָהוץ דעם זיינען געווען נאָך אינטערעסאַנטע זאַכן אויפן הויף פֿאַר חדר־יינגלעך, ווי, למשל, צו שטיין ביי דער טיר פון לייבוש פֿלאָט און קוקן ווי זיין ווייב זאָל דורך די מילך. אינמיטן הויף איז געשטאַנען אַ הויכער סטויג היי — פֿאַשע פֿאַר די קי אין ווינטער. אויפן שפּיץ פון סטויג פלעגן חברה אַרויפזעצן אליה־לייבס זון, משה דעם משוגענעם, געבן אים אַ בעזים אין דער האָנט און אַ גאַנצן טאָג איז ער אַזוי געזעסן און געזאָגט אַן אויפהער: „תנו רבנן, תנו רבנן“ . . .

צייטן רוקן זיך און ברענגען מיט זיך ענדערונגען. דער הויף איז געבליבן אַ יידישער הויף, אָבער פֿנימער האָבן זיך געביטן. די אַלטע בעלי־בתים זיינען אָפּגעשטאָרבן, און יידן מיט בערד זיינען געבליבן אין צוויי עקן פון הויף. אין פּראָנט ר' אליה־לייב אייזלין, און אין דעם הויז צום חזיר־מאַרק צו — ר' מענדל־מלמדס אייזעם, ר' יחיאל נתן בורשטיין — אַ זיי־דענער יונגערמאַן; שבת געגאַנגען אַ זיידענע קאָפּאָטע און אינדערוואָכן אַ אַלפּאַגע־כאַלאַט. אין אַלגעמיין געמאַכט אַן אייגדרוק פון אַן „אייניקל“ . . . אויסגעאיידלט, מיט אַ ווייך־דורכזיכטיק פּנים און ווייכע העמט פון גאַרנישט טאָן. זיין גאַנץ טועכץ איז געווען איין טאָג אין דער וואָך, אין מאַרק־טאָג. דעמאָלט האָט ער געקאָכט גריץ פֿאַר די טאַרג־סוחרים, ספּעציעל אין ווינטער איז געווען אַ האָסא (אַ געיאָג) אויף אָביסל ווצאַרעמע גריץ. אַ גאַנצע וואָך, נישט האָבנדיק וואָס צו טאָן, האָט ער זיך פֿאַרטיפט אין „סיפורי־צדיקים“ און אַרומגעגאַנגען פֿאַרדבקהט, שאַרנדיק לאַנגזאַם מיט די שטעק־לאָטשען. בכדי דאָך אויסצופילן די צייט, האָט ער זיך אַנגעהויבן פֿאַרנעמען מיט קהלשע טעטיקייטן. ביסלעכווייז האָט מען אים גערן איבערגעגעבן די ארבעטן און ער האָט דערגרייכט דעם ענדציל מיט דעם, וואָס נאָכן עולה זיין פון ר' יצחק באָגען קיין ארץ־ישראל, איז ער געוואָרן דער ממלא־מקומו — קהלה־פֿרעזעס.

*
**

ווייט פון דעם פֿערד־מאַרק אָן שפּאַצירט, מיט געלאַסענע טריט, דער אייביק־אימפּולסיווער ר' משה שוחט. וואָס פֿאַר אומשטענדן עס זיינען אים ניט אויסגעקומען דורכצומאַכן, האָט ער זיי געקאָנט גובר זיין, אָבער אַ שטעמפּל האָבן זיי אים אַרויפגעלייגט. ווערנדיק צוביסלעך גרוי פון פֿאַרשיידענע קליינלעכע און גרעסערע צרות, פון מחלוקתן (איז דען סטשעגאָוע נישט געווען אַ יידיש שטעטל מיט אַלע שטעטלעך צוגלייך?) א. אַ. ו. איז ער דאָך געבליבן ביי זיין געזונטן, שארפזיניקן הומאָר, תמיד שפּאַצירט מיט לאַנגע, פעסטע, שנעלע טריט, אונטערברומענדיק כסדר אַ ניגון . . .

אָט קומט ער אָן פון שכט־הויז, אָפּגעפּוצט די חלפּים, איבערגעטאָן זיך און ווי פֿאַרחלומט גייט ער אַהיים, קנייטשנדיק דעם שטערן איבער די בלויע אויגן, וואָס קוקן טיף און זעען כמעט נישט די טריט פֿאַר זיך. ער שפּרייזט דורכן מאַרק צו זיך אין שטוב אַריין. זיין ווייב, שיינטשע דעם שוחטס, ליגט אין בעט, אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויף דער האָנט און ביי אַ נאָכט־לאָמפּ לייענט זי פֿאַרטיפט אַ בוך. זי האָט אין משהלעס „גוטן אָונט“ דערפילט בחוש עפּעס וואָקלענדיקעס, ווי אויפגעטרייסלטע עמאָציעס. מיט אירע קלוגע אויגן פֿאַרשט זי זיין צעטומלטן בליק, ביז ער זעצט זיך אַוועק און דערציילט ווענן ברויזנדיקע וויניטן, וואָס האָבן אָנגעהויבן זיך טראָגן פון דער קריסטלעכער באָפּעלקערונג קעגן די יידן; ווי פֿאַרגיפטעט זיי ווערן פון דער פֿאַרשיידענער אַנטיסעמיטישער ליטעראַטור, וואָס די ענדעקעס האָבן פֿאַרשפּרייט, איינשליסנדיק העצעס קעגן יידישער שחיטה . . .

*
**

אויסגעליידיקט ווערן די גאַסן, געסלעך און דער מאַרק. שטיל, דאָס שטעטלע שלאָפט, רוט זיך אויס פונעם קליינשטעטלדיקן הו־האַ און גרייט צו כוחות צו דעם שטיל־סאַלידן קליינשטעטלדיקן מאַרגן . . . די לבנה שוועבט געמיטלעך איבער די ריינע, נידערקיק הימלען, ארום־גערינגלט מיט בלאַנקענדיקע שטערן. ווי אַ גוטמוטיקע מאַמע קוקט זי, די לבנה, אויף

די באַלאַדנטע פענצטער, וואָס אונטער זיי שלאָפן זיך רואיק די מענטשן אין די פינצטערע צימערלעך. וואו־נישט־וואו שפּיזלט זיך אַרויס דורך אַ פענצטער אַ בלאַס ליכט פון אַ קלײַן נאַפּט־לעמפּל (די לעצטע יאָרן האָבן אַ טייל סטשעגאָוער תושבים שוין געהאַט עלעקטרישע ליכט). דאָרט ליגט ווער אין בעט און לייענט ביים שיין פונעם נאַפּט־לעמפּל אַ בוך, אַדער אפשר איז גאָר ביי אַ קראַנקן געבליבן ברענגען אַ קין־לעמפּל, ער זאָל קאָנען נעמען די מעדיצין בייַ־נאַכט. די שטילקייט קאָן נאָר ווערן געשטערט פון אַן אויטאָ־געראוש, וואָס שניידט דורך דעם שאָסיי אַדער פון דעם קלאַפן פון נישט אויסגעשמירטע רעדער פון אַ פּויערשן וואָגן, וואָס פאָרט אין שטאָט אַריין פאַרקויפן דאָרפס־פראָדוקציע און אַהיים ברענגען שטאָטישע סחורות.

טיילמאָל קאָן די לבנה דערזען נאָך האַלבע נאַכט דורכלויפן דעם מאַרק ר׳ שמואל בערישן. דאָס האָט מען אים אויפגעוועקט צו אַ קראַנקן, וואָס פילט זיך נישט גוט. ער קאָן אים מיט אַ גוט וואָרט אָדער מיט אַן עצה באַראַטן. ר׳ שמואל בעריש קלערט נישט לאַנג, טוט זיך אָן אין געאייל, מעג עס זיין אין די פראָסטיקסטעווינטער־נעכט, און גייט, בעסער געזאָגט, לויפט . . . שוין זייענדיק אין דרויסן קנעפּט ער זיך צו דעם פּאָלטן, פאַרגלעט זיך די בּאָרד מיט דער האַנט. גייענדיק שנעל, שפּרייט זיך די לאַנגע און ברייטע בּאָרד אים אויס אויפן האַרצן, ווי זי וואָלט אים געטוליעט, געוואַרעמט און אים געמונטערט אין זיין מענטשלעכער שליחות.

אין אויסנאַמס־פאַלן, וועלן ר׳ בערישעס באַראויקונגס־מיטלען האָבן נישט געקאָנט ווירקן, האָט מען געמוזט מטריח זיין דעם פעלדשער זאַלצבערג. וועלן מ׳האָט אים אויפגעוועקט איז שטענדיק פאַרגעקומען אונטערן פענצטער אַ דינגעניש. קודם האָט, אָנשטאָט זאַלצבערגן, זיך אָפּגערופן זיין ווייב, מיט דעם שטענדיקן תירוץ: „מיין מאַן איז נישט אין דער היים, ער איז אַוועקגעפאָרן צו אַ קראַנקן". דאָס האָט זי חס ושלום נישט געמיינט צוליב שלעכטקייט, נאָר ווייל ער איז געווען אַ קראַנקער מענטש, האָט זי געוואָלט אים פאַרהיטן פון איבעריקער אנשטרענגונג. וועלן מ׳האָט זיך אָבער איינגעשפּאָרט און דורכאויס פאַרלאַנגט, אַז זאַלצבערג זאָל דעם קראַנקן באַזוכן, דאַן האָט ער ערשט אָנגעהויבן אויספרעגן: „וואָס איז דעם קראַנקן? צי האָט ער פיבער?" און וועלן די פאַקטישע לאַגע האָט באַראַכטיקט זיין טרוחה, האָט ער זיך אָנגעהויבן לאַנגזאַם אָנטאָן. וועלן ער איז שוין פאַרטיק געוואָרן, האָט ער נאָך געמוזט דורכגיין דעם קאָנטראָל פון זיין ווייב, צי ער איז גוט פאַרקנעפּלט, אים מיטגעגעבן אַ וואָלענעם שאָל אויפן האַלדז (ס׳רוב אַזעלכע פאָלן זיינען דאָך אין ווינטער געווען), און מיט אומצופרידנקייט און זאָרג אים מיטן בליק באַגלייט.

זאַלצבערג האָט זיך לאַנגזאַם דורכשפּאַצירט די גאַס ביז צו דעם קראַנקן, ער זאָל זיך חס־ושלום נישט צופיל אָנשטרענגען . . . פאַרמאָגט האָט זאַלצבערג צוויי פראָפעסיעס: פעלדשער און פריזירער.

נאָענט פון מאַרק, אויפן מלאָווער וועג האָט מען געזען איבער אַ טיר הענגען דריי מעשענע טעלער (דער קריסטלעכער פריזירער קוויאטקאָווסקי האָט נאָר צוויי טעלער געהאַט). אין אָונט, אין דער פינצטער, האָט מען גלייך געקאָנט טרעפן צו זאַלצבערגן דורך דעם קלאַנג. ביי דעם לייכטסטן ווינטל האָבן די טעלער זיך צעשאַקלט און צעקלונגען. אַרויפגייענדיק אויף צוויי הילצערנע טרעפלעך איז מען אַריין אין זאַלצבערגס מלוכה, אין פראָנט איז געווען די רעזירע. אין די וואַכן־טעג איז דאָס געשעפט כמעט שטענדיק געווען לייידיק. פון צייט צו צייט פלעגט ווער אַריינקומען זיך שערן אָדער ראַזירן. דאָרט פלעגט ער אויך אויפנעמען זיינע פאַציענטן, וועלן ס׳פלעגט ווער קומען מיט אַ פאַרטריבט אויג, מיט פאַרשטאָפּטע אויערן, פלעגט ער זיי אויפנעמען און אונטערזוכן אין דער רעזירע, אַרייגלאָזן טראָפנס אין די אויגן, אויסשווענקען די אויערן. וועלן מען פלעגט קומען מיט אַ געשוויר, אָדער אַ מכה, פלעגט ער עס עפענען מיט אַ בריטווע, אויסקווטשן דעם אייטער און פאַרבאַנדאַזשירן — אַלץ פאַר די אויגן פון די וואָס פלעגן קומען זיך ראזירן אָדער שערן . . . ס׳האָט אויך געקאָנט פאַסירן, וועלן נאָך אָזאַ עפּנט־לעכער אָפּעראַציע האָט ער געמוזט דערלאַנגען גיכע הילף איינעם פון די לעצטע פאַציענטן,

וואס צוקוקנדיק זיך צו דער לעצטער אפעראציע, האט זיך אים פארגלוסט צו חלשן . . .

דערפאלג האט דאס פראנט־צימער געהאט ערב־שבת און ערב יום־טוב. דאן האט מען ארײנגענומען פון אלע צימערן די שטולן, בענקלעך און בענק און ארומגעשטעלט ארום די וועגט. דאס אלץ איז נאך געווען וויניק פאר די אלע פריזיר־קלייענטן. אוועקצוהרגענען די צייט פון וואַרט, וואס האט טיילמאל געקאנט געדויערן שעהן (וואס האט מען, משטיינס גזאגט, גע־קאנט פארשפעטיקן . . .), האט די איין־און־אינציקע צייטונג נישט געקלעקט, שוין ארײנ־רעכענענדיק דאס וואס א טייל האבן געמומען נישט קיין לעצטע צייטונג און האבן זיך באַ־נוגנט מיט נעכטיקע לאקשן. אבער דערצו האט שוין דער באלעבאס געזאגט, דער עולם זאל זיך נישט לאנגווייליקן. א גאנצע וואך, אין דער צופיל פרייער צייט, האט ער געלעזן די צייטונג מיט אויסערגעווינלעכער אויפמערקזאמקייט, האט דורכשטודירט יעדן זאץ, יעדעס וואַרט, אפילו די אנאנסן. טאג נאך טאג געלייענט, אדורכגעטראכט דאס געלייענטע, עס באַ־ארבעט און אויף פריוטיק איז ער געווען צוגעגרייט צו אמוזירן דעם וואַרטנדיקן עולם פאציענטן. יעדעס שטיקל נייעס האט ער איבערדערציילט, צעלייגנדיק עס אויף טעלערלעך און צוגעבנדיק אייגענע פרושים . . .

לעצטנס, וועז די יוגנט איז געוואַרן אינטעליגענטער און האט שוין אלײן געלייענט א צייטונג, האט ער גענומען שטודירן די ראמאנען, וואס האבן זיך אומענדלעך געדרוקט (אויף קיללאמעטערס, ממש) אין דער צייטונג. דא האט ער ארויסגעווינען אזא בקיאות, אז ער איז געווען זיכער, אז ער איז קאנקורענטלאז . . . און פרייטיק פלעגט ער דערציילן דעם עולם, אין אזא טאן, ווי ער וואלט עס אלײן איבערגעלעבט אדער עס אלײן פארפאסט . . .

אויף לינקס האט ער געהאט זיין שלאף־צימער, דאס האט אויך געדינט אלס אויפנאמ־צימער פאר די קראנקע, וואס האבן זיך באדארפט אויסטאן ביים אונטערזוכן. דארט האט ער אויך געמאכט איינשפריצונגען. דאס האט ער, וויזיט אויס, געהאלטן פאר אזא וויכטיקער מע־דיצינישער פונקציע, וואס מען טאר עס נישט מינימיזירן און פלעגט עס מאכן מיט באַזונדערן פארנאַר אין דער רעזירע. אבער זיין גאנצע מאיעסטעטישקייט האט ער אויסגערופן קומענדיק צו א קראנקן אין שטוב ארײן. ער איז זיך ארײנגעקומען אין שטוב מיט א בריוטן „גוט מארגן!", זיך אויסגעטאן דעם הוט (ווי עס פאסט פאר א דאקטאר), זיך אוועקגעזעצט, זיך אויסגעפרעגט אויף דער קרענק, דאן אנגעהויבן אונטערזוכן, ארויפלייגנדיק דעם פינגער פון דער לינקער האנט אויף דער פלייצע, אויף דעם ארט קלאפן מיט דעם פינגער פון דער רעכטער האנט, גע־נומען דאס טרייבל, ארויפגעשטעלט אויף דער פלייצע און צוגעלייגט דאס אויער צו דער צווי־טער זייט טרייבל, זיך גוט צוגעהערט און . . . גארנישט הערנדיק, עס אוועקגעלייגט און צו־געלייגט צו דער פלייצע דאס אויער. דאן האט ער ערשט געהערט. „ריכטיק הערן, הערט מען נאר מיטן אויער, נישט דורך קיין פארמיטלונג" — פלעגט ער דערקלערן.

געענדיקט, פארשריבן א מעדיצין, געגעבן אנווייזונגען ווי אזוי די מעדיצין צו נעמען, דאן, אלס דעזערט, פארפירט א שמועס וועגן פאליטיק א. ז. ו. אלס פעלדשער איז ער געווען זייער גוט, געהאט א סך ידיעות אין מעדיצין און נאך מער פראקטיקע. דאס האט געווירקט, אז נישט נאר דער סטשעגאוער דאקטאר, נאר אויך אנדערע דאקטוירים האבן זיך מיט אים גערעכנט.

*
**

שטארקע איינדרוקן און זכרונות האב איך פון דעם לעצטן טיל נאכט. זייער א סך דער־מאנען מיר יענע ווינטערדיקע פראסטיקע פארטאגן, ווי א פולע זילבערנע בלאנקענדיקע לבנה, באמאנטע ארום מיט שטערנדלעך, האט איבער מיר געשוועבט און מיך אזערוויירט און בא־גלייט מיין וועג. פארטאג, שטיל, דאס שטעטעלע איז פארוויקלט אין דעם געשמאקן פארטאג־שלאף . . . אזוי מיסטריעז, דורכזיכטיק איז די לופט, אז דו וואלסט געקאנט, אויסשטרעקן־דיק די האנט, דערגרייכן די אומענדלעכקייט . . .

איך שפריי ארויס פון הויף אין גאס ארײן, ארויף אויפן שאסי, פארנעם זיך רעכטס, פאר־

קירעווע זיך אויף לינקס קעגנאיבער דער שול־געביידע און גיי אַריין אין דעם געסל, וואָס איז ווי אַ לאבירינט, אַ פאַרכשופטער . . . כמעט דאָס גאַנצע געסל איז פון ביידע זייטן אַרומגע־נומען מיט סעדער. אין די זומערדיקע פאַרטאָגן ווערט מען ממש פאַרשיכורט פון דעם שאַרפן פרוכטן־אראָמאַט, און אין אַ ווינטערדיקן פאַרטאָג פאַלט מען אַריין ווי אין אַ וווייסער ווייזיג. אַלע דעכער זיינען באַדעקט מיט שניי און די ביימער אויפן הויף זיינען אין וווייסן איינגעהילט און איבער דעם אַלעם שיינט די בלאַסע, זילבערנע לבנה־ליכט. אָפגייענדיק עטלעכע טריט, הערט זיך פון דער רעכטער זייט אַן אומהיימלעכער געשפרעך וואָס דער משוגענער וולאדיסלאוו גאלביצענסקי פירט מיט זיך אַליין. ווי פרי מ׳זאָל נישט פאַרבייגיין, איז ער שוין אויף די פיס — גיט עסן די פערד, די קי, וואַרפט אַרויס דאָס מיסט פון שטאַל און הערט נישט אויף צו זיך צו רעדן. קיינדער פלעגן שמועסן, אַז אַ דבוק רעדט פון אים אַרויס און אַז דאָס זאָל האָבן צו אים געקומען דורך דעם, וואָס ער איז אין די יונגע יאָרן געווען אַ גרויסער אַנטיסעמיט און אַ רבי האָט אים פאַרשאָלטן . . . עלטערע האָבן דערציילט, אַז זיין פאָטער האָט אין אַ מאָמענט פון אויפרעגונג אים געגעבן אַ קלאַפ מיט אַן אייזן איבערן קאָפ און ער איז צעוודערט געוואָרן.

קעגנאיבער, לינקס פון געסל, לייכט זיך פון די פענצטער, וווּ פרי מען זאָל נישט דורכגיין, פונקט ווי עס ווערט דאָרט פאַרהעלטניסמעסיק פריער פינצטער. דאָס איז די וואוינונג פון הרב ר׳ יעקב שלמה סימיאטיצקי. ער זיצט שוין אין זיין בית־דין שטוב און לערנט. ער פלעגט באַמאַנען, אַז פאַרטאָג לערנט זיך אים אַמבעסטן. שוין די סיבה, וואָס ער איז געווען שוואַך און זייער נערוועז. נאָכן שלאָף זיינען אים די נערוון געווען רויאיק, האָט ער געקאָנט רויאיקער לערנען. דאָן פלעגט ער בודק זיין די חלפים פון שוחט, וויייל אין אָוונט, ווען דער שוחט האָט אים די חלפים געברענגט, האָבן אים די הענט צוביסלעך צעציטערט פון דער נערוועזיטעט. נערוועז צו זיין האָבן אים קיין סיבות נישט געפעלט: אָחוץ דעם וואָס ער איז אַ שוואַכער געווען, איז ער די גאַנצע צייט, וואָס ער האָט אין סטשעגאָווע די כסא־הרבנות אָנגעהאַלטן, צעמוזט לעבן אין אַ געשפאַנטער שטימונג. פשוט געדעדט: ער האָט זיך נישט געקאָנט אויסלעבן לויט זיין אייגענעם „איך".

געקומען איז הרב סימיאטיצקי צו אונדז פון אַ ליטווישן געגנט — פון גאטש, ביאַליסטאָ־קער געגנט — איז ער פסיכיש נישט געווען אַריינגעוואָקסן אין דער פסיכאַלאָגיע פון אונדזער פויליש־יידישער אַטמאָספערע. פון דער נאָטור אַ מתבודד, בעת דאָס שטעטל איז געווען גע־וואוינט אַ פאַמיליאַרן צוזאַמענלעבן, דורכגענומען מיט געזעלשאַפטלעכקייט. יעדנפאַלס, זיין התבודדות האָט עפעס מרה־שחור־הדיקס געוואָרפן אויף זאָלע. דער עיקר־העיקרים — ער איז געווען אַ ציוניסט בלב ונפש און אין שטעטל האָבן די דעה געהאַט די חסידים. זיי זיינען די דאָזאָרס געווען און האָבן דאָך פאַראַכט דעם רבינס פקודות — אַנטי־ציוניזם . . . וואָלט ער געווען אַ קעמפערישער טיפ און זיך איינגעשטעלט פאַר זיינע אידייען און אויפפאַסונגען, וואָלט מעגלעך זיך געמאַכט אַ שטיקל קאַמף און ער וואָלט, אַלס רעזולטאַט, געקראָגן אַנהענגער פון אַ געוויסן טייל פון דער באַפעלקערונג, וואָס זיינען געווען ציוניסטן, אָדער אַנהענגער פון ציוניזם. אַזוי ווי ער האָט דערצו קיין מוט נישט געהאַט, איז ער געבליבן קרה מכאן וקרח מכאן.

אָחוץ וואָס ער איז געווען אַ מומחה אין עניני הוראה, האָט ער אויך פאַרמאָגט אַנדערע פייאיקייטן: געווען אַ טאַלאַנטירטער בעל־דרשן, וואָס האָט אויף דעם געביט זיך דערוואַרבן אַ נאָמען נישט בלויז אין אונדזער שטעטל. זייער אָפט איז זיינע אַ דרשה געווען אַזוי פיין צו־זאַמענגעשטעלט, אַזוי בילדלעך געשיידערט און פאַרגעבראַכט אין אַ שיינער, פליסיקער ליט־ווישער שפראַך, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז אין אים איז אַ גרויסער טאַלאַנט פאַרלאָרן גע־גאַנגן אויפן געביט פון רעטאָריק און אימפראָוויזאַציע. ער איז אויך געווען אַ גרויסער קענער פון תּשוך־קודש. זיינע פייאיקייטן אויפן ליטעראַריש־רבנישן געביט האָט ער ארויסגעוויזן מיטן פאַרעפנטלעכן זיין ספר אויף דרוש, „בית יעקב".

*
**

אין אַ הויז ווייטער לייכט זיך אויך אַ פענצטער. ר׳ מענדל־מאיר הויבט זיך אויף זייער פרי, איז זיך מכין, זאָגט אַביסל תהילים, דאַוונט בהשכמה און גרייט זיך צו דער עבודת הבורא פֿאַרצוזעצן די טעטיקייט פון ר׳ יהושע בן פּרחיה. דאָכט זיך, אַז אַזאַ חלק ווי מענדל־מאיר גרינבוים האָט אין יידישן סטשעגאָווע, האָט קיינער נישט. ס׳איז נישט וויכטיק צו וועלכער גייסטיקער אָדער קולטורעלער ניוואָ אַ סטשעגאָווער בחור האָט דערגרייכט, האָט ער אַבער דעם יסוד פון מענדל־מאירן געהאָט. ער האָט יעדן יינגל דעם ערשטן באַגריף פון צורת האות געגעבן. עס איז, דאָכט זיך, אין סטשעגאָווע קיין איין יינגל נישט געווען, וואָס איז זיין דרדקי־חדר נישט דורכגעגאַנגען. ביי אַלע דערוואַקסענע איז ער געבליבן אויף שטענדיק „דער רבי״. — גוט מאָרגן, רבי! גוט שבת, רבי! — אַזוי פלעגט מען אים באַגריסן יאָרן־לאַנג נאָכן פאָר־לאָזן זיין חדר.

איך שפּאַציר ווייטער אין דעם געסל. כ׳בין ווידער אַרומגענומען פון ביידע זייטן מיט באַ־שנייטע ביימער פון די סעדער. שטיל, אַ פּאַרכשופטע שטילקייט. עס הערט זיך נאָר דאָס סקריפּען פון דער באַרירונג פון די שיך מיט דעם האַרט־געפרוירענעם שניי. די לבנה שלייכט זיך צום מערב און וואַרפט אַ פּאָנגן שאָטן מיר פון פּאָרנט. עס קרייצט דורך אַ גאַס אין דער בריט. לינקס ציט עס צום מאָרק, רעכטס — צו ר׳ איטשע־מאיר פּיאַטרקאָווסקיס מיל. רעכטס, אין אַ ווינקל, שטייט אַ הויז וואָס געהערט צו אַ קריסט — שעדליצקי. געבויט דאָס הויז האָט אַ יידישער בויַ־אַרבעטער — סטאָוויצקי, און די אויסנוויניקסטע טירן באַצירט מיט מגן־דוד־סְ, אונטערן פענצטער, אַ גרויסער מגן־דוד. טיילמאָל האָט עס געהאָט אַ בארעכטיקונג, ווייל אין אַיין צימער, אין סאָמע ווינקל, איז אַ צייט געווען די אַלגעמיינע ציוויסטישע ארגאַניזאַציע.

איך גיי ווייטער פֿאָראויס. אויף רעכטס, אַ גרויסער הויף. דאָרט איז געווען דאָס חדר פון מענדל־מאירן, אין מיינע קינדער־יאָרן. ווען מ׳האָט נישט געלערנט, פלעגט מען זיך אויסזעצן אויפן הויף אויף די אייער־קאַסטנס, וואָס זיינען דאָרט געשטאַנען אַ גאַנצע וואָך און האָבן גע־הערט צו מענדל־מאיר׳ס שוואָגער, ר׳ בערלס קופּמאַן. באַלד דערביי, דורכגייענדיק אַ טאָרף־שטאַל, איז מען צוגעקומען צו אַ גרויסן פלויט. דאָ איז געווען אַן אַריינגאַנג אין בית־המדרש־הויף, וואָס די לבנה האָט שאַרף באַלויכטן. לינקס שטייט די מקוה — אַ לאַנגער, נידעריקער בנין פון רויטע ציגל, מיט אַ דאַך פון רויטע דאכאווקעס. אַראָפּצוגיין אין דער מקוה איז געווען זייער טיף; פיל טרעפ ביז צום וואַסער.

אָחוץ אָס מקוה פלעגט מען זי אויך טיילמאָל נוצן פאַר אַנדערע צוועקן. ווען מ׳פלעגט ברענגען אַ בר־מינן פון אַ דאָרף צו באַגראָבן אויפן סטשעגאָווער בית־עולם, פלעגט מען אים ביז דער לויה לייגן אין דער מקוה אַריין, דאָרט געמאַכט די טהרה . . . אַ צוליייג דערצו איז געווען אַ שטאָל, צוגעבויט צו דער מקוה, וואו ס׳איז געשטאַנען דאָס טהרה־ברעט. דאָס איז געווען געגוג, אַז חדר־יינגלעך זאָלן ביינאַכט מורא האָבן דורכצוגיין ביי דער מקוה. פיל האָט מיין פאָטער זיך באַמיט ביי מיר די מורא אויסצואוואָרצלען.

אַמאָליקע צייטן איז אויף דער מקוה געווען נאָך אַ שטאָק און דאָרט איז געווען אייגע־אַרדנט אַ הכנסת־אורחים. אין פליגל פון דער מקוה האָט אַמאָל געזאָלט דינען אָס אַ שוויי־באָד, אָבער די אייניריכטונגען זיינען קיינמאָל נישט פאַרטיק געוואָרן. אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז די מקוה געוואָרן אביסלעך־ביסלעך, אָן דער שוויץ־באָד און אָן דעם הכנסת־אורחים.

ווייטער אויף לינקס, צווישן דער מקוה און דעם בית־המדרש גרענעצט זיך מיטן בית־המדרש־הויף לייזעריק סאָד. לייזעריק — ווער קאָן נישט און געדענקט נישט דעם נאָמען? לייזעריק איז געווען אַ סוסטער, אַ סאדאָווניק, נאָר דער עיקר איז ער געווען באַקאַנט צוליב זיין צוגאַב־פּראָפּעסיע — אַ כלי־זמר. ווי אַזוי האָט נאָר געקאָנט זיין אַ חתונה אָן לייזעריקן? ווען ס׳פלעגט פאַרקומען אַ חתונה, וואָס איז, פאַרשטענדלעך, אין סטשעגאָווע געווען אַלעמענס שמחה — האָט מען שוין אייניקע וואָכן פריער געהערט פון לייזעריקס פענצטער אַ געגרימפל פון פידל־טענער. ער האָט דאָן אַראָפּגענומען דאָס פידל פון שראַנק, אָנגעצויגן די סטרונעס

און אַנעהויבן רעפּעטירן. אין חתונה־טאָג האָט ער זיך אויסגעפּוצט אין שבתדיקע מלבושים, זיך אָפּגעפּוצט די שטיוול און באַשטעלט באַהעלפערס, וואָס זיינען באַשטאַנען פון אייניקע דאַרפישע גויאישע „כלי־זמר“: נאָך אַ פידל און אַ באַס, און מ׳האָט געגרימפלט.

לייזעריקס פּנים האָט געשיינט. ער האָט פאַרזשמורעט די אויגן, און וואָס ער האָט נישט דערשפּילט מיט די הענט האָט ער צוגעקלאַפּט מיט די פיס. אין זאָך — ער, לייזעריק, האָט עס געטאָן בשלמות, געגעבן דעם מאקסימום, וואָס ער האָט פאַרמאָגט. אויפגעלעבט איז ער גע־ווארן ווען ער האָט אויפגעשפּילט ביי דער חופה: „חתן כלה מזל־טוב!“

אָחוץ קלעזמערי און שוסטערי האָט ער, לייזעריק, ליב געהאַט די נאַטור. ער האָט זיך נישט באַנוגנט מיט דינגען אַ סאָד און האַנדלען מיט די פרוכט. — וואָס פאַר אַ טעם האָט דאָס ווען אַליין העלפּט מען נישט צו צו דעם וואַקסן פון די פרוכט? (איך מוז צוגעבן, אַז ביאַליקס „בשדה“ איז אים געווען אומבאַקאַנט). ער האָט אָפּגעקויפט אַ שטח באָדן אונטערן בית־המדרש — צו קוסקאָוא־צו — און אַנגעהויבן באַאַרבעטן דעם פּלאַץ. וויפיל מי און האַרעוואַניע האָט לייזעריק אריינגעלייגט אין דעם באָדן, ביז ער האָט אים פאַר אַ סאָד געמאַכט! יעדעס בוימעלע איז געווארן פון אים געצערטלט און געפּלעגט ווי אַ קינד . . . ממש רירנדיק איז געווען זיין איבערגעבנקייט צו דעם סאָד. נאָך אַ טאָג ארבעט ביי שוסטערי, פלעגט ער גאַנצע אָוונטן און טיילמאָל גאַנצע נעכט ארבעטן ביים סאָד, ארומאָקערן די ביימער, באַוואַסערן. ער פלעגט לויפן אין שעכט־הויז און ברענגען עמערס בלוט און דערמיט באַמיסטיקן די ביימער. אָבער ער האָט פיל נחת פון דעם סאָד געהאַט. די ביימער האָבן געגעבן זייער גוטע פרוכט. ער האָט זיך אויסגעבויט אַ הייזקע אין ווינקל פון סאָד און זיך אַהין אריבערגעצויגן פון זייער פריער־דיקער וואוינונג ביי פּיאָטרקאָווסקין אויפן הויף.

לייזעריק איז אין סטשעגאָוע געווארן דער יידישער אגראָנאָם. ווען ס׳פלעגט ווער זיך נויטיקן אין אַן אגראָנאָמישער עצה, איז דער אַדרעס געווען „לייזעריק“.

וויייטער אויף רעכטס, נאָכן הכנסת אורחים, ציט זיך אַ דראָטענער צוים אין זיך ענד פון דעם הויף. דאָ גרענעצט זיך דער בית־המדרש־הויף מיט אַן אייגנאַרטיקן הויף און הויז. אין קעגן־איבערדיקן ווינקל איז געשטאַנען אַ הויז אין פאַרם פון אַ „ד“. דאָס הויז איז געווען געבויט אין אַן אייגנאַרטיקער פאַרם — דאָס איינציקע אין שטעטל מיט אַ געוויסן קינסטלערישן גע־שמאַק, יעדער פענצטער איז געווען באַצירט אויבן און אונטן מיט געשניצטע געזימס.

אין די מלחמה־יאָרן איז געקומען קיין סטשעגאָוע פון יאנאָוא, ביי דער דייטשישער גרע־נעץ, אַן אינטערעסאַנטער טיפּ, ר׳ שמואל יונגוויץ (זיין ברודער איז דער באַוואוסטער יידי־שער אַקטיאָר בוזע יאַנג אין ניו־יאָרק). דאָס איז געווען אַ טיפּ, וואָס פאַר אַזאַ שטעטל ווי סטשעגאָוע איז ער געווען ווי פון אַן אַנדער פלאַנעטע אַראָפּגעפאַלן: אַ הויכער, שיין־געבויטער, גלייכער ייד, מיט אַ שיין־געפלעגטער וויסער בארד (פאַרשטענדלעך, אין מיינע צייטן, ווי איך געדענק אים). אָנגעטאָן אין אַ דריי־פערטל ראָק, אַ שטייפן קאָלנער מיט אַ שוואַרצן שניפּס, שטיף־געפּרעסטע מאַנזשעטן, האָט מען אויף אים עקקוקט ווער מיט פאַרערנונג, ווער מיט שפּאָט (וועגדט זיך ווער דער קוקער איז געווען). אָחוץ זיין אויסערלעכן אויסזען איז זיין גאַנצע באַנעמונג, אויפפאַסונג, אַרט דענקען און רעדן געווען דעם שטעטל פרעמד. ער איז געווען צו־מאָדערן, „אייראָפּייאיש“. זיין אייגנאַרטיקייט האָט זיך אָפּגעשטעמפּלט אויף דעם אויבנדער־מאַנטן הויז, וואָס ער האָט אָפּגעקויפט פון איינעם אַ פלאָצקער ייד, וואָס איז געווען באַקאַנט אָלס „שנאַרער“.

דאָס הויז מיט דעם הויף האָט ער ארומגעצאַמט מיט אַ הילצערנעט צוים אַזוי, אַז דאָס הויז איז שוין נישט געווען אַזוי רשות־הרבימדיק, וואו יעדער איינער קאָן אַריינקוקן גלייך אין פענצטער אַריין און זען וואָס אינעווייניק טוט זיך. דער פּלויט איז געווען עסטעטיש פאַרמירט מיט אַ טויער, אין אַ טאָפּלט רונדער פאָרם, אין דעם טויער — אַ פיין טירל מיט דראָט־שטאַ־כעטן פאַר מענטשן אַריינצוגיין. און אַזוי איז דער הויף געווארן אַ „רשות היחיד“.

דעם הויף האָט ער פֿאַראַקערט, פֿאַרזייט קאַרטאָפֿל און אַנדערע גרינוואַרג. אינדערמיט געמאַכט אַ פּיינעם קלאַמב, אַריינגענומען מיט אַ דראָטענעם צוים, אַרנאַמענטאַרטיק, און דאָרט פֿאַרזייט בלומען. דאָס הויז מיט דעם הויף האָבן געמוזט צינען די אויפמערקזאַמקייט פון יעדן פֿאַרבייגייער. דאָס גאַנצע הויז איז געווען באַווויינט, נאָר דאָס ווינקל־צימער האָט אָפט געדינט פֿאַר געזעלשאַפטלעכע צוועקן. עס איז אין דעם צימער געווען אַ חסידיש שטיבל, אַ געווייסע צייט איז דאָרט געווען אַ ישיבה און אַ זאַמל־פּונקט פֿאַר פֿאַרשיידענע אַרגאַניזאַציעס. די לעצטע צייט פון מיין זיין אין סטשעגאָוע איז אין דעם צימער געווען דער „החלוץ־המזרחי" מיט זיין ביבליאָטעק. אין פּליגל פון הויז האָט געוואוינט יונגווייצעס אייזעם, ר' אברהם בינעם מארגולין, אינגאַנצן אַן אַנדער טיפּ פון זיין שוועסטער; יעדנפאַלס, אויסערלעך, אַבער זייער אַ זאַנדערבאַרער טיפּ; אַ ייד אַ בן־תורה און אַ משכיל, וואָס האָט זיין אייגנאַרטיקע פֿערזענלעכקייט דערשטיקט צוליב זיין פֿרנסה. אַזוי ווי אין געשעפט האָט ער זיך נישט אינגעגעבן, איז ער געווארן אַ מלמד. אַלס אַזעלכער האָט ער זיך צעמוזט רעכענען מיט די פֿרומע בעלי־בתים. נאָר ווען ער האָט געהאַט אַ געלעגנהייט און ניט געווען געשטערט, פלעגט ער רעדן ווען לי־טערַאַטור און איז ווי ניי געבוירן געווארן. אפילו זיין ציוניזם האָט ער נישט געטאָרט אַרויס־ווייזן. אָבער ווען עס איז געקומען אַ מאַמענט און ער האָט עס מער נישט געווּאָלט אונטערדריקן, האָבן זיינע ציוניסטישע שטימונגען אויפגעפלאַצט און אַריבערגעפלאָסן איבער די ברעגעס.

אַזוי געדענקט זיך, מיט לאַנגע יאָרן צוריק, אַ ל"ג בעומר. די קינדער זיינען געגאַנגען מושטירט מיט בלאָ־ווייסע פענדלעך אין די הענט און אין דער קעמפּיסקאַ האָט אברהם בינעם געריידט ווען דעם נאַציאָנאַלן אינהאַלט פון ל"ג בעומר. און ווער געדענקט נישט זיין הייסע רעדע בייַ דער פּייערונג, אין טאָג פון דער דערעפענונג פון דעם ירושלַיימער אוניווערסיטעט, ווען ער האָט אויסגעשריען: „הכל חייבין בחגיגה!" די צייט און באַדינגונגען האָבן זייער ווירקונג אויף אים אָפּגעשטעמפּלט. שווערע שפּורן זייענען אים פֿאַרבליבן פון די צייטן ווען ער איז געווען אין געפענגעניש, נאָך דעם ווען־קריג פון 1918־1919, זיין ווייבס טויט און נאָך פֿאַרשיידענע צרות — פון דעם אַלעם איז ער געווארן אָפּגעלאָזן און האָט געפונען טרייסט בייַ אַ גוט ביכל אָדער ספרל. דער הויף איז געווארן פֿאַרנאַכלעסיקט, דער באַרג מיסט האָט זיך צעשפּרייט וואָס אַמאָל איבער גרעסערע שטחים פון הויף. פונעם שיינעם עסטעטישן צוים אַרום הויז, איז שוין לאַנג קיין זכר נישט געבליבן; דער שאַוער פון דער צייט האָט אים צעפרעסן. וועמען ס'האָט געפעלט אַ בערעם צו זיך סוכה, אָדער אין אַ ווינטערדיקן פראָסט, וועלן ס'איז שווער געווען צו באַקומען באַהייצונג און האָט זיך ענגעוויטיקט אין בערן־האַלץ, האָט ארויסגעריסן בערעטער פון יונגווויצעס צוים. ווי ציין אין אָן אַלט מויל אַזוי זיינען די בערעטער פון צוים פֿאַרשוואונדן געווארן. אַלס זכר לחורבן איז דער הויף געווען אַרומגעצאמט מיט דראָט, וואָס זיינען געווען צוגעקלאַפּט צו דער וואַנט פון הויז, ווי זיי וואָלטן זיך איינגעקלאַמערט מיט ציין און נעגל אין אַן עבר, וואָס איז פֿאַרשוואונדן . . .

די נאַכט דערנעענטערט זיך צו איר ענדע. די לבנה רוקט זיך טיף צו מערב און ווארפט איר שיין אויף דער טיר פון בית־המדרש און באַגלייט מיך אינווייניק אַריין, ביז איך צינד אָן דאָס עלעקטרישע ליכט און זעץ זיך־צו צו דער גמרא. איינער אַליין זיץ איך אין בית־המדרש. קיין מורא פֿאַר אינזאַמקייט האָב איך קיינמאָל נישט געהאַט. דאָ בין איך נאָך באַאיינפלוסט פון דעם לבנה־צויבער. לערנענדיק, גיב איך פון צייט צו צייט אַ בליק אינדרויסן צו דער לבנה. אין בית־המדרש באַווייזן זיך די ערשטע בעלי־בתים, וואָס אויך זיי האָט נאָך די לבנה זייער ווענig אין בית־המדרש אַריין באַגלייט: ר' מענדל טאַנדיטשאַרזש און ר' הענדל מיירענץ. זיי זיינען טאָג־טעגלעך געווען די ערשטע אין בית־המדרש. האָט איינער פון זיי זיך נישט באַווּיזן, איז געווען אַ חשד, צי ווער פון זיי איז חס ושלום נישט קראַנק.

געווען אַ תמימותדיקער ייד הענדל מיירענץ, וואָס אָחוץ מיט די וויבער בייַ די פיש האָט ער זיך מיט קיינעם נישט געקרigט, קיין סכסוכים נישט געהאַט. דאָך, ווען ער איז געשטאַרבן,

האבן די זין, משה־אלטער און דוד, בשום אופן נישט מסכים געווען, אז מ׳זאל אים מקבר זיין נעבן הענעך טשוויק (וואלער), ווייל ער וועט נישט ליגן רואיק אין קבר נעבן א שכן, וואס ער האט ביים לעבן מיט אים זיך געקריגט און נישט געלעבט מיט אים בשלום . . .

דער צווייטער פון די ערשטע בית־המדרש באזוכער — מענדל גלעזער — איז געווען א פוילישטענדיקער קאנטראסט פון הענעך פישער. דאס איז געווען א ייד מיט געזונטן הומאר, וואס ער האט געירשנט פון זיין פאטער, ר׳ דוטשא, וועלכער פלעגט אין בית־המדרש שטיין איבערן „מגן אברהם״ איינגעבויגן נאענט צום ספר צוליב זיין קורצזיכטיקייט, כאטש צו די אכציקער האט ער נאך קיין בריל נישט געטראגן. בשעת אליה־לייב: שוין צייט צו מאכן א „פזר״. אדער ער פלעגט מיט איריבערדרופן: „אליה־לייב! שוין צייט צו מאכן א וואגאן „דרגא תבירס״.

זיין זון, מענדל טאנדיטשארזש, זייענדיק פון די אלטע סטשעגאוער תושבים און מיט אלע־מען אויסגעקאכט, האט יעדן פארשאפט פארגעניגן מיט זיין געזונטן הומאר, איז בכלל געווען א וואויל־ער ייד, א ייד וואס איז צו יעדער צייט געווען גרייט יענעם צו העלפן מיט וואס ער האט נאר געקאנט. איך האב אמאל געפרעגט מיין פאטער, פון וואס עס נעמט זיך זיין ספעציעל וואס־רעמע באציאונג צו מענדלען, האט ער מיר דערציילט וועגן די אומשטענדן פון מיין זיידעס ← ר׳ אברהם יצחק שוחטס — טויט, אין שייכות צו א העלדישן טאט פון מענדל טאנדיטשארזש. אט איז די מעשה בקיצור: בשעת א באמבארדירונג פון די רוסן אויף סטשעגאוע, איז אריין א באמבע אין דעם הויז, וואו ס׳האט געוואוינט ר׳ דוטשא (דארט האט צו יענער צייט אויך געוואוינט שרה די בעקערין. איר מאן לייבקע איז דאן געווען אין קריג). וועגן מיין זיידע האט געהערט, אז עס ברענט נעבן אונדז (מיר האבן דאן געוואוינט ביי בראמארסקין), איז ער געלאפן ראטעווען זיין בן־יחיד, מיין פאטער. אין דעם מאמענט האט די באמבע נעבן אונדזער טיר אויפ־גערייסן און אים געטויט. מענדל טאנדיטשארזש, ראטעוועדיק די ווירטשאפט פון דער ברע־נעדיקער וואוינונג פון זיין פאטער, שלעפנדיק די פעק בעטגעוואנט און הערנדיק, אז ר׳ אברהם־יצחק איז געפאלן, האט ער אויעקגעווארפן די פעק פון זיין פאטער און געלאפן ראטעווען מיין זיידן. אט־די מסירת־נפש זיינע האט מיין פאטער שטענדיק גדענקט.

וועגן ס׳איז נפטר געווארן ר׳ מענדל מ׳זמד, וואס איז אייגנצייטיק געווען גבאי פון בית־המדרש און זוכנדיק א קאנדידאט אפס גבאי, האט מען אויסגעפונען אפס פאסיקסטן קאנדידאט ר׳ מענדל טאנדיטשארזש. מענדל וועט פארטרעטן מענדלען . . .

*
**

די לבנה רוקט זיך אלץ טיפער צו מערב, אוועק פון שטעטל, און כאפט פארן אוועקגיין א בליק אויף דעם אנדערן יידישן טייל פון סטשעגאוע — אויף דעם טייל, וואס פארחתמעט אויף אייביק די פריידן און די ליידן, די ליבע ווי די שנאה — דעם סטשעגאוער בית־עולם.

אין אט־דעם וואונדערלעכן אוונט אויף דער תל־אביבער טעראסע, קוקנדיק אויף דער לבנה, האב איך מיטשפאצירט מיט איר אויף דעם סטשעגאוער בית־עולם. איך האב דאך דעם בית־עולם אזוי גוט געקענט, אזוי פיל פארבראכט אויף אים, וויל א היבשן חלק האבן מיר דארט געהאט . . . מיר האבן דאך מיט באזונדערער פיעטעט געפלעגט די קברים אזוי, אז ס׳האט זיך געשאפן אזא אינטימער קאנטאקט צווישן שטוב און בית־עולם . . .

נאך דעם זיידנס טויט פלעגט די באבע יעדן ערב ראש־חודש באזוכן איר מאנס קבר אויפן בית־עולם. אויף די עלטערע יארן, ווען זי איז שוין שוואך געווארן, פלעגט זי מיטנעמען מיין עלטסטע שוועסטער, גיטעלע. אנשפארנדיק זיך אויף איר, איז איר לייכטער געווען דורכצומאכן דעם וועג פון צווי קילאמעטער אהין און צורוק. מיין שוועסטער פלעגט מיר דערציילן, ווי רירנדיק אט־די באזוכן זיינען געווען. ווי א פארליבטע פלעגט די באבע זיך ווארפן אויפן קבר און וויינענדיק שעפטשען אין קבר אריין: „אברהם יצחקל! איך קען אן דיר נישט לעבן. נעם מיך צו דיר, נעם מיך צו דיר!״

אין די מאָמענטן האָט זי זיך דערמאָנט, און ס׳איז געווען פֿאַרשטענדלעך וואָס זי האָט דער־ציילט, ווי אַלס מיידל פֿלעגט זי שטיין אונטער דעם פֿאָרהאַנג ביים פענצטער און שעה׳ן גאַנצע וואַרטן, אַז דער שיינער, אייזלעֶר, קלוגער אברהם־יצחק וועט דורכגיין און זי וועט קאָנען וואַרפן אויף אים אַ בליק, האָפנדיק אַז זי וועט זוכה זיין צו ווערן זיין וויב. זי האָט זוכה געווען . . . אַזאַ ריינע ליבע, אַזאַ איבערגעגעבן אידעאַל פֿאַמיליען־לעבן איז צווישן זיי געווען און אַזוי טראַגיש, יונגערהייט, איז ער פון איר אַוועקגעריסן געוואָרן אין עלטער פון 54 יאָר. מיט זיין טויט האָט זיך איר פערזענלעך לעבן ווי פֿאַרענדיקט. זי האָט אומגעדולדיק געוואַרט אויף איר טויט, ווען זי וועט קאָנען זיין צוזאַמען מיט אים . . .

וועָן איך האָב געזען מיין באָבע אויפן טויטן בעט, אין דעם ווינטערדיקן שבת נאָכמיטאָג, וועָן אַלע ארום האָבן יאָמערלעך געווויינט, און איר פנים איז טויטערהייט געווען אַזוי פֿאַרייניגערט, אַזוי אָן קנייטשן האָט אין מיין קינדערשער נשמה זיך דערוועקט אַ בעפיל, וואָס איז געווען אין שאַרפן קאָנטראַסט צו די געוויינען ארום. אין איר לויטערן, צופֿריִדענעם פנים האָב איך דערזען, ווי זי איז צו איר ציל דערגאַנגען: זי האָט זיך ווידער באַהעפט מיט איר טייערן, ליבן אברהם יצחקן — — —

וועָן אין אייניקע וואָכן ארום איז צוגעקומען נאָך אַ פאַמיליען־קבר פון מיין שוועסטערל, און אין אַ יאָר ארום אויך דער קבר פון דער מומע גיטעלן, האָבן מיר אָנגעהויבן צערטלען די קברים. פון וויייטנס האָט מען געזען קוסטעס בוימער, ווי אַזוינס אין אַ מדבר, דאָס זיינען געווען די קברים פון אונדזער פאַמיליע. צוערשט האָט מען געפלאַנצט טאַפאָליעס. אַפּגעגעבן דערמיט האָט זיך דער פעטער משה שוחט, מיין ברודער פייוול און איך. מיר זיינען געווען בסך־הכל קינדער פון 10 און 12 יאָר. אַזוי ווי מיר האָבן אַבסאָלוט נישט געהאַט קיין אָנונג וועגן אָגראָנאָמיע, האָבן מיר זיך ארויסגעהאָלפן מיט לייזערקן. ער פלעגט מיט אונדז מיטגיין אויפן בית־עולם. אַזוי ווי ער איז געווען אַ כהן, פלעגט ער שטיין בלייבן מחוץ לגדר און דורך דעם צוים געבן אַנווייזונגען ווי אַזוי צו פלאַנצן. בשכר זה האָבן מיר געפלאַנצט בוימער אויך אויפן קבר פון זיין זון, וואָס איז, אַלס קינד טראַגיש געשטאָרבן, זייענדיק אין אַ סאַד האָט עס זיך דער־שטיקט מיט אַ פלוים. ביז מען האָט דאָס קינד געבראַכט אין שטאָט צום דאָקטאָר, איז שוין געווען צו שפּעט און עס נישט געקענט דערראַטעווען . . .

מיר האָבן, לויט זייער דירעקטיוון, געפלעגט די טאַפאָליעס צווישן מאָל אין וואָך. יעדן זונטיק און דאָנערשטיק פלעגן מיר דריי גיין אויפן בית־עולם, מיטנעמענדיק פונעם טייך דריי עמער וואַסער, וואָס מיר האָבן געשלעפט גאַנצע צוויי קילאָמעטער און באַגיסן די פֿאַרפלאַנצטע בוימער. דאָן פלעגט מען גיין נאָך אַ שטיק וועג, וואו ס׳איז געווען אַ וואַסער־סטרוגע און ברענ־גען דריי עמער וואַסער. אַזוי אַ גאַנצן זומער. אָבער וועָן די טאַפאָליעס האָבן דערגרייכט צו אַ געוויסער הויך, זיינען זיי פֿאַרטריקנט געוואָרן. אונדזער אַגראָנאָם, לייזערקע, האָט דאָן פעסט־געשטעלט, אַז דער באָדן אויפן בית־עולם איז זאַמדיק און דערפאַר צו מאַגער. אויפן צווייטן סעזאָן האָבן מיר פֿאַרפלאַנצט אקאציעס און לויט זיין עצה האָט מען מיטגעבראַכט ליים און אויסגראָבנדיק די גריבער פאַר די פלאַנצן, האָט מען אויסגעמישט די זאַמד מיט דער ליים און אַזוי געמאַכט דעם באָדן פעטער. דאָס האָט געווירקט און די אקאציעס זיינען זיך שיין צעוואַקסן.

נעבן מיין זיידנס קבר זיינען די אקאציעס זיך צעוואַקסן ס׳איז איבערן דאָך פון אוהל. ביי דעם פֿאַרלַ־קבר פון דער באָבעֶ מיט דער מומע גיטעלן, האָט דער קוואדראט ארומגענומען פיר שיינע אקאציעס. אָחוץ די אקאציעס האָט מען אויך דאָן געפלאַנצט קאשטאַן־בוימער.

עס דערמאָנט זיך אַן אינצידענט, וואָס איך וועל קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן. איך בין געווען אויף דער אַנדערער זייט בית־עולם, פלאַנצנדיק קאשטאַנעס אויפן קבר פון מיין שוועסטערל. אַלע זיינען געווען קאַנצענטרירט ביים זיידנס קבר, וועָן מיין ברודער האָט מיך פלוצלונג דרינגנ־דיק גערופן. כ׳בין שנעל צוגעלאָפן צום זיידנס קבר — און האָב דערזען די גאַנצע פאַמיליע: מיינע טיערע עלטערן, שוועסטער, ברידער, משהלע שוחט, שיינטשע, באַטשע, די מומע חנה־

ביילע מיט דעם פעטער יצחק פרידמאַן, ווי זיי שטייען איינגעבויגן איבערן קבר און קוקן מיט אַ מיסטערי־ען בליק אויף אַ געוויסן פונקט וואו איך האָב דערזען אַ לאַך אין זייט פון דעם קבר. וואָס האָט פאַסירט? — עס האָט זיך ארויסגעוויזן, אַז בשעתן גראָבן אַ גרוב צו פלאַנצן אַ בוים, האָט דער שפּאַדל זיך אַן עפּעס אָנגעשטויסן און ביים ארויסנעמען די זאַמד האָט זיך אַנטפלעקט אַ ווינקל פונעם ארון. אויף איין זייט נעבן אוהל איז דער קבר אונטערגעשוועכט געוואָרן פון דעם רעגן, וואָס פלעגט אַראָפרינגען פון אוהל־דאַך אויף אַזוי פיל, אַז מיט איין ריר קען שפּאַדל האָט דער ארון זיך אַנטפלעקט. ווי היינט שטייט פאָר מיינע אויגן דאָס בילד. איצט, נאָך אכט־ניין יאָר שטייען מיר ווידער אַזוי נאָענט צום טייערן טאַטן. אָט זעט מען די פעסטע ברע־טער, וואָס אונטער זיי ליגט דער טייערער, טראָגיש־אומגעקומענער טאַטע. שטרעק אויס די האַנט, הויב אונטער דאָס ברעט און דו זעסט אים . . .

מיין פאָטער, וואָס בשעת דער לויה איז ער געשטאַנען אָן אַ זייט און פאַרצווייפלט יאָמער־לעך געווויינט און זיין טאַטן אין קבר נישט געזען, האָט ווי אַ מאַגנעט אים געצויגן צו דער נאָענטקייט פון דעם אָפענעם קבר. אַ לאַנגע צייט איז מען אַזוי געשטאַנען אַראַיניקט, דער־נעענטערט, אָפּגעווישט אינגאַנצן דעם צייט־שטח צווישן לעבן און טויט . . . געקומען צו זיך איז דער פעטער משה. — פאַרפאַלן! האָט ער געזאָגט. געפּראָווט אַרונטערשטעקן די האַנט אונטערן זאַמד אויפן ארון, זוכנדיק עפּעס. שטיל, גאָרנישט רעדנדיק, גענומען דעם שפּאַדל אין דער האַנט און פאַרשאָטן דעם קבר אויף אייביק . . .

אויפן וועג צוריק האָט ער דערציילט וואָס ער האָט געזוכט: אַזוי ווי דער זיידע איז דאָך געווען אַ הרוג, און אַ הרוג מוז מען דאָך לויט דעם דין, באַגראָבן מיט די מלבושים; און היות עס איז קיין בלוט־שפּור אויף אים נישט געווען, האָט דער רב געפּסקנט, אַז מ'זאָל אים נישט מטהר זיין און באַגראָבן אין תכריכים, נאָר די קאַפּאָטע מיט די שטיוול אים מיטגעבן אין קבר אַריין. די קאַפּאָטע האָט מען אויסגעשפּרייט אויפן ארון און די שטיוול געלייגט צופוסנס. ער האָט דעריבער געטאַפּט אונטערן זאַמד, אויסצוגעפּינען, צי עס זיינען נאָך געבליבן שפּורן פון דער קאַפּאָטע. ער האָט דעצידירט שנעל דעם קבר צו פאַרשיטן, ווייל צופיל האָט אים, ווי אַנדערע, געצויגן צו עפענען דעם קבר, אַבער דער דין דערלויבט נישט. אַ לאַנגע צייט איז מען אין אונדזער פאַמיליע אַרומגעגאַנגען ווי מיט אַ מיסטעריעזן סוד . . .

פון אַלע באַוכן און אַרבעטן אויפן בית־עולם איז ער מיר געווען זייער, זייער באַקאַנט, און איך שפּאַציר־מיט, אין מיין דמיון, מיט דער לבנה. אָט קום איך אַריין אין טויער. אַ גליי־כער וועג שנייידט דורך דעם בית־עולם פון טויער אויף מערב, ביז קעגנאיבער אויף מזרח. דער וועג טיילט אפּ די רעכטע זייט, וואו מ'האָט מקבר געווען מענער און די לינקע זייט, וואו מ'האָט געבראַכט צו זייער אייביקער רו פרויען.

באַלד ביים טויער, אויף רעכטס, גייענדיק ביז דעם ווינקל, ליגן באַגראָבן יידישע סאָלדאַטן פון דעם וועלט־קריג 1914־1918. די סאָלדאַטן פלעגן אָפּמאַכן צווישן זיך, אַז וען איינער פון זיי וועט פאַלן, זאָל דער צווייטער אים באַגראָבן און אויפשטעלן אויפן קבר אַן אויפשריפט, אַז דאָ איז באַגראָבן אַ ייד. נאָך דעם קריג פלעגט מען טרעפן אין די געגנטן פון די שלאַכטן אזעלכע קברים. מען האָט זיי עקסהומירט און געבראַכט צו קבורה אויפן בית־עולם. פון אויבן אַן, צו מזרח, שטייט דער אוהל, וואו אינעווייניק ליגט באַגראָבן ר' פנחס פּיאַטרקאָווסקי, דער פאָטער פון ר' יצחק־מאיר פּיאַטרקאָווסקי; ר' משה באָגען, ר' יצחק־מאירס שוואָגער און דער פאָטער פון ר' יצחק באָגען.

ביי יעדער לויה, וען מען פלעגט עפענען דעם אוהל אַרויסצונעמען די „מטה", פלעגט ר' יצחק־מאיר פּיאַטרקאָווסקי אַרייגיין און וואַרפן אַ בליק אויף דעם פלאַץ, וואָס איז געבליבן פאַר אים. ער האָט אַבער נישט זוכה געווען צו ליגן נעבן פאָטער. ער איז פלוצלונג געשטאָרבן אין וואַרשע ביי דער חופה פון ערשטן אייניקל, נעכע פּיאַטרקאָווסקי. אַרום דעם אוהל איז דער פלאַץ פאַר מיוחסים, שיינע יידן און כהנים.

דער שפּאַציר אויפן בית־עולם דעראינערט מיך אַזוי פיל: אַט גייט דורך פּאָר מיינע אויגן דאָס גאַנצע סטשעגאָוע — פון מיינע קינדער־יאָרן אָן — יעדער קבר, יעדע מצבה שטייט מיר פּאָר די אויגן, ווי כ׳וואָלט דאָרט איצט געווען. אַט ביי דער טיר פון אוהל איז דער קבר פון ר׳ שמואל יונגוויץ. דערנעבן ליגט מיין חבר מאָטל סטשיזא, אין פּראָנט צו מזרח — ר׳ הענעך זילבערשטראָם און ר׳ מענדל־מלמד; אָן דער זייט מיין זיידע — ר׳ אברהם־יצחק שוחט; דער־נעבן, אַ שווער מיט אַן אייזעם, וואָס זיינען אין איין טאָג געשטאָרבן: ר׳ יעקב סקאָוראן און זיין איידעם פרענקל.

איך שפּאַציר ווייטער און לייען מצבות: ר׳ חיים בערלין, אַראָפּ־צו אַ קבר פון ר׳ שמחה־יואל מיט דער וויסער פּאָטריאַרכאַלישער בערד. אין דעם געגנט פון אוהל איז דאָ אַ ווינקעלע, וואָס איז זייער כאַראַקטעריסטיש פּאָר דער פּאָמיליע־צוגעבונדנקייט. איך מיין דערמיט אַ קבר אין דער בריי. וועג אייגער פון די מדזועווערס איז געשטאָרבן און מ׳האָט אים דוקא געוואָלט לייגן נעבן זיין פּאָטער און קיין פּלאַץ איז נישט געווען, האָט מען אים געלייגט אין דער בריי, צופוסנס פון זיין פּאָטער. נישט ווייט פון דאָרט אַ מצבה אויף יידיש: אהרן הכהן ביזבערג. דער־נעבן אַ יידישע מצבה פון זיין שכן פינקערט, קעגנאיבער, ביי דער פרויען־אָפּטיילונג, אויך אַ פּאָמיליע־ווינקעלע: בריינע עטא, צופוסנס פון איר מוטער. נישט ווייט פון דאָרט מיין באָבע, מיט איר טאָכטער גיטעלע, און דערביי — אין דער זעלבער שורה — מיין צווייטע באָבע (ביידע מיינע באָבעס זיינען געווען שוועסטער). נישט ווייט פון דאָרט טשארנא לאנקא מיט איר טאָכטער גאָלדע. אט־אָזוי פּלעגן זיך קאָנצענטרירן פּאָמיליען־ווינקעלעך אויפן בית־עולם . . .

***

אַ שוואַרצן געלאָקטן קאָפּ האָר, מיט אַ פּאָר בלויע אויגן, קלוג ביז גאָר. גוט, ווי אַ גוטער מלאך. דאָס קינד איז געווען דאָס ליב־לינג אין שטוב. מיר אַלע קינדער זיינען צו איר אָזוי צוגעבונדן געווען. אָחוץ איר גוטסקייט און קלוגשאַפט, איז פון קינדווייז אָן האָט זי נאָר געערעדט, געטראַכט און געחלומט וועגן ארץ־ישראל און דאָס האָט זיך אָנגענומען בייַ איר, וועג זי האָט נאָך נישט דייטלעך גערעדט. עס האָט בייַ איר אָנגענומען אָזעלכע פּאָרמען, אַז מען האָט נישט געקאָנט פּאָרשטיין פון וואָנען עס נעמען זיך צו אָזאַ קליין קינד אַזעלכע געדאַנקען. איז עפּעס צעבראָכן געווארן, האָט זי געזאָגט, אַז עס לוינט זיך נישט צורעכט צו מאַכן, „בעסער צו פּאָרן קיין ארץ־ישראל". ס׳איז, געדענק איך, איינגעפּאַלן אַ טייל וואָנט אין קיך, האָט זי געזאָגט: „גוט אָזוי! ווען ס׳וועט איינפּאַלן די גאַנצע וואָנט, וועט מען מוזן פּאָרן קיין ארץ־ישראל." איז געווען קאָלט — „אין ארץ־ישראל איז דאָ אַ וואַרעמע זון, זאָל מען אַהין פּאָרן". זי האָט אָזוי פיל געערעדט פון דער ארץ־ישראלדיקער זון, ביז זי איז געפאַלן אַ קרבן פון דער גלות־דיקער זון. ווי די זון וואָלט צוליב אייפערזוכט זיך אין איר נוקם געווען. פּוצלונג איז זי פון אַ זון־שלאָג געשטאָרבן . . .

ווי אַ דונער האָט די קאָטאַסטראָפע געטראָפן אונדז אַלעמען. מיין טייערע, געטרייע מאַמע, אָזוי פיל צרות האָט זי אין לעבן דורכגעמאַכט: גויט, קרענקען, קינדער געשטאָרבן. פון דער קאָטאַסטראָפע האָט זי צוואַמענגעבראָכן, זי האָט אַ האַרץ־פעלער באַקומען, זי האָט בשום אופן זיך נישט געקאָנט טרייסטן. נישט ווייט פון פּלויט, צפון־ווייז, דאָרט וואו מען איז מקבר קינ־דער, ליגט מיין טייער שוועסטערל. וועג כ׳פלעג אויפן בית־עולם זיין, האָט מיך צו איר קבר געצויגן. קאשטאַנעס האָב איך געפלאַנצט אויף איר קבר. די ערשטע זאָך, קומענדיק אויפן בית־עולם, איז ביי מיר געווען צו באַזוכן איר קבר. יעדעס מאָל פּלעג איך קאָנטראָלירן וויפל די קאשטאַנעס זיינען צוגעוואָקסן, כ׳האָב זיך געפרייט מיט יעדן צענטימעטער וואָס זיי זיינען העכער געווארן.

איין טאָג, ערב מיין עליה קיין ארץ־ישראל, בין איך געווען אויפן בית־עולם זיך זעזע־נען. כ׳האָב דורכשפּאַצירט דאָס גאַנצע בית־עולם, ביי פיל קברים זיך אָפּגעשטעלט און זיך פּאַרטראַכט, אַ סך דעראינערונגען האָבן מיר פיל קברים געגעבן: אַט שטיי איך נעבן קבר פון

מיין רבי מענדל־מלמד, נעבן אים ר׳ הענעך זיל־בערשטראָם, וואָס פלעגט לערנען מיט אונדז אַ שיעור און שפּעטער, וועלן כ׳האָב געזוכט העברייאישע ליטעראַטור, האָב איך פון זיין ירושה געבאָרגט שיפמאַנס „בכורים". איך שטיי ביים קבר פון דעם נישט לאַנג פֿאַרשטאַרבענעם ר׳ פייוול נאָוואָגראדסקי, וואָס זיך אָפּרייסן פון די געשעפטן און קומען אין בית־המדרש אַריין מיט אונדז אַ שיעור לערנען, איז געווען זיין גרעסטער פֿאַרגעניגן. ר׳ יצחק ראָזנס קבר. סך־הכל אַ פּאָר יאָר אין סטשעגאָוע געווען און מיר, בחורים, זיינען צוגעבונדן געוואָרן צו אים. טראָץ דעם קאָלאָסאַלן קאָנטראָסט פון עלטער, אויפֿפאַסונג (אפילו די „אגודת ישראל" איז ביי אים נישט כשר געווען), האָט אונדז צו אים געצויגן, צו הערן פון אים אַ שמועס.

אַזוי האָב איך שפּאַצירט און זיך זייער אָפט פֿאַרטראַכט ביי מצבות. טייל האָבן מיר נאָר דעראינערט עפּיזאָדן, אָבער אַלעס צוזאַמען איז עס געווען מיין סטשעגאָוע — סטשעגאָוע דאָס שטעטל, וואָס אין דעם בין איך עבוירן געוואָרן, דערצויגן געוואָרן און געלעבט אין דעם און מיט דעם — מיט אָט־דעם שטעטל־ע געזונגן איך זיך איצט אויף שטענדיק . . .

*
**

לאַנג בין איך געשטאַנען ביי די קברים פון מיין פֿאַמיליע. לסוף בין איך צוגעגאַנגען צו מיין שוועסטערס קבר, אָפּרייסן האָב איך זיך פון דעם קברל ניט געקאָנט. — „אָט פֿאַר איך אַהין אין דעם לאַנד וואָס דו האָסט עס אַזוי אויסגעבענקט; אָט וועט מיך די ארץ־ישראלדיקע זון וואַרעמען, און דו, שוועסטערל, האָסט אַזוי טרויעריק געפונגן דיין פּלאַץ אין דער קאַלטער גלותדיקער ערד" . . . איך וואַרף דעם לעצטן בליק אויף מיין שוועסטערס — רחל דבורהלעס — מצבה, מיין אַרבעט, און איך לייען: „אשר נקטפו ימיה — בשנה הששית לחייה".

*
**

שטיל שאַרט זיך די לבנה אַוועק פון בית־עולם, וואָס איז אייגנגעהילט אין אייביקן שלאָף, און גיט ביסלעכווייז איבער די ממשלה דער אויפגייענדיקער זון. דאָס בית־המדרש איז ווי אויפגעלעבט געוואָרן, דער עולם קומט זיך צוזאַמען דאָוונען און פֿאַרן דאָוונען כאַפּט מען אַ שמועס וועגן פֿאָליטיק, מסחר א. ד. גל. עס הויבט אָן הערשן דער קליינשטעטלדיקער באַשיי־דענער הו־הא, ראַשיק, אונטער דעם אויפרייסנדיקן בליק פון דער זון . . .

יענעם אָוונט, קוקנדיק אויף דער לבנה, האָב איך נאָך אַמאָל מיטגעלעבט מיין שטעטל און האָב לסוף זיך אינגאַנצן פֿאַרגעסן וואו איך שטיי און וואו איך האַלט. איך האָב פֿאַרטראַכטער־הייט אויפגעהויבן די אויגן צו דער לבנה איר עפּעס צו פרעגן, אָבער זי האָט אונטער אָ וואָלקן זיך באַהאַלטן.

— וואָס שעמסטו זיך פֿאַר מיר? וואָס באַהאַלטסטו פֿאַר מיר אויס?

איך האָב געוואַרט ביז די לבנה האָט זיך צוריק באַוויזן און איר געפרעגט: „זאָג מיר, לבנה, וואָס פֿאַר אַ גרוס גיסטו מיר אָפּ פון מיין שטעטעלע סטשעגאָוע? צי האָסטו אויף דיין שפּאַציר איבערן מאָרק וועמען געטראָפן? ווען נישט אין גאָס איז, אפשר, אַרייבליקנדיק אין די פענצ־טער? צי קאָנסטו מיר עפּעס דערציילן, אַדער, לכל הפחות — וואָס קאָנסטו מיר דערציילן פון דיין לעצטן פֿאַרטאָגיקן שפּאַציר פון בית־עולם? זיינען עפּעס דאָרט פֿאַרגעקומען ענדערונגען?

איך קוק זיך איין אין דער לבנה און וויל פון איר אַן ענטפער לייענען. און מיר דאָכט זיך, אַז די לבנה האָט מיר טרויעריק מיט דעם קאָפּ צוגעשאָקלט און, אַלס באַשטעטיקונג האָבן די שטערן אַרום אויך ווי זיך איבערגעוואונקען . . .

די לבנה מיט די שטערן האָבן מיך באַדויערט.

יצחק און טריינע טאנדיטשאַרזש־פיעסאטקע (תל־אביב, ישראל)

אָט אַזוי האָט אונדזער שטעטל געלעבט

יום י"א אדר, תש"י (דעם 19טן פעברואַר, 1950)
תל־אביב, מדינת ישראל,
יזכור אלוקים את נשמת הקדושים,
ונקיתי, דמם לא נקיתי.
מוקדש לזכר הורי, אחי ואחיותי.

מיט אַ צובראָכן האַרץ, מיט טערען אין די אויגן, נעמען מיר זיך באַשרייבן אונדזער ליב שטעטעלע סטשעגאָווע — וואו אונדזערע וויגעלעך זיינען געשטאַנען, וואו מיר זיינען דערצויגן געוואָרן מיט גרויסער ליבע צו יעדן הייזל, צו יעדן שטיינדל, וואו מ'האָט די יוגנט־יאָרן פאַרבראַכט.

כאָטש ס'איז אַנגענומען ווי אַ כלל, אַז די טויטע ווערן פאַרגעסן, איז עס אָבער ניט חלל אויף אונדזערע טייערע, אונדזערע נאָענטע. זיי זיינען פאָר אונדז נישט טויט און מיר ווילן זיי קיינמאָל נישט פאַרגעסן. זיי זיינען נישטאָ מיט אונדז, אָבער זיי באַגלייטן אונדז אומעטום און מיר זעען זיי, וויל פון זיי האָבן מיר די יניקה. זיי האָבן אונדז דערצויגן, געלערנט אונדז ליב צו האָבן אונדזער פאָלק און לאַנד.

אין דעם קאַמף פון די רוסן מיט די דייטשן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט איליא ערענבורג זיך אויסגעדריקט: אַ פאָלק מוז געדענקען צוויי זאַכן: 1) ליב צו האָבן און קעמפן פאַר זיין פאָלק; 2) פיינט צו האָבן די שונאים פון פאָלק. דאָס איז גילטיק אויך פאַר אונדז. און בפרט דאַרפן מיר שטענדיק געדענקען דעם פסוק פון דער תורה: „זכור את אשר עשה לך עמלק ואל תשכח". נישט פאַרגעסן די עמלקים פון אונדזער צייט, די נאַציס, וועלכע האָבן אַזוי ברוטאַל אומגעברענגט אונדזערע טאַטעס, מאַמעס, ברידער און שוועסטער. זאָלן אָט־די געשריבענע וועלטער דינען אַלס מצבה פאַר זיי זכרון עולם.

און איצט וועלן מיר פּרואוון, כאָטש טיילוויים, אונדזער ליב שטעטעלע סטשעגאָווע באַשרייבן; פּרואוון כאָטש וויפל ס'איז אונדז מעגלעך, שילדערן די אַטמאָספערע, דעם גייסט פון אונדזער אומגעקומענעם שטעטל סטשעגאָווע.

פרייטיק נאָכמיטאָג. פון יעדער יידישער שטוב טראָגט זיך דער ריח פון די געשמאַקע שבתדיקע מאכלים. אונדזערע מאַמעס טראָגן די חלות פון די בעקער און די יינגלעך פון חדר הויבן אָן צו וועלן פריי פון דעם רבינס עול, וואָס זיי טראָגן אַ גאַנצע וואָך. עס טראָגן זיך „געוואָלדן" פון קינדער, וואָס די מאַמעס שלעפּן אַריין אָפּצואוואַשן לכבוד דעם אָנקומענדיקן שבת, און פון דער מקוה זעצט אַרויס דער רויך פון קוימען און די עלטערע יידן זעט מען שוין גיין מיט פּעק וועש אונטערן אָרעם. דאָס גייען זיי זיך טובלען לכבוד שבת. אויף די הויפן זעט מען אויסגעשטעלט רייען מיט שיך, גרייט צום פוצן און רייניקן, און אָט זעט מען לויפן אַ יידענע אין געוועלב אַריין עפּעס קויפן, וואָס האָט איר נאָך אויסגעפעלט צום שבת. און אָט זעט מען שוין גיין ר' ישראל ראַזענען מיטן נאָסן האַנטוך אויף זיין האַלדז אַרומגעוויקלט, זיין שייגע באַרד האָט דער ווינט אויף ביידע זייטן צעשפּרייט און ער גייט איילנדיק, אַ סימן אַז ס'איז שוין שפּעט און ס'הערט זיך שוין דאָס צומאַכן זיך פון די געוועלבער. עס הויבן זיך אָן באַוויזן קינדער מיט אויסגעצוואָגענע קעפּלעך און אויסגעפוצטע, ווי זיי גייען מיט זייערע טאַטעס, וועלכע האָבן אַנגעטאָן די סאַמעטענע היטלען מיט זיידענע קאַפאָטעס. די מאַמעס, שיינעלעך, אין די שייטלעך מיט די ווייסע שירצלעך, גרייט ליכט צו צינדן. דער עולם גייט אין שול אַריין.

צווישן עולם גייט זיך לאַנגזאַם און זיכער דער רב פון שטאָט, ר' יעקב שלמה סימיאָטיצקי, אַזוי ווי ס'פאַסט פאַר אַ מרא דאתרא, מיט זיינע פיר זין: לייבל, דער תלמיד־חכם; שמואל,

וועלכער האָלט זיך פּאַר אַ משכיל; הערשל, אַ סטודענט, וואָס לערנט אין וואַרשע און קוקט שוין אויף דעם שטעטעלע פון אויבן אַראָפּ, און אהרן יונה, דער יינגסטער, וועלכער זוכט זיך ערשט זיין וועג אין לעבן.

אין שול פּאַרנעמט זיך יעדער זיין „שטאָט" לויט זיין שטאַנד, מיטן דעם רב אויבן־אָן, און ר' יצחק פּיאָטריקאָווסקי לעבן אים.

גאַנץ אָפט זיינען געקומען די אייִדעמס פון לאָדזש און פון וואַרשע צוגאַסט, וואָס האָבן אים אַרומגערינגלט וויִ סאַלאַטן אַ קאַמאַנדיר, מיט זיינע זין אַנשל און יחיאל אָן דער שפּיץ, וועלכער איז אויך געווען פּרעזעס פון אונדזער קהילה.

מנחה דאַוונט סתם אַזוי אַ ייִד פון אַ גאַנץ יאָר, וויִ אַ יאָרצייט, וויִ האָט סתם ליב צו זיין אַ חזן. אָבער מקבל־שבת זיין גייט אַרויף אויף דעם באַלעמער ר' משה שוחט מיט זיין שטאַרקער שטימע און זינגט אויס וויִ אַ מאַרש „לכה דודי" און דער עולם זאָגט זיך „גוט־שבת, גוט־שבת", און מ'גייט אַהיים.

אָבער נעבן דער שול שטייט אַ הויז און דאָרט וואוינט די משפּחה מארגולין מיט דער טאָכטער הענטשע אין דער שפּיץ, און אַלע חברות קומען צו איר בעת מען דאַוונט און נישט וויִלנדיק וואַרפט נישט איינער אַן אויג אַהין . . . וויִיל דעמאָלט זיינען די טאָטעס פאַרנומען מיטן דאַוונען אין שול און יעדער טאָטע גייט זיך אַהיים מיט זיינע קינדער. פון יעדער שטוב הערט זיך דאָס זמירות־זינגען, וואָס ווערט באַגלייט פון צייט צו צייט מיט פּאָליטישע דיסקוסיעס לויט די אַק־טועלע פּראָבלעמען פון דער צייט, וואָס שווימען אַרויף אין אַלגעמיינעם יידישן לעבן. נאָר פון איין שטוב הערט מען נישט קיין שבתדיקע זמירות, דאָס איז די שטוב פון יעקב־משה וויִעלגאַלאַסקי, וואָס אַהין קומט אַריין די אַמאָליקע בונדישע גרופּע, וויִ תמר אידלזון, אהרן שאַפּירא און אַנדערע, אמת, עס זיינען געווען מער חברים פון זיי, נאָר אַ טאָ זיינען אַוועק קיין אַמעריקע און אַנדערע האָבן געביטן די פּאָליטישע אינערצייגונגען. אייניקע האָבן אַנגעהויבן פירן פּרומע יידישע הייזער. פון צייט צו צייט קומט אַריין יהושע גראָסבארד פון טשעכאנאוו, זיך צו באַטייליקן אין די דיסקוסיעס און העלפט גלייכצייטיק אויסטרעטן די סטשעגאָוער בלאָטס, מיט וועלכע אונדזער שטעטעלע איז געווען גאַנץ געשמאַק געבענטשט.

נאָכן עסן האָט זיך די יוגנט געלאָזט אין גאַס אַריין: פּינצטער אַרום און אַרום, נאָר פון די הייזער שטראָלט אַרויס אַביסל ליכט, זענען זיי אַלע אויס וויִ שאַטנס. פון די פּינצטערע געסלעך, אַנהויבנדיק פון דער גאַס וואו די מיל איז געשטאַנען, דאָרטן האָט מען שוין געזען וויִ די פאַרלעך טרעפן זיך צוזאַמען; וויִ יעקב אהרן שאַפּירא גייט אַזוי שווער מיט זיין דיקן קערפער און באַווגט זיך לאַנגזאַם. ער גייט צו הענטשע מארגולין און ביידע זעט מען דערנאָך גיין דורך דעם גרויסן בלאָטיקן מאַרק, וויִ פון מאיר ליפשיצעס קאָפּעי כאָפּט זיך אַרויס אַ שטראָל און באַ־לייכט דעם פּינצטערן דרויסן, וועָן ס'עפנט זיך די טיר בעת ס'גייט ווער אַהין אַריין. פון דעם זעלבן געסל זעט מען ווידער דאָס צווייטע פּאַרל — בראָנטשע באָגען מיט אלחנן סטאַוויצקי, און זיי טרעפן זיך שוין מיט די חברות, וויִ ביידע טריינען פּיכאָטקע און דבורה־שפּרה גוטמאַן און טאָבע גיפּס, וועלכע האָט ערשט געמאַכט אירע ערשטע טריט אין גאַס, נאָך איר צוריק־קומען פון ארץ־ישראל. און פון די אַנדערע גאַסן האָט מען וויִיטער געזען משה טאוב מיט אסתר סטאוויצקי, און נאָך וויִיטער האָט מען געקאָנט זען שפּאַצירן אויף דעם שאָסעי אַ גרופּע יינגלעך, וויִ איטשע־אברהם פּלאָנסקער, דוד זילבערשטראָס, שמעון וויזור, און פון די מיידלעך אַ באַזונדער גרופּע — פעלע פּיכאָטקע, חנה פלאָנסקע, חנה לעווקאָוויץ מיט פייוול ראָזענבערג און דוד לעווקאָוויץ מיט רחל זילבערשטראָס. אַזוי האָט מען זיך שפּאַצירט אויף דעם מלאָווער וועג ביז צום וועלדל.

אויך דאָס וועלדל אַליין איז געווען אַ שטיק פון דעם לעבעדיקן שטעטעלע. שבת, 11 אַזייגער פּאַר מיטאָג, וועָן דער צווייטער מנין גייט פון שול, זעט מען שוין טראָגן די טשאָלנטער פון די בעקערייען. און די בעקערס, וויִ בן־ציון לאקריץ, בערלין, לייבקע פינקעלשטיין און די אַזוי־

געראפענע אימניצקער, זיינען געווען שטאלץ, וואס זיי באזארגן די יידן מיט עסן לכבוד שבת. ביים עסן דעם טשאלנט האט מען אין פארשידענע הייזער געקאנט הערן שארפע דיסקוסיעס, וועלכע האבן זיך דערנאך איבערגעטראגן אין גאס אריין. אויף די טראטוארן, פון ביידע זייטן גאס, זעט מען פארשיידענע גרופעס — פאליטישע, ליטעראריש און דראמאטישע — א גרופע אלגעמיינע ציוניסטן מיט מענדל־זעליג גוטמארגן אין דער שפיץ אלס פרעזעס, מיטן „הנוער־הציוני"; אויף דער צווייטער זייט מארק, לעבן טשיזיקס הויז, א גרופע פון פועלי־ציון מיט נח יזרעאל אלס פרעזעס, מיט די יוגנט־פרייהייט. נעבן זיי האט דיסקוטירט אברהם פינקערט מיט דער הילף פון זיינע חברים און חברות. אין סאמע פוילן בערעז פון דעם וויכוח האט זיך געעפנט די טיר פון די טשעגאווער סטראזשאצקי־רעמיזע, וואס איז געשטאנען אין מיטן מארק און די דראמאטישע סעקציע האט זיך אנגעהויבן צוזאמענקומען. דער דראמאטישער קרייז האט פאר־אייניקט אלע גרופירונגען, ווייל די זעלבע מענטשן, וואס זיינען געווען אקטיוו אין פאליטישן לעבן פון שטאט, זיינען אויך געווען אקטיוו אין דעם דראמאטישן קרייז. מ׳דארף דא דערמאנען דעם רעזישאר ארעק גרינבערג פון מלאווע. אויך ער האט אונדז א סך געהאלפן ביי די פארשטעלונגען.

דער צוזאמענשטעל פון דראמאטישן קרייז איז באשטאנען פון: שרהטשע שאפירא, אלס סופלארקע, תמר איידליץ, טוביה רעמבום, יעקב־אהרון שאפירא, יצחק טאנדישארדזש, ברענטשע באגען, רחל קלאפמאן, אסתר סטאוויצקי, פייוול ראזענבערג, אלימלך קליין און משה טאוב. טראץ דעם קליינעם אנסאמבל האבן מיר אויפגעפירט גאנץ ערנסטע און שיינע זאכן מיט גרויס דער־פאלג. געוענדיקט די רעפעטיציעס איז יעדער איינער אהיים אנגענגען הערן די טאטעס הבדלה מאכן און באלד האט מען זיך געגרייט צום קעסטל־אוונט, וואס איז אלע שבת־צו־נאכט פארגע־קומען אין דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. אויף די קעסטל־אוונטן זיינען באהאנדלט געווארן פאליטישע און ליטעראריש פראגן, אויך פארשיידענע פראבלעמען. די יוגנט האט געהאט א גרויסן ענטוס דערפון. די קעסטל־אוונטס האבן זיך פארצויגן ביז שפעט ביינאכט.

זונטיק אין דער פרי האט מען געזען די סוחרים וואס גרייטן זיך פארן קיין מלאווע צו ברענגען סחורות אויף דעם טארג (מארק־טאג). ווער ס׳האט מיטגעשיקט א בריוו, א פעקל, און ווער ס׳איז געקומען סתם אזוי, ארויסצובאגלייטן דעם אויטא. און ווען דער אויטא איז אפגע־פארן, איז געבליבן שטיין א גאנץ היבש קרייזל מענטשן פון די, וואס האבן זיך אויפגעהויבן גאנץ פרי. דערנאך האט מען געהערט דאס אויפקלאפן די אייזערנע שטאבעס פון די געוועלבער ארום מארק, פון משה־בער פלאנסקער, הערש־בער זשיכלינסקי, זלמן דאווידאוויץ, בן־ציון לאקריץ, אליעזר גיפס און אנדערע. שפעטער האט מען געזען גיין דאונען מיט די טליתים אונטער די ארעמס: יחיאל־מאיר גוטענבערג, אריה־לייב איידליץ, דעם גבאי פון דער „חברה־קדישא", ר׳ יצחק פרידמאן. דערנאך האט מען געזען פון מארק, ביי די טרעפלעך פון די געוועלבער עלטערע יידן און אויך די יוגנט, וועלכע האבן זיך געוויצלט און געשטיפט און סתם געשמועסט, און אזוי האט מען געוואלט ביז פארנאכט, ווען דער אויטא איז צוריקגעקומען פון מלאווע און געברענגט די צייטונגען. ווער ס׳האט זיך גענומען לייענען א צייטונג, ווער א בוך און ווער גאר א קערטל, ווער טאנצן און ווער ס׳האט זיך אוועקגעלאזט סתם מעסטן ווייטער די גאסן פון שטעטל.

מאנטיק אין דער פרי, באלד פון דער נאכט, האט זיך געהערט דאס געשריי און געפילדער פון די מענטשן, וואס זיינען געקומען אויף דעם סטשעגאווער מארק, פון אלע זייטן וועגן, ווי מלאווע, ראטשוינז, טשעכאנאוו, שרענסק, ראזאנאוע, גלינאוויצק, זיינען אנגעקומען וועגן מיט פארשיידענע סחורות און דער מארק איז געווארן פארפולט און די יידן זיינען ארויס האנדלען אין גאס.

דאס ערשטע האט מען געזען ארויספארן בערל קלאפמאן און דוד טיק מיט גרויסע קאסטנס און כארנומען דעם אויבנאן אין מארק ביי דעם צלם איינצוקויפן פוטער, אייער, עופות.

נאָך זיי זיינען געקומען די אינערקויפערס, וואָס האָבן געקויפט פאָר זיי, ווי אסתר אויזעראָוויץ, בלימה יאָקובאָוויץ, איטע קאָזמירעק. די צווייטע גרופּע איז באַשטאַנען פון די תבורה־סוחרים, ווי שלמה סקאָוראָן, אברהם טשיזיק, יעקב אהרון שאַפּירא, ביניש און בערל נאשעלסקי. די דריטע גרופּע איז געווען: די קעלבער און ראָכווארג־סוחרים, ווי ברוך רעבעק, זעליג אויזעראָוויץ, משה אַלטער מיראָנץ, און די לעצטע זיינען געווען די סוחרים פון די גרויסע שווערע בהמות און אָקסן, ווי אסתר לעווינסקי (באַקאַנט אַלס טאַקעטשינע) מיט איר איידעם און זון, אידל און אהרן שאַפּיראָ, שלמה סטאוויצקי מיט זיינע ברידער און פּינחס, לייבוש דוגא און הענעך כרמל. אויך די באַלעבאַטים און באַלעבאָסטעס האָט מען געזען אין מאַרק אינקויפן אויף דער גאַנצער וואָך.

צווישן די אַלע פרויען האָט זיך ספּעציעל באַמערקט די פרוי זאַלצבערג (דעם סטשעגאווער פעלדשער׳ס פרוי), קויפנדיק אַ פעטע הון. נישט קענענדיק דורכקומען מיט דעם פרייז, פלעגט זי זאָגן: „נו, מיין מאַן וועט דערפאָר דיר אויך רעכענען ביליקער אַז דו וועסט קראַנק זיין". אַזוי איז אַ גאַנצן טאָג געווען אַ געשריי, אַ געפילדער פון די פויערים פון דער גאַנצער אומגעגנט, וואָס זיינען געקומען קויפן פון די יידן און פאַרקויפן די יידן פאַרשיידענע סחורות.

פאַרנאַכט האָבן זיי שוין געוואַרט אויף די פריש־געבאַקענע גריסקעס פון די יידישע בעקערס און נאָכדעם האָט זיך אַנגעהויבן אַפּיליידיקן דער סטשעגאָווער מאַרק און די וועגן פון אַלע זייטן זיינען ווידער פול געוואָרן מיט וואָגנס, וואָס זיינען צוריקגעפאָרן אַהיים, יעדערער אין זיין שטאָט אָדער דאָרף.

אָבער דער מאַרק איז נאָך אַלץ נישט לידיק געוואָרן, וויל אונדזערע סטשעגאוער מאַרק־סוחרים האָבן זיך ערשט רואיק און געמיטלעך אָנגענומען צוריק אַריינטראָגן זייערע סחורות אין די געוועלבער. דאָס ערשטע האָט מען געזען צוריקטראָגן די קאַסטנס מיט היטלן אבא נאוואָגראדסקין מיט זיין אַרבעטער אליהו ויור; דוד סאַקאַלאָוו און טאָבע ראָזען און יצחק סקאָוראָן מיט זייערע מאַנופאַקטור־סחורות; משה לעווין און אסתר סטאוויצקי מיט פאַיאַנס־סחורות; משה קאַלאַקאָווסקי, בנימין גאלאס און יצחק יאָבלאָגאווסקי — מיט שטיוול.

נאָכן אָפּיציעלן מאַרק האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסער ירייד ביי דוד טיק אויף דעם הויף, וויל דער הויף האָט פאַרבונדן סטשעגאוע מיט וואַרשע אין האַנדל־ענינים דורך דעם לאַסט־אויטאָ, וואָס האָט אַוועקגעפירט סחורות קיין וואַרשע און צוריקגעברענגט פון וואַרשע סחורות פאָר דעם שטעטל.

דינסטיק איז געווען שאַ־שטיל אין שטעטל. ווער פון די סוחרים איז געפאָרן נאָך וואַרשע, לאָדז, אָדער מלאווע וויידער אינקויפן סחורה, און די יוגנט האָט פאַרגעזעצט אירע טעטיקייטן: דורכגעפירט אַן אקציע פון געלט־זאַמלען לטובת „קרן קימת לישראל" און אָפּגעוואָרט דעם אויטאָ מיט די צייטונגען. גאַנץ אָפט איז אויך געקומען אין שטעטל אַריין אַ רעדנער, אַ לעקטאָר, אַ ליטעראַרישע אָדער פּאָליטישע פאַרלעזונג געבן. דאָן, נאָך אַזאַ פאַרלעזונג, איז ווידער געווען פריש מאַטעריאַל מיט וואָס אויסצופילן די צייט. פון צייט צו צייט איז אויך געוואָרן איינגעאַרדנט פאַרשטעלונגען פון אַריינגעפאָרענע אַרטיסטן אָדער רעציטאַטאָרן.

מיטוואָך אין דער פרי האָט מען געזען אונדזערע סוחרים פאָרן מיט סחורה נאָך גלינאוויעצק (אַ דערפל נעבן סטשעגאווע). אין גלינאוויעצק האָבן אויך געוואוינט אַ מנין יידן. דאָרט איז געווען אַ גרויסע צוקער־פאַבריק, וועלכע האָט געשפּייזט מיט צוקער די גאַנצע אומגעגנט. אונ־דזערע סוחרים זיינען געפאָרן צו פאַרקויפן מאַנופאַקטור, גאַלאַנטעריע, פאַיאַנס און אַנדערע סחורות. שפּעטער, אַרום 9 אין דער פרי, האָט מען געזען פאָרן ר׳ משה שוחט (וואָס איז געפאָרן שעכטן צו באַזאָרגן פלייש פאַר די יידן אויף שבת), און ר׳ אברהם סטשיזשיק מיט זיין בריטשקע. און אַמאָל איז זיך סתם אַזוי ווער מיטגעפאָרן מיט זיי, אויסצופילן די צייט. אייניקע פון די שטעטלדיקע באַלעבאַטים האָבן זיך פאַרנומען מיט קהלשע ענינים. מ׳דאַרף זאָגן, אַז אויב היינט זעט מען, אַז ס׳איז פאַראַן ספּעציעלע הילף און גאַנצע אָפּאַראַטן וואָס זיינען זיך מתעסק וועגן

דעם, דערמאָנט עס אַן אונדזערע סטשעגאווער יידן, ווָאס האָבן עס געטאָן אַן שום באַצאָלונג, אַן שום טומל, נאָר טאָקע לשם מצווה. די דריי אַלטע יידישע טראַדיציעס: רחמנים, ביישנים און גומלי־חסדים, זיינען געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר אונדזער שטעטל סטשעגאוועט.

ס׳איז געווען אַ גמילות־חסדים קאָסע, אַ ביקור־חולים־פאַראיין, אַ פרויען־פאַראיין, ווָאס איז געווען זייער טעטיק און האָט אַ סך געהאָלפן קראַנקע און שוואַכע. סטשעגאוועט האָט אויך געהאַט זייער אַ שיינעם בנין: אַ הכנסת־אורחים, ווָאס איז אויפגעשטעלט געווָארן אַדאַנק דער איניציאַטיווע פון אברהם פיאַטרקאָווסקי (אנשׁ פיאַטרקאָווסקיס אַ זון). דער פאָקט איז, אַז אַ קינד פון אַ זייער רייכער היים האָט פאַרשטאַנען, אַז אַזאַ בנין איז זייער נויטיק און ער אַליין איז אַלע דאָנערשטיק ארומגעגאַנגען איבער דער שטאָט זאַמלען געלט ביי אַלע יידן און אַזוי־ארום אויפגעשטעלט אַ הויז, ווָאס האָט געהאָט אַ נאָמען אין דער גאַנצער געגנט. די ארעמע לייט האָבן זיך טאָקע מחיה געווען. זיי האָבן געהאָט אין דעם הויז אַ היים זיך אָפצורוען, און אין ווינטער — זיך אָנצוואַרעמען און יעדער פון זיי האָט געהאָט זיין בעט.

דאָס ווייזט, אַז דאָס שטעטעלע האָט געזאָרגט אויך פאַר אַזעלכע ענינים. און ווען ס׳איז געקומען פורים־צייט, זיינען די דאָזיקע פון שטאָט, ווי ר׳ פייוול נאָוואָגראַדסקי און אַנדערע אריינגעגאַנגען צו ר׳ אליעזר גיפס, וועלכער איז געווען דער גרעסטער מאַנופאַקטור־סוחר אין שטאָט און זענען מען בייַ אים פאַרשיידענע סחורות פאַר אַרעמע קינדער, אַז זיי זאָלן האָבן אויף פסח וואָס אָנצוטאָן, און אַלעס בחינם. און ווינטער האָט מען געזאָרגט, אַז די ארעמע מענטשן זאָלן האָבן מיט וואָס צו דערוואַרעמען זייערע הייזער — און נאָך אַזעלכע זאַכן.

אין אַזעלכע אָקציעס האָט אויך די יוגנט געזומען אַן אַקטיוון אַנטייל. איך אַליין געדענק, אַז ווען מיין פאָטער, ע״ה, איז אַמאָל, 2 אַזייגער ביינאַכט, אַוועקגעפאָלן, בין איך געלאָפן צו ר׳ שמואל בעריש ראָזענבערג (ער איז געווען דער גבאי פון ביקור־חולים און אַ פריינט פון יעדן יידן), איז ער אַרויס פון דער וואַרעמער בעט און איז באַלד געקומען, נישט קוקנדיק אויף דעם גרויסן פראָסט אין דרויסן. דאָס באַווייזט, ווי אַזוי איינער איז געווען פאַרבונדן מיט צווייטן.

נאָך אַן אינטערעסאַנטער פאָקט: ווען דער אויטאָ איז געקומען פון וואַרשע איז בערל קלאַפמאַן, זייַנדיק מיד פון דער רייזע, נישט אַוועק צו זיך אין שטוב אַפרוען, נאָר איז קודם אַוועק צו מיין טאַטנס בעט זען וואָס ער מאַכט און האָט מיטגעבראַכט מאַראַנצן פון וואַרשע.

אָט אַזוינע זיינען געווען אונדזערע סטשעגאווער יידן.

דאָנערשטיק, באַלד אין דער פרי, זעט מען שוין ווי ר׳ הענעך מייראַנץ לויפט אַ פאַרשפּעטער מיט גרויסן לעבעדיקן פיש אין הויף אַריין צו ר׳ יצחק מאיר פיאַטרקאָווסקי, ז״ל, און איין פרוי זאָגט צו דער צווייטער: „ס׳איז שוין דאָ פיש אויף שבת״. דער עולם לאָזט זיך אַוועק נאָך פיש, און ביכלעכווייז ווערט אַ פיש־מאַרק, און צווישן די פרויען, וואָס קומען קויפן פיש, באַווייזט זיך אסתר אויזערמאַן, וועלכע אַנאַנסירט: „פרויען, האָב איך היינט פלייש — איז נאָך אַזעלכעס נישט געווען!״ און פון די פיש גייט מען אינקויפן פלייש, און אַז ס׳איז דאָ פיש מיט פלייש אין שטוב, גייט שוין די אַרבעט, צוצוגריטן לכבוד שבת, אַווּעק אין פוילן גאַנג.

און אַז ס׳איז שוין דאָ קמח — מוז מען זאָרגן פאַר תורה.

פינף אַזייגער פאַרנאַכט איז געווָארן געעפנט די שטאַטישע אומפאַרטייאישע ביבליאָטעק, וואָס האָט פאַרמאָגט מער ווי 2 טויזנט בענדער און זייער אַ שיינעם לאָקאָל. אויף די וועגט האָט מען געזען די בילדער פון אונדזערע יידישע שרייבער. די ביבליאָטעק האָט פונקציאָנירט דריי מאָל אַ וואָך. וועג זי איז געווען אפן זיינען געקומען די לייענער איבערבייטן זייערע ביכער. כמעט

די גאַנצע יוגנט האָט געלייענט ביכער, ווייל אַלע זיינען דאָרט געווען מיטגלידער.

פאַרשיידענע אָונטן זיינען געווארן איינגעאָרדנט לטובת דער ביבליאָטעק, צו פאַרגרעסערן זי. עס איז זיך דאָרט צוזאַמענגעקומען די יוגנט, וואָס אין גאַס פלעגט זי אפט פירן הייסע וויכוחים צווישן זיך אַזוי ברויזנדיק און שטורמיש, אָבער אין ביבליאָטעק איז געווען, ווי שלמה המלך האָט געזאָגט: „דברי חכמים בנחת נשמעים". דאָרט האָט זיך געפילט אַ גאַנץ אַנדערע אַטמאָספערע — אַ ליטעראַרישע, מיט אַ מין דרך־ארץ. שטיל, רואיק האָט זיך יעדער איינער געמוטעט דעם קאַטאַלאָג און געזוכט פאַר זיך אַ בוך לויט זיין געשמאַק, לויט זיין גייסט. ס'האָט זיך אפט פאַרבונדן אַ ליטעראַרישער שמועס וועגן פאַרשיידענע שרייבער און ביכער. מ'האָט געהאַט פאַרשיידענע מיינונגען וועגן פאַרשיידענע ווערק, וואָס זיינען נאָר־וואָס דערשינען. און אַזוי איז מען געזעסן און געשמועסט ביז די גאַנצע ביבליאָטעק איז געוואָרן אָנגעפילט מיט די לייענער.

שפעטערהאָט מען געקאָנט זען אַריינקומען ריווטשע זילבעשטראָם (די טאָכטער פון ר' הענעך זילבעשטראָם, אַ יידּ, אַ משכיל שוין צו יענער צייט). ריווטשע האָט נישט געזומען קיין אָנטייל אין פאָליטישן לעבן, נאָר בלויז ליטעראַטור האָט זי אינטערעסירט. שטיל, באַשיידן געוועזט, זיך געוכט מיט יעדן וואָרט, ווי ס'פאַסט פאַר אַ באַלעבאַטישער טאָכטער. און אַזוי דאָרט זיצנדיק, האָט מען שוין געמאַכט פלענער, ווי אַזוי און מיט וואָס אויסצופילן דעם קומענדיקן שבת.

אט אַזוי, מער־וויניקער, האָט זיך אונדזער טייער שטעטעלע סטשעגאוע געלעבט, מיט אירע מעלות און חסרונות.

דר. אלמוני, אַ שליח פון „קרן קימת לישראל", האָט אמאָל, נאָך אַ פאַרלעזונג אין שטעטל, זיך אויסגעדריקט:

„איך פאָר אַרום אין אַ סך שטעטלעך און טרעף זיך מיט אַ סך מענטשן, נאָר אויף יעדן פלאַץ טרעף איך שטעט און מענטשן, אָבער דאָ, אין סטשעגאוע, זיינען דאָ מענטשן און אַ שטאָט. אַזאַ באַהאָונטע יוגנט איז שווער צו געפינען."

און באמת, ס'איז ניט געווען קיין זאַך אַדער געשעעניש אין דער יידישער און אַלגעמיינער וועלט, וואָס מיר, סטשעגאוער יידן, זאָלן נישט נעמען קיין אָנטייל אין זיי. מיר האָבן זיך גע־פרייט מיט דער פרייד פון יעדן איינעם, אָבער אויך אָנטייל גענומען אין די ליידן. וועגן מ'האָט באַדאַרפט פראָטעסטירן קעגן דער ענגלישער מאַכט, וואָס איז זיך שלעכט באַגאַנגען לגבי די יידן אין ארץ־ישראל, האָבן אויך מיר זיך באַטיליקט אין די פראָטעסט־אַקציעס. און וועגן מ'האָט באַדאַרפט שיקן געלט קיין ארץ־ישראל, האָבן מיר געשיקט. די סטשעגאוער „קרן־קימת לישראל"־קאַמיסיע האָט יעדעס יאָר געזאַמלט באַדייטנדיקע סומעס געלט, וואָס איז לויט דער פראָפאָרציע פון אַזא שטעטעלע געווען זייער שיין.

וועגן ס'האָבן אויסגעבראָכן די געשעעניסן אין ארץ־ישראל, איז די גאַנצע יוגנט גרייט געווען צו גיין מיטקעמפן פאַר אונדזער היים.

ליידער, האָט נאָר אַ זייער קליינער טייל פון דעם סטשעגאוער יידנטום זוכה געווען צו זען דעם געבורט פון אונדזער מדינת ישראל, וויל דאָס גאַנצע שטעטעלע יידן, אַלט און יונג, איז געוואָרן טראַנספאָרטירט נאָך דעם נאַצישן גיהנום אין אשוועניסים, וואו זיי האָבן אויסגעהויכט זייער שיין לעבן, צוזאַמען מיט 6 מיליאָן יידישע קדושים, וואָס צווישן זיי זיינען אויך געווען אונדזער ליבע מוטער, ברידער און שוועסטער, און די גאַנצע משפחה. פאַר אונדז איז נאָר גע־בליבן זיך צו דערמאָנען אין דעם געוועזענעם שטעטעלע סטשעגאוע.

חבל על דאבדין!

אַ גרופּע פון סטשעגאָווער „בונד"

גרופּע השומר הלאומי פון סטשעגאָווע

רעכל נאָוואָגראָדסקי־סטיינמאַן (ניו־יאָרק)

מיין שטעטל סטשעגאָווע, ווי איך געדענק עס

איך געדענק סטשעגאָווע, דאָס שיינע שטעטעלע, וואו מיינע עלטערן האָבן חתונה געהאַט, וואו אַלע מיינע ברידער און שוועסטער זיינען געבוירן געוואָרן; וואו מיר פלעגן קלעטערן אויף די גרינע בערג און זיך געבאָדן אין די שיינע טייכלעך; וואו מיר פלעגן זיך שפּילן אין די פּרעכטיקע „קעמפּיסקאָס"; וואו מיר האָבן געלעבט אין פריינטשאַפט מיט אַלע שכנים. אָט־די אַלע וואָונדערלעכע פאַרווייַלונגען דערמאָנען ווי מיר האָבן פאַרבראַכט אונדזער יוגנט.

איז געקומען דער זומער, געדענק איך, ווי איך בין געשוואומען אין טייך, מיט אַ פאַרטוך אַנשטאָט אַ באָד־קאָסטיום. עס גדעדענקט זיך, ווי אַרום 4 אַזייגער פאַרטאָג פלעגט יוסף ביזבערג קומען צו אונדז אין הויז, וואו מיין טאַטע פלעגט מיט אים לערנען אַ בלאַט גמרא. מיין פאָטער האָט געאָכטעט און ליב געהאַט יוספן און האָט זייער געגאָרט צו באָפריידיקן זיין אייגענעם דאָרשט צו לערנען נאָך און נאָך דעם תלמוד (גמרא). אָבער ווי, ווי — דער אייגנאַרטיקער גמרא־ניגון ביים לערנען תלמוד, האָט אונדז די קינדער, נישט געלאָזט שלאָפן.

נו, און אַז ס׳איז געקומען דער ווינטער! עס דערמאָנען זיך די פאַרטאָגן ביי די ביזבערגס אין דער היים, ווען מיר פלעגן זיך אויפכאַפּן ציטערדיק פון קעלט און שרה־ווייטע פלעגט אויפשטעלן, מיט אַ באָונדערער צערטלעכקייט, העלי־בלויע פאַרצעלייענע פילזשאנקעס מיט הייסער באוואָרקע. לעבן יעדער, מיט באוואָרקע־אָנגעפילטער פילזשאנקע, איז געלעגן אַ שטיקל צוקער. ווי מחיהדיק און געשמאַק דאָס איז געווען! דאָס האָט געגעבן דעם ריכטיקן טאָן פאַר דעם טאָג, וואָס האָט זיך ערשט אָנגעהויבן.

היינט די שול אין וועלכער מיר האָבן געלערנט — אורישעס שול — וואָס איז באַשטאַנען פון אייך קלאָס־צימער, וואו מיר האָבן זיך געלערנט שרייבן (יידיש און פויליש) און אריפמעטיקע. אין אריפמעטיקע האָב איך זיך קיינמאָל ניט געקאָנט פאַרגלייכן מיט פייגלען. אוריש איז געווען אַ זעלטענער טיפ — ווירדיק, בכבודיק און געהאַט אַ מענטשלעך־וואַרעמע באַציאונג — אַ געוועזענער ניקאָלאיעווסקער סאָלדאַט. וועגן מיר האָבן אים באָגעגנט אין גאַס, פלעגן מיר זיך פאַרנויגן פאַר אים און צעמיטלעך זיך מיט אים דורכשמועסן. אַנדערש איז געווען אין חדר, וואו דער מלמד, אַ ייד מיט אַ לאַנגער באָרד, האָט געהאַט אַ טבע, צו קנייפּן די מיידלעך אין דעם הינטערשטן חלק און שלאָגן די יינגלעך מיט אַ קאַנטשעק. און אַ צווייטער מלמד, פון וועלכן עס האָט זיך שטענדיק געטראָגן אַ גערוך פון ציבעלעס — ער פלעגט קיינמאָל ניט שלאָגן.

איך גדעדענק די מאַנטיקס. מאַנטיק איז געווען מארק־טאָג, און דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען פאַרהאוועט; פויערים פון די אַרומיקע דערפלעך, העגדלער פון די דערבייאיקע שטעטלעך פלעגן קומען אין מארק מיט אַלערליי זאַכן — תבואה, גרינסן, עופות, זאַכן וואָס מ׳האָט אַליין אויסגעאַרבעט און דער טאָג איז געווען פול מיט האַנדל־וואַנדל. מיין מאַמע האָט איינגעהאַנדלט פוטער און אייער, איך פלעג פאַרקויפן קוואָס, וואָס איך פלעג האַלטן אין אַ קאַן אָנגעפילט מיט אייז און פאַרקויפן אַ גלעזל קוואָס פאַר אַ גראָשן. קיינער האָט זיך ניט עקאָנט פאַרגינגן צו קויפן אַ פלאָש מיט קוואָס.

אויסטערליש איז געווען צוזוקוקן ווי יידישע (רויען פלעגן קומען אויפן מארק איינצו־האַנדלען הינער, ווי זיי פלעגן די הינער באַטאַפּן, צי זיי טראָגן ניט אין זיך קיין אייער און, פאַר איינוועגס, צי זיינען זיי פעטע הינער, מיט אַן אויסרעכענונג אָנצוגרייטן שמאַלץ אויף פּסח. און ווי מיין מאַמע פלעגט ריזיקירן און האַנדלען מיט סאָכאַרין, און ווי דער פאָליציאַנט גאָלושקין, דער אינציקער פאָליציאַנט מיט אַ מענטשלעכער באַציאונג, פלעגט זען ריינוואָשן מיין מאַמען, ווען ער פלעגט אַמאָל קריגן אַ באָפעל זי צו אַרעסטירן.

היינט די שבתים! אָנגעהויבן האָט זיך דער שבת פרייטיק נאָכמיטאָג, ווען יעדע באַלע־באָסטע פלעגט אָנהויבן איינהאַקן ציבעלעס און די אָנדערע זאַכן פאַר די געפילטע פיש אויף

שבת. איבערן גאַנצן שטעטל האָט זיך געטראָגן דער ריטם פון האַקמעסערס אויף ברעטלעך. און ווי מחיהדיק־רייצנדיק עס האָט פון יעדער יידישער הויז זיך געטראָגן דער ריח פון פרישער חלה און אַנדערע געבעקסן און דער אָנגענעמער דאַמף פון הינערשער יויך. היינט דאָס צו־גרייטן דעם טשאָלנט פרייטיק פאַרנאַכט, וואָס פלעגט די גאַנצע נאַכט זיך פרעגלען און בראָטן אין די פאַרחתמעטע אויוונס. און ווער קאָן פארגעסן ווי מיר פלעגן לויפן אין די בעקעריען מיט געפלאַכטענע חלות און מיט די שבתדיקע מאכלים פאַר טשאָלנט! אָבער וואונדער איבער וואונדער — די ביזבערגס האָבן געהאָט אַן אייגענעם קאָכל־אויוון, אין וועלכן זיי האָבן אַלעס געבאַקן ביי זיך אין הויז. אָבער מיר האָבן געדאַרפט לויפן מיט אונדזער טשאָלנט צום בעקער, אהרן דוד זיסקינד.

יאָ, שבת איז געווען דער שענסטער טאָג פון דער וואָך. יעדער איינער האָט זיך אויסגע־פוצט אין די פיינסטע מלבושים און אַזוי אויסגעפוצטע, שבתדיקע, האָבן גאַנצע פאַמיליעס, מיט די עלטערן אין דער שפיץ, זיך אַוועקגעלאָזט ווי אין אַ מאַרש, מיט אַ צעפּל פון חשיבות און ווירדיקייט, צו דעם קליינעם, אָבער אייגדרוקספולן בית־המדרשל, צו דאַוונען די שבתדיקע תפילות. שבת נאָכמיטאָג פלעגן מיר, די יונגע מיידלעך, זיך פאַרזאַמלען ביי איינער פון אונ־דזערע חברטעס אין אַ הויז צו פאַרברענגען אינאייגעם, און יעדע איינע פון אונדז האָט מיט־געבראַכט אַלערליי שבת־אויבסן, געבעקסן און נאַשערייען. און שבת־צו־נאַכטסן, נאָך דעם ווי אונדזער מאַמע איז געשטאַרבן און אונדזער טאַטע איז אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, און מיר זיינען געבליבן היימלאָז, פלעגן מיר ליב האָבן זיין ביי שרה־ווייטען (ביזבערג) אין הויז און מיר פלעגן מיט אויסערגעווענלעכן נייגיר און בריט־צעפּנטע אויגן, זיך צוקוקן ווי דער שוחט האָט יעדע וואָך געקויפט אַ בהמה און אַרויסגענומען דעם אינגעווייד — איבערהויפט דעם מילץ — און ווי שרה־ווייטע פלעגט פאַרטיק מאַכן אַ היבש ביסל דרויב און עס צושטעלן קאָכן. מיר האָבן שוין געוואוסט, אַז אויף מאָרגן וועלן מיר אַלע זיך באַטייליקן אין דעם דאָזיקן זאָנדערבאָרן מאכל. דאָס איז געווען אונדזער בעסטער מאָנציייט פאַר דער וואָך.

עס געדענקט זיך דער פסח — דער ערב פסח — ווי פאַרהאָוועט און יום־טובדיק געשטימט יעדער איינער איז געווען. פייגל און רעכל און די אַנדערע מיידלעך פון שטעטל — ווי זיי פלעגן עס לויפן הין און צוריק צום טייך צו שקראָבען די מוטערס, די וואַלגער־העלצער, די לאָקשן־בערטער — אַראָפקראַצן פון זיי יעדער ברעקעלע אָדער סימן פון חמץ. יעדע הויז איז געווען פאַרטאָן מיט די זעלבע טועכצן, האָט געהאָט אַן אייגן בערגל מיט אַלערליי כלים און הויז־משטירים אָנגעוואָרפן פאַר דער טיר ביים אַריינגאַנג. די קליינע עמערס מיט וואַסער, וואָס מען פלעגט געווינלעך ברענגען פון דעם ברונעם צו באַנוצן אין הויז איז געווען מוראדיק קנאַפּ פאַר אָט־דער יערלעכער אויפגאַבע פון שקראָבען, ריניקן און כשרן. איך האָב אין אָזאַ מאַמענט באַדויערט, וואָס מיר זיינען ניט בכוח אַרויסשלעפן די שלאָף־באַנק זי אַרומשקראָבען.

די שלאָף־באַנק האָט זיך נעבעך זייער גענויטיקט אין אַזאַ ריניקונג. דאָס איז געווען אַ מערקווירדיקע באַנק. ענלעך צום טיש מיט די „פליגלען", וואָס מען האָט צו יעדער צייט גע־קאָנט אויסבאַרייטערן דורך אַרויסשלעפּן אַ ספעציעלע ברעט און אַן אַ צאָל מענטשן האָבן אויף איר געקאָנט שלאָפן. יעדע פאַר חדשים האָט מען נאָר געדאַרפט איבערבייטן די שטרוי (וואָס האָט יעדיניס אָפּס אַ מאַטראַץ) מיט אַ סנאָפּ פרישער שטרוי, האָט אַ גאַנצע פאַמיליע אויף איר געקאָנט שלאָפן — און איז טאָקע אָפט געשלאָפן. און דער צימער, וואו די שלאָף־באַנק און טיש זיינען געשטאַנען איז געווען גלייכצייטיק אַ שלאָף־צימער און אַן אויפנאַמס־צימער פאַר געסט. דורכן טאָג פלעגט מען די שלאָף־באַנק באַדעקן מיט אַ גרויסער דעק פון צונויפגעשלאָגענע בערטער, און די באַנק איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קיך־טיש.

מיט איין וואָרט: ס׳איז געווען אַן אויסטערלישע באַנק מיט אַ סך גילגולים און מיט נאָך מער מעלות.

עטלעכע געשעענישן האָבן זיך באַזונדער איינגעקריצט אין מיין קינדערשן מוח און זיינען

איצט אויפגעלעבט געוואָרן אין מיין זכרון. אָט איז אויפגעשוואומען דאָס ביילד פון יוסף ביזבערגס חתונה. די גאַנצע באַפעלקערונג פון אונדזער שטעטל און פון דערבייאיקן דאָרף ניעסביזש האָט מען איינגעלאָדן און זי איז געקומען. און אָט איז די חתונה־פּראָצעסיע, וואָס האָט מיט פּראַכט און גלאַנץ זיך געצויגן אין שיינע קאַרעטן אין פערד־געשפּאַן, וואָס אהרן ביזבערג האָט באַזאָרגט. מיר אַלע — די יונגע מיידלעך — האָבן געטראָגן בוקעטן בלומען פאַר דער כלה, און נאָך דער חתונה האָבן אַלע געסט, אָנגעזאַפּטע מיט שמחה און אויסגע־מאַטערטע, זיך אויסגעלייגט שלאָפן אין דער סטאדלע פון דער כלהס עלטערן (מיר האָבן קיינמאָל ניט אויסגעפונען וואו די חתן־כלה זיינען געשלאָפן).

און אָט געדענקט זיך, ווי איין מאָל אין א שמיטה, איז א קארניוואל אַראָפּגעקומען קיין סטשעגאוע, מיט א קאָרוסעל, א כּשוף־מאַכער, אַקראָבאַטן און אַלערלייַ קונצנמאַכער. עס האָט זיך פאַר אונדז אָנטפּלעקט א וועלט פון וואונדער איבער וואונדער.

אָבער די גרעסטע געשעעניש פון יאָר איז געווען וען די יונגדז־העגדלע פלעגן אַראָפּקו־מען מיט זייערע טשאָטעס שנייַ־וויסע, גרויסע, פעטע יונגדז, וואָס זיי האָבן געטריבן דורך סטשעגאוע, מיט א קאָרוסעל, א כּשוף־מאַכער, אַקראָבאַטן און אַלערלייַ קונצנמאַכער. עס האָט זיך פאַר אונדז אָנטפּלעקט א וועלט פון וואונדער איבער וואונדער.

אָבער די גרעסטע געשעעניש פון יאָר איז געווען וען די יונגדז־העגדלע פלעגן אַראָפּקו־מען מיט זייערע טשאָטעס שנייַ־וויסע, גרויסע, פעטע יונגדז, וואָס זיי האָבן געטריבן דורך סטשעגאוע, מיט א קאָרוסעל, א כּשוף־מאַכער, אַקראָבאַטן און אַלערלייַ קונצנמאַכער. עס האָט זיך פאַר אונדז אָנטפּלעקט א וועלט פון וואונדער איבער וואונדער.

אָבער די גרעסטע געשעעניש פון יאָר איז געווען וען די יונגדז־העגדלע פלעגן אַראָפּקו־מען מיט זייערע טשאָטעס שנייַ־וויסע, גרויסע, פעטע יונגדז, וואָס זיי האָבן געטריבן דורך סטשעגאוע, מיט א קאָרוסעל, א כּשוף־מאַכער, אַקראָבאַטן און אַלערלייַ קונצנמאַכער. עס האָט זיך פאַר אונדז אָנטפּלעקט א וועלט פון וואונדער איבער וואונדער.

אָבער די גרעסטע געשעעניש פון יאָר איז געווען וען די יונגדז־העגדלע פלעגן אַראָפּקו־מען מיט זייערע טשאָטעס שנייַ־וויסע, גרויסע, פעטע יונגדז, וואָס זיי האָבן געטריבן דורך סטשעגאוע, מיט א קאָרוסעל, א כּשוף־מאַכער, אַקראָבאַטן און אַלערלייַ קונצנמאַכער. עס האָט זיך פאַר אונדז אָנטפּלעקט א וועלט פון וואונדער איבער וואונדער.

אָבער די גרעסטע געשעעניש פון יאָר איז געווען וען די יונגדז־העגדלע פלעגן אַראָפּקו־מען מיט זייערע טשאָטעס שנייַ־וויסע, גרויסע, פעטע יונגדז, וואָס זיי האָבן געטריבן דורך סטשעגאוע, מיט א קאָרוסעל, א כּשוף־מאַכער, אַקראָבאַטן און אַלערלייַ קונצנמאַכער. עס האָט זיך פאַר אונדז אָנטפּלעקט א וועלט פון וואונדער איבער וואונדער.

אָבער די גרעסטע געשעעניש פון יאָר איז געווען וען די יונגדז־העגדלע פלעגן אַראָפּקו־מען מיט זייערע טשאָטעס שנייַ־וויסע, גרויסע, פעטע יונגדז, וואָס זיי האָבן געטריבן דורך סטשעגאוע, מיט א קאָרוסעל, א כּשוף־מאַכער, אַקראָבאַטן און אַלערלייַ קונצנמאַכער. עס האָט זיך פאַר אונדז אָנטפּלעקט א וועלט פון וואונדער איבער וואונדער.

אָבער די גרעסטע געשעעניש פון יאָר איז געווען וען די יונגדז־העגדלע פלעגן אַראָפּקו־מען מיט זייערע טשאָטעס שנייַ־וויסע, גרויסע, פעטע יונגדז, וואָס זיי האָבן געטריבן דורך סטשעגאוע, מיט א קאָרוסעל, א כּשוף־מאַכער, אַקראָבאַטן און אַלערלייַ קונצנמאַכער. עס האָט זיך פאַר אונדז אָנטפּלעקט א וועלט פון וואונדער איבער וואונדער.

אָבער די גרעסטע געשעעניש פון יאָר איז געווען וען די יונגדז־העגדלע פלעגן אַראָפּקו־מען מיט זייערע טשאָטעס שנייַ־וויסע, גרויסע, פעטע יונגדז, וואָס זיי האָבן געטריבן דורך סטשעגאוע, מיט א קאָרוסעל, א כּשוף־מאַכער, אַקראָבאַטן און אַלערלייַ קונצנמאַכער. עס האָט זיך פאַר אונדז אָנטפּלעקט א וועלט פון וואונדער איבער וואונדער.

אָבער די גרעסטע געשעעניש פון יאָר איז געווען וען די יונגדז־העגדלע פלעגן אַראָפּקו־מען מיט זייערע טשאָטעס שנייַ־וויסע, גרויסע, פעטע יונגדז, וואָס זיי האָבן געטריבן דורך סטשעגאוע, מיט א קאָרוסעל, א כּשוף־מאַכער, אַקראָבאַטן און אַלערלייַ קונצנמאַכער. עס האָט זיך פאַר אונדז אָנטפּלעקט א וועלט פון וואונדער איבער וואונדער.

אויך איצט זעען מיר ווי די ביזבערגס — ספּעציעל פייגל און יוסף (דזשאָן), דאָ אין אַמעריקע — האַלטן אַן די ביזבערג־טראַדיציע פון העלפן און שטייגן ביי דער פּירערשאַפט פון דעם פּראַאייניקטן סטשעגאָוער רעליף־קאָמיטעט צו שאַפן הילף פאַר די לעבן־געבליבענע סטשע־גאָוער וואו נאָר זיי געפינען זיך.

פייגל ביזבערג־יוקלסאָן

אומפאַרגעסלעכע דריי כשרע יידענעס

צוישן די פאַרשיידענע טיפּן, וואָס קומען אַרויף אויפן געדאַנק וועג מען גיט אַ טראַכט פון אונדזער היים־שטעטל סטשעגאָווע, וואָס איז אונטערגעגאַנגען אַלס אַ יידישער ישוב, הויבן זיך אַרויס דריי פרויען־געשטאַלטן, וואָס האָבן אין זיך פאַרקערפּערט אייגנאַרטיקייט אַלס טיפּישע יידישע פרויען אין זייער צייט. דאָס אייגנאַרטיקע איז געווען סימבאָליש פאַר דער אידייען־וועלט פון דעם עלטערן יידישן דור אין פוילן אין דער עפּאָכע פון פאַר היטלערן, ימח שמו.

אין וועלט פּראַוון אין קורצע שטריכן אַרויסבערענגען דאָס פערזענלעך־אייגנאַרטיקעס, וואָס האָט כאַראַקטעריזירט יעדע אייניע פון די דריי אומפאַרגעסלעכע כשרע יידנעס: מאַמע רחל (רחל נתן־אייזיקס פּלאָט), יענטע די רביצין (יענטע, מענדל דעם מלמדס — באַרענשטיין) און שרה־וויטע אהרנס, ביזבערג.

דאָס זיינען געווען דריי פרויען פון עלטערן סטשעגאָווער דור. זיי זיינען באמת געווען דריי דעמבעס, מיט עקשנות אין פּרט פון רעליגיע און גוטע מידות — יעדע פון זיי אויף איר אייגענעם שטייגער.

מ א מ ע ר ח ל

די מאַמע רחל איז געווען כמעט זעקס פוס הויך, האָט געהאַט אַ זייער ווייסע הויט, אַ קיילעכדיק פּנים, מיט ברוין־קלוגע אויגן. איר שייטל איז געווען פאַרקאַמט אַרויפצו. מיט אייַן וואָרט — זי איז געווען אַ שיינע פרוי, וואָס האָט מיט זיך געטראָגן חשיבות און אַרויסגערופן דרך־ארץ.

אַבט קינדער האָט די מאַמע רחל געהאַט, פון וועלכע איינס — אַ זיבעצן־יעריקער בחור — איז געשטאָרבן. אַלע אין שטעטל האָבן זי גערופן „מאַמע רחל" און זי האָט דעם נאָמען כשר פאַרדינט. קודם האָט זי פרום אָפּגעהיט אַלע יידישע דינים. פאַר אַ שטיק צייט איז זי געווען די באַלעבאָסטע פון דער ווייבערשער מקוה. זי האָט מיט באַזונדערער זאָרגפעליקייט, ווי אַן אמתע מאַמע, אַרומגעוואַשן די פרויען און האָט אַרויסגעווויזן אַ ספּעציעלע באַציאונג צו יונגע וויבלעך און זיי אָנגעזאָגט ווי אַזוי זיי זאָלן זיך אויפפירן . . .

שפּעטער האָט זי געהאַט די סטשעגאָווער אכסניה, אויף מלאָווער וועג, וואוהין אַלע בעלי־עגלות פון די שטעט און שטעטלעך אַרום, זיינען פאַרפאָרן. פאַר אַלעמען האָט זי געקאָכט און אירע געקעכצן האָבן געשמט. און פונקט ווי זי איז געווען אַ גרויסע בריה אויף קאָכן, איז זי אויך געווען אַ זויבערע הויז־ווירטין. איר היים איז געווען אויסערגעווייגלעך ציכטיק.

כאָטש אין שטעטל איז געווען אַ פעלדשער, האָט די מאַמע רחל אָפט פאַרנומען זיין פּלאַץ. וועג נאָר אַ קינד, אָדער אפילו אַן עלטערער מענטש איז קראַנק געוואָרן, האָט מען געפרוּפן צום חולה די מאַמע רחל.

עס דערמאָנט זיך מיר, וועג איך אַליין האָב אַלס קינד געהאַט אַ קראַנקן האַלדז, האָט זי מיך אַרייַנגענומען צווישן אירע קני און אויסלאָפּיסירט מיין האַלדז אַן רחמנות. כאָטש איך בין זיך פאַראַנגען פון ווייטאָג, האָב איך קיין פּיפּס ניט אַרויסגעלאָזט. און וועג זי איז פאַרטיק געוואָרן, האָט זי געגעבן אַ קוש אין קאָפּ און מיט אַ ליבן שמייכל אַרויסגעזאָגט: „איצט וועסטו זיין געזונט."

די מאַמע רחל האָט ביי די אַרעמע פרויען אָפּגענומען די קינדער, ווי אַ געניטע אָקושערקע. און איז אַ יידישע פרוי געשטאָרבן, איז זי געווען די, וואָס פלעגט דעם קערפּער אַרומוואַשן, צו־גרייטן צו דער לעצטער אויסריכטונג און צוגעשניטן און אויסגענייט די תכריכים. צוליב אָט־די אַלע מעשים אירע האָט די מאַמע רחל זיך אַרויסגעהויבן אַלס אַ באַליבטע פערזאָן אין דעם סטשעגאָווער ישוב.

מיר וועלן די מאַמע רחל קיינמאָל ניט פאַרגעסן.

יענטע די רביצן

מיט דעם נאָמען „יענטע די רביצן" האָט מען זי געקרוינט, ווייל זי איז געווען זייער גאָטס־פאָרכטיק — פרום, ביז פאַנאַטיזם. זי איז געווען אַ ברייטע און דערפאָר האָט מען צייטנווייז זי אויך אָנגערופן „די ברייטע יענטע". אָבער אויך זי האָט זיך געהאַלטן זייער ריין. שטענדיק האָט זי געטראָגן אַ פאָרטוך, נישט נאָר צו פאַרדעקן דעם בויך, נאָר האָט פאַרדעקט דעם גאַנצן האַלבן קערפּער ביז אַראָפּ.

אויפן קאָפּ האָט זי געטראָגן אַ קופּקע, וואָס האָט באַצירט איר פּנים, מחמת איר קופּקע איז געווען שענער און געשמאַקפּולער ווי אַלע אַנדערע.

יענטע די רביצן איז געווען אַ מלומדת און האָט פאַרשטאַנען אין די דריבנע אותיות . . . און וען איר מאַן מענדל, דער גמרא־מלמד, האָט צוליב קראַנקהייט אַמאָל ניט געקאָנט לערנען מיט זיינע תלמידים, האָט זי געקאָנט פאַרנעמען זיין אָרט. זי איז אויך געווען די הויפּט־פיר־זאָגערין אין דער וויבערשער שול, פאַר די וויבער, וועלכע האָבן ניט געקענט קיין עברי. די אַלע וויבער האָבן אויף איר געקוקט ווי אַ אויף אַ הייליקער, וואָס דורך איר האָבן זיי געקאָנט זיך אויסטענהן מיטן רבונו של עולם. וואָס יענטע האָט געזאָגט אויפן קול, האָבן זיי איר נאָכ־געזאָגט. אפטמאָל פלעגן זיך שאָפן קאָמישע עפּיזאָדן. וען נאָר זי האָט עפּעס צווישן די ,נפילות אַרויסגעזאָגט אין דער הויך, וואָס האָט גאָרנישט געהאָט קיין שייכות צום דאָזיקן, פלעגן די וויבער איר נאָכזאָגן.

יענטע די רביצן, אַזוי גוט ווי די מאַמע רחל, איז געווען אַ שליסל פון די סטשעגאָווער וויבער. און אויך יענטע די רביצן בלייבט אומפאַרגעסלעך.

שרה־וויטע אהרנ׳ס — מיין מאַמע

מיין מאַמע שרה־וויטע איז אַ געבוירענע פון מלאָוע. פון עלף קינדער איז זי געבליבן די אייניציקע ביי איר מאַמע ניכט. איר טאַטע, משה, איז יונג געשטאָרבן. דעם נאָמען וויטע האָט מען איר צו־געגעבן, צו איר אריגינעלן נאָמען שרה, ווייל וויטע מיינט לעבן — אַ סגולה צו אריכת־ימים.

מיין מאַמע שרה־וויטע און איך

צוליב אַרעמקייט האָט די מאַמע, שרה־וויטע, זיך דערצויגן ביי אירן אַ קרוב, מאָטל דאָמב, וועלכער איז געווען אַ תלמיד־חכם. און וואַסנדיק אין אַזאַ פרומער הויז ביז צו איר חתונה, האָט זי אין זיך איינגעזאַפּט די הייליקסטע מידות פון רעליגיע, וואָס האָבן זי באַ־גליט איר גאַנץ לעבן.

מיין מאַמע שרה־וויטע איז געווען פיזיש אַ שוואַכע, אָבער גייסטיק איז זי געווען שטאַרק.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, וען מאָטל דאָמב איז איינגעשטאָבן עטלעכע חדשים ביי אונדז אין הויז, האָט ער די מאַמע געפרופן צדקת. אויך מייטל לאנדיס פון מלאָווע פלעגט זי אַזוי רופן.

טיף רעליגיעז איז מיין מאַמע געווען און פלעגט דריי מאָל אַ טאָג דאָווענען און נאָך „זאָגן" אַ פאָר קא־פּיטלעך תהילים און אויך אַריינקוקן אין „קו־הישר" און אַנדערע ספרים. זי האָט געהאַט אַן אָנזאַמלונג פון זעלטענע ספרים, וואָס זי האָט שטאַרק אָפּגעהיט. אַ סך

פון זיי האָט זי פאַקטיש געקענט אויסנוויניק. אין וויכוחים איבער רעליגיע איז זי קיינמאָל ניט געבליבן הינטערשטעליק.

אירע רעליגיעזע מידות האָבן זיך אויסגעדריקט אין שיינע מענטשלעכע טאַטן. אַזוי, צום ביישפּיל, פלעגט זי פרייטיק פאַרנאַכט יעדן פון אירע קינדער געבן עפּעס אַוועקטראָגן אין אַרעמע היימען, וואו עס האָט אויסגעפעלט אויף שבת. אייגעס האָט זי מיטגעגעבן פיש, אַ צוויטן פון די קינדער האָט זי געגעבן אַוועקצוטראָגן אַ שטיקל עוף און מיט אַן אַנדער קינד האָט זי געשיקט חלה. דאָס האָט זי געטאָן מיט אַ טאַפּלטער כוונה: באַזאָרגן אַרעמע יידישע היימען מיט דעם נוטיקסטן אויף שבת און מזכה זיין אירע קינדער מיט דער מצווה פון אַריינ־ברענגען די זאַכן אויף שבת. מיין טייערער טאַטע האָט אויך געהאָט אַ גרויסן חלק אין אָט־די שיינע מענטשלעכע מעשים פון מיין מאַמע.

עס איז געווען איינגעפירט, אַז שבת האָט שטענדיק געמוזט זיין אַן אורח ביי אונדזער טיש. זי האָט קיינמאָל ניט געקאָכט בלויז פאַר אונדזער פאַמיליע, אפילו אין די וואָכעדיקע טעג. זי האָט שטענדיק געקאָכט, אַז עס זאָל זיין פאַר נאָך עטלעכע מענטשן. זי איז געווען אַ גרויסע מכניס־אורחטע. די טיר פון אונדזער הויז איז שטענדיק געווען אָפן פאַר יעדן איינעם.

עס געדענקט זיך, ווען מיין מאַמע איז איינמאָל געוואָרן מסוכן קראַנק, האָט דאָס גאַנצע שטעטל ממש וועלטן איינגעלייגט צו ראַטעווען איר לעבן.

פון אירע פינף קינדער — דריי זין און צוויי טעכטער — איז דער עלטסטער זון, יוסף, געווען איר ליבלינג. ווען ער איז נאָך זיין חתונה אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, איז עס פאַר איר געווען אַ שטאַרקער קלאַפּ. דאָס איז געווען דערפאַר, וויל יוסף איז אין סטשעגאָוע גע־גאַנגען אין דער מאַמעס דרכים. אפילו אַנדערע מאַמעס האָבן זיך געבענטשט מיט אים.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, וען מיין טאַטע איז געשטאַרבן און די מאַמע איז גע־בליבן אַליין מפּרנס צו זיין די קינדער, האָט יוסף פאַרגעשלאָגן דער מאַמע אַריבערקומען קיין אַמעריקע. כאָטש זי האָט ניט געהאָט קיין חשק צו פאָרן קיין אַמעריקע, מחמת מען קאָן דאָרט ניט אָנהאַלטן קיין כשרות, האָט זי דאָך איינגעוויליקט, וויל דער פאַרשלאָג איז געקומען פון איר באַליבטן זון יוסף.

קומענדיק קיין אַמעריקע איז זי שטאַרק אָנטוישט געוואָרן, זעענדיק ווי רעליגיע איז דאָ קאָמערציאַליזירט. זי האָט פאַרלאָרן דעם גאַנצן צוטרוי אפילו צו די רעליגיעזע גייסטיקע פירער, און זי איז זיך געגאַנגען איר אייגענעם וועג אין דעם נוסח פון סטשעגאָוע. די קינדער האָבן געזען, אַז זי זאָל ניט געשטערט ווערן אין דעם פרט און זאָל זיך אויסלעבן אויף איר אייגענעם אופן. זי האָט אויף אַזוי פיל מדקדק געווען, אַז זי האָט דאָ ניט געגעסן קיין ריינד־פלייש, ניט קיין פוטער און בלויז עוף, אַבער נאָר ווען זי האָט געזען ווי דער שוחט קויפּט עס און זי האָט בשעת מעשה געמאַכט די ברכה.

איבער איר עקסטרעמער פרומקייט האָט זי ניט געקאָנט וואוינען מיט די קינדער, און אויך ניט מיט קיין אַנדערע.

אין 1946 איז מיין מאַמע געשטאַרבן אין טיפן עלטער, און סימבאָליש איז, אַז זי איז גע־שטאַרבן אין „מוטערס טאָג", וואָס איז אין אַמעריקע אַ טאָג, ווען ס'ווערט אָפּגעגעבן כבוד די מאַמעס.

זאָלן די ווערטער זיין דער אויסדרוק פון אירע קינדער אין איר ליכטיקן אָנדענק.

שיינע־מלכה באָגען־ליכטיג (תל־אביב)

„טאַטע נתן־אייזיק" און „מאַמע־רחל"

וער געדענקט ניט די מיטל־הויכע און אַביסל איינגעבויגענע פרוי אין סטשעגאָווע, וואָס די פאַמיליע באָגען האָט איר געגעבן אַ צונאָמען: „מאַמע רחל"?

זי איז געווען די פרוי פון נתן־אייזיק פּלאָט, האָט מען זי גערופן מאַמע רחל, נתן־אייזיקס. געהערט האָבן זיי ביידע מיט זייערע קינדער צו די ערשטע איינוואוינער פון סטשעגאָווע, וועלכע זיינען אהין געקומען פון אַ דאָרף, פונוואַנען זיי האָבן מיטגעבראַכט די שטיקייט און רואיקייט, וועלכע האָט זיך אויסגעדריקט אין גוטמוטיקייט און גרייטקייט צו העלפן יעדן איינעם. געוואינט האָבן זיי אין אַ קליין היזל אויפן שאָסיי, וואָס האָט געפירט פון מאָווע קיין גלינאָוויעצק, ראָטשוינו און טשעכאנאָוו. נישט געוויזן קיין איין בעל־עגלה, וועלכער זאָל זיך נישט אָפּשטעלן פאַר דער אכסניה, אָנפאָשען און לאָזן אויסרוען די פערד, אויך אַליין אַרייגנכאַפן אַביסל וואַרעמס, אַ טעלער גריץ, אַ גלעזל בראַנפן און פאַרבייסן מיט אַ קיכל, מעשה ידיה, פון דער שטענדיק־זויבערער, אָנגעטאָן אין אַ בריינעם פאַרטוך — מעשה באַלעבאָסטע.

דערפאַר וועט ס׳איז געקומען מאַרק־טאָג, וואָס איז געווען אייגנטלעך יעדע וואָך — מאָנטאָג, — און די פויערים פון די אַרומיקע דערפער זיינען געקומען פאַרקויפן זייערע פּראָדוקטן: תבואה, הינער, פוטער, אייער, גרינס א. אַ. ו. ו. און פאַר דעם גלעט גלייך אינגעקויפט מלבושים, שיך און פאַרשיידענעס — דאָן איז די גרויסע, זייער זויבערע שטוב, מיט דער ווייס־געשייערטער פאדלאגע, אויסגעשיט געווען מיט נאָך ווייסערן זאָמד, געווען פול; אויך דער אַזוי־גערופענער אַלקער, וואָס איז געווען באַשטימט נאָר פאַר ספּעציעלע עסטע.

אָבער דאָס אַליין האָט נישט געקלעקט אַלס פרנסה פאַר דער פאַמיליע, וועלכע האָט איצט געציילט נאָך זעקס נפשות: 4 זין און 2 טעכטער.

ר׳ נתן־אייזיק האָט געהאַט אַ קליינעם ווערקשטעל פון שוסטערייַ, אין וועלכן ס׳האָבן מיטגעארבעט די זין לייביש, דוד און ישעיה־יששכר (וועלכער איז פלוצלונג, נאָך אַלס יינגל, געשטאַרבן). די אָנדערע צוויי, וועגן זיי זיינען אויפגעוואַקסן און געזונט, אַז עס איז פאַר זיי ניטאָ קיין תכלית דאָ, ביי דעם קליינעם ווערקשטעל אין קליינעם שטעטל, זיינען זיי אַוועק קיין אויסטראַליע, וואו זיי האָבן זייער מצליח געווען אַלס שניידער גאָר . . . די טעכטער גיטל און הענע זיינען געבליבן מיט די עלטערן ביז דער חתונה. די לעצטע איז אַוועק קיין אַרגענטינע.

אַלס דריטע פרנסה האָבן זיי אויך געהאַלטן די מקוה, און אויסער דעם אַלעם נאָך צוגעהאַנדלט, וועגן עס האָט זיך געטראָפן, אַ קניה׳לע פיש אָדער ענדזו, און אפילו אייער אין אַ מאַרק־טאָג. דאָס אַלעס האָט נישט אָפּגעהאַלטן דער „מאַמע רחל" פון נאָך אַ צוגאָב באַשעפטיקונג — נישט צוליב פרנסה — וואָס האָט פאַראייביקט דעם נאָמען „מאַמע רחל". ווער פון די סטשעגאָווער פרויען עס האָבן געשטאַכענע אויערן, זיינען זיי געמאַכט געוואָרן דורך דער האָנט פון „מאַמע רחל". וועמען האָט זי דען נישט געשטעפט קיין באַנקעס אויב עס איז נאָר נויטיק געווען און נישט געפּענזלט דעם האַלדז פון אַ פאַרקיפונג? פונוואַנען האָבן זיך גענומען אָט־די פעלדשערישע ידיעות צו אָט־דער פּשוטער דאָרפס־פרוי!

צוליב איר איבערגעגעבנקייט האָבן אירע היימישע רפואות, אויך אַמאָל סגולות געהאָלפן. פאַר די עלטערע קינדער פון דער פאַמיליע באָגען זיינען דאָס פאַרפאַלק — נתן־אייזיק און רחל פלאָט — געווען ווי צוגאבאס־עלטערן און מיט־דערציער, און מיר פלעגן זאָגן, אַז מיר האָבן אַ מוטער און אַ מאַמע־רחל, אַ פאַטער און אַ טאַטע־אייזיק.

וויפל ליבע און צארטקייט זיי ביידע פלעגן עס ארויסווייזן צו אונדז! איינגעקריצט איז אין מיין זכרון געבליבן ווי אין דער אויסגעבעטער מוטער האָט מען איינגעוויגט מיין יינגערע פון מיר שוועסטער, בראנטשע, וואָס איז דורך די נאַציס אומגעבראַכט געוואָרן.

יונה בערלין (וואש־נגטאָן)

זכרונות פון סטשעגאָווע

ווי טיף איינגעקריצט עס זיינען אין אונדזער זכרון דעראינערונגען פון סטשעגאָווע, ווי אונדזער געבורט־שטעטל האָט אויסגעזען וועו מיר האָבן עס פֿאַרלאָזט. עס געדענקט זיך אָט־דאָס ברויזנדיק, לעבעדיק יידיש שטעטל. עס איז הייליק דער אָנדענק פון די סטשעגאָווער יידן, פון דעם פראָגרעסיוון יידישן לעבן ביי אונדז אַלע, ביי די וועלכע האָבן עס פֿאַרלאָזט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווי ביי די וועלכע זיינען פון דאָרט אַוועק נאָך פֿאַר יענער מלחמה.

דאָס האָט קלאָר באַשטעטיקט דער וואַרעמער אָפרוף פון אונדז, סטשעגאָווער, וועלכע געפינען זיך אין אַמעריקע, אויף דעם ערשטן טראָגישן גרוס, וואָס מיר האָבן דערהאַלטן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועגן דעם מורדיקן חורבן פון סטשעגאָווע, וועגן דעם מאַרטירערשן אומקום פון די סטשעגאָווער יידן דורך די נאַצישע מערדער.

זייער וויניק פון אונדז זיינען באַגאַבט אויסצודריקן אין ווערטער די סענטימענטאַלע געפילן פון אונדזער יוגנט, וואָס מיר האָבן דורכגעלעבט אין אונדזער אַמאָליקן שטעטל. דער וואַרעמער, האַרציקער אָפרוף פון אונדזערע לאַנדסלייט האָט גערעדט שטאַרקער און העכער פון ווערטער.

דער געדאַנק לויפט אויף צוריק מיט אַ פינף־און־צוואַנציק יאָר און עס אַנטפלעקט זיך אין אונדזער זכרון אַ בילד פון אונדזער פּוילישן שטעטל, וואָס געפינט זיך ערגעץ וויַיט, וויַיט פון אַן־סטאַנציע; וויַיט, דאָכט זיך, הינטער די הרי־חושך — איינס פון הונדערטער אַזעלכע פּאַר־וואַרפענע פּוילישיידישע שטעטלעך — וואו עס האָט אַבער וויבערירט מיט יידיש לעבן, וואָס איז געווען אַ גליד פון דעם גאַנצן פּוילישן יידנטום, וואָס האָט געשאַפן און פֿאַרגעוואָצט דעם יידישן קיום — אָט דאָס פּוילישע יידנטום, וואָס איז געווען דער אָוואַנגאַרד פון דעם יידישן פאָלק.

וועו פון אונדז געדענקט ניט סטשעגאָווע מיט אירע לומדנים, סוחרים, פּעסט־איינגעוואָרצלטע פון דורות באַלאַבאַטים צוואַמען מיט שנייידער, שוסטער, בעלי־עגלות, מלמדים, כלי־קודש, וואָס האָט צונויפגעשטעלט דאָס אַלגעמיינע געזעלשאַפטלעך און קולטורעל יידיש לעבן. און אַזוי לויפן כאַרביי בילדער איינס נאָכן צווייטן. עס לעבט, צום ביישפּיל, אויף פאַר די אויגן מאַנטיק, וואָס איז געווען דער מאַרק־טאָג. עס פלעגן זיך אַנפאַרן יידן און יידענעס, סוחרים, הענדלער פון אַלע אַרומיקע שטעט און שטעטלעך, מיט זייערע געשטעלן, סטראָאגענעס און עס האָט געברויזט מיט האַנדל־וואַנדל צווישן יידן און קריסטן.

וועו פון אונדז געדענקט ניט די פֿאַרשיידענע אנעקדאטן, וועו־טלעך, שפּיצלעך און אייגענאַלן אין דעם האַנדל צווישן ייד און קריסט. עס דערמאַנט זיך וויַ אַזוי עס פלעגט געשען־אָן וועו־ען אַ מסחר צווישן ייד און קריסט, בייַם קויפן אַדער פֿאַרקויפן אַ פערד, אַדער אַ קו, דורך פאַטשן אייגער דעם צווייטן אין דער דלאָניע, וואָס האָט געווייניקעך זיך פֿאַרענדיקט מיט אַ שטאַרקערן פאַטש און מיט אַ „דאַברזשע".

און ווי קליין אונדזער שטעטעלע סטשעגאָווע איז געווען, האָבן אין דעם יידישן געזעלשאַפט־לעכן לעבן געאַרבעט און געווירקט פֿאַרשיידענע ריכטונגען און באַוועגונגען, ווי ציוניסטן, מזרחיסטן, פּועלי־ציון, בונדיסטן און אַנדערע קולטור־אינסטיטוציעס.

פֿאַרשיידענע עפיזאָדן און געשטאַלטן לעבן־אויף אין געדאַנק. איטשע דער שמש, ווי ער פלעגט פרייטיק פאַר ליכט־בענטשן אַרומגיין איבערן שטעטל פון טיר צו טיר און קלאַפן מיט אַ האַמער און רופן „אין שול אַריין!" און ווי יעדער איינער, האָט נאָך אַ וואַך פון האַנדל און שווערער פּראַצע זיך געאיילט אַרומוואַשן זיך און לויפן אין בית־המדרש אַריין דאַוונען, מקבל שבת זיין און ווי ביז שפּעט אין דער נאַכט האָבן פון יידישע הייזער זיך געטראָגן שבתדיקע זמירות און ניגונים, און ווי די יוגנט נאָכן עסן פלעגט זיך אַרויסלאָזן שפּאַצירן אויף דעם

מלאָוער שאָסעי און פֿאַרקלינגען מיט יידישע לידער די פּעלדער אַרום, און ווער עס פּלעגט זיך צוכאַפּן לייענען אַ בוך.

און אָט דערמאָנט זיך ווי יידן פּלעגן אין אַ מיטן וואָכיקן טאָג זיצן אין בית־המדרש מיט דעם אַמאָליקן רב סרעברעניק און לערנען אַ בלאַט גמרא, און די געדריידלטע ניגונים פּלעגן אָפּ־קלינגען אין דעם ווייטן אָרום. עס לעבן אויף יידישע טיפּן, וועלכע האָבן מיט זיך סימבאָליזירט יידישע טראַדיציעס, ספּעציעל אַנטפּלעקט זיך בולט די געשטאַלט פון ישראל קוואשניק און זיין אייגנאַרטיקער אופּן פון אויסזינגען די ניגונים בעתן דאָוונען ימים־נוראים ביים עמוד. דער איינדרוק האָט זיך געשאַפֿן, אַז ער איז ניט נאָר אַ למדן, נאָר אַז ער איז אויך אַ וועלטלעכער ייד.

ס׳איז שווער זיך אָפּשטעלן אויף דער רייכער, פילפאַרביקער גאַלעריי פון יידישע טיפּן, נאָר אָט לויפן פאַרבי די געשטאַלטן פון יאנקעוו זלמן, אברהם אורקעס, לייזער גיפּס, דאָוויד־אַוויטש, חיים בערלין, גוטמאַרגן, דער אַלטער אורקע, באָגענס, פּיאַטרי־קאָווסקיס, די שאָפּיראָס, די סטאוויצקי פאַמיליע, נתן אייזיק און טשיזיק — אַלץ יידן, פאַרשיידענע און אייגנאַרטיקע טיפּן, וועלכע האָבן צוזאַמענגעשטעלט די יידישע סטשעגאָוע. און ווער געדענקט ניט ווי מחיהדיק־דערפרישנדיק ס׳איז געווען, אין אַ הייסן זומער־טאָג, זיך אַריינכאַפּן אין דער קעמפּיסקאָ און אַריינשפּרינגען אין וואַסער אַריין, אַדער אַריינכאַפּן אַ „פּאַלאַנד" איידער גיין אין חדר און דערנאָך פּלעגט מענדל יאָסלע דער מלמד דערלאַנגען מיט דער ווירע. און עס דערמאָנט זיך באָזונדערס די יאָרן פון 1915, 1916 און 1917, ווען פון דער יוגנט האָבן זיך אויספאַרמירט פאַרשיידענע גרופּעס מיט באָזונדערע אידעאָלאָגיעס און ווי אָט־די פאַרשיידענע גרופּעס פלעגן אייגנאַרדענען פאַרזאַמלונגען און אָנפירן הייסע דיסקוסיעס ווענען לייזן וועלט־פראָבלעמען; ווי מען פלעגט זיך פאַרזאַמלען אָרום דעם אָפּטייק, לעבן דער בריק, אַדער אַ שבת נאָכמיטאָג, ווען די יוגנט פלעגט זיך אַוועקזאָגן שפּאַציר־ווייט אויף דעם אָסאָסי.

אָט־דאָס איז געווען סטשעגאָוע, ווי מיר האָבן זי איבערגעלאָזט, ווי מיר געדענקען זי.

אָט־דאָס איז סטשעגאָוע ווי זי איז געווען און וואָס איז שוין מער נישטאָ.

לאָמיר הייליק האַלטן דעם אָנדענק פון אונדזער סטשעגאָוע!

רחל קלינקוז (קלאַפּמאַן) (תל־אביב)

מיין שטעטל

„מיין שטעטל!" . . . וויפל געדאַנקען, זכרונות און געפיל נעמען אָרום דאָס האָרץ מיט אָט־די ווערטער! די צוויי ווערטער באַדייטן דאָך אַ גאַנצע וועלט מיט פריידן און ליידן — אַ וועלט, וואָס איז ווי אַ זון אויפגעגאַנגען און אונטערגעגאַנגען, איבערלאָזנדיק נאָך זיך רויטע שטראַלן, שטראַלן פון בלוט און זיפצן . . . מיט דער טראַגישער אויסנאָם, וואָס אין דעם אונטערגאַנג פון דער זון פאַרנאַכט איז דאָ די זיכערקייט, אַז זי וועט מאָרגן ווידער קומען און ברענגען ליכט און לעבן, און אין דעם אונטערגאַנג פון מיין שטעטל — סטשעגאָוע — איז קיין שפּור האָפענונג פאַר אויפלעבונג ניט געבליבן.

קליין איז מיין שטעטל געווען, ווי אַלע אַנדערע שטעטלעך אין פוילן. גרינע פעלדער האָבן עס באַצירט אָרום און אָלטע בוימער זיינען ווי אַ וואַך געשטאַנען און עס ווי אפּגעהיט, אַז קיין שלעכטס זאָל אונדז ניט געשען.

וויינטער־צייט איז מיין שטעטלע קליין געווען. עס האָט זיך ווי אינגעצויגן אין זיך. אָבער זומער־צייט האָט עס ווי אַ בלום צעפּענט זיינע קנאָספּן, זיך פאַנאַנדערגעבליט און זיך באַווייזן מיט אַלע נאַטור־שייקייטן. און ווי קליין מיין שטעטל איז ניט געווען, האָט עס אין זיך פאַרמאָגט אַלץ, וואָס אַ געזעלשאַפטלעך־מענטשלעך לעבן שטעלט מיט זיך פאַר: געזעל־שאַפטלעכע און קולטורעלע טעטיקייטן, יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געשפּרודלט מיט לעבן,

אַ ציוניסטישע באוועגונג וואָס אַריינגעבראַכט אַ גייסט פון טרוימען און האָפענונגען אויף זעלבסטשטענדיקייט, אויף ניט דאַרפן זיין אונטערגעוואָרפן דעם חסד פון שכנים אפוטרופּסים . . . אָבער, ליידער, איז פאַר די מערסטע דער טרוים ניט פאַרווירקלעכט געוואָרן . . .

ווער האָט זיך דען געקאָנט פאָרשטעלן דעם גרויזאַמען גורל פון די אַלע, וועמעס אָנדענק מיר טראָגן מיט ליבשאַפט און יראת־הכבוד? אָנהויבנדיק פון מיינע אומפאַרגעסלעכע ליבע און טייערע עלטערן, ברודער, קרובים, באַקאַנטע און אַלע אַנדערע יידן פון אונדזער שטעטל — צוזאַמען מיט יידן פון אַנדערע שטעט און שטעטלעך — זיינען אַלע אַוועק מיטן רויך פון די העלישע פּלאָמען אין די קרעמאַטאָריעס, וואָס די בארבאַרישע נאַציס האָבן אונטערגעצונדן.

אויפן געדאַנק קומט אַרויף דער מאַמענט, ווען די בלוטיקע כוואַליע פון די היטלעריס־טישע חיילות האָבן ווי אַ פייערדיקע לאַווע אַרומגעכאַפט אונדזער שטעטל און ווי די יידן האָבן פון זייערע באַהעלטנישן דורך שפאַרעס דערבליקט, וואָס עס קומט פאַר אַרום זיי. און יעדער טאָג האָט נייע גזרות, אינע שרעקלעכער פון דער פריעריקער, געבראַכט. אָבער דאָך האָט, אין די שוועריע מאַמענטן, אַ פונק פון בטחון אויפגעבליצט, אַז אפשר איז דאָס שוין די לעצטע, די ערגסטע גזרה און אַז מען וועט דאָס נאָך איבערלעבן; אַז די צייט וועט אַלץ אויסהיילן. אָבער, ליידער, האָט די טרייסט און האָפענונג זיך ניט פאַרווירקלעכט. און טיף איז דער וויטאָק און אומענדלעך גרויס איז דער בראָך!

*
**

קליין איז מיין שטעטל געווען, אָבער גרויס איז די בענקשאָפט, וויל עס האָט דאָך אונדזער יוגנט אין זיך איינגעזאַפט און אונדזער גאַנצע פאַרגאַנגענהייט אין דער אייביקייט אַוועקגע־טראָגן און קיין שפּור פון קיין זאָך ניט איבערגעלאָזט.

אַוועק זיינען אויף אייביק אונדזערע ליבע און טייערע, אַן אַ זיי־געזונט, אַן אַ לעצט וואָרט. זייערע געדאַנקען און לעצטע האָפענונגען און מעגלעך אויך פאַרלאָנגען וועגן אַפּרעכענען זיך מיט די בארבאַרישע מערדער, נקמה נעמען פאַר זייערע אויסגעלאָשענע לעבנס — פאָרשוואונדן.

זייער ניט־אָנגעשריבענע צוואה דאַרפן מיר אין אונדזער בלוט טראָגן און אין אונדזערע הערצער איינקריצן — אַ צוואה ניט צו פאַרגעסן און נקמה נעמען פון די מערדער, פון די פאַשיסטישע רוצחים; ניט פאַרגעסן: „זכור תזכור את אשר עשה לך עמלק“ . . .

מיין שטעטל, מיין יוגנט־הייס! ווי עס בענקט זיך נאָך דער היימישער וואַרעמקייט! עס געדענקט זיך פרייטאָג־צונאַכט, די שבת־ליכט ברענען און אונדזער פאָטער זינגט־אויס „שלום עליכם“ מיט אזא רחבותדיקייט און דערהויבנקייט. ווער איז צו אים געווען גלייך אין דעם מאַמענט? ווי אַ פרינץ האָט ער זיך געפילט און מיר, די קינדער, האָבן אָט־די וואַרעמע אַטמאָ־פערע אין זיך אַריינגעאָטעמט . . . אַראָפגעווארפן פון זיך אַלע וואָכעדיקע דאגות און געווען זהיר, אַז מ׳זאָל חס וחלילה דעם שבת נישט פאַרשוועכן . . .

אַזוי ווי אַ חלום איז דאָס אַלץ פאַרשוואונדן און ביטער און שווער איז די ווירקלעכקייט. יאָ, אויף אייביק פאַרשוואונדן איז דאָס שטעטל, די ליבע היים, — בלויז די וואַרעמע זכרונות זיינען פאַרבליבן. אייביק וועלן מיר זיי טראָגן מיט זיך.

הענעך מיראַנץ און זיין פאַמיליע

דער הענעך מיראַנץ איז געבוירן אין דאָרף אוניערזיש, נישט ווייט פון סטשעגאָווע. אוניערזיש איז צו יענער צייט געווען דער צענטער פון יידן פון די אַרומיקע דערפער. אַ טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דאָרף האָט געצויגן חיונה באַאַרבעטנדיק אַ שטיקל אייגענע ערד. געהאַדעוועט אַ מעלקעדיקע קו. אַז ס׳איז געקומען דער פרילינג האָבן אַ טייל יידן אָפּגעדונגען פרוכט־גערטנער ביי די קריסטן און פאַרקויפט די פרוכטן אין די גרעסערע שטעט.

געווען אויך אין דאָרף אַ צוויי־עגלות, ווועלכע האָבן אויף זייערע לאַסט־וואָגנס געפירט פרימיטיווע לאַנדווירטשאַפטלעכע מאַשינען פון פלאַצק נאָך מלאווע. אַזאַ רייזע האָט געדויערט פון זונטיק ביז פרייטיק. די יוגנטלעכע האָבן זיך געגנומען צו האַנטווערקערייַ. מערסטע פון זיי זיינען געווארן שוסטערס, צווישן זיי אויך הענעך מיראַנץ.

ווען הענעך מיראַנץ איז אַלט געווארן 21 יאָר האָבן אים די שלעכטע עקאָנאָמישע אומשטענדן, צוזאַמען מיט דעם האַס צום צאַרישן רעזשים, ווועלכער איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די פאָגראָמען אויף יידן, אים באַווירקט צו טראַכטן ווען עמיגרירן. ער האָט נישט געוואָלט זיינע יונגט־יאָרן אַוועקגעבן דער צאַרישער אַרמיי, האָט ער באַשלאָסן אויף אַן אומלעגאַלן וועג אַרויס פון לאַנד.

הענעך מיראַנץ איז אַנגעקומען קיין אַמעריקע, געאַרבעט ביי זיין פאָך עטלעכע יאָר, אָפּגעשפּארט אַביסל געלט, האָט אַבער נישט געוואָלט פאַרבלייבן אויף שטענדיק אין אַמעריקע, ווואָ מ׳וויסט נישט פון קיין שבת־רו.

צוריקקערנדיק זיך פון אַמעריקע האָט הענעך מיראַנץ געהיראַט מיט זיסע־בתיה דרעוויטשער פון זשעראָמין, באַזעצט זיך מיט זיין פאַמיליע אין סטשעגאָווע, געווען פון די ערשטע יידישע איינוואוינער, געהאַלפן בויען דאָס בית־המדרש, אויך די איבעריקע רעליגיעזע אינסטיטוציעס, ווועלכע זיינען נויטיק געווען פאַר אַ יידישן קיבוץ.

זיין פרוי, זיסע־בתיה, האָט אים געבוירן פיל קינדער, נאָר ער האָט נישט געהאַט קיין מזל אין דערציען זיי. ווען ס׳איז געבוירן געווארן דער זון משה, איז ער געפאָרן צום רבין נאָך אַ ברכה, האָט דער רבי געהייסן מען זאָל דעם זון צוגעבן אַ נאָמען אַלטער; דאָס הייסט, ער זאָל זיך עלטערן. דערנאָך איז געבוירן געווארן נאָך אַ זון, דוד.

אין סטשעגאָווע האָט הענעך מיראַנץ נישט פאַרגעזעצט זיין מלאכה, נאָר האָט זיך געענטפּן צום פיש־האַנדל, וואָס האָט אים פאַפּולער געמאַכט.

ווער האָט עס נישט געקענט הענעך פישער׳ס רירעוודיקייט מיט זיין הויכער שטימע ביים פיש־האַנדל? שווער און ערלעך איז געווען זיין טאָג־טעגלעכע פרנסה. זייענ פליכטן האָבן אים אויפגעווקט אין דער האַלבער נאַכט, אָנגעטאָן זיך ביי דער שיין פון דער לבנה, אַדער ביי דער נאַפּט־לאָמפּ. דער ערשטער וועג זיינער איז געווען — אין שול אַריין אָפּזאָגן אַ פאָר קאַפּיטלעך תהילים, ביז דער מאַרגנשטערן ווען זיך באַווייזן, מ׳זאָל מעגן דאַוונען; אַריינגעכאַפט מיטן מנין אַ ברכו און אַ קדושה פאַר זיין לאָזן זיך צופוס אין די דערפער אַריין: רידזינע, געלטשין, ביז ראַדזענאוא, לענג־אויס ביים ברעג פון סטשעגאָווער טייך, איינצוקויפן צום האַנדל אַביסל פיש, איבערהויפט אויף שבת און יום־טוב.

אויפהויבנדיק זיך זייער פרי, איז הענעך געווען דער ערשטער געוואויר צו ווערן די שטעטל־דיקע נייעס פון דער נאַכט: ווועלכע פרוי ס׳האָט געבוירן אַ קינד, ווועמען מ׳האָט באַגנבעט, ווער ס׳איז קראַנק געווארן אַדער, חלילה, געשטאָרבן — און האָט באַלד פאַרשפּרייט איבערן גאַנצן שטעטל די פרייד, ווי דעם צער וואָס האָט געטראָפן. ס׳האָט אויך, אין פיל פאַלן, געטראָפן, אַז

איטשע, דער שמש פון דער שול, איז פאַרשלאָפן, האָט הענעך (פישער) אים אַרויסגעהאָלפן מיט אינהייצן די אויוונס אין שול, אַז וועגן די עלטערע בחורים וועלן קומען ל׳ערנען דעם דף־היומי (א בלעטל גמרא) זאָל זיין וואַרעם. הענעך האָט ביי די בחורים געפונען אָנערקענונג, אַזוי אַז וועגן זיי האָבן געמאַכט א סיום, איז ער אויך געווען פון די פאַרבעטענע געסט. ער האָט געהאַט נאָך א פריווויליקן אָמט אין שטעטל: צו וועקן די יידן צו סליחות, אויך אברהם־משהן דעם מיקווה׳ניק, צו הייצן די מקווה, אַז די פרומע יידן זאָלן האָבן הייס וואַסער צו טובלען זיך פאַר „זכור ברית", ערב ראש־השנה.

הענעכן האָט יעדער דערקענט פון דערווייטנס ביים אַרויסמאַרשירן פון שטעטל אין דאַרף אַריין, אפילו ווען ער איז שוין געווען אויף דער בריק פון סטשעגאָווער טייך: איין קויש האָט ער געהאַלטן אין דער רעכטער זייט, דעם צווייטן — אין דער לינקער. זיין ווייב, זיסע־בתיה, האָט אים מיטגעגעבן אין אַן איינגעוויקלט טיכל: ברויט, זאָלץ און א ציבעלע, אַריין־געשטופט אין טאַש פון זיין כאַלאַטל, און אים צוגעוואונטשן, אַז ער זאָל מצליח זיין. ביים אַרויס־גיין פון שטוב האָט ער א קוש געטאָן די מזוזה און געזאָגט: „בידך אפקיד רוחי". דאָס איז געווען זיין געזעגנונגס־ברכה.

אויב ס׳האָט גאָרנישט עפּעס אויסטערלישעס אויף זיין וועג, האָט ער זיך צוריק־געקערט פאַר זון־אונטערגאַנג — מנחה־צייט — כדי ער זאָל נאָך קאָנען באַזוכן דעם בית־המדרש צו מנחה־מעריב.

ס׳האָט פיל מאָל געטראָפן, אַז ער איז געקומען פון דאַרף מיט לויפיקע קוישן, האָט ער געהאַט עגמת־נפש, אַז ער וועט גאָרנישט פאַרדינען, איז ער געקומען מיט פולע קוישן פיש, האָט ער אויך געהאַט עגמת־נפש: ס׳איז צופיל פיש פאַר דעם שטעטל, האָט ער א גרויסן טייל גע־מוזט אַרויסוואַרפן און האָט דערלייגט געלט. הענעך (פישער) האָט אין זיין מסחר געהאַט נאָך א דריטע זאָרג, דאָס איז געווען ווען ער האָט געבראַכט גאָר א קליין ביסל פיש. אין אַזא פאַל פלעגט ער אויפן וועג צוריק פון דאַרף, באַטראַכטן פלענער אין זיין געדאַנק, וועמען פריער איינ־צוטיילן די פיש אויף שבת, אַדער יום־טוב. האָט ער צוגעטיילט פיש דעם רב אין שטעטל, נישט פאַרגעסנדיק אויך אין דעם פעלדשער, זאַלצבערג, מחמת ער האָט אים געהאַלטן פאַרן מלאך רופא־חולים אין שטעטל.

פיל מאָל האָט ער זיך אויך פאַרשאַפט שונאים ביים צעטיילן די פיש, ווען ער האָט געהאַט וויניק פאַרן גאַנצן שטעטל. דערפאַר האָט ער געהאַלטן אַלס זיין חוב יעדן ערב־יום־כיפור פאַר כל־נדרי בעטן יעדן איינציקן ער זאָל אים מוחל־זיין.

דער פיש־האַנדל זיינער איז פאַר אים געווען א פרנסה, וואָס ער האָט געהאַלטן אָפּ מצווה. ער האָט געהאַלטן, אַז שבת אָן פיש איז ביי א יידן א שבת נישט מיט אָפּ פישטשעוווקעס.

זיין פרנסה איז געווען א שווערע. נישט איינמאָל איז ער אויך אַוועקגעפאַלן אונטערוועגנס. די משא האָט אים אַראָפּגעציגן צו דער ערד. אין דיווינטער־טעג פלעגט ער אמאָל בלאָנדזשען איבער די פעלדער, וווּ די וועגן זיינען געווען באַדעקט מיט שניי. נישט איינמאָל איז ער אַריינגעפאַלן אין א סטרוגע און אויף זיינע שרייענדיקע הילף־רופן זיינען געקומען פויערים, וועלכע האָבן אים אַרויסגעראַטעוועט און אָפּגעפירט אַהיים. ביי דער קריסטלעכער באַפעלקע־רונג איז הענעך (פישער) אויך געווען גוט באַקאַנט. זיי האָבן אים געפרופן „הענאָק". דער נאָמען איז אפילו אביערגעגאַנגען בירושה אויף זיינע זין משה־אַלטער און דוד. ביידע זיינען אָנגערופן געוואָרן „הענאָק".

זונטיק איז ביי הענעך מיראָנץ געווען א צוגרייטונג־טאָג צום מאָנטיקדיקן גרויסן טאַרג (מאַרק־טאָג), וועלכער איז פאַרגעקומען איין מאָל אין דער וואָך. אויסער דעם פיש־האַנדל האָט ער נאָך געהאַט סעזאָן־מסחרים: פרילינג האָט ער עהאַנדלט מיט „נאשאנעס" (זוימען), זומער מיט גרינוואַרג און פרוכטן, הערבסט מיט פערד־האָר און ווינטער־צייט — מיט ראָכוואַרג. ס׳האָט אויך געטראָפן, אַז נישט ערלעכע פויערים האָבן אים אפּגענאַרט, פאַרקויפט אים א פעלעכל פון

אַ הונט פֿאַר אַ פּוסקן־פּעלצכל און אַ שטיין־מאָרדער פֿאַר אַ בוים־מאָרדער. פון די אַלע מסחרים האָט קוים געסטייעט אויף לחם לאכול ובגד ללבוש.

נאָכן פֿרנסה־לאָסט פון טאָג, אָפטמאָל אַ מידער, אַן אויסגעשפּטער, האָט ער נאָך געמוזט זיךווידמענען צו שטוב־וירטשאפט, ווייל זיין פרוי זיסע־בתיה איז פיל יאָרן צו בעט געלעגן, נאָך דעם ווי זי האָט באַקומען אַ ביס אין פוס פון אַן אָנגעשטעקטן הונט. דאָס אַרט לעבן האָט צווישן זיינע אינטימע מענטשן אַרויסגערופן מיטגעפיל. עס האָבן זיך אָבער אויך געפונען ליידיקט־זיניקע יוגנטלעכע, וועלכע האָבן אָפּגעשפּעט און אים צוגעגעבן צוויי צונעמענישן: „סאָפּיוך" און „קלוקלע".

די פֿאַרגאַנגענע ערשטע וועלט־מלחמה האָט הענעך מיראָנצן אויך נישט אויסגעמיטן מיט היבשע צרות און שרעק. דאָס איז געווען אין יאָר 1919. פּוילן האָט מלחמה געהאַלטן מיט די סאָוועטן. ווען די סאָוועטישע ארמיי האָט זיך צוריקגעצויגן פון ווייסע־ברעג, האָט זי אויך פֿאַרלאָזט סטשעגאָווע. ווען די פּוילישע ארמיי איז צוריקגעקומען אין שטעטל, האָבן זיי ארעס־טירט יידן, וואָס זיי האָבן באַשולדיקט, אַז זיי האָבן מיטגעארבעט מיט די סאָוועטן. אויף הענעך מיראָנץ האָט מען אויסגעטראַכט אַ ביבֿל, אַז ער האָט געוואָלט צונעמען אַ פערד פון דער פּוילישער ארמיי. דער סאָלדאַט, אַן אויסגעשפּראָכענער אַנטיסעמיט, האָט אויף אייגענער פאָר־אַנטוואָרטלעכקייט געטריבן הענעך מיראָנצן אין מזעווער וואָלד אַריין אים אומצוברענגען דורך הענגען. שוין האָבנדיק פֿאַרליגט די פּעטליע אויף זיין האַלדז, האָט הענעך נאָך געהאָט אַ פּאָר מינוט צו פֿאַרויכערן אַ פּאָפּיראָס. אין דעם מאָמענט האָט ער אויסגעשריגן אין דער ריכטונג צום מזעווער־שאָסעי: „אויב איר ווילט מיך אומשולדיק אומברענגען, זאָלסט פון אייער פּוילן ווערן אָס, אַזוי ווי דער אָס פון דעם פּאָפּיראָס". דאָס געשריי האָט דערהערט אויפן שאָסעי אַן אָפּיצער, וועלכער האָט אין דעם לעצטן מאָמענט באָפּוילן אָפּצואוואַרטן. ווען ער האָט זיך דער־נעענטערט צו אים האָט ער אים באָפּרייט. אַזוי איז ער ניצול געוואָרן פון טויט. אין אַ צייט אַרום האָט הענעך מיראָנץ אָפּגעקויפט דעם זעלבן בוים, אים אויסגעהאַקט און געשענקט אויף צו פֿאַרריכטן דעם בית־המדרש.

הענעך מיראָנץ איז געווען געקניפט און געבונדן מיט דעם שטעטל, אַזוי ווי עס וואָלט געווען זיינס אַ גלידּ. יעדנס פרייד איז אויך געווען זיין פרייד, יעדנס טרויער — זיין צער. ער האָט שטאָלצירט מיט דעם ערשטן רב און מיט דעם צווייטן: הרב סרעברניק און הרב סימיאטיצקי, מיט זייערע הדרת־פּנים און שיינע דרשות. שטאָלצירט מיט די שוחטים: אברהם יצחק ראָזענבערג און שפּעטער מיט זיין איידים משה בריפּטרעגער, מיט זייער שיין דאָונען. ער האָט ליב געהאַט אַלע אינוואוינער פון שטעטל, מיט יעדן געווען באַפּריינדעט, צו יעדן זיך געווענדעט פּער דו. ער האָט געהאַלטן, אַז אין סטשעגאָווע איז דאָ אַזוינס, וואָס אין קיין שום שטעטל איז נישט פֿאַראַן.

זייענדיק דער סוחר פון פּיש אין שטעטל, האָט ער געוואוסט ווער ס'האָט נישט קיין פּיש אויף שבת, פלעגט ער פון זיינע אָפּגעקאָכטע פּיש אַראָפּנעמען אַ טייל און אַוועקטראָגן צו די וועלכע האָבן נישט געהאַט. ער האָט געטיילט נדבות מיט אַן אָפּענער האַנט, איבער זיינע מעג־לעכקייטן; האָט אויף זיך גענומען אַ פליכט מבקר־חולה צו זיין יעדן קראַנקן; האָט פרייוויליק אויף זיך גענומען צונויפזאַמלען פּאָר מעות־חיטים, פּאָר הכנסת־כלה, געווען אַן אָקטיוויסט מיט־גליד פון ביקור־חולים, חברה תהילים, תיקון־סופרים און אַ גמילת־חסד־קאָסע.

אין דעם זעכציקסטן יאָר פון זיין לעבן איז אים אָפּגעשטאָרבן אין סטשעגאָווע זיין פרוי זיסע־בתיה אין אַן ערב יום־כיפור. הענעכן האָבן די כוחות אָנגעפאַנגען צו פֿאַרלאָזן, און דער עול פון פרנסה איז איבערגעגאַנגען צו משה־אַלטערן מיט דודן. די זין האָבן זייער געשעצט די עלטערן, כיבוד אב ואם איז ביי זיי געשטאַנען זייער הויך. די עלטערן האָבן געשטרעבט צו דערלעבן נחת אין זייערע זין, אָבער, ליידער, נישט דערלעבט. אויך דער פאָטער איז געשטאָרבן אין סטשעגאָווע פאָר דעם צווייטן וועלט־קריג, אין 65־טן יאָר פון זיין לעבן.

הענעך און זיסע־בתיה רוען אויף דעם סטשעגאָווער בית־עולם.

נאָכן פאָטערס טויט האָט משה־אַלטער געהייראָט און ס׳איז ביי אים געבוירן געוואָרן אַ קינד. ער האָט אַ קורצע צייט געלעבט אַ צופרידן לעבן, ביז צו דער גרויסער קאָטאָסטראָפע — די אויסראָטונג פון די סטשעגאָוער יידן. ער, זיין פרוי, דאָס קינד און דער ברודער דוד, זיינען אומגעקומען אין די גאַז־קאַמערן אין בירקענאו (אַשוויענטשינער אָפּטיילונג) מיט אַלע סטשע־גאָוער יידן, וואָס די דייטשע היטלעריסטישע, נאַצישע רוצחים האָבן אומגעבראַכט.

הענער מיראַנץ און זיינע צוויי זין: דוד (רעכטס) און משה־אַלטער

מרדכי מיראַנץ (תל־אביב)

וועגן מיינע עלטערן יוסף און מרים מיראַנץ

יוסף מיראַנץ איז געבאָרן געוואָרן אין יאָר 1887 אין אוניעריזשיז, דרייַ קילאָמעטער פון סטשעגאָוע, וואו עס האָבן אויך געוואוינט זיינע עלטערן אברהם־מאיר און שרה־גאָלדע, זיין ברודער הענער און זיינע שוועסטער בלימע בוטשקע, מרים רעבעק, אסתר קאָהען און פייגע באָלנע. זיי אַלע האָבן זיך באַשעפטיקט אין דערבייאיקן גיזין ביז דאָס אַרטיקע לעבן פון יידן אין אוניעריזשיז און דערבייאיקן גיזין האָט אָנגעפאָנגען וועלן נישט זיכער: 1) צוליבן שטערבן פון די פויערים צו פאָרנעמען די יידישע ערד; 2) צוליב דעם, וואָס די יוגנטלעכע זיינען אַוועק־געריסן געוואָרן צווישן מיליטער און די עלטערע, וואָס זיינען געבליבן, האָבן נישט געהאָט קיין כוח אַליין צו באַארבעטן די ערד מיט די פרימיטיווע מיטלען און גלייכצייטיק צו פירן דעם קאַמף מיט דער קריסטלעכער באָפעלקערונג פאָר זייער עקזיסטענץ־באַארבעטיקונג.

די יידישע געמיינדע אין די דערמאָנטע דערפער האָט אָנגעהויבן איינזען, אַז זי דאַרף זיך קאָנצענטרירן אין אַ גרעסערן ישוב, האָבן יידן אָנגעהויבן זיך באַזעצן אין סטשעגאָוע. זיי זיינען געווען פון די ערשטע איינוואוינער, וועלכע האָבן אָנגעהויבן אַריבערגיין פון דער ערשטער סטאַדיע: ערד־אַרבעט, צו אַ צווייטער — מלאכה און האַנדל (פון וועלכע, אגב, אייניקע זיינען נאָך פאָרן אומקומען דורך די נאַציס, אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון זייערע עקאָנאָמישע אַזיציעס).

צוליב אָט־די סיבות איז יוסף מיראַנץ, אַ 22־יעריקער יונגערמאַן, אָוועק קיין אַמעריקע, וואו ער איז געוואָרן אַן אַרבעטער. נאָך דעם ווי ער איז דאָרט געווען 2 יאָר און האָט אָפּגע־שפּארט אַביסל געלט, איז ער צוריקגעפאָרן קיין פוילן און זיך אויך באַזעצט אין סטשעגאָוע. ער האָט געקויפט אַ פּלאַץ, וואו ס׳איז נאָך געווען וואַלד, אַליין אויסגעהאַקט די בוימער און זיך געבויט אַ הילצערנע הויז. ער איז געווען פון די ערשטע יידישע הויז־בויער און איינוואוינער אין סטשעגאָוע, אין שכנות מיט אהרן ביזבערג.

גלייך נאָך דעם האָט יוסף געהיראַט מיט מרים רובינשטיין פון מלאָווע, וועלכע האָט אים געבוירן אַ זון, פישל (וועלכער האָט, אגב, דורכגעלעבט דעם אונטערגאַנג פון פוילישן יידנטום בכלל און דעם חורבן סטשעגאָווע בפרט, ווי ער אַליין באַשרייבט עס באַזונדער אין דעם בוך).

פון פישלען האָט אונדזער פאָטער געהאַט אַ סך נחת. ווען ער איז אַלט געווען 5 יאָר, גייענדיק אין חדר צו מענדל־מאירן דעם מלמד, האָט ער שוין געלערנט חומש און געקאָנט שרייבן יידיש.

ס׳איז דערנאָך געבוירן געווארן אַ טאָכטער אסתר־פייגע, וועלכע איז אין איר בליענדיקער יוגנט טראַגיש געשטאָרבן; אַ זון אברהם־מאיר, וועלכער איז פון די באַרבאַרישע נאַציס אומ־געבראַכט געווארן און מען ווייסט אפילו ניט וואו זיינע בייניער געפינען זיך און דער יינגסטער זון, מאָטל (דער שרייבער פון דעם אַרטיקל, וועלכער געפינט זיך איצט אין ישראל).

אין 1914, ווען מאָטל איז אַלט געווען צווויי וואָכן, איז יוסף מאָביליזירט געווארן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה און די גאַנצע לאָסט פון מפרנס זיין די פאַמיליע איז געפאַלן אויף אונדזער מוטער, מרים, וועלכע איז געבליבן מיט פיר קינדער. צוליב זיכערקייט וועגן — וויל דער מיליטערישער פראָנט איז געווען אין סטשעגאָווע, פלעגט אונדזער מאַמע זיך שלעפן צו־פוס מיט די קינדער — די צוויי פיצלעך געטראָגן אויף די הענט און די אַנדערע צוויי האָבן זיך אַנגעהאַלטן אין איר — קיין מלאָווע און צוריק, קיין סטשעגאָווע, כדי צו דערנערן זיך מיט די קינדער. ניט האָבנדיק קיין מאָטעריעלע מיטלען, איז זי געווען געצוואונגען צו אַרבעטן שווער ביי פאַרמעלעכע יידישע פאַמיליעס.

זייענדיק דער יינגסטער פון די פיר קינדער, האָב איך דער מאַמע פארשאַפט אויסערגע־ווייניקע אומאַנגענעמלעכקייטן, דער עיקר צוליב מיין ווייניקן, וואָס האָט געשטערט איר אַרבעט. דאָס האָט איר אָפט געצוואונגען אָפאַרבעטן עקסטראַ שטונדן, ביז זי האָט אייגנזינן, אַז אירע כוחות גייען־אויס און זי וועט אַוועקפאַלן, פלעגט זי מיך איבערלאָזן זיך שפילן אין גאַס. איך האָב דעמאָלט זיך שוין געשאַרט „אויף אַלע פיר", ביז איך האָב זיך אַריינגעשאַרט אינמיטן וועג און אַ פור איז מיך איבערגעפאָרן.

דאָס האָט געצוואונגען דער מאַמע אויפגעבן איר אַרבעט אין פרעמדע היימען און זי איז געבליבן אָן מיטלען זיך און די פאַמיליע אויפצוהאַלטן. זאָל דאָ דערמאָנט ווערן דאָס וואָרעמע האַרץ פון אסתר קאָהען (די פישעלקע) און איר טאָכטער הינדע (היינט אין אַמעריקע) און מיין פעטער הענעך, וועלכע האָבן דער מאַמע צוגעהאָלפן זיך מיט די קינדער צו דערנערן, כאָטש זייערע מעגלעכקייטן זיינען געווען זייער באַגרענעצטע.

נאָך אַכט יאָר מיליטער־דינסט, נאָך דעם ווי די מלחמה האָט זיך פאַרענדיקט, איז אונדזער טאַטע, יוסף, צוריקגעקומען אַהיים קיין סטשעגאָווע. די פרייד אין דער פאַמיליע איז געווען אומבאַשרייבלעך. טראָץ זיין פיזישער אויסגעשעפטקייט, האָט ער זיך ווידער גענומען צו מלאכה און זיך באַפרידיקט מיט דעם וואָס ער האָט געהאַט.

יעדן טאָג, 5 אזייגער אין דער פרי, איז ער אויפגעשטאַנען און אַוועק דאַוונען מיטן ערשטן מנין פון ר׳ יצחק־מאיר פיאַטרקאָווסקי און בייגעטראָגן זיינע טעגלעכע צען קאָפיטלעך תהילים. פון צייט צו צייט פלעגט ער אויך דאַוונען ביים עמוד אינדערוואָכן און אויך שחרית של שבת, און דערבי קריגן די ערשטע עליה אַפ כהן. ווער געדענקט ניט זיין דוכנ׳ען, מיט וויפל האָרץ ער האָט אַרויסגעבראַכט די ברכת־כהנים — „יברכך"!

עס געדענקען זיך פאַרשיידענע עפיזאָדן, צווישן זיי דער עפיזאָד, אַז ווען דער ישוב אין סטשעגאָווע האָט זיך פאַרגרעסערט זיינען צוגעקומען בעלנים אויף „שטעט" אין אָדער לעבן מזרח־וואַנט. אייניקע פלעגן אָפטמאָל זיך אַרויפכאָפן און פאַרנעמען אַ פאָזיציע אין מזרח־וואַנט, וואו זיי פלעגן זיך אָנטרעפן אויף אַ ווידערשטאַנד פון די „ותיקים" און זיין געצוואונגען צו מאַכן אַ צוריקטריט . . . דאָס האָט דערפירט צו דעם, אַז די אומצופריידענע האָבן זיך גע־שאָפן אַן אייגן שטיבל מיט אַן אייגענעם אויבנאָן . . .

יוסף מיירענץ איז אויך געווען איינער פון די איניציאַטאָרס איבערצובויען די מקוה, איז אַ צייט געווען דאָזאָר אין סטשעגאָווע, גבאי, אַ מיטגליד פון דער גמילת־חסד קאַסע און אין דער חברה ביקור־חולים. פלעגט אָפט איבערנעכטיקן ביי קראַנקע. גלייכצייטיק האָט אונדזער טאַטע אַריינגענומען צו זיך אין הויז די ערשטע אין סטשעגאָווע לערערינס פון יענער צייט — מאַלי פּיאַטרקאָווסקי און שיינע־מלכה באָגען (היינט אין ישראל). דערנאָך איז די שולע איבערגעגאַנגען צום לערער קאַרן. שפּעטער, ווען די אָנפירער פון דער קהילה האָבן זיך אפּגעזעצט צו שטיצן דעם בודזשעט פון דער שולע, ווייל דער לערער איז געווען אַ פּראָגרעסיווער מענטש, און זי איז געווען געצוואונגען זיך אויפצולייגן, האָט אונדזער טאַטע אַריינגענומען צו זיך אין הויז די מזרחי־אַרגאַניזאַציע, פון וועלכער עס זיינען אַרויסגעקומען די ערשטע חלוצים פון סטשעגאָווע פאַר ארץ־ישראל. ער האָט געזען מיט אַלע כוחות שאַפן די בעסטע לאָקאַלע באַדינגונגען פאַר דער יוגנט, אַז זי זאָל אין זיך איינזאַפּן וויסן אין שייכות צו די אויסגאָבן פון חלוצים, אַלס אַרבעטער, בויער און קעמפּער פון ארץ־ישראל, וואָס איז אים געווען ליב און טייער.

אונדזער טאַטע, יוסף, האָט אָפט אויסגעדריקט זיין בענקשאַפט נאָך אַן אייגן לאַנד אין ארץ־ישראל, זיך דאָרט באַשעפטיקן מיט ערד־אַרבעט און גערטנערייַ. זיין ציל האָט אויסגעזען ניט ווייט פון פאַרווירקלעכט ווערן, ווייל זיין זון מאָטל (דער שרייבער פון די שורות) איז אַריינגעטראָטן אין אַ דריי־יעריקער הכשרה, צוגרייטן זיך פאַר ארץ־ישראל — אָבער, ליידער, שוין צו שפּעט. עס האָט באַלד אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, מיט דער אינוואַזיע פון היטלערס חיילות אויף פוילן.

*
**

אונדזער טאַטע, יוסף מיירענץ, איז געזונט שטאַרק באַליבט און הויך געשאַצט אין סטשעגאָווע, איבערהויפט איז ער געווען באַליבט ביי די געוועזענע אוניערזשיזער און גיזינער איינוואוינער, וועלכע פלעגן אָפט קומען זיך האַלטן אַן עצה וועגן פערזענלעכע, ווי וועגן אַלגעמיינע ענינים.

די שבתים ביי אונדז אין הויז זיינען געווען אומפאַרגעסלעכע מאָמענטן. דער טאַטע פלעגט זיך אָנשעפּן מיט גייסטיקער התרוממות־הנפש פאַר דער גאָנצער קומענדיקער וואָך. ער פלעגט אויסזאָגן גאָנץ תהילים און גלייכצייטיק אויסלייענען די צייטונגען, וואָס האָבן זיך אָנגעזאַמלט דורך דער גאָנצער וואָך, און האָט אויך אַזאַ אופן געהאַט פאַר זיך אַ ביידל פון דער פאָליטישער לאָגע. ווען ס'איז געקומען פאַר וואַלן, האָט ער זיך ניט געלאָזט אָפּגיטירן. ער האָט געהאַט זיין פעסטע שטעלונג, מיט אַ וויטן בליק, איבערהויפט וואָס איז שייך דעם יידישן ישוב פון פוילן. ער האָט געהאַלטן, אַז די יידן דאַרפן אָוועק קיין ארץ־ישראל.

עס געדענקט זיך מיר זיינער אַ געשפּרעך מיט איטשע־מאיר פּיאַטרקאָווסקי, וועמען ער האָט פראָפאָניירט ער זאָל אים צוהעלפן און צוזאַמען פאָרן קיין ארץ־ישראל. אָבער פּיאַטרקאָווסקי האָט עס אָפּגעוואָרפן, מיט די ווערטער: „דער גערער רבי הייסט ניט.“

בכלל האָט מיין טאַטע געזען אַ רעטונג אין עמיגראַציע. אַ סך פון יענער צייט, איבערהויפט די, וועלכע געפינען זיך אין אַמעריקע, געדענקען נאָך אַוודאי, ווי אַזוי מיין טאַטע פלעגט העלפן די וואָס האָבן עמיגרירט, צו פאַרפאַקן זייער האָב־און־גוטס און מיט וויציקע ווערטלעך און מיט אַ גלעזל ווייַן אין דער האַנט צואווינטשעווען בייַם געזעגענען זיך.

מיך אַליין האָט מיין פאָטער געשיקט אַלס שליח קיין ארץ־ישראל און בייַם געזעגענען גע־זאָגט: „עס טוט מיר לייד, וואָס מיר בלייבן דאָ איינזאָם אויף די עלטערע יאָרן, אָבער דו ביזט יונג, דאַרפסטו אויסטרעטן דעם וועג פאַר אונז קיין ארץ־ישראל.“

*
**

ביי אונדז אין שטוב אַ פרייטאָג־צו־נאַכט איז געווען ליכטיק און פריילעך. די גאַנצע פאַ־מיליע פלעגט זיך צונויפקומען: מיין פעטער הענעך דער פישער מיט זיינע צוויי משה־אַלטער און דוד; בלימע בוטשקע מיט אירע טעכטער פייגע־מרים און אסתר־רייצע; אסתר קאַהען (די פישעלקע) מיט אירע קינדער משה און לייבל און הינדע; איטשע־מאיר און דאוטשע, מרים

רעבעק מיט אירע זין אוֹן טעכטער — ברוך אוֹן שמחה אוֹן אסתר אוֹן צירל; פייגע באַלנאַ מיט אירע צוויי זין יוסף־פייוול אוֹן אברהם־מאיר — אויך שכנים פלעגן אַרייַנקומען. די שבת־ליכט זיינען שוין לאַנג אויסגעגאַנגען, אָבער מען איז נאָך אַלץ געזעסן אוֹן מען האָט, אין דער פינצטער, זיך אויסדערציילט פון וואַכעדיקע זאָרגן אוֹן זיך אַראָפגערעדט פון הארצן אוֹן ס׳איז עפעס ווי גרינגער געוואָרן יעדנס געמיט. אונדזער טאַטע פלעגט טרייסטן אוֹן זאָגן, אַז דאָס שלעכטע וועט פאַרבייגיין . . .

פורים איז געווען אַ טראַדיציע אין דער פאַמיליע קעגנזייטיק צו באַזוכן אייַנער דעם צווייטן, אַנהויבנדיק פון דעם עלטסטן פון דער משפּחה אוֹן פאַרענדיקט ביים יינגסטן.

יוסף אוֹן מרים מייראַנץ

אין 55טן יאָר פון זיין לעבן איז יוסף מייראַנץ געבליבן אַליין מיט אונדזער מאַמע אין סטשעגאָוו, נאָכדעם ווי זייער אייַנציקע טאָכטער איז אָפּגעשטאָרבן. פישל מיט אברהם־מאירן זיינען אַוועק קיין וואַרשע און פלעגן קומען צוגאַסט איין מאָל אין אַ האַלב יאָר — אויף פסח און אויף די האַרבסט־יום־טובים. איך, נאָכדעם ווי איך האָב פאַרענדיקט די סטשעגאָווער פאָלקס־שול אוֹן די הכשרה, בין אַוועק קיין ארץ־ישראל.

די זין האָבן ניט פאַרגעסן אין זייערע עלטערן אוֹן האָבן זיי געהאָלפן אייַנשטעלן אַ שענער לעבן, וואָס איז אויבערגעריסן געוואָרן וועז די נאַציס האָבן אַנגעהויבן די צווייטע וועלט־מלחמה אוֹן האָבן פאַרנומען גאַנץ פוילן אין לויף פון צוויי וואָכן.

די קינדער אין וואַרשע — פישל אוֹן אברהם־מאיר — האָבן פאַראויסגעזען, אַז וועז די עלטערן וועלן זיין וויט פון זיי וועלן זיי אויסגיין פון הונגער, האָבן זיי געזען זיי שנעל אַריבער־ברענגען קיין וואַרשע.

אין וואַרשע זיינען זיי געווען צוזאַמען מיט פישלען אין דער געטא אוֹן אַדאַנק אים האָבן זיי אויסגעהאַלטן ביז צו דער אויסראָטונג פון דעם פוילישן יידנטום — ביז די פאַרשאָלטענע, באַרבאַרישע היטלעריסטישע נאַציס האָבן זיי אַוועקגעשיקט קיין טרעבלינקע אין די גאַז־קאַמערן, וואו זיי זיינען אויף אַ שוידערלעכן אופן אומגעקומען דעם 3טן אויגוסט, 1942.

תלמידים און תלמידות פון דער ייִדיש־העברייאישער שול אין סטשעגאָווע

קינדער אין אַ קלאַס פון דער פּוילישער שקאָלע אין סטשעגאָווע

עליע גאָרדאָן (פֿאַראייניקטע שטאַטן)

זכרונות פון מיין ליב שטעטל

כיין געבוירענער פון סטשעגאָווע בין איך ניט, אָבער איך נעם זיך דאָס רעכט אָנצורופן זיך סטשעגאָווער. די וואָס קאָנען מיך גוט, וועלן מיט מיר מסכים זיין, און פֿאַר אָנדערע וועל איך פֿרוואָון דאָ וויטער עס באַווייזן, כדי צו באַרעכטיקן מיין טענה.

די גרעסטע טייל סטשעגאָווער האָבן פריער געוואוינט אין פֿאַרשיידענע דערפֿער אַרום סטשעגאָווע, ווי אומניעצק, גיזשינע, אומניעזשיזש, ניעדזבעזש, וואַליע, צערנאָטשין א. אָז. וו. סטשעגאָווע האָט געדינט ווי אַ מין צענטראַל־פונקט פֿאַר אַלע דערבייאיקע שכנים — יידן ווי ניט־יידן — וועלכע פלעגן קומען אויף ירידים קויפן און פֿאַרקויפן. יידן פון די דערמאָנטע דערפער פלעגן קומען אויף יום־טובים קיין סטשעגאָווע דאָווענען אין שול, אָנדערע פלעגן קומען צום רב האָלטן אַ דין־תורה, אָדער פרעגן אַ שאלה. דערפֿאַר טאָקע פלעגן די אַלע זיך רופן האָלב־סטשעגאָווער, מיט אַ באַצייכענונג פון זייער פריערדיקן וואוינאָרט, ווי צום ביישפיל: אברהם אומניעצקער, הענעך וואַליער, שלמה אומניעזשיזשער, אייזיק צאָרנאָטשינער א. אָז. וו.

אין אַ געוויסן פרימאָרגן האָט מיך מיין טאַטע געהייסן זיך צוגרייטן צו גיין אין חדר אַריין. ווי אַלט איך בין דעמאָלט געווען, וויס איך ניט, ווייל מיין טאַטע אַליין האָט, משמעות, אויך ניט געוואוסט. — צו וואָס דאַרף מען דאָס וויסן? — פלעגט ער טענהן, — עס וועט דיר דען העלפן צו פרנסה? דער טאַטע האָט מיך געגומען ביי דער האַנט און מיר זיינען געגאַנגען. פאַרגומען האָבן מיר זיך אויף דעם קירצערן וועג, איבער אַ וואַסער, וואָס האָט דערגרייכט מיין טאַטן ביז די קני. ווינטער איז דאָס טייכל געווען פאַרפרוירן. דער גאַנצער שטח איז געווען אַרום פיר־פינף וויאָרסט.

אַריינגעפירט מיך אין שטעטל האָט דער טאַטע צו מענדל־מאיר דעם מלמד, אַ ייד פון קלייענעם געוויקס, מיט אַ לאַנגער באָרד. געוועדט האָט מענדל־מאיר אונטער דער נאָז, און ביים דאָוונען פלעגט ער זיך שאָקלען פון רעכטס צו לינקס, און פון לינקס צו רעכטס, און שטילערהייט געבעטן ביים רבונו של עולם. אַ פרומער און אַן ערלעכער ייד איז געווען דער ר' מענדל־מאיר, אָבער שטראָפן פלעגט ער מוראָדיק, וועג אַיינער פון זיינע תלמידים האָט זיך פאַרדינט . . . ער פלעגט קאָטעווען מיטן קאַנטשיק פון די עטלעכע "לאָקשן" אויפן נאָקעטן הינטן, און דאָס זעלבע פלעגט ער אויך טאָן צו די מיידלעך תלמידות.

נאָכדעם ווי דער טאַטע מיינער האָט מיך פאַרגעשטעלט פאַרן רבין, האָט ער זיך דורכגעקוקט מיט אים וועג אַ פלאַץ פאַר מיר וואו צו שלאָפן, און וועגן שכר־לימוד. דערנאָך האָבן מיר זיך אַוועקגעלאָזט איבערן שטעטל צו באַזאָרגן מיך מיט "עסן טעג" — אַ טאָג ביי דעם, אַ טאָג ביי יענעם — ניט דערפֿאַר וואָס מיין טאַטע האָט, חלילה, ניט געקאָנט באַצאָלן, נאָר אַזאַ איינשטעלונג איז דעמאָלט געווען, וויל ס'איז אַ גרויסע מצוה צו געבן אַ טאָג־עסן צו אַ חדר־יינגל. אַז מיין טאַטע האָט זיך אָפּגעפֿאַרטיקט מיט די אָנגעזעענסטע בעלי־בתים פון שטעטל און מיך באַזאָרגט מיט "טעג" — האָב איך זיך געמוזט גוט איינחזרן צו געדענקען וואו און ווען איך דאַרף גיין עסן: זונטיק ביי חיים בערלין, מאָנטיק ביי יחיאל גוטמאַרגן, דינסטיק ביי אליעזר גיפּס, מיטוואָך ביי יונה דעם שוסטער, דאָנערשטיק ביי איטשע־מאיר פּיאָטרקאָווסקי און פרייטיק — ביי פישל דוגא, און טאָקע דעם זעלבן טאָג פלעגט איך זיך לאָזן אָהיים אויף שבת.

פון אָנפאָנג איז דאָס געווען אַן אָפּקומעניש פאַר מיר. ניט אַלעמענס געקענט האָט מיר געשמעקט ווי מיין מאָמעס, אָבער פֿראָטעסטירן האָב איך ניט געטאָרט. איך האָב פשוט מורא געהאַט פאַר מיין טאַטנס בליק, און נאָך מער פאַר זיין פּאָסק. אָבער איך האָב זיך צוגעוואוינט. איך האָב ליב געקראָגן די מענטשן פון שטעטל, די חברים פון חדר, און די סביבה אין אַלגעמיין, עס דערמאָנט זיך, ווי די צאָרישע זשאַנדאַרן פלעגן פון צייט צו צייט באַפאַלן אונדזער חדר,

צעריסן אונדזערע ספרים און אונדז אליעמען צעטרייבן — און אמאל אויך דערלאַנגען אַ פּאָר קלעפּ פאַר דעם איינציקן „פּאַרבערכן" וואָס מיר האָבן געוואָגט זיך צו לערנען אין אַ יידישן חדר. אָבער דער רבי פלעגט באַלד באַפּינען אַ צווייטע דירה, וואו ער האָט צוריק אייגנעשטעלט דעם חדר און געלערנט מיט אונדז, ביז דאָס זעלבע פלעגט זיך ווידעראמאל איבערחזרן.

אָבער דער פּאַרגעניגן האָט זיך פּאָר מיר פלוצים געענדיקט, ווען די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אויסגעבראָכן, אין 1914. איך האָב זיך געמוזט צעשיידן מיט מיין שטעטל סטשעגאָווע, און ספּעציעל מיט מיינע חברים. אונדזער דאָרף איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין שלאַכט־פעלד. מיר האָבן זיך ניט געטאָרט באַווגן. דאָס לעבן איז געוואָרן אומבאַקוועם און זייער ריזיקאַליש, ביז אַ באַפּל איז געקומען אַרויסצושיקן די יידן פון דער געגנט. דאָס האָט אפילו געקאָנט מיינען פאַרשיקן אין סיביר, פאָר דעם אייגציקן „פּאַרבערכן" וואָס מיר זיינען יידן. נאָך צוויי וואָכן פון אַרומשלעפּן זיך (פון איין טורמע אין דער צווייטער), אין זאוערוכעס און שניי־שטורעמס, אויף אַ פּוערישן וואָגן מיט איין פערדל, איז אונדזער פאַמיליע פון זיבן נפשות, אָהוץ 2 טאָדאָטן מיט אַנגעפּאָדענע ביקסן (אונדזערע באַגלייטער) און דער טרייבער — צו־זאַמען צען מענטשן — זיינען מיר געשיקט געוואָרן פון איין טורמע אין דער צווייטער, ביז, ווי דורך אַ נס, מיר האָבן באַווילן זיך אפּצושטעלן אין מינסק. דורך דער הילף פון אייגעם זייער אַ גוטן מענטשן, האָבן מיר געקראָגן די דערלויבעניש צו וואוינען דאָרט דריי חדשים, און שפּעטער האָבן מיר זיך באַזעצט אין ראָמני, פאלטאַווער ראיאָן. געוואוינט האָבן מיר דאָרט ביז סוף 1918, ווען מיר האָבן זיך אַלע אומגעקערט צוריק אהיים קיין פוילן. אונדזער ערשטער פלאַץ איז געווען סטשעבאנאוו. דורך דער צייט וואָס מיר האָבן דאָרט געוואוינט, איז די שטאָט, מיר פערזענלעך, ניט געווען צום הארצן און די מענטשן זיינען מיר געווען פרעמד.

אַזוי ווי מיר האָבן אַלעס פאַרלוירן אין דער מלחמה, קיין היים האָבן מיר מער ניט געהאַט, האָט מיך געצויגן נאָר קיין סטשעגאָווע, צו מיינע געוועזענע חברים. מיט טרערן אין די אויגן האָב איך זיך געבעטן ביים טאַטן צו באַזעצן זיך אין דעם ליבן שטעטל סטשעגאָווע. ווי ס'ווייזט־אויס האָבן מיינע טרערן געווירקט און מיר זיינען אָוועק צופוס קיין סטשעגאָווע. אויפן וועג האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט אין צאַרנאָטשין, געזען דעם פּלאַץ וואו אונדזער הויז איז געשטאַנען. בלויז דער קוימען אַליין איז ווי אַ מצבה געבליבן שטיין. אויסגעזען האָט עס ווי אַ בית־עולם. נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך אַנגעקוקט אין די חורבות, זיינען מיר פון דאָרט אָוועק קיין סטשעגאָווע. אַרייגקומענדיק אין שטעטל, האָט זיך די שטימונג גלייך געענדערט. די לופט האָט געגלעט מיט פריינטשאפט, הענט זיינען אויסגעשטרעקט געוואָרן פון אַלע זייטן, מיט דעם געווייגלעכן אויסדרוק: „ברוך הבא!" און איך האָב זיך געהאַלדזט און געקושט מיט מיינע חברים פון חדר.

מיר האָבן געדונגען אַ צייטווייליקע דירה אויפן מלאָווער וועג און מיין טרוים איז פאַר־ווירקלעכט געוואָרן. איך בין ניט מער אַליין, דאָרף ניט מער עסן עסן טעג ביי יענעם, איך האָב איצט אַן אייגענע היים וואו צו עסן און צו שלאָפן. איך בין איצט אַ סטשעגאָווער גלייך מיט אַלע אַנדערע.

דאָס לעבן האָט זיך שטאַרק געענדערט פאַר מיר. די פוילישע שפּראַך איז מיר געווען פרעמד. איך בין שוין געווען צו גרויס צו גיין אין דער פוילישער שולע, האָב איך זיך עמעזט לערנען פריוואַט. דעם ווילן צום לערנען האָב איך געהאַט, און מיט דער הילף פון מיין שוועסטער האָב איך אַנגעמען איבערזעצן פון רוסיש אויף פויליש. אין אַ קורצער צייט האָב איך באַזייטיקט די פּראָבלעם, און זיך ווידער געפּילט ווי אַ פולשטענדיקער סטשעגאָווער.

אַזוי ווי איך בין שוין געווען אַ בר־מצוה בחור האָט מיין טאַטע באַשטימט איך זאָל ווערן אַ בעל־מלאכה, און האָט מיך אַנגעדונגען בייַ אבא נאָוואָגראדסקי צו ווערן אַ היטל־מאַכער. דורך דער צייט האָט זיך אין סטשעגאָווע געגרינדעט אַ יוגנט־אַרגאַניזאַציע, מיט פּייגל ביזבערג אַלע איינע פון די לערער. איך האָב זייער ליב געהאַט די קורסן. ס'זיינען מיר געווען צום

האָרצן די לעקציעס וועגן „מער־וועלט, פראָפיטן און עקספלואַטאַציע". אָבער מיין בעל־הבית (וועלכער האָט מיין צייט אויסגענוצט אויף איבערצוקלייבן די קאָרטאָפל אין קעלער) איז דאָס ניט געפעלן געוואָרן. ער האָט מיך געוואָרנט, אַז מיין יידישקייט שטייט אין געפאָר, און אַז דאָס גאַנצע לערנען מיינס איז אַרויסגעוואָרפן. און ווען דאָס וואָרענען מיך האָט אים ניט געהאָלפן, האָט ער, ווייזט אויס, זיך פאַרשטענדיקט מיט מיין פאָטער און ברידער, און אַלע צוזאַמען מען האָבן מיר פאַרבאָטן צו באַזוכן די יוגנט־אַרגאַניזאַציע.

איך האָב זיך דאָן אָנגעשלאָסן אין דער ביבליאָטעק און זיך גענומען צום לייענען, מיט דער אָנווייזונג פון מיין שוועסטער אסתר, וועלכע ביכער איך זאָל לייענען און ווי אַזוי צו לייענען. די דיסקוסיעס נאָכן לייענען האָבן ביי מיר אַרויסגערופן אַ ווילן צו וועלן אַקטיו און העלפן דער ביבליאָטעק אין אַלע אירע אונטערנעמונגען. איך בין שפּעטער אויסגעקליבן גע־וואָרן אַלס מיטגליד אין דער פאַרוואַלטונג און זיך אָנגעשלאָסן אין דער דראַמאַטישער סעקציע. מיר האָבן אַרויסגערופן אַ רעזישיסער פון צייט צוט צייט. רעדנער פלעגן קומען און האַלטן לעקציעס איבער ליטעראַרישע ענינים. מיר פלעגן אויך אַמאָל אַראָפּברענגען אַ טרופּע און געבן עטלעכע פאַרשטעלונגען. דאָס שטעטל האָט געלעבט קולטורעל און געזעלשאַפטלעך. פאָליטיש פלעגט מען קעמפן אייגער קעגן צווייטן, אָבער דאָס שטעטל האָבן מיר אַלע ליב געהאַט. דער פרעסטיזש פון סטשעגאָוע איז געוואָקסן און מיר האָבן שטאָלצירט דערמיט. פון צייט צו צייט פלעגן מיר קריגן טעאַטראָלישע הילף פון דרויסן. ניסנצווייג, פון יאנאס טורקאָוס טרופּע האָט מיט אונדז רעזישיסירט. אַרעק גרינבערג, ישעה קשעסלא און ליכטנשטיין האָבן מיטגעשפּילט.

מיר האָבן געלעבט און שטאָלצירט מיט אונדזער שטעטל סטשעגאָוע, וואָס האָט שוין דעמאָלט געהאַט 2 חלוצים־אַרגאַניזאַציעס — החלוץ המזרחי און החלוץ הכללי — אַ קאָמי־טעט פון קרן־קימת און קרן־היסוד. ס׳איז ניט געווען קיין פרייע צייט. יעדע מינוט איז געוואָרן אויסגענוצט לטובת דער אָדער יענער אַרגאַניזאַציע, ביז ס׳איז פאָר מיר געקומען די צייט ווען איך האָב זיך געמוזט שיידן מיט דעם ליבן שטעטל אויף אייביק. דער סימבאָל פונעם יידן מיטן שטעקן אין האַנט און די טראַדיציע פון „לך־לך מארצך" האָט אויך מיך דערגרייכט און איך האָב פאַרלאָזט מיין שטעטל און פּוילן, צו אויסמיידן מיליטער־דינסט, און בין זיך צוזאַמענ־געקומען מיט מיין פאַמיליע אין אַמעריקע, לכתחילה אין קובא, וואו איך האָב פאַרבראַכט אַן ערך זעקס יאָר און ענדלעך בין איך אָנגעקומען אין די פאַראייניקטע שטאַטן, וואו איך האָב זיך וויידער צוזאַמענגעטראָפן מיט מיינע ליבע סטשעגאָווער לאַנדסלייט און יוגנט־חברים. דער בונד מיט זיי איז באַזונדער פאַרשטאַרקט געוואָרן אין די לעצטע פאָר יאָר, נאָך דעם גרויסן חורבן, ווען אויף דער איניציאַטיוו פון אונדזער אַלעמענס באַליבטער פייגל ביזבערג (יוקלסאָן) האָבן מיר אַ לאַנדסמאַנשאַפט־אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט געשאַפן די מעגלעכקייט אָנצוהאַלטן קאָנטאַקט אייגער מיטן צווייטן, און מיט דער הילף און אומדערמידלעכער אַרבעט פון פייגל׳ס מאַן, אונדזער אַלעמענס געשעצטער און „אַדאָפּטירטער" לאַנדסמאַן, ראובן יוקלסאָן, וועט פאָר־אייביקט ווערן אין אַ בוך די געשיכטע פון אונדזער אומפאַרגעסלעך באַליבט שטעטל סטשעגאָוע, פון איר יידישער קהלה אָן פון איר לעבן — וואָס זיינען אָפּגעוויושט געוואָרן אין דער גרויסער קאָטאַסטראָפע, ווען זעקס מיליאָן יידן זיינען דורך די היטלעריסטישע רוצחים אומגעבראַכט געוואָרן.

אַלבערט (אברהם־מאיר) באָלנאָ (פילאָדעלפיע)

מיין געבורט־שטעטל

זינט 1923 בין איך אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פון אַמעריקע, אָבער מיין געבורט־שטעטל סטשעגאָווע (וואָס איז, אין דער קאַטאַסטראָפע, וואָס דער היטלעריזם האָט געברענגט אויף דער וועלט און באַזונדער פֿאַר דעם פוילישן יידנטום, אָפּגעוויסט געוואָרן אַלס אַ יידיש שטעטל פון דעם פֿנים פון דער ערד) — געדענק איך זייער גוט. איבערהויפּט נעדענקען זיך מיינע קינדער־יאָרן און יוגנט אין סטשעגאָווע.

די דערוואָכונג פון דעם אַרבעטער און פויער אין פוילן, ווי אין גאַנץ רוסלאַנד אונטער דער צעפּוילטער הערשאַפט פון דעם צאַריזם, אין דעם אָנהויב פון הייַנטיקן יאָרהונדערט — צווישן 1905 און 1910 — האָט אויך געפונען אַן אָפּקלאַנג אין אונדזער שטעטעלע. בעת דער עלטערער דור פון אונדזער קליינעם יידישן קיבוץ איז געווען פֿאַרטאָן אין עבודת־הבורא און אין דער נייַ־אויפֿגעקומענער ציוניסטישער באַוועגונג, האָט די יוגנט — אַלנפֿאַלס אַ טייל פון איר — אָנגעהויבן אויפֿנעמען די נייַע טענער, וואָס האָבן זיך דערטראָגן. אפילו אָכט־נייַן־יעריקע אָרעמע קינדער, וואָס זיינען געווען אין דער לערע ביי פֿאַרשיידענע מלאכות, האָבן, דאָס זיך, אָנגעהויבן דערפילן די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פונעם לעבן . . .

די יידישע יוגנט האָט אָנגעהויבן אָרגאַניזירן פֿאָליטישע און קולטור־פֿאַראיינען, אויס־שרייבן צייטונגען, און לידער פון מאָריס ווינטשעווסקי, פרץ און באָושאָוער זיינען געזונגען געוואָרן פון דער אָרבעטנדיקער יוגנט און דערוואָכטער אינטעליגענץ. אַ שטראַל פון האָפענונג און דערמוטיקונג האָט זיך אַרייַנגעריסן אין די רייַען פון דער אָרעמשאַפט, פון די וואָס האָבן געליטן דחקות . . .

עס געדענקט זיך, ווי סטראָשנייקעס מיט הוילע שוועדן פֿלעגן אָפּט „אָפּשטאָנ ווייזטן" אין בית־המדרש בשעתן דאָוונען, צו זען אויב מען שמוגלט דאָ ניט אַריין קיין „קראמאָלע" . . . וען דער חזן, ר׳ ישראל ראָזן, פלעגט מאָכן דעם מי־שברך דעם קיסר און דערמאָנען „ניקאלאי אלעקסאנדראָוויטש, ירום הודו", האָבן די סטרוזאָשניקעס מיט די הוילע שוועדן, וועלכע האָבן פֿאַרשטאָנען די תפילה ניט מער ווי אַ הון אין „בני־אדם", זיך אָרומגעקוקט און אָפּט זיך אָפּגעשלאָגן אין די חזוק־בלייקן פון די שוסטערס און שנייַדערס און אַנדערע, וועלכע זיינען קנאַפּ־וואָס געווען פֿאַרליבט אין די פֿאראַנדקעס אונטער דעם צאַריזם.

שווער איז געווען דאָס לעבן פֿאַר די אָרעמע שיכטן. און אונדזער הויז איז ניט געווען קיין אויסנאַם. מיין טאַטע יעקב־יצחק איז געווען אַ שוסטער. זיין גאַנצער ווערקשטאָט איז באַשטאַנען פון אַ קלייַן, נידעריק טישל, אַ בענקל אויף דריי פיסלעך, אַ האַמער, אַ צווענגל, אַ שפּולאָרד, אַ קייַלעכדיקער שטיין אויף אויסצוקלאַפן די זוילן און נאָך אַ פּאָר קליניקייטן — און אַ קע־ראָסין־לאָמפּ. ביי דער קעראָסין־לאָמפּ איז אויטגעקומען מיין טאַטן צו אָרבעטן שפּעט אין אָונט — 6 טעג אַ וואָך — און ס׳איז קיינמאָל ניט געווען קיין געלט אייַנצוקויפֿן אויף שבת.

אין 1910 איז מיין טאַטע אָפּגעפֿאָרן קיין אַמעריקע. מיין מאַמע פייגע איז געבליבן מיט דריי פּיצלעך קינדער אָן מיטלען. ביז וואָס־וועט איז אונטערגעקומען די ערשטע וועלט־מלחמה און די פֿאַרבינדונגען מיטן טאַטן איז איבערגעריסן געוואָרן אוֹן צוזאַמען מיט דעם — אונדזערע אָפּענונגען. נויט, הונגער, קעלט און עלנט האָבן געצוואונגען מיין מאַמען, אין עלטער פון 31 יאָר, זיך איינשפּאַנען אין שוועכער אָרבעט צו האָדעווען די קינדער. וואָשן וועש, קאָלכן פרעמדע הייזער, טראָגן ווייסע זאַמד פֿאַר די דילן אין די פֿאַרמעגלעכערע הייזער. דער 9־יאָריקער יוסף־פייוול — דער עלטסטער פון די דריי קינדער — איז „דערהויבן געוואָרן" צו וועלן דער אויפֿ־זעער אויף זיינע 2 יינגערע ברידערלעך (איך — דער יינגסטער) און אפילו קאָכן פֿאַר זיי און זיי האָדעווען דורכן טאָג וועז די מאַמע איז אַוועק אָרבעטן אין פרעמדע היימען. אָפּט פלעגט די מאַמע פון איר מאָלצייט אָפּשפּאָרן אַ ריפּטל ברויט, עס אַרייַנלייגן אין איר בלוזקע און

ברענגען אַהיים פֿאַר די קינדער. אין די גרעסטע היצן ווי אין די ביטערסטע קעלטן אום וויג־טער, פֿלעגט מיין מאַמע אַרבעטן ביז 10 ביינאַכט און אויפֿשטיין אַרום 4 אַזייגער פֿאַרטאָג.

פֿאַרדינט האָט זי, דורך איר אביערנאַטירלעכער פֿראַצע, צו דערנערן די קינדער. אויף שבת, געדענק איך, פֿלעגט די מאַמע אינקויפֿן ליכט צום בענטשן, אַ חלה, אַ קליין הינדל, צוויי לוויט צוקערלעך צו דער טיי און דער פעטער הענעך פֿלעגט אונדז באַזוכן מיט פיש.

עס דערמאָנען זיך די חדר־יאָרן, וועז איך האָב „געגעסן טעג" ביי פֿרעמדע טישן, יעדן טאָג אין אַן אַנדער הויז. דינסטיק און דאָנערשטיק זיינען געווען מיינע בעסטע טעג פון דער וואָך. דינסטיק — ביי צערקע סטאוויצקי. זי האָט פֿאַרשטאַנען מיינע הונגעריקע אויגן און האָט מיך געזעצט מיט אירע קינדער פֿינטל און בערך. דאָ איז געווען פֿריילעך אין ס׳איז מיר געווען גוט. דריי גוטע מאָלצייטן פֿלעג איך האָבן ביי ר׳ איטשע־מאיר פֿיאָטריקאָווסקין. איבערהויפּט האָט מיך צוגעזען שרה סאָלאָוויק, מענדל דעם מלמד טאָכטער, וועלכע האָט דאָרט געאָרבעט. זי האָט מיר שטענדיק אונטערגעטראָגן נאָך און נאָך צום עסן, ביז זי האָט געזען אין מיינע אויגן, אַז זיי זיינען זאַט.

און אַוודאי קאָן איך ניט פֿאַרגעסן, צווישן מיינע גוטע טעג, ביי שרה־וויטען, אהרן דעם קצבס (ביזבערג). זי איז באמת געווען מיין צווייטע מאַמע. און דאָרט אין הויז האָב איך זיך פֿאַראינטערעסירט וועז פייגע האָט געגעבן מיין ברודער יוסף־פייוולען די ערשטע לעקציעס אין יידיש און דייטש.

*
**

אָט אַזוי זיינען יאָרן געלאָפֿן. די מלחמה האָט זיך פֿאַרענדיקט. דאָס רוסישע פֿאָלק האָט אַראָפּגעוואָרפן דעם צאָר. פוילן איז געווארן זעלבסטשטענדיק. די האָלערטשיקעס האָבן אָנ־געהויבן בושעוון און פֿאָגראָמירן יידן און סתם זיך אויפֿצועווען. עס דערמאָנט זיך דער בלבול, וואָס די דאָזיקע אַנטיסעמיטישע מיליטער־לייט האָבן געמאַכט אויף מיין פּעטער הענעך, אַז ער האָט געגנבעט זייערן אַ פערד און מ׳האָט אים אַוועקגעשלעפּט אין אַ וואַלד אים הענגען, און די פּעטלים איז שוין געווען אויף זיין האַלדז — און ווי אַזוי ער איז אין דער לעצטער מינוט גערעטעוועט געוואָרן (אָט־די עשיכטע וועלט, אגב, דערציילט אין דעם בוך אין אַן אַנדער פּלאַץ).

עס געדענקט זיך אויך אַן עפּיזאָד. וועז די ראַדיקע האָט געבראַכט די נייעס, אַז די רויטע אַרמיי מאַרשירט, וואָס האָט ביי אַ סך אַ שטראָל פון האָפענונג דערוועקט, איז מיין טייע ע, ערלעכע מומע אסתר געווען אויף איר טויטן־בעט. זי האָט געעפענט אירע ליכטיקע אויגן, אָנ־געכאַפּט מיין האַנט ווי זיך צו שטאַרקן, און האָט מיט אירע לעצטע כוחות אַרויסגעזאָגט: „גאָט צו דאַנק, אַז איך האָב עס דערלעבט צו הערן! זאָל זיי גאָט געבן קראַפט צו גיין פון זיך צו זיג!" און קורץ דערנאָך האָט זי איר נשמה אויסגעהויכט . . . מיר וועלן זי קיינמאָל ניט פֿאַרגעסן.

אין 1923 איז מיין מאַמע מיט צוויי זין (דער יינגסטער איז געשטאָרבן, וויל ס׳האָט געפעלט אַ דאָקטאָר, מעדיצין און נאָרונג אים צו ראַטעווען) — נעקומען קיין אַמעריקע.

גרויסע ענדערונגען זיינען אין די יאָרן פֿאַרגעקומען אויף דער וועלט. נאָך אַ מוראדיקע מלחמה, וואָס דער בלוט־דורשטיקער מערדער היטלער האָט אָנגעצונדן, האָט חרוב געמאַכט לענדער און אומגעבראַכט זעקס מיליאָן יידן. אין אָט־דער קאַטאַסטראָפע איז כמעט דאָס גאַנצע פוילישע יידנטום פון העכער 3 מיליאָן נפשות אויסגעראָטן און פֿאַרטיליקט געוואָרן, כמעט אַלע יידישע שטעטלעך זיינען אָפּגעווישט געוואָרן, און צוזאַמען מיט זיי אונדזער שטעטלע סטשעגאָוע און דער גאַנצער סטשעגאָוער יידישער קיבוץ.

שליס איך זיך אָן אין דעם אַלגעמיינעם טרויער אויף אונדזער גרויסן בראָך און דריק־אויס מיין אנערקענונג און אָכטונג צו אונדזערע לאָנדסלייט, וועלכע האָבן, דורך אונדזער פֿאַר־אייניקטן סטשעגאָוער רעליף־קאָמיטעט, מעגלעך געמאַכט אַרויסצוגעבן אָט־דעם יזכור־בוך אלס אַ באַשיידענעם מאָנומענט און אייביקן אָנדענק פון סטשעגאָווע און די אויפֿגאָנגענע און אין קרעמאטאָריעס פֿאַרגאָזטע הונדערטער נפשות פון אונדזער סטשעגאָווער קיבוץ, וואָס איז אָפּ־געווישט געוואָרן.

מיר וועלן זיי קיינמאָל ניט פֿאַרגעסן.

פייגל ביזבערג־יוקלסאָן

די סטשעגאָווער קעמפיסקא

כמעט יעדער שטעטל אין פויליִן האָט פֿאַרמאָגט אַ נאַטור־רייך אי־ט, וואָס האָט באַזונדערס געלאָקט און געצויבערט די יוגנט. סטשעגאָוע איז ניט געווען קיין אויסנאַם. סטשעגאָווע האָט פֿאַרמאָגט אַ „קעמפיסקא", וואָס איז געווען אַ נאַטור־אוצר פֿאַר אונדזער יידישער יוגנט.

די קעמפיסקא, וועלכע איז געווען אַ האַלבן מייל פון דעם שטעטל, איז באַשטאַנען פון בערג, וואָס זיינען געווען באַדעקט מיט פֿאַרשיידענע בוימער און צופוסנס טאָלן, אין וועלכע עס זיינען געוואָקסן קוסטעס מיט בלומען און דורך די טאָלן האָט זיך דורכגעשניטן אַ טייך — דער אָפּ־פלוס פון דער זשאָלדוואוקע — אַ קרישטאַל־לויטערער טייך. דער טייך האָט ניט נאָר צו־געגעבן אַ דערפרישנדיקע שיינקייט און כישוף צו דעם פּלאַץ, נאָר האָט אויך געדינט פֿאַר דער באַפעלקערונג פון דעם שטעטל זיך צום באָדן. מענער האָבן זיך געבאָדן אויף איין זייט און פרויען אויף אַ צווייטער. די מחיצה צווישן איז באַשטאַנען פון קוסטעס בוימער. די פרויען פלעגן זיך באָדן אין נאַכט־העמדער און די מענער נאַקטערהייט. וועג אַ מאַן האָט אַמאָל פֿאַרבאָדזשעט — בכיוון, צי עלי־פי טעות — צו די פרויען, האָבן מיידלשע קולות אַלאַרמירט דעם גאַנצן אָרום; קולות, פון נאָאיוער צניעותדיקייט און פון אויפגעבראָיזט עמאָציע . . . וויינטער האָט אין דעם טייך זיך געבאָדן ר׳ אברהם־יצחק ראָזענבערג, דער שוחט, ז״ל. ער פלעגט אויסהאַקן אַ לאָך אין אייז (אַ „שטשערעמבע") און זיך אָפּטובלען. דאָס איז געווען אַ מענטש מיט אַ שטאַרקן כאַראַקטער.

צווישן די פרעכטיקע נאַטור־אייגנשאַפֿטן האָט די קעמפיסקא פֿאַרמאָגט אַן עלעמענט, וואָס איז געווען באַזונדער טייער ביי אונדזערע מאַמעס. דאָס איז געווען די וויסע זאַמד, מיט וועלכער מען פלעגט באַשיטן די פּאָדלאָגעס אין די שטיבער לכבוד שבת און יום־טוב, אָדער ווען מען האָט דערווארט געסט. קיינדער פלעגן זיך אַוועקלאָזן מיט זעקלעך און שפּאָדלעס צו דער קעמ־פיסקא צו גראָבן זאַמד און ברענגען אַהיים. מערקווירדיק, אַז וואָס טיפער מען האָט געגראָבן, אַלץ וויסערע זאַמד האָט זיך באַווייזן.

די קעמפיסקא איז דער עיקר געווען אַ לאַקנדיקער זאַמל־פונקט פאַר דער ראָמאַנטישער און שטודירנדיקער יוגנט און פאַר איר אינטעליגענץ. איך געדענק פערזונלעכע מאָמענטן, וועו איך האָב איבערגעלייענט אַ בוך, וואָס האָט אויף מיר געמאַכט אַ שטאַרקן רושם און איך האָב געזוכט אַ געלעגנהייט צו טיילן זיך מיט די איינדרוקן, פלעג איך מיטנעמען עמעצן פון מיינע חברטעס, מערסטנס שיינטשע דעם שוחטס, און זיך אַוועקגעלאָזט צו דער קעמפיסקא דעם בוך צו פאַנאַנדערגלידערן און דיסקוסירן. עס געדענקט זיך, למשל, אַז וועו איך בין שוין געווען „געכאָפט פון דער מעשה" — איך האָב דעמאָלט באַלאָנגט צום „יוגנט־בונד" — האָבן מיר, אַ חברה יוגנטלעכע, דאָרט געפייערט דעם ערשטן מאַי. די פייערונג איז באַשטאַנען פון אַ פאָר־לעזונג וועגן דער באַדייטונג פון אָט־דעם אַרבעטער־יום־טוב מיט אויסצוג פון קאַרל מאַרקס.

עס דערמאָנט זיך, אַז ס׳איז מיר אַמאָל אויסגעקומען צו גיין אין דער קעמפיסקא מיט אַ בחור, האָט מיך באַהערשט אַ מורא, אַז דער צויבער פון דער נאַטור זאָל ניט גובר זיין מיין פּראָ־וינציעלע שעמעוודיקייט, כאָטש פאַר „ראַנדטקעס" פון דער יוגנט איז געווען נאָך זייער אַ שיינער פּלאַץ אין סטשעגאָוע, און דאָס איז דער גרויסער סאָד, וואָס איז געווען אַ טייך פון דעם דייטשישן הויף. אין דעם סאָד זיינען געוואָקסן פֿאַרשיידענע מינים פרוכטן און בלומען — יעדע אייער האָט געהאַט אירע באַזונדערע פרוכט־בוימער און בלומען־קלאָמבן און דערביבער אַן אייגנ־אַרטיקן רייח פאַר די „ראַנדטקעס".

דאָ, ווי אין דער קעמפיסקא, איז די יוגנט ווי פון אַ זיסן חלום, אַרומגענומען געווארן פון

ראָמאַנטישע עמאָציעס, וואָס זיינען פאַר אַ טייל פון איר נאָך אפשר ניט געווען אינגאַנצן פאַרשטענדלעך.

*
**

אַ קעמפיסקע טייערע! אונדזערע שענסטע מאָמענטן פון אונדזער יוגנט זיינען געווען דורכגעפלאָכטן מיט דיר. און איצט, ווען מיר זאָגן יזכור נאָך אונדזער סטשעגאָווע, וואָס איז געווען און איז מער נישטאָ, לאָזן מיר אויך אַ טרער אין דיין אָנדענק.

סטשעגאָווער יוגנט אין דער קעמפיסקע

אַחוץ די ערשטע פון רעכטס — שיינדל סטאָוויצקי, וועלכע לעבט אין אַמעריקע, זיינען די אַנדערע פיר אומגעקומען אין די קרעמאַטאָריעס.

יצחק טנדיצ'רזש

זכרונות מחיי הקהלה סטשגובה

זה היה בחורף 1917. רוח קרירה ושלג חזק יורד ומכסה את הכל, ועל החלונות כל מיני פרחים וציורים משכבת הקרח שעליהם. מאתנו שעומדים ליד התנור להתחמם, ופתאום נפתחה הדלת בדירתנו ונכנס המורה נחמן קורן, מורה בבית הספר הממשלתי, ופונה לאחי אברהמ'שע בצהלה, במלים: "שמעת? קבלנו את ארץ־ישראל! יש לנו "הצהרת בלפור!" אז הייתי צעיר וראיתי בעיני כל שומעיו דמע מגיל, וחשבתי בלבי: "גם לנו תהיה ארץ."

ובאותו מעמד תכנו לסדר אסיפת־עם בבית הכנסת. חיש מהר התפשטה השמועה בעיירתנו וכל בני העיירה לקחו חבל בחגיגה זו. הנואמים היו הציונים. אחי אברהם תיבל את נאומו במאמרי חז"ל ובנביאים. הנאום הזה עורר התנגדות מצד חוגי החרדים ומתנגדי הציונות, שהיו אז — ה"בונד".

מפלגת ה"בונד" היתה אז בימי פריחתה ושגשוגה. הרבה מהכחות האינטלקטואלים השתייכו ל"בונד". ספריה גדולה לתפארת לרשותם, התקיימו במפלגתם שעורי־ערב, הרצאות ולמודים לכל ענפי הסוציאליזים. בין המנהיגות של ה"בונד" היו ממשפחות: ביזנוב, גולדברג, וילגולסקי, תמר איידליץ, שפירה ואחרים, שכמו כן הניחו היסוד לספריה עירונית, שאחרי זמן־מה עברה לידי הציונים.

לסטשגובה באו אנשים מורשה בימות הקיץ לנוח אצלנו, מחמת האויר, הנוף והנהר שבעיירתנו לא רחוק מהעיירה ב"קמפיסקה", ששייך היה לר' יצחק־מאיר פיטרוקובסקי. המקום הזה היווה מרכז לאסיפות חשאיות, לשעשועים ולבילוי הזמן לשחיה בנהר שלרגלי ההר. בגלל השתייכות המקום ליהודי, פחדנו סר בהיותנו שם. כל עבודה פוליטית, בלתי־לגלית (אז), סודרה ב"קמפיסקה" הנ"ל. וכמובן, לחבריה הצעירה הגישה אסורה היתה בזמנים כאלה, אבל, מי שם לב לזאת! רצנו אחריהם והשתתפנו בלימוד השירים ובמשחקים. זכור לי, בין השירים שרו אז ברתת את ההימנון הבין־לאומי. בזמנים מאוחרים יותר היה ה"קמפיסקה" המקום למשחק כדור־רגל וגם למשחק קלפים, וכו'.

השיעורים וההרצאות ממפלגת ה"בונד" התקיימו, כאמור, במקום הזה הנוח ביותר, או מחמת פחד מעין הרע, או מהשלטון, או מפחד ההורים, שהתנגדו לתנועתם. השפעת ה"בונד" היתה ניכרת יותר לעומת השפעת מפלגת המזרחי.

אחרי שותיקי מפלגת ה"בונד" נסעו לאמריקה, או למקומות אחרים, באו כחות חדשים, צעירים.

בזמן ההוא יסדו את ההסתדרות הציונית בשם "התחיה". בין המיסדים הראשונים היו משה גולדשלק, המתגורר עתה בארה"ב, ומלכה פיטרוקובסקי (שנצלה מידי הנאצים ונמצאת עתה בישראל) ובנות זיסקינד, ואחרים. אז נהלו תעמולה ציונית ושעורים עבריים, ותפסו מקומם של ה"בונד". לא ארך זאת זמן רב וחל פרוד, והיה כלא היה. אבל הגרעין שנזרע צמח אחרי זמן, משהתבגר הדור הצעיר.

גם בבית־המדרש התחיל לפעם הרעיון הציוני, והדור הזקן הרגיש בזה וסיים ברדיפות וגזירות שונות על חובשי בית המדרש הצעירים והמקום נעשה צר, ואז יצאו למרחב להשתתף בכל פעולה ציונית. בחורים אלו יסדו את "החלוץ המזרחי" בסטשגובה. זו היא התחלת הציונות הפומבית עם הגמרא בצד.

זכרוני, שבשנת 1924, עם פתיחת האוניברסיטה בירושלים, סודר על ידי "החלוץ המזרחי" חגיגה פומבית עם תהלוכה בדגלים לאומיים. זו הפעם הראשונה שראו בני־עיירתנו חגיגה מעין זו. נשתלמה החגיגה בבית הכנסת. הרושם היה כביר ונתווספו חברים חדשים למפלגה. ובכל זאת גברה ההתנגדות מצד הדור הישן, שראה בזאת אפיקורסות . . .

כדאי להזכיר כאן את העזת הצעירים ממפלגת „החלוץ המזרחי" עם יציאת מקצת מחבריהם להכשרה חקלאית בסקוטשקובה, על־יד רטשוינו. כמו כן, בעת מלחמת הבחירות לפרלמנט הפולני, לקחו חבל פעיל. סבלו הם ביותר ממלחמת האבות והבנים. בשורת המאורעות בארץ־ישראל בשנת 1929, זעזע את ישובנו בכלל ובפרט. לא רק שמחות אספו אותם. לעולם לא אשכח את השמחה הגדולה בזמן שר' אליעזר גיפס ומשפחתו עלו לארץ־ישראל. היה זה חג ומאורע גדול בעיירתנו. כל בני העיר באו ללוות אותם. גם הפולנים, יושבי העיירה, ובראשם הכומר והאצילים. כל כלי־הרכב גויסו עם זרי־פרחים ודגלי תכלת־לבן. על סוס לבן רכב ר' אברהם־בינם מרגולין, איש משכיל, ציוני ותיק (אחד מאלו שנתלו ע"י הנצים, הי"ד). הרקודים באמצע העיר היו יחד עם שכנינו הפולניים. בהפרד הר' אליעזר גיפס מ„החלוץ המזרחי" בחורשה מחוץ לעיירה, מסר למזכיר לירה סמלית, בתנאי, מי שיעלה הראשון לארץ־ישראל, יקבלה. ואמנם, שלמה סקאווראן עלה הראשון ארצה, ובנשף הפרידה תנאו של ר' אליעזר גיפס נתקיים.

הוזר אני על האי־נעימות, שהיתה במלחמה הפוליטית עם זקני־העיר, ובפרט עם אלה שלמדו אותנו פרק בהלכה, כי בעת שלמדנו בבית המדרש נאמרו שעורי־תלמוד והמפרשים על־ידי אלה זקני הדור. וגם סכסוכים פנימיים עם החלוץ הכללי, שהופיע עם סממאותיו, שמשכו חברות לשורותיהם, ובניגוד להחלוץ המזרחי. וכמובן, שזה גרם לסכסוכים פנימיים והיתה מחלוקת לשם שמים, בין ההסתדרויות.

בחגים סודר על־ידי ההסתדרויות מניינים מיוחדים וכל זאת, בכדי לזכות להכנסה יותר גדולה לטובת הקרנות. עם כל זאת האמור לעיל וכל שלא הוזכר כאן, לא בא בנקל למארגנים וכל המודאגים לחיים חדשים לחדור לכל שטחי החיים. מעיירתנו נשלח, באופן יחסי, הרבה כספים לטובת הקרנות, וגם זאת לא בכדי בא לנו, כי מהתחלת הכנסת הקופסה הכחולה לכל בית, והורקתה אך ורק על ידי עבודה רצינית ומסירת נפש השגנו זאת. כמו כן סודרו הצגות ונשפי־חגיגה בהשתתפותם של כל חברי התנועה הציונית.

גם תנועה ציונית כללית התארגנה מתוך שתוף מלא עם הנוער, כי ההתקנאות גרמה להחיאת כל הנרדמים בעיירתנו, ואותם המקומות, ששמעו וקלטו כל מיני שירים, החלו להאזין לשירים חדשים והדים אחרים. מהמבוגרים, שזכרו הימים שעברו, שמענו לא פעם שכעת מפכים חיים נצחיים.

ההסתדרויות הציוניות סדרו במוצאי־שבתות נשף, הקרוי „קעסטל־אוונט", שבו השתתפו חברי כל המפלגות. ולא פעם קרה, שהמצב היה מתוח וסוער בשאלות מפלגתיות, אבל קנאת־סופרים תרבה חכמה. גם מפלגת פועלי־ציון ימינית ושמאלית, מאורגנים היו כדבעי, ופעולתם ראויה לשבח.

כמו בין כל לומדי תלמוד התארגנו גם בסטשגובה „בחורי לומדי דף־היומי". אף־על־פי שרובם השתייכו לפועל המזרחי, ומתוך כך הודק קשר־אמיץ עם כל אלה שדבר־תורה יקר להם. גם הם לקחו חלק פעיל בכל עבודת הציונית, והודות להסתדרויות הללו נשארו מהם אחדים ונמצאים כיום בין החיים בישראל.

***

סוף אדם — הוא סוף־כל־סוף למות, ואין כל יד אכזרית לטשטש את העבר. אולם ברשותו של מי היד האכזרית הנצית עקרה חייהם של אלה, שרשמיהם ישארו בזכרוננו ובזכרונות הדורות הבאים לעד?

השורות האלו יהיו אות כבוד לקהלת סטשגובה שנהרסה, ובמקום המצבה שאין לנו איפה להעמידה לזכרון. כי אפרם רק השמים מכסם, נשא בלבנו את זכרונם יחד עם חמתנו, זעמנו וקללותנו לנצים שתשיגם ותרדפם עד השמדתם.

יוסף רוזנברג

והיה כי ישאלך בנך לאמר: מה זאת?

בנינו היקרים! תתפלאו לפעמים על העובדא המוזרה, שבין הספרים הנמצאים בעקד־הספרים מושך לב הוריכם תכופות, לספר, אשר אולי גם את שפתו לא תבינו, ודוקא הספר הזה עושה רושם עז עליהם, דמעות רותחות זולגים מעיניהם ומסעיר לבבם. והננו להסביר לכם הסבה וגם הקשר שלכם, עם תוכנו של ספר־הדמע הזה.

הבחנתם בודאי בתופעה עגומה, שמעט מחבריכם בישראל, סבים וסבות להם, הכי חשבתם על הסבה שבתופעה זו? בספר הזה, שתוכנו מאד, מאד עגום, יש תשובה למחשבתיכם.

בפולין, שבה התרכזה האוכלוסיה היהודית הגדולה בכמות ובאיכות, על מאות רבות קהילותיה, ובכל אחת מהן תססה חיים־צבוריים פוריים לכל גוניה — תורנית, מדעית וספרותית — אחת מהן היתה עיירת מולדתנו, ושמה סטשגובה.

יהדות פולניה הזינה באיכותה הרוחנית את כל קבוצי־היהודים בכל ארצות ההגירה מעבר לים. אותה היהדות הצליחה לשמור על עצמאותה הרוחנית הצבורית, על אף כל הצרות והתלאות והנגישות הגסות מהעמים ששכנו אתם. וקויים בה: „כאשר יענו אותה, כן תרבה ותפרץ". וכל שנתרבו הצרות יותר נתהדדו האחריות והעזרות ההידדיות.

יהדות זו, על כל מוסדות החינוך, התרבות והעזרה הסוציאלית, על מאות ישיבותיה, בתי־ספר, גמנסיות, מוריה, סופריה, רבניה, עסקניה — אחרי קמילת יהדות רוסיה, היוותה המלאי הגדול והחזק לפעולה הציונית. גם עריסת הוריכם היתה שמה, נולדו, גדלו, חונכו וספגו היהדות והציונות, ומקורכם נמשך משם.

על אם דרך־מרכזית שבין מלבה ופלוצק, שזו גם הדרך המובילה לפרוסיה המזרחית, שכנה עיירתנו סטשגובה. צעירה היתה העיירה, עם כל צעירותה ספגה המעלות הטובות של יהדות הפולנית. אע"פ שלא היו בה המסורות של הקהלות המושרשות. ובמקום זה הרעננות הצעירה הוסיף לה לויית־חן.

קטנה היתה האוכלוסיה היהודית, אבל, קהלה בזעיר־אנפין, ממה שהיה בקהלות גדולות, כגון: בתי תפלה, מוסדות חינוך, מוסדות צבוריים, ספריות, מפלגות והכל במובן הטוב של המלה, וכל זאת הצליחה במשך שנים מועטות של קיומה.

חונך בה דור צעיר גאה, מפותח כראוי. הנוער חונך לאידיאלים — לחלוציות, לתנועות הפועלים שהיו בזמנה: ה„בונד", פועלי־ציון ולכל ענפיה, וכו'. מהם שאיפתם נתגשמה בארצות־הברית ובחלקי תבל אחרים וגם בארץ־ישראל.

אבל לצערנו הגדול והנורא, על רוב רובה של הקהלה היהודית בסטשגובה, נשפך חמת הצרים הצוררים, הנצים, ימח שמם וזכרם, יחד עם השמדת יהדות פולניה. וכמו שאר הקהלות הובלו למחנות ההשמדה, ששם הומתו בענוים אכזריים. וזה, על ידי עם שהתגאה עם שיאו הציביליזציוני, שהשיג שיא בנבלותו ובשפלותו.

בנינו היקרים! בספר הזה בו רשומים קורות הקהלה היהודית בסטשגובה, מעת הוסדה עד סופה הטרגי כנזכר לעיל. בו תקראו אודות היהודים, שחיו בה, וגם הסבים והסבות שלכם וקרוביכם, וכסופיהם שלא נתגשמו.

הספר הזה רובו נכתב בשפת אידית, שבה — אבותיכם ואבות־אבותיכם — נשמו ומלאו את כל חייהם. ועל כן תשתדלו לדעת ולהכיר את תכנו, והוריכם בודאי יהיו מעוניינים להסבירכם מה המלה באוריגינל? מטת ספר היזכור הזה שנדפס בארה"ב ע"י בני עירינו והוצבה בזה מצבה לעולמים לקדושינו הטהורים.

והתוצאות שנשיג בזה הן: שלא ישכח זאת לדור דורות, ותספגו לדמכם את אשר עשה לנו העמלק הנצי, הפושע והמתועב, ושתזכרו את אלה שלא זכו להגשים רצוניהם ושאיפותיהם.

ובזה נקצת מתנחומינו.

צווייטער טייל

חורבן־סטשעגאָווע

עקסהומאַציע און אַנדערע חורבן-בילדער פון סטשעגאָווע

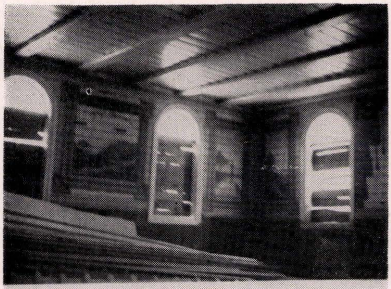
שמות, אויפגעזאַמלט גאָכן חורבן און געבראַכט צו קבורה אויפן סטשעגאָווער בית־עלמין, דורך ישעיה מאַרגולין, 1948.

בײַם אויסגראָבן די קערפּערס פון די געהאַרגענע אין קאלוויניס וועלדל.

פון רעכטס: אברהמל פינקערט, פישל מייראָנץ, נתנאל פלאט, ישעיה מאַרגולין און בייגוש וויור — די לעצטע־געבליבענע, וועלכע האָבן דורכגעפירט די עקסהומאַציע פון די 20 געהאַרגענע סטשעגאָווער קדושים.

דער חרובער בית־המדרש פון סטשעגאָווע (אויבן) — פון אינעווייניק און (אונטן) פון דרויסן.

ביי דער אַרבעט פון דעם מאָנומענט אויף דעם ברוהער־קבר פון די געהאַרגענע קדושים אויפן סטשעגאָווער בית־עלמין. רעכטס: ישעיה מאַרגולין; לינקס: אברהמל פינקערט, יולי, 1944.

בן־ציון באָגען (תל־אביב)

ווי אַזוי עס האָט זיך אָנגעהויבן

במקום אַ הקדמה

אַ שוידערלעכער ציטער נעמט אָרום דעם קער־פּער, דאָס בלוט אין די אָדערן ווערט פֿאַרגליווערט, שרייבנדיק און טראַכטנדיק ווענדן די איבערלעבנישן פון די אַזוי שווערע און טרויעריקע מלחמה־יאָרן. עס שטייגן פֿאָר די אויגן פֿערזאַמלען, ווערטלעך זיינען אַזוי נאָענט און טייער געווען. צוזאַמען געלערנט, צוזאַמען געאַרבעט און צוזאַמען געהאַפּט דאָס אַלעס איבערצולעבן און עס אין פריידן צו דערציילן.

לייַדער, איז קיינער פון זיי מער נישטאָ. אַלע זיינען אויף אַן אכזריותדיקן אופן אומגעקומען. „כולם נשא הרוח, כולם סחב החושך ואשאר רק אני לבדי“ (אַלע מיט דעם ווינט פֿאַרשוואונדן, אַלע־מען האָט די פּינטערקייט פֿאַרשלעפּט און נאָר איך אַליין בין פֿאַרבליבן). פון דער גאַנצער יידישער באַ־פעלקערונג, וואָס האָט געלעבט אין די מלחמה־יאָרן אין סטשעגאָווע זיינען בלויז דריי לעבן געבליבן: צווי יינגלעך (יאבלאָנאָווסקי און פּאביאַן) און איך. (עס זיינען נאָך אייניקע געבליבן, וועלכע זיינען פון סטשעגאָווע, נעהאָס אַנטלאָפן — טייל פון זיי קיין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד). אַלעס איז חרוב און פֿאַרניכטעט געוואָרן. ס׳איז נישטאָ קיין ווערטער, וואָס זאָל די מוראדיקע טראַגעדיע באַצייכענען. מען פֿלעגט אמאָל, וען אַ צרה האָט אַלעמען געטראָפן און קיינעם נישט אויסגעמיטן, באַצייכנען מיט די ווערטער: „אין בית אשר אין שם מת“; היינט מוז מען, לייַדער, זאָגן: „אין בית אשר יש שם חי“. הונדערטער פֿאַמיליעס האָבן דאָרט געלעבט, פון וועלכע קיין אייניקיק פּער־זאָן איז ניט געבליבן. שווער דערפון צו טראַכטן, נאָך שווערער צו שרייבן.

***

מען מוז זיך אָבער שטאַרקן, אום צו קאָנען דער־ציילן וועגן די ספּעציפישע באַדינגונגען פון סטשע־גאָווער געטאָ־לעבן.

עס וואָלט ניט געווען ריכטיק פון מיין זייט, צו־ערשט איך זאָל די „בעסערע“ באַדינגונגען פון סטשע־גאָווער געטאָ צושרייבן אויסשליסלעך דער איבער־געגעבנקייט און מסירת־נפש פון די סטשעגאָווער יידישע מנהיגים פון יענער תקופה. נישט נאָר די מנהיגים האָבן דערצו גורם געווען, נאָר די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג האָט איר טייל בייגעטראָגן. יעדער יחיד אין שטעטל האָט מיטגעהאָלפן מיט וואָס ער האָט געקאָנט, אונטער באַדינגונגען פון שטרענ־גער דיסציפּלין און דורכגעטראָגן מיט דער העכסטער אחריות. מיט שטאָלץ קאָנען מיר אונטערשטרייכן, אַז דורך דער גאַנצער צייט איז אין סטשעגאָווע נישט פֿאַרגעקומען קיין אייניקיק מסירה צו דער מאַכט פון אירן יד אויפן אַנדערן. ווער עס קאָן די גע־שיכטע פון יידישן לעבן אין די געטאָס, וויסט ווי אַפּצושאַצן דעם פּאַקט, אַז עס איז נישט פֿאַרגעקו־מען קיין אייַן מסירה אָדער הלשנה. דאָס איז דער כבוד פון דעם סטשעגאָווער צבור.

און איר, געווענען־געמיינדע־פֿאַרשטייער אין דער טרויעריקער תקופה: זייט מיר מוחל, וואָס כ׳האָב נאָר אַזוי וויניק פּרטים באַשריבן וועגן אייערע ווערט־פולע מעשים און מסירת־נפשדיקע טעטיקייטן בײַם דערלידיקן די אַלע ענינים לטובת הכלל. אַזוי ווי בײַ אָט־די אַלע העלדנטאָטן אייערע בין איך דאָך געווען מיטבאַטיילikt, האָב איך אויסגעמיטן פּער־זענלעכן שבח צו אונטערשטרייכן.

איין זאָך מוז איך נאָר צוגעבן, בפני כל עם ועדה: אַזוי ווי ס׳זיינען דאָך דאָ פֿאַרשיידענע אַ־קלאַסע קעגן מאַנכע אַזוי־גערופענע „יודן־ראַטן“, נעם איך אויף זיך די דרייסטקייט צו דערקלערן, אַז אַלעס וואָס עס איז געטאָן געוואָרן אין סטשע־גאָוע אין משך פון די שוערע מלחמה־יאָרן איז געווען מיט מיין הסכמה און אויף מיין פֿאַראַנטוואָרט־לעכקייט, און דאָס איז מיין שטאָלץ און פֿאַר דעם דאַנק איך גאָט, וואָס כ׳האָב דערצו זוכה געווען.

כ. צ. כ.

דער היסטאָריישער 1־טער סעפּטעמבער, 1939, פרייטאָג, 4 אַזייגער פֿאַרטאָג. דער מאָרגן־שטערן פינקלט נאָך, די ערשטע זון־שטראָלן הויבן זיך אָן זורכשניידן און לאַנגזאַם פֿאַרשווינדט די פֿאַרטאָגיקע טונקלקייט.

דער טיפּער שלאָף, אין וועלכן דאָס שטעטעלע סטשעגאָווע איז פֿאַרזונגען, וועט איבערגעריסן

עפּעס ווייטע, מאַדנע קלאַנגען און דעטאַצאַציעס לאָזן זיך הערן. דאָ און דאָרט ווערן לאָדנס האַסטיק אויפגעפראַלט, עס עפענען זיך פענצטער און מענטשן הויבן־אָן אַרויסשטעקן איבערגעשראָקענע קעפּ, הייפּעלעך מענטשן הויבן זיך אָן צונויפזאַמלען, האַלב אָנגעטאָן, איבעראַשט. פון יעדן געזיכט קאָן מען אַראָפּלייענען דעם פּחד צוליב דעם ניט ווייסן די באַדייטונג פון די קנאַלן, וואָס הערן זיך. יעדער זוכט אָן ענטפער, אָ דערקלערונג.

אייניקע זאָגן: דאָס זיינען מסתמא דונערן, וואָס זייער אָפּקלאַנג הערט זיך פון ווייט.

— ווי אַזוי איז דאָס מעגלעך? — רייסן איבער אַנדערע. — דער הימל איז דאָך קלאָר, קיין סימן פון וואָלקנס, דער אַריזאָנט איז העל און ליכטיק. דאָס קאָנען נישט זיין קיין אָפּקלאַנגען פון דונערן! אָבער בכדי זיך אַליין צו טרייסטן פרואון אַנדערע זיך איינצורעדן, אַז דאָס זיינען נאָר מיליטערישע איבונגען . . . אַזוי האָט די באַפעלקערונג געפרואוועט מיט אַלערלייַ איינרע־דענישן פאַרטרייבן פון זיך דעם גרויל פון דעם שרעקנספולן וואָרט: „מלחמה“!

די קנאַלן, וועלכע קומען פון גאַנץ ווייט, ווערן אלץ העכער און עפּטער, און דער פּחד ווערט פון מינוט צו מינוט אלץ גרעסער. בעת דער עולם איז נאָך געשטאַנען און דיסקוטירט די באַ־דייטונג פון די קנאַלן, זיינען שוין אַנגעקומען די ערשטע אויטאָס מיט מענטשן — אַנטלאָפענע פון מלאָווע, וועלכע האָבן איבערגעגעבן די שוידערלעכע ידיעה, אַז מלחמה האָט אויסגעבראָכן; אַז מלאָווע איז שוין באַשאָסן געוואָרן פון דייטשער לופט־וואפע און שוועריע אַרטילעריע.

דער ערשטער קרבן, וואָס איז געפאַלן אין מלאָווע, איז געווען דער ייד זיסלבערבערג. דאָס איז געווען אָ סימבאָלישער צייכן, אַז אין אָט־דער מוראדיקער מלחמה וועט דער ייד אַממייסטן ליידן . . .

עס איז זיך לייכט פאַרצושטעלן די פאַניק, וואָס האָט באַהערשט דאָס גאַנצע שטעטעלע.

כאָטש ס׳איז געווען פרייטאָג, ווען יידישע באַלעבאָסטעס פלעגן זיין אַזוי פאַרנומען מיט דעם „שבת־מאַכן“, — זיינען אָבער דאָס מאָל אלע אָנגעדרע זאכן פאַרגעסן געוואָרן; מענטשן זיינען געשטאַנען מיט פאַרבראָכענע הענט און טיפע זיפצן האָבן זיך אַרויסגעריסן פון יעדנס האַרץ.

די בהלה ווערט וואָס אַמאָל גרעסער. יעדער אויטאָ מיט פּליטים פון מלאָווע און אומ־געגנט האָט די פאַניק פאַרגרעסערט. ס׳האָבן זיך דאָך געפונען אפטימיסטן, וועלכע האָבן אַנ־געהויבן באַרואיקן און אויפקלערן, אַז ביי יעדער אומדערוואַרטער געשעעניש זיינען פאַראַן „פאַניק־מאַכער“, פחדנים, וועלכע ווילן נישט זיין איינזאַם אין זייער שרעק און באַמיען זיך זי צו פאַרשפרייטן צווישן דעם קרייז אַרום.

— אין אמתן איז זיך נישטאָ וואָס אַזוי שטאַרק צו שרעקן. די פּוילישע אַרמיי איז געגוג שטאַרק צו קאָנען דורכברעכן די דייטשע ליניעס, אַזוי אַז דער קאַמף וועט זיך אָפּשפּילן אויף דער דייטשער טעריטאָריע, — האָבן די באַרואיקער געפּרואוועט איינצו׳טענה׳ן און זיך אַליין איינרעדן. דער לאָזונג פון שמיגלי־רידז: „נאָוועט גודזינקא ניע דאַמי“ (מיר וועלן אפילו קיין קנעפּל ניט אַוועקגעבן), וועט הונדערט־פראָצענטיק רעאַליזירט ווערן. והראיה: נאָר געצייטע אויטאָס מיט אָנטלאָפענע זיינען פון מלאָווע אָנגעקומען!

אויף אַ מאָמענט האָט זיך דער עולם אָביסל באַרואיקט. די פרויען האָבן זיך געמומען צו זייער אַרבעט: „סטייטש, ס׳איז דאָך ערב שבת!“ די מענער — יידן און קריסטן — האָבן אָנגעהויבן אויספירן די פאַראַדנונגען פון דער מיליטערישער מאַכט, וועלכע האָט דערווייַ שוין אי־בערגענומען די שטאָט־פאַרוואַלטונג און ערויסגעגעבן פאַרשיידענע באַפעלן — צוויישן אָנדערע — צו גראָבן שוץ־גראָבנס קעגן באָמבערס. מיר האָבן אלע פליסיק די שוץ־קעלערס געגראָבן און בשעת מעשה נישט פאַרשטאַנען ווי לעכערלעך עס איז צו מיינען, אַז דאָס איז אַ ענגונגדיקע אויסבאַהאַלטונג קעגן לופט־אָנגריף.

פרייטאָג נאָכמיטאָג האָט זיך די פאַניק פאַרשטאַרקט. דאָס אָנטלויפן פון מלאָווע האָט אָנגעגנומען אָ מאַסן־כאַראַקטער. די צאָל אָנגעקומענע קיין סטשעגאָוע איז כסדר געוואַקסן און

עס איז אַנטשטאַנען די פּראָבלעם פון איינקוואַרטירן די אַנגעקומענע און זיי באַזאָרגן כאָטש מיט דעם נויטיקסטן.

ספֿאַנטאַן, ווי פון זיך אַליין, איז אַנטשטאַנען אַ הילפס־קאָמיטעט אין די פֿערזאָנען פון: שמואל־בעריש ראָזנבערג, דוד סאָקאָלאָוו (פּייוול נאוואגראדסקיס איידעם), וואָס האָט ענערגיש גלייך אָנגעהויבן איינצוקוואַרטירן און באַזאָרגן די מלאָווער פליטים. איך מוז צוגעבן, אַז קיין אַגיטאַציע און פּראָפּאַגאַנדע־מיטלען האָבן מיר נישט געדאַרפט אָנווענדן. די סטשעגאָווער באַפעלקערונג, באַקאַנט פון אַלע מאָל מיט איר בריייטהאַרציקייט, האָט אויך דאָס מאָל אַרויס־געוויזן אַן אומגעהויערע גרייטקייט צו דינען מיט וואָס איינער האָט געקאָנט. אַלע טירן זיינען בריט געעפנט געוואָרן אויפצונעמען מענטשן, וויפל ס׳איז נאָר מעגלעך געווען. וועג אַלע פּריוואַטע וואוינונגען זיינען שוין געוואָרן איבערגעפילט, האָט מען באַזעצט די פֿליטים אין שול און אין די שטיבלעך. מיר האָבן אויך באַזאָרגט עסן, טרינקען און אַלעס נייטיקע. מיר אַלע זיינען געווען נאָאיוו צו גלויבן, אַז מיר וועלן אין שטעטלע די ערשטע פּאָר שוועכע וואָכן בלייבן רואיק זיצן.

די פּאַלשע אילוזיע האָט געפּלאַצט גלייך זונטיק, 3 אָזייגער נאָכמיטאָג: איין עסקאדרע פון 26 באָמבאַדיר־עראָפּלאַנען האָט פּלוצלונג אַנגעגריפן סטשעגאָווע. זיי זיינען געפלויגן ני־דעריק און זיכער איבערן היפּלאַזן שטעטל, אומגעשטערט אַראָפּגעווארפן זייערע שווערע באָמבעס און אויסגעשאָסן מיליאָנען קוילן פון מאַשין־געווער. עס איז ביז דעם היינטיקן טאָג שווער צו פֿאָרשטיין, וויאַזוי דאָס שטעטל איז דעמאָלט פֿאַרשוינט געוואָרן פון טאָטאַלער פֿארניכטונג. עס זיינען אומגעקומען פיל מענטשן — מייסטנס קריסטן, אויך אייניקע יידן — צווישן זיי עט־לעכע מלאָווער פליטים. אָרום דעם שטעטל האָט אַלעס געברענט, דער חורבן איז געוואָרן וואָס אמאָל שרעקלעכער — און אַלע מענטשן, מענער, פרויען און קינדער האָבן איבערגעלאָזט אויף הפקר אַלעס און זיך געלאָזט אין וועג אַריין אין דער ריכטונג פון פּאָנסק. קיין טראַנספּאָרט־מיטלען זיינען שוין נישט געווען, זיינען כמעט אַלע צופוס געלאָפן. די געשרייען פון די קליינע קינדערלעך זיינען דערגאַנגען ביז צום הימל.

די מחנות אַנטלאָפענע ווערן כסדר גרעסער. אויך די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער שטייען צו צום שטראָם, און אַלע לויפן, געיאָגט פון דעם פינצטערן גורל. וואוהין? . . .

אייניקע טעג שפּעטער האָט די דייטשע אַרמיי דורכמאַרשירט סטשעגאָווע און געגאַנגען ווייטער. אין שטעטל הערשט אַ בית־הקברות־שטיקייט. לאַנגזאַם הויבט זיך אָן די באַפעל־קערונג אומצוקערן צוריק אַהיים. די מוניציפּאַלע לייטונג ווערט איבערגענומען דורך די אַרטיקע פאָלקס־דייטשן. בערענט שלאכט איז געוואָרן דער סאָלטיס, און העפט איז געוואָרן דער וואָיט.

טראָץ דעם, וואָס קיין רייכס־דייטשן האָבן זיך אין די ערשטע צייטן נישט געפונען אין סטשעגאָווע, איז דער פּחד דאָך געווען זייער גרויס. די געשעפטן זיינען נישט געפּענט געוואָרן. יעדער האָט ווי וויייט מעגלעך אויסגעמיטן צו גיין אין גאַס, מ׳האָט פּשוט מורא געהאַט דעם קאָפּ אַרויסצושטעקן פון די ד׳ אמות פון דער שטוב. אייניקווייז האָבן זיך די אַרטיקע פאָלקס־דייטשן אַנגעהויבן פילן אָפּס אויבער־הערן, און זיך דערלויבט צו ראָבירן — צוערשט די גע־שפּענט, דאָן די שטוב־ווירטשאַפט, ווי מעבל, געשירר און אויך קליידונג.

די יידן האָבן געמוזט יעדן פּרימאַרגן זיך צונויפּזאַמלען אויפן פריייען מאַרק־פּלאַץ, און דאָ האָט מען זיי סעגרעגירט און באַשטימט צו פאַרשיידענע סאָרטן אַרבעט. איין גרופּע איז געשיקט געוואָרן צורעכטמאַכן דעם שאָסי, וועלכער איז באַשעדיקט געוואָרן פון דער פאָר־ביימאַרשירנדיקער שווערער אַרטילעריע; זי אַנדערע זיינען פאַרטיילט געוואָרן צווישן די אַר־טיקע פאָלקס־דייטשן, די שולצעס, און געמאַכט אויספירן אַלערליי אַרבעטן, וואָס מ׳האָט זיי באַפויל צו טאָן. ס׳האָט ווירקלעך אויסגעזען אַזוי ווי מיר האָבן זיך פאַרגעשטעלט — אַ שקלאַפן־מאַרק, מיט דעם אונטערשייד, וואָס אויף שקלאַפן־מערק פלעגט מען פאַר די אויס־

געקליבענע קנעכט באַצאָלן, און דאָ איז עס געווען פריי, בחינם.

די שטימונג צווישן דער יידישער באָפעלקערונג איז געווען זייער אַ געדריקטע. יעדע געזעלשאפטלעכע אַרבעט איז געווען שטרענג פאַרבאָטן. מ׳האָט זיך נישט געטאָרט צונויפזאַמלען. אין אַוונט האָט יעדער זיך געמוזט געפינען בייַ זיך אין שטוב. אפילו צו אַ שכן אין דעם זעלבן הויז איז געווען פאַרבאָטן אַרייַנצוגיין. זיי האָבן דער עיקר קאָנטראָלירט, צי מיר היטן אָפּ די אַלע גזירות. און ווייַ איז געווען צו דעם, וועמען מ׳האָט געכאָפט בייַ אַן עבירה . . .

דאָך האָט זיך אַמאָל פאַרזאַמלט די פאַרוואַלטונג פון דער אַרטיקער פאַראייניקטער יידישער שטאָט־ביבליאָטעק, אין די פערזאָנען פון: וויור, מיכל טאוב, הענטשע שאַפּירא (פון דער היים: מארגאָלין), אידל סטאוויצקי און איך (אַלס פאַרזיצער פון דער פאַרוואַלטונג אין די לעצטע יאָרן), און מיר האָבן באַשלאָסן, אַז מיר מוזן זיך איינשטעלן אָפּצוראַטעווען דאָס גרויסע פאַרמעגן פון דער ביבליאָטעק, וועלכע איז באַשטאַנען פון אייניק טויזנט ווערטפולע ביכער. מיר האָבן פאַרפאַקט אַלע ביכער אין קאַסטנס, און איינמאָל — אין אַ פינצטערער רעגן־נאַכט, ווען מיר האָבן געגלויבט, אַז די נאַכט־וואַך האָט זיך פאַרשטעקט כדי זיך צו שיצן פונעם רעגן — האָבן מיר זיך דורכגעשמוגלט און אַרויסגעפירט אַלע ביכער אויף דעם יידישן בית־עלמין. נאָכדעם וויי מיר האָבן דאָרט די ביכער באַגראָבן, האָבן מיר מורא געהאַט זיך אומצוקערן איימין. נאָכדעם, מ׳זאָל אונדז נישט פאַקן און אויספרעגן פונוואַנען מיר קומען, זיינען מיר די גאַנצע נאַכט געבליבן אויפן בית־הקברות און ערשט בייטאָג האָבן מיר איינציקווייז זיך אומגעקערט.

שפּעטער, מיט אַן ערך צוויי חדשים, איז אַנגעקומען קיין סטשעגאָוע דער ערשטער פאַרפאַסטן פון דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע. אין דעם הויז, וואו ס׳האָט זיך פריער געפונען דער פוילישער פאָליציי־פאָסטן, זיינען נאָך אַלע שויבן געווען אויסגעהאַקט — אַ זכר פון דער באַמבאַרדירונג, — האָבן זיי געשיקט רופן אַ גלעזער די שויבן אין אַרדנונג צו ברענגען. דער אייניציקער יידישער גלעזער אין סטשעגאָוע, צו יענער צייט, ברוך רעבעק, אָדער וויי מ׳האָט אים גערופן „ברוך גראָשן״, האָט אַן איבערגעשראָקענער זיך געשטעלט צו דער אַרבעט. נאָכדעם ווי ער האָט אַלע שויבן אַרייַנגעשטעלט האָט אים דער לייטער פון זשאַנדאַרמעריע אויסגעדריקט אַנערקענונג, אַז ער האָט אַלעס אין אַרדנונג אויסגעפירט, און דאָן פאַראַדנדט, אַז ער זאָל יעדן טאָג, 6 אַזייגער פאַראָבּ, קומען אין דעם פאָליציי־פאָסטן צו פּוצן די שטיוול פון די זשאַנדאַרן און איינהייצן די אויוונס אין דעם גאַנצן הויז. מיט אַ ווייטאָג אין האַרצן, אָבער מיט אַ געמאַכטער פריינטלעכער צושטימונג: „יאָוואָל, הער פאָסטנפירער!״, האָט ער זיין נייע פונקציע אביערגענומען און פינקטלעך זי אויסגעפירט.

גרוש און גרוש־שטימונג

אין פאַרשיידענע שכנותדיקע שטעט איז פאַרגעקומען דער גרוש פון די יידן. פון פראָשניץ און אָסטראָלענקא זיינען אַלע יידן איבערגעשיקט געוואָרן אויף דער רוסישער זייט. פון ראָשוזן און שערפּע זיינען די יידן אויף אַן אכזריותדיקן אופן אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין וואַרשע. אין רופין און אומגעגנט האָט די מוראדיקע גרוש־שטימונג אַרומגענומען די גאַנצע באַפעלקערונג און אַלע האָבן זיך אַליין אַנגעהויבן אַריבערטרעגן אין דער ריכטונג פון וואַרשע. קיין רעגולערע באַן־קאָמוניקאַציע קיין וואַרשע איז נאָך דאָן נישט געווען, וויייל די גרויסע בריק בייַ מאָדלין איז נאָך געווען צעשטערט. דאָס באַנוצן זיך מיט אויטאָ איז פאַר דער ציווילבאַפעלקערונג געווען פאַרבאָטן, אַזוי אַז די אייניציקע רייזע־מעגלעכקייט איז געווען מיט אַ פערד און וואָגן. יעדע פאַמיליע האָט זיך געקויפט אַ פערד מיט אַ וואָגן, אויפגעפאַקט דאָס ביסל האָב־און־גוטס, און זיך גלאַזן אין וועג אַריין . . .

פאַרשטענדלעך, אַז ביים פאַרבייפאָרן אַ שטעטל האָט מען זיך אָפּגעשטעלט, כדי צו פאַשן

די פערד און אַליין זיך אַרײַנצוכאַפּן אויף אַ ווײַלע אין אַ שטוב זיך צו דערוואַרעמען און אויס־גלייכן די ביינער, וואָס זײַנען געווען פֿאַרגליווערט פון קעלט און פראָסט. אַ טײל פון די דורכ־וואַנדערער האָט זיך דערווײַל איינגעקוואַרטירט אין די דורכגעריזטע שטעט. אַ גרויסער טײל האָט זיך באַזעצט אין מלאָווע, סטשעגאָווע, אויך אין פלאָנסק.

דער פּחד פֿאַרן גרוש האָט אויך סטשעגאָווע נישט אויסגעמיטן, און אַ טײל פון דער באַ־פעלקערונג האָט אָנגעהויבן אויסוואַנדערן קיין ווארשע. פלוצלונג האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ ידיעה, אַז דעם גאַנצן מלאָווער קרײז שטייט פֿאַר איין טאָטאַלער גרוש. ס׳איז זיך לייכט פֿאָרצושטעלן די פֿאַניק, וואָס האָט אַלעמען אַרומגענומען. מ׳האָט פיבערהאַפט אָנגעהויבן פֿאַקן די זאַכן, טראָץ דעם, וואָס ס׳איז געווען באַוואוסט, אַז מ׳לאָזט סיי ווי סיי קיין זאַכן נישט מיטנעמען. די בעסערע וועט און קלײדער האָט יעדער אָנגעטאָן אויף זיך, וויפל מען האָט נאָך געקאָנט, געלעגט זיך שלאָפן אין די קלײדער, וואַרטנדיק אויף דעם מאָמענט, ווען די מוראדיקע גזרה זאָל אויסגעפירט ווערן.

צו יענער צייט — בערך יאָנואַר, 1940 — איז סטשעגאָווע באַשטימט געוואָרן אָפֿס זיך־אַרט פון דעם ושאַנדאַרמעריע־שטאַב פון גאַנצן קרייז (אויסער דער שטאָט מלאָווע). צוליב דעם איז אָנגעקומען אַ גאַנצער שטאַב פון נייער זשאַנדאַרמעריע מיט אין אויבערלייטנאַנט בראש. ס׳איז זיך לייכט פֿאַרצושטעלן די שרעק און פֿאַניק וואָס איז באַפֿאַלן דער ידישער באַ־פעלקערונג אין שטעטל. מ׳האָט אין דעם אָנקומען פון אַזוי פיל פֿאַליציי־לייט געזען סימנים פון שפּעכטע צייטן. אַנדערע האָבן אויסגעטייטשט די קאַנצענטרירונג פון דער פֿאַליציי אַלס דער־נעענטערונג פון דעם גרוש פון די יידן. מ׳איז אַרומגעגאַנגען אין אַ געדריקטער שטימונג ביז גאָר.

בײַ די קהלה־דאָזאָרן איז אָנטשטאַנען אַ געדאַנק, אַז אַ יידישע דעלעגאַציע זאָל זיך ווענדן צום אויבערלייטנאַנט און אַזוי־אַרום אָנבינדן אַ קאָנטאַקט און געווואויר־ווערן פון דער ערשטער קוועלע דעם מצב. פון צווישן די דאָזאָרן צו יענער צייט, אין די פערזאָנען פון: יחיאל נתן בורשטיין, אליעזר גיפס, דוד טיק, ישראל ראָזן, שמואל־דוב ראָזנבערג, יחיאל פּיאַטרקאָווסקי, דוד סאַקאַלאָוו און משה־מיכל סאַפּירשטיין, האָט זיך אָבער נישט געפונען קיינער, וואָס זאָל ווילן ריזיקירן און נעמען אויף זיך צו גיין אין דער פּאַסטקע פון לייב. האָבן זיי באַשלאָסן, אַז די ראָלע דאַרף איבערנעמען דער רב הרב יעקב־שלמה סימיאָטיצקי, אַלס פֿאַרשטייער פון קהל.

דער רב האָט בלית־ברירה מסכים געווען צו נעמען אויף זיך די איינשטעלעניש, ער האָט אָבער געשטעלט אַ תנאי, אַז איך זאָל זיין דער צווייטער, וואָס ווען מיט אים מיטגיין. פֿאַר־שטענדלעך, אַז עס איז מיר נישט געווען אַזוי לייכט צו דערפילן דעם פֿאַרלאַנג, אָבער אונטער דעם דרוק און איינפלוס פון ש. ב. ראָזענבערג און ישראל ראָזען, האָב איך מיין צושטימונג געגעבן.

אַזוי ווי ברוך רעבעק האָט געאַרבעט בײַ דער זשאַנדאַרמעריע אַלס אויוון־הייצער און שטיוול־פּוצער, האָבן מיר אים געבעטן, אַז ער זאָל דערציילן דעם אויבערלייטנאַנט, אַז אַ פֿאַרשטייערשאַפט פון דער ידישער געמיינדע ווילן זיך מיט אים טרעפן; אויב ער איז מסכים אונדז אויפצונעמען, זאָל ער באַשטימען דעם פּלאַץ און די צייט פון דער באַגעגעניש. ברוך האָט אונדז געברענגט אַ פּאָזיטיווע תשובה, אַז זונטאָג, 11 אזייגער פֿאַרמיטאָג, דאַרפן מיר זיך ווענדן אין דער קאָנצעלאַריע פון אויבערלייטנאַנט.

אַרײַנקומענדיק אין דער באַשטימטער צייט אין קאָנצעלאַריע האָבן מיר פֿאַר זיך דערזען אַ הויכן, בריייטבייניקן מאַן, וועלכער האָט מיט זיינע שאַרפּע בליקן אונדז אָפּגעמאָסטן „פון אויבן ביז אַראָפּ״.

דער רב האָט אויגנבליקלעך באַקומען אַ ציטערניש. אַ קאַלטער שוויים האָט באַדעקט זיין געזיכט, און ער איז נישט אימשטאַנד געווען איין וואָרט אַרויסצוזאָגן. דער אויבערלייטנאַנט האָט זיך געווענדט צום רב מיט די ווערטער: „ביטע, זיצן זיך, הער ראָבינער״, און האָט אים צוגערוקט אַ שטול. דאָס האָט אויף מיר — וועלכער האָט זיך אויך געפונען אין אַ פֿאַרלעגן־

הייט — גוט געווירקט, און איך האָב, בלית־ברירה, געזומען די איניציאַטיוו אין מיינע הענט און אָנגעהויבן צו דערקלערן דעם צוועק פון אונדזער באַזוך. דער הויפּט־פונקט איז געווען — די אויסזידלונגס־פראַגע.

דערויף האָבן מיר באַקומען די פאָלגנדיקע תשובה: „עס אונטערליגט נישט קיין צווייפל, אַז מיר, דייטשן, וועלן נישט דולדן די אָנווועזנהייט פון יודן צווישן אונדז, אין אונדזערע שטעט.“ די אויסזידלונג איז, אַזוי, אַ זיכערע זאַך. אָבער, פון זיין פערזענלעכן שטאַנדפונקט איז ער קיגן דורכפירן דעם גרוש אין די שוועריע ווינטער־טעג, נאָקעט און בארוועס, אַזוי ווי עס איז געטאָן געווארן אין אַ ריי אַנדערע שטעט, לייגט ער אונדז דעריבער פאָר, אַז מיר זאָלן מאַכן אַ ענווּיע רשימה פון אַלע יידן אין סטשעגאוועס, די ליסטע אים איבערגעבן, און אַליין אָנהויבן צו אַר־גאַניזירן די איבערזידלונג קיין ווארשע. אין דער ערשטער רייע זאָלן אָנהויבן פאַרלאָזן די פאַרמעגלעכע יודן, זיי האָבן גענוג געלט צו קאָנען געפינען אַ נייע ווארעמע היים אויף אין די קאַלטע ווינטער־טעג. דערנאָך זאָלן אָנהויבן וואַנדערן די ווייניקער־פאַרמעגלעכע, ביז דאָס שטעטל ווערט פריי פון יידן. ער גיט אונדז, האָט ער דערקלערט, ביז 4 מאַנאַטן צייט, דאָס הייסט, אַז אין מאַי, 1940, זאָל סטשעגאָוועס זיין „יודנריין“. מיר זאָלן זאפארט גרינדן אַ הילפס־קאָמיטעט, זאָמלען געלט ביי די פאַרמעגלעכע יידן און געבן שטיצע די נויטבאַדערפטיקע שיכטן. יעדן מאָנאַט זאָלן מיר אים צושטעלן אַ באריכט, וויפל יידן און ווער עס האָט אויסגעוואַנדערט, ווי אויך אַ ענווייס באריכט פון דער טעטיקייט פונעם הילפס־קאָמיטעט. אויב מיר ווילן זיין געהאָרזאַם און אויספילן זיינע באַפעלן, פאַרזיכערט ער אונדז, אַז ווי לאַנג ער וועט זיין אין סטשעגאָוועס וועט קיין אויסערגעווינלעכס צו די יידן נישט פאָסירן, און ער האָט מיך פאַראַנט־וואָרטלעך געמאַכט פאַרן פינקטלעכן איבערגעבן אים די באריכטן פון די אויסגעפירטע באַפעלן.

די יידישע באַפעלקערונג, דערזעענדיק אונדז צוריקקומענדיק בשלום, האָט ממש געטאַנצט פאַר שמחה. מיר האָבן ווערטערלעך איבערגעגעבן וואָס מיר האָבן געהערט פון דעם אויבער־לייטענאַנט און, ווי דער שטייגער, האָט זיך גלייך אָנגעהויבן אַ ויכוח וואָס ער האָט געמיינט מיט זיין זאָגן. מען האָט געזוכט אין די ווערטער אַ מאַנעוורע די יידן צו פאַרנאַרן, ווייל מיר האָבן מיט דעם פשוטן שכל נישט געקאָנט באַגרייפן, אַז אַ דייטש, נאָך דערצו אַ אַזאַ הויכע פערזענלעכקייט, זאָל פאַקטיש ווילן עפעס טאָן כדי צו פאַרלייטערן די יידן זייער לאַגע. דאָך זיינען מיר געקומען צום אויספיר, אַז מיר האָבן נישט קיין אַנדער אויסוועג, מוזן מיר ווארטן און זען, וואָס די צייט וועט ברענגען.

עס איז געשאַפן געווארן דער הילפס־קאָמיטעט אין די פערזאָנען פון: אליעזר גיפס, דוד סאַקאַלאָוו, אנשל סטאוויצקי, ברוך רעבעק, שמואל־בער ראָזענבערג, פישל קלאַפמאַן און איך. מיר האָבן יעדע וואָך איינקאָמירט געלט און עס פאַרטיילט צווישן דער ארעמער באַפעלקערונג, מיר האָבן אויך רעגיסטרירט אַלע יידישע איינוואוינער, וועלכע האָבן דעמאָלט געציילט סך־הכל 565 נפשות (פינף הונדערט און פינף־און־זעכציק).

זייער ווייניק מענטשן — בתוכם דער רב, וועלכער איז זייער איבערגעשראָקן געווארן פון דעם ערשטן באַזוך בייַם אויבערלייטענאַנט, האָבן דאָס שטעטל פאַרלאָזן.

אין ווארשע האָט דעמאָלט געהערשט אַ מוראדיקע טיפוס־עפידעמיע. די טאַניטארע באַ־דינגונגען זיינען דאָרט געווען פורכטבאַר, דער הונגער איז געווען נישט צום איבערטראָגן, האָבן דער רוב סטשעגאָווער יידן באַשלאָסן צו בלייבן אויפן פלאַץ, אַזוי לאַנג ווי ס'וועט זיך לאָזן . . .

מיר מוזן מודה זיין, אַז די באציאונג פון די דייטשע באַהערדן אין סטשעגאָוועס צו דער יידי־שער באַפעלקערונג איז צייטנווייז געווען אַ דערטרעגלעכע. מיר האָבן זיך מיט זיי נעענטער באַקענט, און דאָס האָט אונדז דערמעגלעכט צו פירן, אין אַ געוויסער מאָס, אַ „גאַרמאַל לעבן“. דער אויבערלייטענאַנט, האָבנדיק צו מיר דעם פולן צוטרוי, האָט מיר בסוד דערציילט, אַז ער איז ביז היטלערס קומען צו דער מאַכט געווען אַן אַקטיוואָר מיטגליד פון דער דייטשער קא־מוניסטישער פאַרטיי, געפירט אַ שטאַרקע אַקציע קעגן היטלעריזם א. אז. וו. איך האָב אים

געגרויבט, ווייל זיין גאנצע האנדלונג און באציאונג צו יידן האבן עס באשטעטיקט. און, פאר־שטענדלעך, זיינען שוין אלע זיינע געהילפן און אונטערטעניקע אויך בעסער געשטימט געווען.

מיר האבן זיך איינגעשטעלט און אנגעהויבן זיי איבערקויפן, אין אנפאנג, אין דער פארם פון מתנות, דאן, איינציקווייז, זיי צוגעווואוינט אויך געלט צו נעמען. דאס האט געהאט א קאלא־סאלע ווירקונג. ווייל פאר געלט האט מען מיט זיי אלעס געקאנט מאכן — פון דעם קלענסטן באאמטן ביז צום העכסטן געשטאפא־מאן. אדאנק דעם פאקט איז אונדז געלונגען פיל גזרות אפצושאפן, אדער, עווענטועל, זיי כאטש לייכטער צו מאכן.

אנפאנג זומער, 1940, איז אויך די מוניציפאל פארוואלטונג, וועלכע איז ביז דאן אנגעפירט געווארן דורך די ארטיקע פאלקס־דייטשן, וועלכע האבן ארויסגעווויזן א זייער ברוטאלע באא־צייאונג צו יידן — איבערגענומען געווארן דורך רייכסדייטשן, „ס. א.“־מענער. לכתחילה איז אלעמען באפאלן א פחד. די נייע באאנדע אין די ברוינע מונדירן האט מארשירט שטאלץ אין די גאסן, און יידישע הערצער האבן געציטערט פון שרעק פאר די נייע באלעבאטים, מיט נייע גזירות און פארארדענונגען. — ווי אזוי בייסט מען זיי דא איין? . . . אבער אויך דא האבן מיר אין א קורצער צייט פון שווערע איבערלעבענישן געזען זיך דערשלאגן צו אייניקע הנחות.

עס איז נאך ביז דאן ביי אונדז געווען די גזרה, אז יעדן פרימארגן מוזן זיך אלע יידן פאר־זאמלען אויף אין פלאץ, און די ארטיקע פאלקס־דייטשן האבן זיך אויסגעקליבן ארבעטער, וועמען און וויפל זיי האבן געוואלט.

קיין געלט האבן זיי פאר דער ארבעט נישט באצאלט, און מ'האט אויסגענוצט די מענטשן אויף א ברוטאלן אופן.

אמערגסטן איז עס געווען אום שבת. זיי האבן פארארדנט, אז יעדן שבת מוז דער גרויסער מארק־פלאץ, און אויך אלע אנדערע גאסן, געמאכט ווערן זויבער, אזוי אז קיין פיצעלע שטויב זאל זיך נישט געפינען. צו אט־דער מלאכה־בזויה, דוקא אום שבת, האבן זיך געמוזט צושטעלן אלע פרומע יידן. ס'איז זיך שווער פארצושטעלן דעם חלול־השם און הארצוויטאג אין אנביק פון דעם טרויעריקן בילד, ווי צ. ב. אזעלכע יידן ווי יצחק פרידמאן, ישראל ראזען, משה שוחט, שמואל־בעריש ראזענבערג, בערל קלאפמאן א. א., שטייען א גאנצן שבתדיקן טאג מיט די גרויסע בעזימער אין די הענט און קערן די גאסן.

האבנדיק הינטער זיך די דערפארונג פון דער דעלעגאציע ביים אויבערלויטענאנט באלד נאך זיין אנקומען אין שטעטל, האבן מיר איך באשלאסן זיך גלייך צו וועגדן צו די נייע־אנ־געקומענע נאצישע ציווייל באאמטע. מיר האבן אזוי געטאן, און בשעת דער באגעגעניש בא־האנדלט ברייט די טרויעריקע לאגע פון דער יידישער באפעלקערונג. מיר האבן גהאט מזל איך דאס מאל אנצוטרעפן אויף א פערזאן, וועלכע האט זיך מיט ערנסטקייט צוגעהערט צו אונדזערע ווערטער און ארויסגעווויזן גרייטשאפט מיט אונדז צוזאמענצוארבעטן.

לויט זיין פארארדענונג איז אויסגעוויילט געווארן א נייע קהלה־פארוואלטונג, וועלכע האט איבערגענומען די גאנצע רעגולירונג פון דער ארטיקע יידישע אנגעלעגנהייטן. די פארוואלטונג איז באשטאנען פון פאלגנדיקע פערזאנען: ברוך רעבעק, אלס איינגייער ביי די דייטשע הער־שער; יודל סטאוויצקי, פארשטייער פון דער פועלי־ציון פארטיי; משה־מיכל סאפירשטיין, ארטאדאקסישע קרייזן; אידל שאפירא, אומפארטייאישע יידן; בן־ציון באגען, ציוניסטישע פארטיי.

מיט דער צושטימונג פון די פאליציי־באאמטע און דעם שמטס־קאמיסאר האבן מיר אויס־געפועלט:

א) אז פאר דער יידישער ארבעט וועט געצאלט ווערן.

ב) די יידן דארפן זיך נישט מער צונויפקומען אויף דעם מארק און פון דארט געכאפט ווערן צו דער ארבעט, נאר די יידישע קהלה וועט אליין באשטימען, לויט דער רייע, ווער עס דארף זיך יעדן טאג מעלדן.

ג) מען מוז נישט גיין פערזעלבע צו דער אַרבעט; אין אַ נויטפאַל קאָן מען ווערן פאַר־טראָטן דורך אַ צווייטן.

ד) עלטערע מענטשן, איבער 60 יאָר, זיינען באַפרייט געווארן פון צוואַנגס־אַרבעט.

ה) איין באַשטימטע פערזאָן, ווען מען די קהלה האָט דערפאַר געצאָלט, האָט איבערגענומען די זאָרג פאַר דער ריינקייט פון מאַרק־פלאַץ און פון די גאַסן, אַזוי אַז דאָס טרויעריקע בילד פון קערן די גאַסן אום שבת איז בטל געווארן (ער האָט עס געמאַכט פרייטאָג נאָכמיטאָג).

די אויבנדערמאָנטע פונקטן זיינען פאַר אונדז געווען אַ גרויסע דערגרייכונג. די צאָל פון די באַנויטיקטע אַרבעטער איז געפאַלן, וויל מ׳האָט זיי דאָך געמוזט צאָלן. צווייטנס, האָבן מיר שוין געקאָנט רעגולירן די איינטיילונג אַזוי, אַז יעדער האָט געוואוסט ווען זיין רייע ווערט קומען. דריטנס, איז געווען אַ גרויסער טייל מענטשן, ווילכע זיינען גערן געגאַנגען פרייוויליק צו דער אַרבעט קעגן באַלוינונג, און האָבן אויך גערן פאַרטראָטן אַנדערע.

די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך איצט בכלל אָנגעהויבן אַביסל איינצוארדנען. אַביסל האָט מען זיך צוגעוואוינט צו די צרות, און אַביסל האָבן מיר, מיט מי און גלעלט, די גזרות לייכטער געמאַכט. ס׳האָט זיך אָנטוויקלט אַ ברייטער האָנדל מיט מאָנופאַקטור־סחורות. דייטשע פאַבריקאַנטן פון לאָדזש האָבן אונדז געליפערט סחורות, ווילכע מיר האָבן בגנבה געשמוגלט קיין מלאָווע און פלאָנסק און פארקויפט פיל צו דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. דערפון האָט אַ גרויסער טייל פון דער באַפעלקערונג זיך מפרנס געווען. אָנדערע האָבן געלעבט פון האַנט־ווערקעריי און מלאכה, אַזוי אַז טראָץ דעם וואָס אפיציעל האָבן מיר באַקומען זייער קליינע לעבנס־מיטל ראַציאָנען, האָבן מיר באַווירן אַריינצובאַקומען פאַרשיידענע לעבנס־מיטלען, אַזוי אַז אין קעגנזאַץ צו אָנדערע יידישע געמיינדעס האָבן מיר פון הונגער נישט געווארט. אין קעגנטייל, מ׳האָט באַקומען וואָס מיר האָבן נאָר געוואָלט. אויך דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן האָט זיך געווויסערמאסן „נארמאַליזירט". מ׳האָט ווידער אויסגעגראָבן די באַגראָבענע ביכער, דאָס רוב אין אַ גוטן צושטאַנד, זיי פאַרנאָנדערגעטיילט צווישן דער יוגנט, און איינער פון צווייטן האָט זיך אויסגעבאַרגט ביכער צום לייענען.

דער אָנהויב פונעם סוף

אין יאָר 1941 האָבן די דייטשן אָנגעהויבן פאַרצוברייטן די טייוואָנישע פלענער וועגן טאָ־טאַלער פארניכטונג פון דעם יידישן פאָלק. אין דער ערשטער ריי האָבן זיי קאָנצענטרירט די יידישע מאַסן. פון דעם גאַנצן אזוי־גערופענעם פראָטעקטאראט האָבן זיי אויסגעזידלט די יידן קיין ווארשע, ווואו ס׳האָט זיך שוין קאָנצענטרירט איבער אַ האַלבער מיליאָן מענטשן. דער הונ־גער און עפידעמיעס זיינען דארט געוואָקסן פון טאָג צו טאָג. אויך ביי אונדז האָט זיך פאַר־שפרייט אַ קראַנק, אַז מיר שטייען פאר דעם עלבן גורל. נאָך אַ ריי אינטערוועניצן איז אונדז קלאָר געווארן, אַז עס איז אייגנעשטעלט געווארן אַ פרינציפ, אַז יידן מוזן קאָנצענטרירט ווערן אין געטא. כדי זיך צו ראַטעווען פאַר דעם איבערזידלען קיין ווארשע, האָבן מיר באַשלאָסן זיך צו באַמיען צו שאַפן אין סטשגאָווע אַ געטא, און בכדי דאָס דורכצופירן האָבן מיר אָנגעוועדט דעם פאָלגנדיקן פלאַן:

מיר האָבן זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט דעם שעף פון געזונדהייטס־אַמט, און פאַר דעם פריייז פון אַ לוקסוס־אויטאָמאָביל, וואָס מיר האָבן אים געשענקט איז באַשלאָסן געווארן, אַז מיר וועלן סימולירן אַ טיפוס־עפידעמיע אין שטעטל. מיר האָבן געבראַכט אייניקע פערזאָנען אין יידישן שפיטאָל, זיי געמאַכט איינשפריצונגען אויף הויכן פיבער, דאָן האָבן מיר איינגעלאָדן אויף אַ באַזוך אין שפיטאָל דעם שעף פון געזונדהייטס־אַמט וועלכער האָט אויפן ארט פעסט־געשטעלט אַן „עפידעמיע פון טיפוס". ער האָט דערפון געמאַלדן אין די הויכע נאַציש רע־גירונגס־אָפטיילונגען, און צוגעבן, אַז מען מוז זאפארט איזאָלירן די גאַנצע יידישע באַפעל־

קערונג, כדי צו פֿארמיידן די פֿארשפֿרייטונג פון דער קראַנקהייט צווישן די אַנדערע טיילן פון דער באַפֿעלקערונג. מיר האָבן וויייטער אינטערווענירט אין די געהעריקע אינסטאַנצן און ס׳איז געקומען די פֿאַראַרדענונג צו שאַפֿן אויפן אָרט אַ גטעטאָ פֿאַר דער יידישער באַפֿעלקערונג.

די פֿאַראַרדענונג האָבן מיר באַקומען ערב הושענא־רבה, 1941, אַז במשך פון 48 שעה זאָל די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג זיך געפינען אין גטעטאָ, וואָס איז באַשטימט געווארן אין די הייזער: פון אייַן זייט מאַרק פון בזשעזשינסקיס הויז ביז טישקיס הויז פון דער אַנדערער זייט, און דער גאַנצער שטח פון דעם אַמאַליקן אַזוי־גערופענעם „חזיר־מאַרק".

כאָטש מיר האָבן דעם ענין־גטעטאָ אויפגענומען אין דעם פֿאַל פֿאַר אַ גערוויסער דערגרייכונג, דאָך איז דאָס רעאַליזירן במשך פון אַזאַ קורצער צייט געווען אויסערגעווייניליך שווער. קיין מעגלעכקייט צו באַזאָגן יעדע פֿאַמיליע אין אַ באַזונדער וואוינונג איז נישט געווען. מ׳האָט געמוזט איינשטעלן צו 2 אָדער 3 פֿאַמיליעס אין אייַן וואוינונג. און די פֿראַגע פון צופֿאַסן פֿאַמיליעס לויט אַ באַפֿעל, איז נישט אַזוי לייכט. די באַפֿעלקערונג האָט אָבער אַליין פיל מיט־געהאָלפן, און במשך דעם הושענא־רבה־טאָג האָט זיך די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג אַריבער־געטראָגן מיט די מטלטלים און חפצים אין די נייע קוואַרטירונגען.

צומאַרגנס, שמיני־עצרת האָט די גאַנצע יוגנט געאַרבעט אינטענסיוו ביים אויפשטעלן די פֿארקאנעס און אַרומצוימען די גטעטאָ. ס׳איז געמאַכט געווארן אייַן טויער צום אַריינגיין און אַרויסגיין, און שמחת־תורה האָבן מיר שוין געפֿראַווען, איזאַלירט פון דער אַרומיקער וועלט, פֿאַר־שלאָסן צווישן זיך אַליין. ליידער, אַ טרויעריקער „שבת אחים גם יחד" איז דאָס געווען. אַ תשעה־באב־שטימונג האָט געהערשט אין דעם שמחת־תורה־טאָג.

מען האָט זיך אָבער געמוזט שטאַרקן, און איינאַרדענען דאָס לעבן לויט די נייע באַדינ־גונגען. ס׳איז אויסגעווייקט געווארן דער אַזוי־גערופענער „אַרדנונגס־דינסט", וועלכער האָט געהאַט די אויפגאַבע צו היטן די אַרדנונג אין גטעטאָ, ווי אויך צו קאָנטראָלירן דעם אַריינגאַנג און אַרויסגאַנג פון גטעטאָ, וואָס איז געווען פֿאַרבונדן מיט ספּעציעלע דערלויבנישן־שיינען. די אַרד־נונגס־דינסט איז באַשטאַנען פון די פערזאָנען: פּישל קלאַפּמאַן, טאַנדיטשארזש, דוגא פּיעכאטקע און פאסטאג. דאָך האָבן מיר אויף פֿאַרשיידענע אופנים אָנגעהאַלטן וויייטער דעם קאָנטאַקט מיט דער אַרומיקער וועלט. די מאַטעריעלע לאָגע האָט זיך נישט פֿאַרערגערט. די אַרטיקע מאַכט האָט זיך צו אונדז באַצויגן ווי פריער, און מיר האָבן געגלויבט און געהאָפט שוין אַזוי דורכצו־לעבן די טרויעריקע מלחמה.

מיט אייניקע חדשים שפּעטער איז ווידער אַרויס אַ גזרה, אַז אַלע קלייניע יידישע ישובים מוזן ליקווידירט ווערן. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע סעריע פון לויפענישן און שתדלנות בייַ דער מאַכט, צו דערמעגלעכן דאָס שאָפן אַ גרויסע קאָנצענטראַציע־גטעטאָ אין מלאָווע פֿאַר דעם פּריַיז פון צען טויזנט מאַרק, 2 שיינע טעפּיכער און אַ קאַראַוול־מאַנטל פֿאַר דער פרוי פון רעם קריַיז־לייטער, וואָס אליעזר פּערלמוטער, ע״ה, דער מנהיג פון מלאָווער גטעטאָ, און איך, האָבן איבערגעגעבן דעם קריַיז־לייטער. מיר האָבן אויסגעפּועלט צו שאָפן אַ גרויסע גטעטאָ אין מלאָווע, וואָס זאָל אַריינגענומען די יידן פון מלאָווע, סטשעגאָווע, שרענסק, ראדזאנאוע און זשעלין. אלס אָנפּירער פון דער איבערזידלונג איז באַשטימט געווארן א. פערלמוטער. דער קריַיז־לייטער האָט קאָמפּעטירט צו דער עקזיסטירנדער מלאָווער גטעטאָ נאָר איין גאַס, וואָס איז פריי געמאַכט געווארן פון דער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג, און ס׳האָט זיך באַלד אָנגעהויבן די איבערזידלונג. צוערשט זיינען איבערגעגאַנגען קיין מלאָווע די יידן פון שרענסק, ראדזא־נאוע און זשעלין. דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן אַ פּרישע טראַגעדיע. ס׳איז פֿאַר קיין אופן נישט געבליבן אין מלאָווער גטעטאָ נאָך פּלאַץ פֿאַר די סטשעגאָווער יידן. בערך 700 נפשות האָבן מיר דאָך געצייַלט. אָלע באַמיאונגען צוצוקריגן צו דער גטעטאָ נאָך אייניקע קריסטלעכע הייזער, האָבן זיך נישט אינגעגעבן, און ס׳האָט אונדז ווידער געדראָעט די אויסזידלונג קיין וואַרשע.

אויך דאָס מאָל איז אונדז געלונגען איבערצוקויפן די מאַכט, און ס׳איז באַשלאָסן געווארן

צו שאַפן אין סטשעגאָווע אַ פֿאַרגרעסערטע געטאָ, וואָס זאָל אַרומנעמען די יידן פון שערפּץ און בעזווין, וועלכע האָבן פֿריער אויך געזאָלט אַריבערגעפֿירט ווערן קיין ווארשע. דעם 6־טן יאַנואַר, 1942, האָבן מיליטערישע אויטאָס געבראַכט צו די טויערן פון געטאָ איבער טויזנט נפשות פון שערפּץ און בעזווין מיט זייערע אַרעמע פּעקלעך.

שווער צו שילדערן די טרויעריקע לאַגע פון די אַנגעקומענע, מוראדיק צעשלאָגן, צעבלוטיקט, זיך געשלעפּט מיט די לעצטע כוחות. די סטשעגאָווער אַרדנונגס־דינסט איז אַרויס פון געטאָ און אונטער אַ מבול פון שטעקנס, וואָס האָבן זיך אויף זייערע פּליייצעס געבראַכן מצד די „עס־עס"־לייט, האָבן זיי שנעל ווי מעגלעך אַרייַנגעכאַפּט די מענטשן מיט זייערע פּעקלעך.

אין געטאָ זיינען די שוץ־שטאַפּל־מענער („עס־עס") נישט אַרייַנגעקומען, אויס מורא פֿאַר קראַנקהייטן, וואָס מיר האָבן זיי איינגעריסן, אַז עס הערשן צווישן יידן.

דאָ האָבן סטשעגאָווער יידן אַרויסגעוויזן אַזאַ מאָס בארמהערציקייט און איבערגעבנקייט, וואָס מ׳איז עס נישט אימשטאַנד פֿארצושטעלן. במשך פון דער נאַכט זיינען אַלע אַנגעקומענע אייגנקוואַרטירט געווארן; ס׳איז געשאַפן געווארן אַ פּאָלקס־קיך, וועלכע האָט יעדן טאָג פֿאַרטיליט איבער 400 מיטאָגס. די ענגשאַפט איז געווען אומדערטרעגלעך. עס האָט דורכגיטלעך אויסגעמאַכט איבער צען פּערזאָן אויף אַ צימער. דאָך האָבן עס אַלע באהבה אויפגענומען, ווייסנדיק, אַז עס ווערט דערפילט אַ הומאַניטארע פליכט פון דער ערשטער מדרגה.

דער סוף

אין פעברואַר, 1942, האָבן די דייטשן אונטערגענומען די טאָטאַלע פֿאַרניכטונג פון איבער־געבליבענעם ביסל יידן. די יידן פון די שטעט: קוטנא, גאַסטינין, זשיכלין א. אַ. וו. זיינען פֿאַרניכטעט געווארן; אייַנצלנע פּערזאָנען פון די דערמאָנטע שטעט, בערך 200 נפשות צוזאַמען, האָבן זיך באַווייזן אָפּצורעטעווען, און הערנדיק פון ווייטנס, אַז אין סטשעגאָווע געפינט זיך אַן אויסנאַמס־געטאָ, זיינען זיי צו אונדז אַנגעקומען, און מיר האָבן אויך זיי אויפגענומען.

אַלע יידישע געטאָס האָבן אין יענער צייט איבערגעלעבט אַ שוידערלעכן פּעריאָד. די נאַציס האָבן געוואָלט אַרייַנטרייבן די יידישע באַפעלקערונג אין דער לעצטער שטופּע פון דעספּערציע, און אַוועקנעמען בייַ זיי יעדן ווידערשטאַנדס־וויליקן, האָבן זיי אין יעדער געטאָ אונטערגענומען אַ רייַע נייַע גזרות: עפּנטלעך דערשיסן אַדער הענגען עטלעכע יידן אין דער אַרויפֿגעצוואונגענער אַנווענדהייט פון די אַנדערע איינוואוינער. די ערשטע קרבנות זיינען דאָ געפֿאַלן די אָפּיציעלע יידישע פּאָליציי. אין מלאָווע, צום בייַשפּיל, האָבן זיי דערשאָסן דעם פּרעזעס, א. פּערלמוטער, און אויפגעהאַנגען 4 יידן. אייניקע טעג שפּעטער — אויפגעהאַנגען 15 מאַן, דערונטער אַלע קהלה־פֿאַרוואַלטונג האָבן באשלאָסן פּאַרטאָג די געטאָ צו פֿאַרלאָזן. אויף אַ בארבאַרישן אופן, 50 יידן דערשאָסן.

מ׳האָט אונדז פון מלאָווע געגעבן אַ ידיעה, אַז דעם 20טן אַפּריל וועט אונדזער געטאָ באַלאָגערט ווערן דורך דער קריי־זשאַנדאַרמעריע. וואָס דאָס באַדייט, האָבן מיר שוין געווואוסט. מ׳האָט זאפארט איבערגעגעבן די ידיעה דער גאַנצער באַפעלקערונג, יעדער זאָל בייַ זיך אויפֿרוימען אַלע פֿאַרדעכטיקטע זאַכן, דאָס הייסט, קלייַדונג, עסנוואָרג, סחורות, ווערטאַכן; די מיטגלידער פון דער קהלה־פֿאַרוואַלטונג האָבן באשלאָסן פּאַרטאָג די געטאָ צו פֿאַרלאָזן.

זיבן אזייגער פרי איז די געטאָ באַלאָגערט געווארן דורך אַ גאַנצן שטאַב פֿאַליציי. איין גרופּע, מיט דעם שעף בראש, זיינען אַריין אין געטאָ און אַנגעהויבן ברעכן און שלאָגן וויפל ס׳האָט זיך געלאָזט. וועג ס׳איז זיי קלאָר געווארן, אַז די אַנגעזעענע אַפּירער זיינען אַרויס פון געטאָ, האָבן זיי געדראָעט די גאַנצע באַפעלקערונג חרוב צו מאַכן, אויב די פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער וועלן זיך נישט צושטעלן. די ידיעה איז אונדז איבערגעגעבן געווארן, און געשטעלט די געציילטע פֿאַר מענטשן פֿאַר אַ שווערער דילעמא. די אַנדערע מיטגלידער האָבן בייַ זיך

נישט געקאָנט באַשליסן זיך צוצושטעלן אויף אַ זיכערן טויט. איך האָב צומאָרגנס פרי איבער־געטראָטן צוריק דעם טויער פון דער געטא.

פון די אַנדערע מיטגלידער פון דער קהלה־פאָרוואָלטונג, האָט ברוך רעבעק זיך אויסבאַ־האַלטן בײַ פּאָליאַקן אין דאָרף גיזינעק, ביז מען האָט אים געמסר׳ט און ער איז פון דער דאָר־טיקער דייטשער זשאַנדאַרמעריע דערשאָסן געוואָרן. אַנדערע זיינען קיין פּלאָנסק אין געטאָ אַנטלאָפן און זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן ביז צו דער ליקווידאַציע פון יענער געטאָ.

גלייך אין דעם מאָמענט, ווי איך האָב זיך געמאָלדן, האָבן זיי מיך מכבד געווען מיט אַזאַ פאָרצײַג קלעפּ, אַז ביז היינט איז מיר שווער צו באַגרייפן, ווי אַזוי איך האָב עס אויסגעהאַלטן. זיי האָבן מיך אַרעסטירט, אַוועקגעפירט קיין מלאָווע, דאָרט מיך איינגעזעצט אין אַ פינצטערן קעלער אונטער דער גבעידל פון דער זשאַנדאַרמעריע; די הענט צום רוקן געשמידט אין קייטן, אין קייט אויפן האַלדז, צוגעשמידט צו דער וואַנט, און איין קייט אויף דעם רעכטן פוס, צוגע־שמידט צו דער וואַנט. אין אַזאַ מצב האָב איך מיך געפונען 48 טעג. במשך אַט דער גאַנצער צייט, נישט באַקומען קיין טראָפן וואַסער צו וואַשן די הענט, דאָס געזיכט נישט ראַזירט, איך האָב געווויס אויסגעזען ווילד און משוגע. פון צייט צו צייט האָט מען מיך אַרויפגעפירט אין ביוראָ אויף אויספֿאָרשונגען. דאָרט האָב זיך יעדעס מאָל אויפסניי אָפּגעשפּיקט מוראדיקע פּיי־ניקונגען און עינויים; וועגן סתם קלעפּ איז שוין גאָר קיין רייד נישט. זיי האָבן אָנגעגליטע דינע דראָטן אונטערגעשטעקט אונטער די נעגל׳ א. אַז. וו.

הויפּטזאַכלעך האָט זיי אינטערעסירט די פראָגע, ווי אַזוי עס איז אונדז געלונגען צו דער־האַלטן די געטא־אינוואַזיע אין אַזאַ מצב. פון די ראַציאָנען, וועלכע זיי האָבן אונדז צוגע־טיילט, האָט שוין לכל הפחות אַ העלפֿט מענטשן געדאַרפט זיין אויסגעשטאָרבן, און דאָ האָבן זיי גאָר דערזען דעם היפֿך. די שטערבלעכקייט איז אַ קלייניע, מען לעבט און מען זעט אויס ווי מענטשן. זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז מיר האָבן געהאָט די מיטהילף פון די פּאָליאַקן און אויך פון דייטשן, און זיי האָבן געוואָלט דערגיין ווער און ווי אַזוי מ׳האָט אונדז מיטגעהאַלפן.

אַלע באַמיאונגען מצד פּאָרשיידענע קרייזן מיך צו באַפרייען האָבן נישט געהאָלפן. דער שעף, וועלכער האָט מיך אַרעסטירט און געפאָרשט האָט געהאָפט צו באַקומען אַן אויסצייכענונג פאַרן אַנטדעקן די אַלע ידיעות. דער ראַנג האָט אים געלאָקט מער ווי דאָס גאָלד און ברי־ליאַנטן, וועלכע מ׳האָט אים פאָר מיין באַפרייאונג פאָרגעלייגט.

איינמאָל אין אַ פרייטאָג נאָכמיטאָג האָט מען מיך אַריינגעפירט אין ביורא. נאָך דעם באַ־קומען די נאַרמאָלע פאָרציע שלעק און קלעפּ, האָט ער מיר אָנגעהויבן שטעלן פראָגן:

— צי האָסטו געהערט די געשיכטע וועגן אונטערצינדער דעם דייטשן רייכסטאג? — יאָוואָל.

— צי ווייסטו אַז דער אונטערצינדער האָט זיך מודה געווען? — יאָוואָל.

— ווייסטו פאַרוואָס ער האָט זיך מודה געווען? — ניין. — וועל איך דיר דערקלערן: „ער האָט באַקומען ספּעציעלע אינשפּריצונגען און אַלעס דערציילט, וואָס ער האָט נאָר געוואוסט.“ וווייטער: — צי ווייסטו, אַז אין מאָסקווע זיינען אין יאָר 1936 פאַרגעקומען פאָליטישע פראָצעסן? — יאָוואָל.

— צי ווייסטו, אַז אַלע אָנגעקלאָגטע האָבן זיך מודה געווען? — יאָוואָל.

— צי ווייסטו פאַרוואָס? — ניין.

— וועל איך דיר עס דערציילן: „זיי האָבן באַקומען אינשפּריצונגען און אַלעס דער־ציילט. דאָס זעלבע פאָסירט מאָרגן מיט דיר. דו וועסט באַקומען אינשפּריצונגען און וועסט שוין אַליין אַלעס דערציילן.“

מען האָט מיך צוריק אַרונטערגעפירט אין קעלער, און איבערגעלאָזט אַליין. אַ קאַלטער שוווייס האָט מיך באַדעקט. כ׳האָב מיר אָפּגעגעבן אַ געניעם דין־וחשבון וועגן דער ערנסט־קייט פון דער לאָגע. אויב ס׳איז ריכטיק, אַז דורך די אינשפּריצונגען וועל איך דערציילן דעם גאַנצן אמת, וועל איך דערמיט שטעלן אין געפאָר דאָס לעבן פון הונדערטער מענטשן פון

אונדזער געטאָ און אויך אַנדערע, וואָס זיינען מיט אונדז געווען אין פאַרבינדונג. איך האָב באַשלאָסן צו באַגיין זעלבסטמאָרד. קיין סך צייט האָב איך נישט געהאַט צו מיין דיספאָזיציע, ווייל צו יעדער מינוט האָט געזאָלט אַרייגקומען דער פאָליציאַנט מיר אַרויספרעסן די קייטן. האָב איך אָנגעהויבן צו רעאַליזירן דעם באַשלוס, האָב באַשטימט דעם פאַסיקן הוק אויף דעם סופיט, פאַרגעברייט דעם גאַרטל, און געמוסן שרייבן אַ געזעגנונגס־בריוו צו מיינע ליבע עלטערן, שוועסטער, ברידער און אַלע באַקאַנטע. איך ווייס נישט, צי ס׳איז ווער בכוח זיך פאַרצושטעלן מיין לאַגע און שטימונג אין דעם מאָמענט. פלוצלונג איז אַריינגעקומען דער פאָליציאַנט מיר אָנצוטאָן די קייטן — דערקענט גלייך, אז עפּעס אויסערגעווייניקס קומט דאָ פאַר, האָט ער שנעל מיר אָנגעטאָן די קייטן, געכאַפט דעם בריוו און אים אויפגעגעבן אין ביורא. מסתמא האָט מען געגעבן אַ יידן איבערצוזעצן דעם בריוו, וואָס איז געווען געשריבן אין יידיש, און דאָן האָט דער שעף פאַרשטאַנדן, אז עס ווערט זיך אים נישט אויפגעבן אַרויסצובאַקומען פון מיר די ידיעות. האָט ער געענדערט זיין שטעלונג. ער האָט מסכים געווען צו נעמען געלט, און צוגעזאָגט מיך צו באַפרייען. עס איז נאָך געווען אַ גאַנצע קייט פון געשעענישן, וואָס קלינגען ממש ווי אַ מאַרטיראָלאָגיע. ס׳איז שוין באַשלאָסן געווען מיך, מיט נאָך איניקע פּערזאָנען צו הענגען ביי אונדז אין גטאָ. דורך פאַרשיידענע צופאַלן בין איך ניצול געוואָרן. כ׳ווייס קיין פּרטים ווען דעם אַלעם נישט שרייבן, ווייל כ׳ווייס מיך נישט פאַרשטעלן אַלס מאַרטירער.

פאַר אומגעהויערע סומען בין איך צום סוף באַפרייט געוואָרן מיט דעם באַדינג שנעל ווי מעגלעך אַוועקצופאָרן פון סטשעגאָוע און אומגעגנט.

דאָס איניציקע מעגלעכע אָרט איז פאַר מיר געבליבן ווארשע. אין דער געגנט פון מלאָווע — אין דאָרף נאסארזשעווא — איז געווען אַ גרויסער אַרבעטס־לאַגער. דער לאַגער־פירער, אַן אויבערלייטענאַנט פון דער ווערמאַכט, האָט פאַרן פריי פון אַ גרויסער סומע געלט, געזאָלט מיך דורכפירן אין זיין אויטאָ די גרענעץ, וואָס האָט אָפּגעטיילט דאָס דייטשע רייך (צו וועלכן מיר זיינען געווען אייגנגעלידערט) פון פראָטעקטאָראַט (צו וועלכן וואָרשע האָט געהערט).

אויף דעם וועג קיין וואָרשע (אין דעם זעלבן אויטאָ איז אויך מיטגעפאָרן מיינער אַ חבר, משה־דוד פרענקל פון מלאָווע, וועלכער, אגב, לעבט איצט אין דייטשלאַנד), האָט אונדז די געשטאַפּאָ אָפּגעווארט, אונדז אַרעסטירט און אַוועקגעשיקט קיין פלאָצק. צי די געשטאַפּאָ האָט געהאַט אַ ידיעה, אז מיר פאָרן אויף דעם וועג, אָדער עס איז געווען אַ צופאַל, ווייס איך ביז דעם היינטיקן טאָג נישט.

אָפּגעזען אייניקע חדשים אין פאַרשיידענע טורמעס, ווי פלאָצק, בראדניצע, טוירן, פויזן א. אָנד. בין איך ענדע זומער, 1942, אַוועקגעשיקט געווארן קיין אשוועניטשים.

נאָך מיין פאַרלאָזן סטשעגאָוע זיינען אַלע סאנקציעס, וואָס זיינען אָנגעווענדט געווארן אין אָנדערע געטאָס, אויך דאָרט פאָרגעקומען. מ׳האָט 20 יידן, סטשעגאָווער און צוגערייטע, אויפגעהאנגען. די גאַנצע געטא־באַפעלקערונג איז אויף אַן אומרחמנותדיקן אופן, סוף 1942, אי־בערגעשיקט געווארן קיין אשוועניטשים.

ווען די סטשעגאָווער יידן זיינען אָנגעקומען קיין אשוועניטשים בין איך שוין דאָרט געווען אַן אַלטער תושב. איך האָב שוין גענוג דאָרט געהאַט מיטגעמאַכט. איך האָב געהאַט אַן אָנונג, וועלכן טאָג די סטשעגאָווער דאָרפן אָנקומען, ווייל די טראַנספאָרטן זיינען געגאַנגען לויט אַ דיי: טשעכאַוו, מלאָווע, פלאָנסק א. אַ. ו. ו. כ׳האָב געהאַפט מיט מיינע ליבע סטשעגאָווער יידן זיך נאָך איינמאָל פאַר דעם טויט צו זען. דער פינצטערער גורל האָט עס אָבער נישט געוואָלט. דער סטשעגאָווער טראַנספאָרט, פון פרויען, מענער אָן קינדער, זיינען כמעט אַלע גלייך אין די פאַרגאַזונגס־בונקערס געשיקט געווארן. אין דעם לאַגער זיינען סך־הכל פיר־פינף מאָן אַריינגעקומען.

אַלע אָנדערע זיינען גלייך פאַרגאַזט געווארן און אין די מוראדיקסטע און שרעקלעכסטע מיין און יסורים זייערע נשמות אויסגעהויכט. תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

פישל מייראנץ (וואַרשע)

דער אומקום פון די יידן אין סטשעגאָווע*

שוין דעם 4טן סעפטעמבער, 1939, דאָס הייסט, שוין אויפן 4טן טאָג נאָכן אויסברוך פון דער וועלט־שרפה, האָבן די היטלעריסטישע חיילות פאַרנומען אונדזער שטעטל סטשעגאָווע. שוין בעתן אַריינמאַרש פון די דייטשן זיינען פיל הייזלעך געווען חרוב, אָפּט רעזולטאַט פון אַ באָמבאַרדירונג, וואָס איז פאָרגעקומען גלייך אין ערשטן טאָג פון דער מלחמה.

פישל מייראַנץ

סטשעגאָווע געהערט צו די שטעט אין פוילן, וועלכע זיינען שוין לכתחילה איינגעגליידערט געוואָרן אין דריטן רייך און אין רעזולטאַט דערפון האָט זיך דאָס גיהנום אין סטשעגאָווע אָנגעהויבן אַ סך פריער ווי אין אַנדערע יידישע שטעט אין צענטראַל פוילן. קודם־כל זיינען די פאָלקס־דייטשן, די שטענדיקע איינוואוינער פון שטאָט ווי אויך פון דער אומגעגנט, געוואָרן די גאַנצע באַלעבאָטים. באַקומענדיק געוויסע האָבן זיי אויף אייגענער אחריות אָנגעהויבן צו ווילדעווען אין שטעטל: ראַבירן, שלאָגן און כאָפן אויף אַרבעט. פון די באַקוועמע יידישע דירות האָבן זיי גלייך אַרויסגעטריבן די איינוואוינער און זיך אַליין דאָרט באַזעצט, דערבייַ האָבן זיי דאָס מעבל, מלבושים און אפילו דאָס בעטגעוואַנט אויך צוגעריבט פאַר זיך. געווען פאַלן, וועלן מען האָט ביי די יידן אין גאָס אַראָפּגעשיסן די שטיוול. אָ טייל יידן האָבן זיך באַלד אַריינטירט וואָס דאָ קומט פאָר און האָבן אַביסל טייערע מלבושים אַוועקגעגעבן די קריסטלעכע איינוואוינער, פאַליאַקן, אויסצובאַהאַלטן. לייַדער האָט זיי שוין קיינער נישט צוריקגעקראָגן.

די פאָלקס־דייטשן האָבן גענומען די יידן אָפּס שקלאַפן אויף אַרבעט צו זיך. געווען איז דאָס אין הערבסט, האָבן די יידן געמוזט פון די דייטשישע פעלדעפּר אויסקאָפּיען קאַרטאָפּל, בורעקעס א.אַ.וו. זיי האָבן קיינעם נישט געשאָנעווען און גענומען צו דער אַרבעט יונגע און אַלטע. עלטערע רעפּיגיזעז יידן, מיטן שוחט בראש, האָבן זיי ספּעציעל גענומען צו פיניקן. וויסנדיק, אַז די דאָזיקע יידן זיינען נישט פייאיק צו קיין פיזישער אַרבעט, ווייל זיי זיינען תמיד געזעסן אין בית־מדרש און געלערנט, האָט מען זיי דווקא געפּייניקט און געזידלט מיט העפּלעכע אויסרופן. דער רעזולטאַט איז געווען דער, אַז שוין אין אַ קורצער צייט אַרום זיינען די סטשעגאָווער יידן געגאַנגען אינגעהילט אין שמאַטעס, אָפּגערישן און אָפּגעשלייסן. אין די ערשטע צייטן איז דאָס כאָפּן יידן אויף אַרבעט פאַרגעקומען כאָטש, נישט אַרגאַניזירט, און דעריבער האָט מען זיך נאָך געקאָנט אויסבאַהאַלטן, שפּעטער אָבער האָט מען, לויטן דייטשן מוסטער, אינגעפירט „אַרדנונג“ . . . און קיין יד איז נישט אויסגעמיטן געוואָרן. פירנדיק צו דער אַר־

---

* דעם גרעסטן טייל מאַטעריאַל האָט דער שרייבער אויפגעזאַמלט צווישן די פוילישע איינוואוינער אין סטשעגאָווע.

בעט ווי אויך בשעת דער אַרבעט גופא האָבן די יידן באַקומען געשלאָגן מכות־רצח. צום מייסטן האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער ברוטאַליטעט די פאָלקס־דייטשן: לודוויקס זון, רודאָלף שלאָכט, העפט און קלאוזעס טאָכטער.

דער ערשטער פּאָגראָם

אין אַ קורצער צייט אַרום, ווען די אַדמיניסטראַציע האָט זיך באַזעצט, האָבן די פאָלקס־דייטשן פאָגראָמירט אריה פערעלבערגס קאָלאָניאַל־געשעפט, פעשטענדיקס גאָלאַנטעריע־געוועלב און רפאל לעווינסקיס לעדער־קראָם. די סחורה האָבן זיי אַרויסגעוואָרפן אויף דער גאַס, גע־טראָטן מיט די פיס. דאָס איבעריקע האָבן זיי געהייסן דער קריסטלעכער באַפעלקערונג צו־נעמען. פאַרשטענדלעך, אַז ס׳האָבן נישט געפעלט קיין בעלגים. נאָכן ראַבירן די געשעפטן האָט מען גענומען שמשון לעווינסקי, זיין ברודער הערשל לעווינסקי און אריה פערלבערגס 7 יאָריק מיידעלע. מ׳האָט זיי אַוועקגעפירט אין אשטשעלאוועך וואָלד (צענטן טשעכאָוו) און אונטערן אויסרייד, אַז זיי זיינען נישט נאָרמאַל, האָט מען זיי דערשאָסן.

(איך האָב געזוכט זייערע קברים און אַסיגנירט 10,000 זלאָטעס פאַר דער פערזאָן, וואָס וועט אָנווייזן וואו ס׳געפינט זיך דער קבר. מיר, די עטלעכע איבערגעבליבענע, האָבן באַשלאָסן צו עקסהומירן זיי אויפן יידישן בית־עולם אין סטשעגאָווע און ברענגן זיי צו קבר ישראל.)

לויטן מוסטער פון אַלע איבעריקע שטעט און שטעטלעך, וואָס זיינען איינגעגלידערט אין דרייטן־רייך, האָבן די היטלעריסטן אויך ביי אונדז איינגעפירט אַ ספעציעלע אָפּצייכענונג. געווען איז דאָס אַ געלע לאַטע און אויף דער לאַטע אַ מגן דוד. געטראָגן האָבן די לאַטע סיי מענער און סיי פרויען אויף דעם אויבערשטן מלבוש, אויפן סאַמע פראָנט, אין דער הויך איבער דער ברוסט.

דער יודן־ראַט און זיין ראָלע

דער יודן־ראַט איז באַשטאַנען פון בן־ציון באָגען, חנא סטאוויצקי, יודל סטאוויצקי, ברוך רעבעק, פעלדמאַן פון ראשוינו און עטלעכע פרעמדע יידן, וועלכע מ׳האָט אַריינגעטריבן צו אונדז פון די שכנותדיקע שטעטלעך. דער יודן־ראַט האָט געהאַט זיין וואוינאָרט ביי ראָדען אין הויז. די טעטיקייט פון יודן־ראַט איז באַשטאַנען אין אויספירן די פאַראַדענונגען, וועלכע די היטלעריסטן האָבן אַרויפגעצוואונגען. דער יודן־ראַט האָט אויך געשאַפן יידישע פאָליציי, גע־פירט אַ רעגיסטראַציע פון אַלע איינוואוינער פון געטא און געמוזט אַליין איינקאַסירן קאָנטרי־בוציע ביי די יידן. צו זיינע פליכטן האָט אויך געהערט דאָס צושטעלן מענער און פרויען צו פאַרשיידענע אַרבעטן. אָפטמאָל האָט מען געשיקט סטשעגאָווער יידן אויף אַרבעט קיין מלאָווע, ווייל דער סטשעגאָווער געטא איז געווען אונטערגעוואָרפן דעם מלאָווער געטא.

דער גרעסטער טייל פון דער יידישער פאָליציי איז באַשטאַנען פון דעפּארטירטע יונגעלייט פון שערפּע. אויך דער פאָליציי־קאָמיסאַר איז געווען אַ שערפּצער יד, וועלכער איז בעת דער דעפּארטאַציע פון די סטשעגאָווער יידן דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן אויפן מלאָווער באַן־הויף. דעם נאָמען איז מיר ליידער נישט געלונגען פעסטצושטעלן.

די אַנטשטייאונג פון געטא

דעם 6־טן יאַנואַר, 1941, האָבן די דייטשן פאַראַדנט אַרומצוצוימען די סטשעגאָווער יידן אין אַ געטא. אַס שטח פון געטא איז צוגעטיילט געוואָרן דער חזיר־מאַרק און אַ שטיקעלע אומ־געגנט. די מערב־גרענעץ פון געטא איז געווען נעבן מלאָווער שאָסיי. די מזרח־זייט — לענג־אויס קאָלוויניס פעלד, די דרום־זייט — איז געווען דאָרט וואו ס׳האָבן געוואוינט יהושע

דאָמבראָוער און גוטמאָרגן, און די צפון־זייט איז געווען דאָרט וואו די הייזלעך ענדיקן זיך ביים חזיר־מאָרק. די געטא איז געווען אַרומגעצוימט מיט אַ פּאָרקאַן און דער אַריינגאַנג איז געווען נעבן יהושע דאָמבראָווער און קוויאטקאָווסקיס הויז. ביים טויער איז געשטאַנען אַ וואַך פון דער יידישער פּאָליצי און רעגולירט ביים אַרויסלאָזן די יידן צו דער אַרבעט און ביים קומען צוריק. דער סיגנאַל פון גיין צו דער אַרבעט איז געגעבן געוואָרן דורך אַ גלאָק. דאָס איז געווען דער סיגנאַל, אַז די יידן זאָלן זיך צונויפזאַמלען. די דייטשן איז עפּעס נישט געפעלן געוואָרן דער אופן פון צונויפזאַמלען די יידן, וואָס האָט געדויערט צו לאַנג, האָבן זיי געגנומען "שולן" די יידן אויף זייער סיסטעם; ד. ה. געטריבן מיט שטעקנס, וועלכע זיינען געפלויגן איבער די יידישע קעפ. נישט איינמאָל האָט געטראָפן, אַז בעת אַזאַ צונויפזאַמלען זיך אויף אַרבעט, זיינען געפאַלן עטלעכע יידישע הרוגים.

געאַרבעט האָבן די יידן ביי שאָסייען, געבראָנגט אין אַרדענונג דעם דייטשישן צמענטאָזש, געאַרבעט ביי מעליאָראַציע. די יידישע פרויען זיינען גענומען געוואָרן צו הויז־אַרבעט ביי די דייטשן, רייניקן די גאַסן און אויסקערן דעם מאָרק. אויף וויי וווייט פיינלעך די אַרבעט פאַר פרויען איז געווען, קאָן אויך דינען דער פּאָקט, וואָס איז די זומער־טעג האָבן די יידישע פרויען געמוזט ליגן אויפן מאָרק און אויסרייסן יעדעס גרעזעלע, וואָס האָט זיך נאָר באָווען. דער יודן־ראָט האָט, מיט דער הילף פון דער יידישער פּאָליצי, דירעגירט מיטן גאַנצן געטא, פאַרשטענדלעך, אַז ס'האָבן נישט געפעלט קיין באָלשעוויקעס, וווי אויך קיין פראָטעקציאָנירטע . . . אָזוי ווי אין אַלע געטאָס איז אויך דער יודן־ראָט אין סטשעגאָוע געווען באַאיינפלוסט פון די דייטשן, האָלטנדיק, אַז אויב ער וועט אויספירן אַלע פאַראָדענונגען און גזירות פינקטלעך, וועט ער האָבן שאָנסן איבערצולעבן. דער סוף איז געווען, אַז אַלע מיטגלידער פון יודן־ראָט זיינען אומגעקומען איבערצולעבן מיט אַלע איבעריקע יידישע איינוואוינער פון שטעטל, מיט דער אינציקער אויסנאַמע פון בן־ציון באָגען.

פאַרוואָס די דייטשן האָבן אָזוי געטאָן וווייסט מען נישט, נאָר אַ פאַקט איז, אַז אין אונדזער שטעטל אין געטא אַריין האָט מען געבראַכט דעפּארטירטע יידן פון שערפּק, ביעזשון, דראָבין און אפילו אויך פון אַנדערע ווייטערדיקע שטעטלעך. סטשעגאָווער געטא אַליין האָט געציילט 14 הונדערט יידישע נפשות. מיטן אַנקומען פון די איבעריקע יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך איז די צאָל אַ סך, אַ סך פאַרגרעסערט געוואָרן. ס'איז מיר שווער געווי פעסטצושטעלן די ציפערן, אָבער לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן האָבן אין סטשעגאָווער געטא זיך געפונען לערך פיר טויזנט יידן.

דאָס לעבן אין געטא

דאָס לעבן אין געטא איז געווען שוידערלעך. אין קלענסטן צימערל האָבן געוואוינט צוםווינציקסטן צו 8 נפשות. נישט געווען קיין אָרט אפילו וואו צו זיצן. אויך דער שפּייכלער פון יהושע דאָמבראָווער איז באַוואוינט געוואָרן פון יידן. פאַרשטענדלעך, אַז דער סאַניטאַרער צושטאַנד איז געווען אַ טרויעריקער. ס'האָט זיך בליץ־שנעל פאַרשפּרייט די טיפוס־עפּידעמיע און ס'איז נישט אַדורכגעגאַנגען דער טאָג, וועלכער זאָל נישט פאַרשלינגען עטלעכע קרבנות. קיין יידישע דאָקטוירים זיינען נישט געווען און אויך נישט קיין מעדיקאַמענטן. דער פעלדשער זאַלצבערג איז געשטאָרבן נאָך פאַרן געטא.

געווען אַ יידישער אפּטייקער, אַ דעפאַרטירטער פון גאָמבין, וועלכער האָט געהאָט אַביסל רפואות און געהאָלפן די יידן. די דייטשן געוואויר ווערנדיק, אַז ס'איז דאָ אַ יידישער אפּטייקער, זיינען זיי אַריין אין געטא און אים אַזוי צעשלאָגן מיט די קאָלבעס, ביז ער האָט אויסגעהויכט די נשמה. ווי געזאָגט, זיינען קיין מעדיקאַמענטן נישט געווען און דאָס איינציקע הייל־מיטל פאַר די יידישע קראַנקע איז געווען . . . וואַסער.

וועז די עפּידעמיע האָט שוין געהאָט אָנגענומען אַ גאָר שטאַרקן כאַראַקטער און פיל יידן זיינען געשטאָרבן, האָט דער יודן־ראַט באַקומען אַ דערלויבעניש אויף אַ שפּיטאָל. דער שפּיטאָל איז געווען בייַ קליניעווסקין אין הויז און יעדער קראַנקער האָט קוים געהאָט אַ שטיקל פּלאַץ צו ליגן אויף דער פּאָדלאָגע. דעם פּוילישן דאָקטאָר גראַכאָווסקי איז געווען דערלויבט צו באַזוכן דעם געטאָ־שפּיטאָל, אָבער צו היילן איז נישט געווען מיט וואָס. דער וויזיט פון דאָקטאָר איז באַשטאַנען פון נעמען דעם פולס אין האַנט און פאַראויסזאָגן מער־ווייניקער ווען דער קראַנקער וועט שטאַרבן.

די יידן אין געטאָ האָבן זיך נישט געטאָרט גרופירן. די זשאַנדאַרמען האָבן אַזוי ווי די מחבלים זיך געדרייט אַרום געטאָ און אַריינגעקוקט דורך די שפּאַרעס. ווי נאָר זיי האָבן דער־זען, אַז עטלעכע יידן טרעפן זיך צונויף, האָבן זיי גלייך אַריינגעשאָסן. די פּאָלקס־דייטשן בערעגט, העפט און פּאליקאט, זיינען אָפט געקומען שיכורהייט אין געטאָ אַריין און געמאַכט מיט די יידן פּאַרשייידענע „מאַנאָווריעס". מערסטן טייל זיינען אַזעלכע מאַנאָווריעס פּאַרגעקומען שפּעט ביינאַכט. די שיכורים האָבן געוואָלט אַ גרופּע יידן און זיי באַפוילן שפּרינגען, שלאָגן זיך אינער מיט אַנדערן און דערביי אַליין געוויזן ווי אַזוי מען שלאָגט. וועז די יידן זיינען שוין געווען פּאַרפּייניקט און געפּאַלן אין אָנמאַכט, האָט מען אויף זיי געגאָסן וואַסער אָדער אויסגע־שאָסן נעבן טויער. פון אַזאַ שאָס איז דער קרבן וואַכדיק געוואָרן און מען האָט אים ווידער געוואָלט פּיניקן.

געווען סימנים פון דער יידישער יוגנט, וועלכע האָט זיך נישט געוואָלט אונטערוואַרפן פּאַרשיידענע אכזריותדיקע גזרות. אָט, למשל, האָט זיך פּאַרגלוסט דעם פּאָלקס־דייטש פּאליקאט צורופן אַ יידיש מיידל אין געטאָ, זי זאָל זיך צו אים דערנעענטערן, כדי זי צו פייניקן. דאָס מיידל האָט אים נישט געפֿאָלגט און דער דייטש האָט זי גלייך דערשאָסן. זעגדיק פונדער־ווייטנס, אַז דער קרבן באַווען זיך נאָך, איז ער צוגעגאַנגען פון דער נאָענט און זי עשאָסן אין דער ברוסט. דאָס מיידל איז אָפֿט געווען 20 יאָר. זי איז געווען אַ דעפּארטירטע פון בזוין. איר נאָמען איז מיר ליידער נישט געלונגען פעסטצושטעלן.

געווען אַ פאַל, אַז וועז אַ גרופּע יונגע בחורימלעך, ריכטנדיק זיך, אַז די זשאַנדאַרמען וועלן אַריין אין געטאָ זיי כאַפּן אויף אַרבעט און פייניקן, האָבן זיי זיך פאַרגלוסט דעם פּאָלקס־דייטש פּאליקאט געלאָפּן אין דער ריכטונג פון דאָרף אָפעקסאַנדראָוו און זיך באַהאַלטן אין קאָרן. די דייטשן האָבן דאָס באַמערקט, האָבן אַרומגערינגלט דאָס פעלד און איינגעאָדנט אַ פאַלאָוואניע (יאָגד). קיין אינער פון די בחורימלעך איז נישט אַרויס קיין לעבעדיקער. שפּעטער האָבן זיך די דייטשן באַרימט פאַר דער קריסטלעכער באַפעלקערונג ווי טרעפלעך זיי האָבן היינט געשאָסן.

מענדל און בנימין גאָלאָס (זשעלאזני). אויף זיי האָבן די דייטשן געהאָט אַ חשד, אַז זיי האָבן לינקע איבערצייגונגען. אין אַ שיינעם העלן טאָג האָט מען ביידע אַרויסגענומען פון געטאָ און ביזן היינטיקן טאָג איז מיר נישט געלונגען פעסטצושטעלן וואו מען האָט זיי דערמאָרדעט.

דוד טיקס איידעם האָט זיך אַרויסבאַקומען פון וואַרשעווער געטאָ און איז געקומען קיין סטשעגאָווע. ער האָט געבראַכט די טרויעריקע ידיעה, אַז די דעפּארטירטע יידן פון די געטאָס ווערן פאַרגאָזעווט. ווי אַזוי די דאָזיקע ידיעה האָט זיך פאַרשפּרייט אויף צווישן דער קריסט־לעכער באַפעלקערונג וויייסט מען נישט, נאָר אַ פאַקט איז, אַז אויך די דייטשן אין סטשעגאָווע זיינען דערפון געוואויר געוואָרן. זיי האָבן גלייך געמומען דעם יידּ, אים אַרייַנגעוואָרפן אין אַ קעלער און אים שפּעטער אויפגעהאָנגען. אַ טייל קריסטן האָבן מיר איבערגעגעבן, אַז די דייטשן האָבן אים דערשטיקט.

די מלמדים אברהם בינעם מאַרגאָלין און יצחק פרידמאַן האָבן געהאָט געפּירט אין געטאָ אַ חדר. דאָס איז געווען אַ פּריש אָרט, וואו די דייטשן האָבן געקאָנט אויסנוצן זייערע סאַדיס־טישע מעשים. אָפטמאָל זיינען זיי אַריינגעפאַלן דאָרט אין דעם חדר און מוראדיק געשלאָגן די קינדער. געווען פאַלן, וועז די קינדער זיינען געשפּרונגען פון די פענצטער.

זייער שׂעכט איז געווען אין געטאָ מיטן עסן. דער צוטייל פון פּראָדוקטן איז געווען אַ מינימאַלער: עטלעכע דעקאָ ברויט און אָפּגעצויגענע מילך פון גוטאָוווסקיס מלעטשארניע. פון צייט צו צייט האָט מען צוגעטיילט אַביסל פלייש פון אַ געפּיגערט פערד. פּאַרשטייט זיך, אַז ביי אַזאַ הונגער האָבן פיל יידן ריזיקירט מיטן לעבן, כדי זיך אַרויסצובאַקומען פון געטאָ און אַרײַנ־שמוגלען אַביסל שפּייז. קוים האָט דער דייטש געכאַפּט אַזאַ יד אויף דער אַרישער זייט, האָט ער אים גלײַך דערשאָסן. מער מזל האָבן געהאַט מלך אויזעראָוויטש און רפאל לעווינסקי, וועלכע זיינען אָפּגעקומען מיט עטלעכע וואָכן פריניקונג און תפיסה.

די קריסטן, וועלכע האָבן צוגעשטעלט שפּייז פאַרן געטאָ האָבן פאַרלאַנגט גוואַלדיק הויכע פרייזן, דער עיקר — גאָלד, אָדער אויסלענדישע וואַליוטע. נישט איינמאָל האָט געטראָפן ווען אַ יידישע פרוי האָט אַוועקגעגעבן פאַר אַ ברויט איר חופּה פינגערל, גאָלדענע קייטלעך און אַנ־דערע חפצים.

פון טאָג צו טאָג איז דאָס לעבן געוואָרן שווערער און ס׳איז שוין נישט געווען פאַרוואָס צו קוימען. יעדער טאָג אַ נייע גזירה, יעדער טאָג קרבנות פון דערשיסן און געשטאָרבענע פון הונגער.

אַ גרויליקער טאָג

דער טאָג פון 6־טן אויגוסט 1942 איז געווען אַ מוראדיקער פאַר אַלע יידן אין סטשעגאָווער געטאָ. אין יענעם טאָג האָט דער יודן־ראָט באַקומען אַ באַפעל, אַז אַלע יידן זאָלן זיך צונויפ־זאַמלען. ווען אַלע יידן זיינען שוין געווען צונויפגעזאַמלט האָט אַ געסטאַפּאָווץ, הפּנים אַן עלטסטער, זיך אַוועקגעשטעלט און פאַרגעלייענט אַ פּאַרטיקע ליסטע פון 20 פערזאָן, וועלכע דאַרפן באַלד אַרעסטירט ווערן אויף אומצוברענגען. ער האָט געלייענט:

לייב פינקעלשטיין (65 יאָר)
אביגדור גאָלדשטיין (38 יאָר)
גדליה טיק (30 יאָר)
ראובן אויזעראָוויטש (43 יאָר)
אליעזר אויזעראָוויטש (48 יאָר)
יעקב גאָלדשטיין (25 יאָר)
אברהם בינעם מארגולין (66 יאָר)
יחיאל פּלאָט (28 יאָר)
שמחה רעבעק (30 יאָר)
נחמן גרינבוים (25 יאָר)
פייוול בריווטרעגער (19 יאָר)
חיים שורעק (30 יאָר)
הערש גורפינקעל (27 יאָר)
יחזקאל זשיכלינסקי (פון מלאָווע, 60 יאָר)
יחזקאל פאַס (פון שערפּץ)
יוסף אפרים לעלאָנעק (פון שערפּץ)
טוביה זשיטלני (פון שערפּץ)

מאלעוויאק פון ביעזשון און נאָך צווי אומבאַקאַנטע יידן — צוזאַמען 20 פערזאָן.

די אַלע יידן האָט מען פאַרשפּאַרט אין אַן ענגן און פינצטערן קבר. די יידישע פּאָליציי האָט באַקומען אַ שטרענגע פאַראַדענונג צו היטן די אַרעסטירטע און קיינעם פון די קרובים צו זיי נישט צולאָזן. ווי אַזוי זיי האָבן דאָרט אויסגעהאַלטן אַן עסן און וואַסער איז זיך שווער פאַרצושטעלן. אַלע 20 יידן זיינען דורך די דייטשן פאַראורטיילט געווארן צום טויט און

דער תפיסה־קעלער איז געווען אויסגערעכנט דערויף, אַז די קרבנות זאָלן בעת דער עקזעקוציע נישט זיין פייאיק צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד. צוזאַמען מיט דער וואַך פון דער יידישער פּאָ־ליציי זיינען אויך געשטאַנען דייטשן און וועגן ס׳האָט געטראָפן אַ מאַמענט, וועגן די דייטשן האָבן נישט באַמערקט, האָט מען זיך געקאָנט דערנענטערן צו דעם קעלער. קיין עסן אַרייננוואַרפן האָט מען נישט געקענט, מען האָט נאָר בלויז געזאָגט תהילים. אַנדערע האָבן געלערנט משניות אַזוי ווי נאָך טויטע. פּאַר דעם קעלער האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט האַרצרייסנדיקע סצענעס. מאַמעס האָבן פון זיך די אַדערן געשניטן. פיר וואָכן זיינען די קרבנות געלעגן אין קעלער און פון צייט צו צייט פלעגן היטלעריסטן פון מלאָווע אַראָפקומען אין קעלער און זען צי די יידן זשיפּען נאָך, ווייל צו דער תּליה — זאָגן תּליונים — מוז מען נאָך זיין לעבעדיק.

אַ טאָג פאַרן אויספירן די עקזעקוציע האָט מען דעם קעלער אַרומגעצוימט מיט דראָט און די יידן אַרויסגעלאָזט פון קעלער. שטייענדיק הינטער די דראָטן האָבן זיי געמוזט צוקוקן ווי מען בויט אַ תּליה, לערך 5 מעטער אָפּגערוקט פון קעלער. די יידן פון געטאָ האָבן געמוזט ברענגען האָלץ און שטיינער צו דער תּליה. עטלעכע יידן אין געטאָ האָבן אונטער קלעפ גע־מוזט זיך איינאיבן ווי אַזוי אַוועקצוגעמען דאָס בענקל פון דעם געהאָנגענעם. אויף אַ ספּעציעלן באַפּעל האָבן די יידן געמוזט אונטערטראָגן די בענקלעך און אויף אַ ספּעציעלן באַפּעל — מיט דער גרעסטער שנעלקייט — אַוועקנעמען די בענקלעך פון אונטער די פיס.

2־טער סעפּטעמבער, 1942: וועג ס׳איז נאָך פינצטער געווען, האָבן זיך אָלע יידן — מענער, פרויען און קינדער, — געמוזט צונויפּזאַמלען ביי דער תּליה. די יידן האָבן נאָך געמוזט אַוועק־שטעלן שטולן פאַר די פאַלקס־דייטשן, וועלכע זיינען געקומען פרייליכע און מיטגע־ברענגט זייערע קינדער און וויבער. די דייטשן האָבן הויך געלאַכט, אַזוי ווי אויף אַ פאַר־ווילונג, און געלערנט די קינדער, אַז וועג זיי וועלן אויסוואַקסן זאָלן זיי אויך געבן פאַראַרדע־נונגען אומצוברענגען יידן. אַרום 11 אַזייגער זיינען אָנגעקומען פון מלאָווע דריי געסטאַפּאָוצעס אויספירן די עקזעקוציע. יעדן אַרעסטירטן יידן האָט מען געבונדן די פיס, די הענט און פאַר־לייגט די פּעטליעס איבערן האַלדז. אין געסטאַפּאָוועץ האָט געהאַלטן אַ רעדע, אין וועלכער ער האָט מאָטיווירט פאַרוואָס מען הענגט די 20 יידן. אויף אין יידן האָט ער געזאָגט, דערפאַר, וואָס ער האָט זיך אַרויסגעגעבן פון געטאָ; אויף אַ צווייטן, אַז ער האָט געשמוגלט שפּיין. אויף יעקב גאָלדשטיין האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט געשפּילט אַ פּוילישן מאָטיוו, וואָס רופט צו פרייהייט.

וועג חיים שורעק איז שוין געווען געבונדן און האָט געכאַפּט אַ קוק אויף די פאַרזאַמלטע, האָט ער דערזען זיין פרוי, וואָס האָט געהאַלטן דאָס דריי־יעריק קינד אויפן האָנט. אין עטלעכע מינוט אַרום האָבן די 20 קדושים אויסגעהויבט זייערע נשמות. ביז 6 אַזייגער פאַראַכט זיינען זיי געהאָנגענען. שפּעטער האָט מען זיי אַוועקגעפירט אין קאָוונינס וועלדל, וואו איין גרויסע גרוב איז פון פריער געווען צוגעגרייט.

(דעם 22טן יאָנואַר, 1948 — דאָנערשטיק, י״א שבט, ה׳תש״ח — איז דורכגעפירט געוואָרן די עקסהומאַציע פון די 20 קדושים און מען האָט זיי געבראַכט צו קבר ישראל.)

פון יענעם טרויעריקן טאָג אָן איז שוין פאַר קיין שום יידּ אין געטאָ נישט געווען קיין ספּק, אַז אַלע וועלן אומקומען. די נערוון זיינען געווען ביי אַלעמען אויסגעשפּט, אַז קיינער האָט זיך נישט אויסגעטאָן צו גיין שלאָפן. מען האָט דערוואַרט, אַז יעדע רגע קאָן קומען דאָס שרעקלעכסטע.

ס׳איז געקומען דער 20־טער נאָוועמבער, 1942. ביינאַכט האָבן די יידן באַקומען אַ באַפּעל צונויפּצוזאַמלען זיך אין געטאָ. די דייטשן האָבן אויסגעקליבן אַלע עלטערע מענער און פרויען און אויף צוגעגרייטע פויערישע פורן, אַלעמען אַוועקגעפירט אין מלאָווער געטאָ. אָנקומענדיק קיין מלאָווע האָבן שוין געסטאַפּאָוצעס אָפּגעווארט אויף די קרבנות און זיי גלייך געגומען שלאָגן. דאָרט האָט מען צו די סטשעגאָווער יידן צוגעטיילט נאָך אַ טראַנספּאָרט פון מלאָווער יידן און אַלעמען אַוועקגעפירט צום באָנהויף. מיטווילדע קולות פון די היטלעריסטן, אויסגעמישט מיט

געשרייען פון קלייַנע קינדער, האָט מען זיי אַזוי געטריבן אין אייַלעניש צו דער באַן. דער וואָס איז אומגעפאַלן, איז שוין מער נישט אויפגעשטאַנען. מען האָט אים גלייך דערשאָסן. פויערים דערצייַלן, אַז דער גאַנצער וועג פון מלאָווע ביז וואולקע איז געווען אויסגעלייגט מיט געהרגעטע יידן. ווי מען גיט איבער איז דער דאָזיקער טראַנספּאָרט פון 20־טן נאָוועמבער אַוועקגעפירט געוואָרן אין דעם שרעקלעכסטן פון אַלע טויטן־לאָגערן, אין בעלזשעץ, און אומגעבראַכט געוואָרן אין די אַרטיקע גאַז־קאַמערן.

אין פיר טעג שפּעטער, ד. ה. 24־טן נאָוועמבער, 1942, איז פאַרגעקומען די ענדגילטיקע ליקווידאַציע פון סטשעגאָווער געטאָ. דאָס מאָל האָבן אַלע יידן אָן אויסנאַם זיך געמוזט צונויפזאַמלען אין געטאָ און אויף פויערישע וועגן זיי אַוועקגעפירט קיין מלאָווע גלייך אויפן באַנהויף. אונטער אַ האַגל פון קלעפּ און אויך אַ שיסעריי האָט מען די יידן אַרײַנגעטריבן אין די וואַגאָנעס, וועלכע זיינען געווען אויסגעשפּריצט מיט כלאראפאָרם, וואָס האָט גערייַסן אין די אויגן.

צו 240 פּערזאָן האָט מען אַרײַנגעשפּאַרט אין אַ וואַגאָן. די ענגשאַפט איז געווען אַזוי גרויס, אַז מענטשן זיינען אַרויפגעשטופט געוואָרן אין דער הויך. אויפן באָן־הויף האָבן זיך געפונען אַזעלכע צעווילדעוועטע דייטשן, וועלכע האָבן זיך „גלאָב אַזוי" אַרײַנגעשאָטן אין וואַגאָן. דער צוג איז אָנגעקומען קיין אָשוויענטשים, אָבער אין די וואַגאָנעס איז שוין געווען אַ גאַנץ קלייַנער טייל לעבעדיקע. דער גרעסטער טייל איז פון ענגשאַפט און דושנעקייט דערשטיקט געוואָרן אין די וואַגאָנעס. געווען אויך אַזעלכע, די גלייקלעכערע, וועלכע האָבן געהאָט אַביסעלע סם און שנעל אַ סוף געמאַכט צו זייער לעבן.

ווי עס האָט מיר איבערגעגעבן דער פּוילישער גמינע־סעקרעטאַר אין סטשעגאָווע זיינען

Amtsbezirk Striegenau
(Strzegowo)
Kreis Mlawa, Südostpr.

Erlaubnisschein.

Dem polnischen Arzt Dr Grochowski aus Strzegowo, Kreis Miel
wird hiermit die Erlaubnis erteilt, das kranke Kind der Jüd
Brona Stawicka aus Strzegowo, außerhalb der Spächstunde zu
behandeln. Diese Erlaubnisschein hat Gültigkeit bis da
Kind gesund ist.
Strzegowo, den 5.8.1942.

Der Amtskommissar:

Der Amtskommissar der Gemeinde Strzegowo Kreis Mlawa

א נאָטיץ דאָקומענט פון דער סטשעגאָווער געטאָ.

ביז אין נאָך דער ליקווידאַציע פון 24־טן נאָוועמבער, 1942, צוויי הונדערט יידן אויסגעשטאַרבן אין געטאָ פון הונגער און טיפוס.

שפּעטערע אינפֿאָרמאַציע

אין געטאָ האָט מען געפּירט אַ שטיקל „פּילאַנטראָפּישע" טעטיקייט, וואָס איז באַשטאַנען דערין, וואָס רייכערע און פֿאָרמעגלעכע יידן האָבן אָפּגעשפּאָרט זייער ביסן פֿאָר די אָרימערע און הונגעריקע, אָבער דאָס האָט אויך נישט געהאָלפֿן: געווען אַ צייט, וועו מען האָט צונויפֿ־געזאַמלט געלט און מען האָט נישט געקאָנט קויפֿן קיין פֿראָדוקטן.

מען האָט מיר דערציילט נאָך אַן עפּיזאָד. בשעתן דעפּאָרטירן די יידן קיין מלאָווע זיינען 2 יידן אָנטלאָפן פון טראַנספּאָרט און זיך געלאָזט לויפֿן אין דער ריכטונג צום טייך ביי דער מיל. די דייטשן האָבן זיי נאָכגעיאָגט און די יידן זיינען אַריין אין וואַסער. דער טייך איז געווען גע־פרוירן, אָבער דער דראָנג צום לעבן האָט זיי געגעבן אַזוי פיל כוח, אַז זיי זיינען דורך שטיקער אייז דורכגעשוואומען און אַרויסגעקומען אויפֿן צווייטן ברעג. פון יענער זייט האָבן שוין געווארט די רוצחים, וועלכע האָבן געפּענט אַ פייער אויף די צוויי אומגליקלעכע יידן. פֿאַרבליבן טיקטע האָבן זיי זיך אַריינגעקיילט אין טייך. די נעמען פון די צוויי קדושים זיינען מיר אומבאַקאַנט.

לויט מיינע אינפֿאָרמאַציעס האָבן זיך אין אַשוויענטשים געראַטעוועט בלויז יחידים.

אַזוי אַרום איז ליקווידירט געוואָרן אַ לעבעדיק יידיש שטעטל אין פּוילן — סטשעגאָווע.

סטשעגאָווער אין דער וואַרשעווער געטאָ

געווען איז עס אין חודש נאָוועמבער, 1939, נאָך דעם אַרויסמאַרשירן פון די דייטשן אין פּוילן. אַ טייל לאַנד, סטשעגאָווע אינגעשלאָסן, האָבן זיי צוגעטיילט צום דריטן רייך. די צווייטע טייל, אינשליסנדיק וואַרשע, איז פֿראַקאַמירט געוואָרן פון די נאַצים אַלס דער גענעראַל־גובערנאַמענט.

צו יענער צייט זיינען אַ טייל פֿאַמיליעס אַנטלאָפן פון סטשעגאָווע, האָבן זיך דורכגעשמוגלט דעם גרענעץ־וועג און האָבן זיך דערשלאָגן קיין וואַרשע. דער חשבון איז געווען, אַז אויב אין וואַרשע וועט דאָס לעבן זיין בעסער, וועלן די אַנטלאָפענע זען אויך איבערצייגן אַהער די פֿאָר־בליבענע אין סטשעגאָווע. און אויב פֿאַרקערט — אויב אין סטשעגאָווע וועט די לאָגע זיך פֿאָר־בעסערן — וועלן די אַנטלאָפענע שמוגלען דעם גרענעץ אויף צוריק. אַרויסגעווייזן האָט זיך אינגאַנצן אַנדערש. די סטשעגאָווער האָבן שוין ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט „אַריבערלויפֿן" קיין וואַרשע. און דאָס זעלבע וועגן די סטשעגאָווער אין וואַרשע זיך צוריקקערן אַהיים . . . די גרויל־טאַטן און פֿייניקונגען פון די נאַצים איז שוין איבעראַל געווען דאָס זעלבע.

געקומען קיין וואַרשע זיינען פֿאַלגנדיקע: מיינע עלטערן — יוסף און מאניע מאיראנץ — רבקה שאַפּיראָ און פֿאַמיליע, פּייגע שאַפּיראָ, סורטשע שאַפּיראָ און אהרן שאַפּיראָ; די פֿאַמיליע פּיאַטריקאָווסקי, יצחק סקאָוודאָן, מענדל־זעליק גוטמאַרגן און פֿאַמיליע, ביילע פערלמוטער (פון דער היים — סטאָוויצקי), אבא נאָווגראדסקי מיט זיין פרוי, דער רב סעמיאטיצקי מיט זיין פרוי און זיין יינגסטער זון אהרן יונה; מרדכי בערלין מיט דער פֿאַמיליע, הינדע בערלין מיט איר מוטער, נחום יאקובאוויטש מיט דער פֿאַמיליע, דוד טיק מיט זיין זון טוביה, שלמה ראָזען און זיין פרוי (טויבע גיפּס), די פרוי פּיעכאַטקאָ. געוואוינט האָבן די סטשעגאָווער ביי קרובים און באַקאַנטע.

דאָס לעבן פון די סטשעגאָווער אין דער וואַרשעווער געטאָ

מיט די סטשעגאָווער אין וואַרשע האָב איך זיך אָפּט געטראָפֿן ביי די שאַפּיראָס אין הויז,

ווייל ביי זיי האָבן זיך אַלע גרופּירט. זיי האָבן געווואוינט אויף פּאָקאָרנע נומער 7. דאָס איז געווען דער צפון־טייל פון דער גטע. דאָ האָט זיך געפונען דער וועג, וואָס האָט געפירט צום דאָנציקער באָנהויף, וואו עס פלעגן אַרײַנקומען די באָנען פון מלאָווע און טשעכאָנאָוו. אויף דעם אָפּשניט ליגט אונדזער סטשעגאָוע. יעדער סטשעגאָווער, ביים אַרײַנגיין אין טויער צו די שאָפּיראָס, פלעגט וואַרפן זײַנע בליקן אין דער ריכטונג פון סטשעגאָוע, אָוועקגענומען די בליקן האָבן זיי, ווען די טרערן האָבן פאַרגאָסן די אויגן.

פאַרן פאַרמאַכן די געטא איז אהרן שאָפּיראָ, נאָך פון פרימאַרג, געשטאַנען אויפן וועג מיטן פנים צום דאָנציקער באָנהויף, און געזוכט מיט די אויגן אַ באַקאַנטן פּאָליאַק פון סטשעגאָוע. אָפּטמאָל האָט ער אָנגעטראָפן עמיצן פון דאָרטן, זיך אויסגעפרעגט וועגן אַלע און אַלעמען און געוואויר געוואָרן פון די צרות אין סטשעגאָוע. ס׳האָט זיך אָזוי אײנגעשטעלט, אַז פון אַלע פונקטן אין דער וואַרשעווער געטא זײַנען סטשעגאָווער געקומען צו אהרן שאָפּיראָ אין הויז. יעדער אײנער האָט געבראַכט זײַנע גרויליקע נייעס פון סטשעגאָוע. אַמשטאַרקסטן דערשלאָגן און פעסימיסטיש איז געווען רבקה שאָפּיראָ. נאָך יעדער נייעס־אויסטויש האָט זי באַמערקט: „אַ שאָד די מי. מיר וועלן פון די היטלעריסטישע רוצחים זיך ניט ראַטעווען.“

עס זײַנען אָוועק וואָכן און חדשים. די געטא איז געוואָרן פאַרמאַכט. אהרן שאָפּיראָ האָט קיין נייעס שוין ניט געקאָנט בערענגן, ווייל מיר זײַנען שוין געווען אַרומגעמויערט. דאָס ביסל שפּייז, וואָס יעדער אײנער האָט מיט זיך געבראַכט פון סטשעגאָוע האָט זיך אויסגעלאָזט. עס זײַנען אָוועק טעג, וואָס מיר האָבן אפילו קיין ביסן ברויט ניט געהאַט. מען האָט געלעבט אויף צוגעטיילטער וואַסער. יעדער אײנער איז פון הונגער אַלײן מער אָפּגעשוואַכט געוואָרן.

ס׳איז אַנגעקומען דער צווייטער וויינטער. ניט געווען מיט וואָס אַנצוהייצן, איז מען געלעגן אין די בעטן, וועלכע האָבן געדינט צווי צווקן: צו פאַרשלאָפן דעם הונגער און זיך כלומרשט וואַרעמען. אָזוי ווי ביי אַלע האָט ביי די שאָפּיראָס זיך אויך געענדערט. פייגע איז קראַנק געוואָרן. נישט האָבנדיק קיין מעדיקאַמענטן זי צו ראַטעווען און כאָטש אַ ביסן אין מויל אַריין, האָט זי קירצלעך אויסגעהויכט די נשמה. רבקה מיט סורטשען האָבן זיך אָוועקגעלאָזט צוריק קיין סטשעגאָוע. ביים עזעזגענען זיך האָט רבקה געזאָגט: „שטאַרבן איז ניט קיין אונטערשייד וואו מען שטאַרבט, ווייל דער טויט איז אַ זיכערער.“ פון יענעם טאָג אָן האָט דאָס הויז פון די שאָפּיראָס אויפגעהערט צו זיין דער אַדרעס פון די סטשעגאָוער. און אהרן, אַרומגייענדיג ווי אַ געטרייער סאָלדאַט אַרום די סטשעגאָווער טיפוס־קראַנקע, האָט זיך אַליין אָנגעשטעקט, איז געלעגן עטלעכע טעג אין בעט און אויך אויסגעהויכט זיין ליכטיקע נשמה.

מיט אַ צייט שפּעטער, וואָנדערנדיק אויף דעם וואַרשעווער בית־עלמין, האָב איך געפונען דעם קבר פון אהרן שאָפּיראָ, און האָב דערקענט דעם אויפשריפט געשריבן פון מיין טאַטן. האָב איך אײנגעמויערט אַן אָנדער מצבה מיט אַ צווייטן אויפשריפט און האָב דעם פריערדיקן אי־בערשריפט געזוכט אַ הײַם, ווייל דאָס איז דער אײנציקער אָנדענק וואָס איז מיר געבליבן נאָך מיין טאַטן — זיין כתב־יד — די שריפט, געשריבן מיט זיין אײגענער האַנט . . .

צוריק זיך אָוועקגעלאָזט קיין סטשעגאָוע האָבן פאָגגדיקע: מרדכי בערלין מיט דער פאַמיליע, מענדל־זעליק מיט דער פרוי, שלמה ראָזען; יצחק סקאָווראן איז אָוועק קיין סוכאָטשין צו זײַנער אַ טאָכטער, און בײַלע פערלמוטער — קיין מלאָווע. די אַלע זײַנען אומגעקומען אין די לאָגערן, וואוהין מען האָט זיי אריבערטראַנספּאָרטירט.

מיט די איבערגעבליבענע סטשעגאָווער אין דער וואַרשעווער געטא האָב איך וווייטער פון צייט צו צייט זיך געטראָפן. מיין טאַטע האָט מיר צוגעשטעלט די אַדרעסן און אויסגעשטעלט דאָטעס, אָנגעבנדיק געוויס די טעג אין וועלכע איך דאַרף באַזוכן די סטשעגאָווער אין דער גטע. פון איין צוזאַמענטרעף ביז דעם צווייטן, איז יעדער אײנער געוואָרן אַזוי שטאַרק פאַרענדערט, אַז דער גרויל פון דער גטע איז געלעגן אויף יעדנס פנים — אויסגעבלייבט, גרוי, געשוואָלן

פון הונגער, איינגעבויגן און שוואַך. געליטן פון הונגער און קעלט האָבן אַלע סטשעגאָווער צוגלייך.

די גרויל און אומבאַגרייפלעכע נויט האָט פאַרזיגלט דעם גורל. די בענקשאַפט נאָך דעם אַמאָליקן סטשעגאָווע האָט געגאָגט און די נערוון האָבן ניט אויסגעהאַלטן . . .

מיין לעצטער באַזוך אין דער ווארשעווער געטא

דאָס לעצטע מאָל ווען איך האָב באַזוכט דעם סטשעגאָווער רב סעמיאָטיצקי אין דער געטא, איז געווען שווער אים צו דערקענען. ער איז געווען אינגאַנצן צוזאַמענגעבראָכן. ניט אַזוי פון הונגער — ווייל הונגער איז שוין געווארן אַ נאָטירלעכער באַגלייטער. צוזאַמענגעבראָכן איז ער פון דער נאַצישער צייטונג „דאָס דריטע רייך", אויף וועלכן עס איז געווען אַ גרויסער אויפשריפט, אז אַלע יידן מוזן פאַרניכטעט ווערן.

אָט־די ידיעה האָט זיך שנעל פאַרשפרייט איבער דער גאַנצער געטא. אין דעם מאָמענט בין איך געווען זיכער, אז ווען איך וועל נאָך אַמאָל קומען אין דער געטא, וועל איך שוין דעם רב קיין לעבעדיקן ניט טרעפן. און אַזוי איז טאַקע געשען. ער האָט דאָס ניט געקאָנט איבערטראָגן. ער איז געשטאָרבן מיט אַ נאָטירלעכן טויט. ער רוט אויף דעם וואַרשעווער בית־עלמין, מיט אַ נאָטירלעכן טויט איז אויך געשטאָרבן דוד טיק.

די איבערריקע סטשעגאָווער האָבן, אין גרויסער נויט, דערשלעפט דאָס לעבן ביז צו דער אויסזידלונג — איינער פריער, אַן אַנדערער שפעטער. אַוועקגעריסן געוואָרן און אומגעקומען אין טרעבלינקע זיינען: מיינע עלטערן, אבא נאוואגראדסקי מיט דער פרוי, נחום יאקובאָוויטש מיט זיין פרוי און זייער זון יאָסל און די פאַמיליע פיאַטריקאָווסקי. אומגעקומען אין צייט פון דעם אויפשטאַנד אין דער וואַרשעווער געטא, ביי דער ענדגילטיקער ליקווידאַציע, זיינען: עליין יאקובאָוויטש, אהרן־יונה סעמיאטיצקי, טוביה טיק; מיט אַ נאָטירלעכן טויט איז, אין צייט פון אויפשטאַנד, געשטאָרבן די פרוי בערלין (הינדע׳ס מוטער). אין אַסוויענטשים זיינען, פון מיין טראַנספאָרט ביי דער ערשטער סעלעקציע, אומגעקומען: אבראמיק פיאטריקאָווסקי און אַנשל פיאַטריקאָווסקיס יינגסטער זון. פון די לעבן־געבליבענע סטשעגאָווער אין דער וואַרשעווער געטא זיינען מאָלע פיאַטריקאָווסקי מיט איר טאָכטער, וועלכע האָבן זיך אַרויסגעראָטעוועט אויף דער אַריסיער זייט אַן משה גיפס, וועלכער האָט פאַרלוירן אַ האַנט, און הינדע בערלין און איך אַליין, פישל מיירענץ — איבערלעבנדיק די קאָנצענטראַציע־לאָגערן.

דאָס איז אין קורצן אַ טראַגיש קאַפּיטל, וואָס איך מיט אַ טיל סטשעגאָווער האָבן דורכגעמאַכט און וואָס איך האָב איבערגעלעבט און דערלעבט צו פאַרצייכענען.

5

אָט אַזאַ סארט „פאַפיר־געלט" האָבן די נאַציס אַרויסגענעבן פאַר די יידן אין די געטאָס.

פּיין און הערָאיזם פון די סטשעגאָווער יידן*

מיר, סטשעגאָווער, האָבן אין דער געטאָ זיך געהאַלטן אַלץ צוזאַמען. יעדן טאָג געווען פאַרפליכטעט זיך צו זען, און איינער דעם צווייטן אַלעס נויטיקע איבערצוגעבן, כדי אויף איין טאָג אפילו נישט פאַרלירן די פאַרבינדונג צווישן זיך, און מיר אַלע — מיט אונדזער שטעטל. וועגן אַלע אינטימע און נויטיקע זאַכן האָבן דערַיידיקט אהרן שאַפּירָא און אהרן־יונה סימיאטיצקי (דעם רבס יינגסטער זון) און אַביסל איך. מיר דריי האָבן זיך פאַר־נומען מיט די אַלע ענינים און זיך פאַראינטערעסירט צו העלפן, מיט יעדער נויטיקער הילף, די אויסגעזידלטע (אַרויסגעטריבענע) יידן פון אונדזערע שכנותדיקע שטעטלעך, וועלכע האָבן זיך גע־פונען אין וואַרשע און געלעבט אין די שרעקלעכסטע באַדינגונ־גען; האָבן זיך געפונען אין „פונקטן" — דאָס הייסט, אין שוץ, אין אומנוצלעכע לאָקאַלן. אַממערסטן פון די קרבנות זיינען גע־וועז די ראטשוינזער יידן: געוואוינט צו פינף־זעקס פאַמיליעס אין אין צימער. פון שמוץ און הונגער איז יעדן טאָג זייער צאָל גע־וואַרן אַלץ קלענער.

הינדע בערלין

שרעקלעך איז געווען צו זען די פּיין פון אונדזערע ראטשוינ־זער גבירישע קינדער, וועלכע זיינען געשוואָלענע פון הונגער גע־פאַלן אין גאָס, אָדער דערשאָסן געוואָרן בייַ דער וואַך פאַר דורכשמוגלען א ברויט אָדער קאַר־טאָפל (דאָס זעלבע איז אויך געווען בייַ אונדז אין שטעטל).

אהרן שאַפּירָא, וועלכער האָט אַלעס מעגלעכע פאַר זיי געטאָן: געגאַנגען צו די קראַנקע אין די „פונקטן", ביז ער איז אַליין אַנגעשטעקט געוואָרן מיט טיפוס, איז אויפן זעקסטן טאָג פון זיין קרענק געשטאָרבן. איך האָב ערשט געקאָנט צו אים אַרייַנקומען, וועג ער האָט שוין גהאַט זיין באַוואוסטזיין פאַרלוירן. אייגענע האָט ער צו זיך נישט אַרייַנגעלאָזט, נישט וועלנדיק, אז זיי זאָלן זיך אויך מיט טיפוס אָנשטעקן. זיין טויט איז פאַר אונדז, סטשעגאָווער (אין וואַרשע), געווען א גרויסער קלאַפ; באַזונדער אויף סימיאטיצקין.

נאָכן טויט פון פיל סטשעגאָווער: דוד טיק, אהרן שאַפּירָא, הרב סימיאטיצקי, מרים פּיאַטרקאָווסקי, איז די פאַרצווייפלונג צווישן אונדז נאָך ווייטער געשטיגן. יעדן טאָג איז גע־וואָרן אַלץ ערגער און אונדזער צאָל אַלץ ווייניקער. די איבעריקע באַקאָנטע פון שערפקע און אַנדערע שטעטלעך, האָט מען אַלע געכאַפט און פאַרשיקט, געבליבן פון אַלע בין איך און סימיאטיצקי, וועלכער האָט שוין מער ליידן נישט געקאָנט. געווען פאַרשטעקט אין א פינצ־טערן קעלער, האָט ער זיך אַרויסגעגנבעט און געקומען זיך געזעגענען און צושטעלן זיך צום אוועקשיקן, מיט דעם פולן באַוואוסטזיין, אז ער גייט אויף פאַרניכטונג, אָבער ער קריגט דערפאַר א ברויט מיט מאַרמאַלאַד . . .

פון אט־די צייטן געדענק איך ניט קיין ענויע דאָס. דאָס איז געווען די לעצטע אַקציע, ער האָט געוואוסט, אז מער קיין ברויט וועט מען נישט געבן. מען וועט פאַרניכטן אַן ברויט. האָט ער זיך צוגעאיילט . . . איך האָב דאָס זעלבע טאָן נישט געקאָנט. דעמאָלט האָט נאָך גע־לעבט מיין מוטער, כ'האָב נישט געוואָלט זען, אז פאַר מיר אין די אויגן זאָל מען זי דערשיסן אָדער פאַרפיניקן. געלט און גאָלד האָט שוין אין יענער צייט דעם טויט אויף קיין איין טאָג

* געשריבן אין קאַנצענטראַציע־לאַגער אין בעלזען, 10טן דעצעמבער, 1948. הינדע בערלין האָט זיך ענדלעך אַרויסגעראַטעוועט און געפינט זיך אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

נישט געקאָנט אָפהאַלטן. מען האָט זיך אויף קיין אין מאָג ניט געקאָנט אויסקויפן. דאָך איז אונדז געלונגען — מיר מיט מיין מוטער — אין פאָרשיידענע בונקערס (קעלערס) זיך אויסצוהאַלטן ביזן סוף מאַי, 1943. עטלעכע טעג פאָר מיין אַרעסט, האָט מען אונדזער הויז — מוראָנאָוסקי 44 — אונטערגעצונדן און פאַרברענט. צוויי טעג פאַרן אונטערצינדן, איז מיין מוטער, ווי אַ הייליקע, מיט אַ נאָטירלעכן טויט געשטאָרבן.

פאָר נישט וועלן זיך גלייך אונטערגעבן האָט מען אונדז, אַ גרופּע סטשעגאָוער מענטשן, געהאַלטן אַלס געטאָ־אויפשטענדלער און פאראורטיילט צו שיסן. האָלטנדיק, אַז דאָס איז אַ צו־לייכטער טויט, האָט מען נאָך פיל מצווה־קלעפ (מיט שטיוול און גאמעס) אונדז אָפגעשיקט אין פאַרבלאָמבירטע פערד־וואַגאָנען, צו 140־150 מאָן אין איין וואָגאָן — נאָך לובלין און מאידאנעק. בין איך נאָר אַרויס און די פרוי וואָלבערג (פון דער היים: פיאטרקאווסקא). אין מאידאנעק האָט די פרוי זאָלבערג זיך געטראָפן מיט אירע צוויי טעכטער, וועלכע האָבן יעדן טאָג געווארט אויף מיין שיסעלע פון עסן, דאָס צו קאָנען מיט דער צונג אויסלעקן . . . זיי האָט מען דערנאָך אַוועקגעשיקט נאָך ראדאם מיט אַ טראַנספּאָרט. איך בין שוין דערצו נישט געווען טויגלעך (צו מאָגער), האָט מען מיך אָפּגעווארפן. דאָן זיינען פון די באָקאָנטע פון וואָרשע געבליבן — איך און צוויי טעכטער פון איינהאָרן (מיטארבעטער פון „היינט"). נאָך אַ קורצער צייט זיין אין מאידאנעק זיינען זיי אויך פאַרשוואונדן. כ׳בין געבליבן אינגאַנצן אַליין. פאַרן פאַרלאָזן מאידאנעק, האָב איך נאָך באַוויזן צו באָקומען 25 שמיץ פון אונטערשעף־פירער אַליין (אַ „כבוד!"), און דערצו נאָך 14 טעג שטיין אָפעלע, און דאָס האָט געקאָנט אויסהאַלטן איך — הינדע בערלין...

אין אַ קורצער צייט שפעטער האָט מען אונדז געשיקט נאָך אוישוויץ (בירקענא). ווען מען האָט מיך פון מאידאנעק נאָך אוישוויץ געבראַכט, האָב איך, אַ צופרידענע, אפילו נישט געפילט די וויטיקן פון טאָטואירן אויף מיין אָרעם דעם נומער 49330. כ׳בין פול געווען מיט דער נאַיאיוער האָפענונג, אַז כ׳וועל נאָך וועמען פון מיינע נאָענטע עפעס־נען. נאָר ווען כ׳האָב די גרויסע קוימענס געזען און זיך איבערצייגט, אַז דאָס זיינען קיין פאַברייקן נישט, נאָר אויוונס וואו מען פאַרברענט מענטשן, וואו מען האָט מיין גאַנצע פאַמיליע, מיינע פריינט, מיין גאַנצע שטאָט מענטשן פאַרברענט, מענטשן פון מיין גאַנצער געגנט — און אַז אַלע יידן מוזן דאָרט פאַרברענט ווערן — האָב איך שוין אויפגעגעבן מיין האָפענונג, אַז כ׳וועל נאָך וועמען עפעס־נען. איך האָב איינגעזען ווי קורץ ס׳איז מיין לעבן אין אוישוויץ (בירקענא). דער שענסטער טרוים און וואונטש איז געווען, צו קריגן אַ קוילׂ און דערשאָסן ווערן. דאָס איז אָבער געווען אַ פאַנטאַזיע. נישט יעדער האָט דאָס גליק געהאַט . . . מען האָט געמוזט זייער אַ גליקלעכער זיין צו ווערן אין בירקענא דערשאָסן.

ווען כ׳האָב אַ געוויסן טאָג צו מיין אַרבעט נישט געקאָנט גיין, בין איך געבליבן אָרבעטן אויפן לאַגער: געגאַנגען גראָבן גראָז, נישט וויט פון די עלעקטרישע דראָטן, וואו ס׳האָבן איינגעזעצן ווי קורץ ס׳איז מיין לעבן אין אוישוויץ (בירקענא). דער שענסטער טרוים און וואונטש מענער געאָרבעט. פונדערווייטנס האָט אַ מאָן פיל מאָל געראָפן: „הינדע! הינדע!" כ׳האָב מיין נאָמען שוין כמעט געהאָט פאַרגעסן. שטענדיק אַ דערשראָקענע געהיט זיך פאָר קלעפ און נישט געגלויבט, אַז מיין נאָמען קען נאָך פון וועמען געראָפן ווערן.

די העפטלינגען (פרויען), מיט וועלכע כ׳האָב צוזאַמען געאָרבעט, מעגלעך אַז אויך מיט אַן ענלעכן נאָמען, האָבן מיטן פינגער אויף זיך געוויזן: אפשר רופט זיי אַן אייגענער. דער מאָן האָט אָבער אָנגעוויזן, אַז נישט זיי מיינט ער. איין העפטלינג האָט מיך אַ טרייסל געטאָן: „מען רופט דאָך דיך!" נישט גלויבנדיק, האָב איך דעם קאָפ אויפגעהויבן, און דורך די דראָטן באַ־מערקט אַ מאָן רופנדיק: „הינדע! הינדעלע בערלין!"

אויף מיין פראָגע: „ווער ביזטו"? האָב איך קוים דערהערט: „חנא קלאָפמאָן!" כ׳האָב זיך פיל געוואָלט פרעגן, אָבער אַ שטיקנדיק געווינן האָט ביי מיר דאָס לשון אַוועקגענומען, און מען האָט מיך אויפן בלאָק געברענגט אין אַ באַוואוסטלאָזן צושטאַנד. נאָך אַ געוויסער צייט אָפרו, און נאָך פיל באַמיאונג, איז מיר געלונגען, אין דעם זעלבן טאָג, נאָך אין מאָל צוגיין צו

די דראָטן. כ׳האָב מיין אויפזעערין צוגעשוואירן זיך רואיק צו פאַרהאַלטן; ביים ערגסטן פאַל, קיין טרער נישט לאָזן, נאָר ארבעטן. זי איז געווען אַ מענטש מיט געפיל. באַלד האָב איך דערזען לויפן העפטלינגען (מענטשן), דערקענט יצחק פאביאן, יעקב פינקעלשטיין און פון גאַנץ ווייט — הערשל ראָזען. כ׳האָב דאָן זיך מער באַהערשן נישט געקענט, און ווילד גע־שריען צו זיי: „און וואו זיינען אַלע? מרדכי מיין ברודער?“ מער לאָזט זיך אויפן פאַפיר נישט ברענגען. מער וועט איר אפשר נישט גלויבן, און מער וועט אין אייער פאַנטאַזיע מעגלעך קיין פּלאַץ נישט זיין.

זיי האָבן אַלעס געטאָן נישט צו לאָזן מיך שטאַרבן פון הונגער. איך האָב זיי פיל מאָל גע־בעטן און נישט געוואָלט קיין חלק נעמען, ביז זיי וועלן מיר נישט זאָגן וואו ס׳איז אַהינגע־קומען מיין ברודער מרדכי, וועמען מען האָט אויך אויסגעקליבן, צוזאַמען מיט זיי, צו דער שמוציקער, פאַרשאַלטענער ארבעט. מען האָט פון אַ פאָר טויזנט מאַן נאָר עטלעכע מענער, די געזינטסטע, אויסגעקליבן, צווישן זיי אויך מרדכין. די ארבעט האָט געדאַרפט באַשטיין פון דער „זאָנדער קאָמאַנדע“; דאָס הייסט, העפּן פאַרברענען די פיל מענטשן, וואָס מען האָט געבראַכט פון די קרעמאטאָריעס. ער האָט ביי אַזאַ ארבעט נישט געקאָנט פאַרבלייבן, אפילו פאַר דעם פריי פון זיין לעבן. ער האָט נישט געקאָנט זיין אַ גיהנום צו בריענען, נישט מיט זיין זינדיקע, נאָר אומשולדיקע, אייגענע פרויען, אייגענע קינדער, אייגענע עלטערן, שוועסטער און ברידער; אַלייַן העלפן פאַרברענען מענטשן פון גאַנצע שטעט . . . אַזאַ גיהנום האָט נאָך קיין מענטש־לעכע פאַנטאַזיע נישט אויסגעטראַכט . . . פון טויזנטער מענטשן אויסצוקלייבן איינצעלנע און זיי באַשטימען, אַז זיי זאָלן זייערע אַלע אייגענע, נאַענטסטע און ליבסטע פאַרניכטן — אַזעלכעס האָט מיין ברודער, מרדכי בערלין, נישט געקאָנט גובר זיין, נישט מיט זיין געדאַנק און נישט דורכן אינפּלוס פון אַלע איבעריקע, וועלכע האָבן אים נישט געלאָזט צו טראַכטן אפילו פון גיין צוזאַמען מיט אַלע אומשולדיקע אין גאַז־קאַמער אַריין און פאַרברענט צו ווערן.

מרדכי האָט געפילט און פאַראויסגעזען, אַז ווען ס׳וועט שוין יאָ קומען אַ צייט צו נעמען נקמה, וועט ער שוין זיין צופיל דערשעפט, און וועט אפשר ווערן אַזוי ווי יענע, וועלכע פילן וויניק האָט צו די מערדער פון זייערע נאַענטע, אַדער פאַרגעסן אין די הייליקע שבועות, פאַר־געסן אין די שרעקלעכע פייניקונגען — צו קאָנען נעמען נקמה. און אויב צו בלייבן אַזאַ קראַנקער מענטש, אָן אַ זכרון (נישט צו קענען געדענקען), איז שוין בעסער געזונטערהייט צו גיין אין גאַז־קאַמער אַריין.

אַזוי האָט ער געזאָגט און אַזוי האָט ער געטאָן, נישט פרעגנדיק ביי קיינעם. ער האָט נאָר אַ קורצע ציים געארבעט, און איז וואָס אַמאָל געווארן מער פאַרצווייפלט.

קורץ פאַר מיין קומען איז געווען אַ סעלעקציע. מען האָט אויסגעקליבן די שוין נישט פייאקיע צו דער ארבעט, האָט מען שוין געגומען צו פאַרניכטונג! מרדכי, זייענדיק נאָך גע־זונטער און פייאקער ווי אַ סך אַנדערע צו דער ארבעט, האָט זיך צוגעשטעלט צו די שוין צום־טויט־פאַראורטיילטע. מען האָט אים נאָך געקענט געווען אַרויסנעמען, אָבער ער האָט נישט געוואָלט מער זיך לאָזן איבערצייגן. הייליק זאָל זיין זיין אַנדענק!

זייענדיק נאָך אין סטשעגאָווע האָט ער געוואָלט שאַפן אַ פאַרטיזאַנער־גרופּע, אָבער צו קיין זיינען געווען אונדזערע וועלדער און צו גרויס די צאָל פון אונדזערע קריסטלעכע אַנטיסעמיטן.

איך האָב גלייכגילטיק אויפגענומען די ידיעה פון זיין אומקום, זייענדיק זיכער, אַז אין אַ קורצער צייט אַרום וועל איך אויך אַזוי אומקומען. דאָך האָבן מיינע סטשעגאָווער אַלעס געטאָן מיך נישט צו לאָזן שטאַרבן (פון הונגער), געשיקט פיל מעדיקאַמענטן פאַר מיר און פאַר פּיל פרעמדע די וואונדן צו היילן. אַלע מעגלעכע חלפּ, וואָס זיי האָבן געקאָנט אַריבערשיקן, האָבן זיי דורך מיר געגעבן. מער פון אַלע האָט יצחק פאַביאן צוגעשטעלט. זיי האָבן שמיר־אויל בגנבה געגומען און צו די פרויען געשיקט, כדי זיך די קרעץ צו היילן. שווער איז געווען דאָס איבערשיקן פון אָט־די פאַרבאַטענע זאכן. כ׳האָב דאָס צווישן אַ טייל זייער קרעציקע צעטיילט.

דאס האט געהייסן: מעדיצין אנצוהאלטן דאס לעבן לענגער . . .

אין א צייט שפעטער האט מען חנא קלאפמאן, לישא פאשיצקי, יעקב פינקעלשטיין (וועלכער איז אין לאגער נישט שלעכט געווען באשעפטיקט אלס פריזירער). מען האט זיי מיט א „קאמאנדע" אוועקגעשיקט . . . אין די גאז־אויוונס. יעקבס לעצטע ווערטער אין בריוו זיינען געווען:

„בעוייס, אז כ'בין אויף פארניכטונג. אלץ איינס וואס מיט מיר ווערט געשען, אבי אזוי פון אוישוויץ און פון דער „זאנדער קאמאנדע". זיי מוחל די, וועלכע טוען נישט אזוי ווי איך."

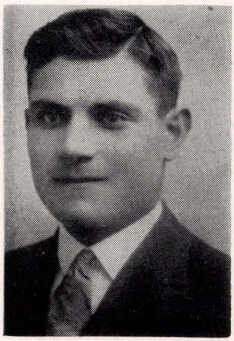
אין באלד טאקע האט מען זיך דערוואוסט, ווהין מען האט די דריי הונדערט געזונטע און פייאיקע מענער געגומען.

נאך עטלעכע ענלעכע פאלן, האבן א טייל פון דער „זאנדער־קאמאנדע" זיך געגומען שטארקער צו זייער עהיימער ארבעט. צו יענער צייט האט מען אין אוישוויץ געהאנגען פיר מיידלעך, יונגע פיר מיידלעך, צווישן זיי א געווסע כאבאטא פון טשעכאנאוו (סטאוויצקיס א קוזינע). די מיידלעך האבן געארבעט אין אן אמוניציע־פאבריק „אוניאן". ביים ארויסשיטן דאס מיסט האבן זיי אביערגעגעבן צוביסלעך שטוביקן אויפרייס־מאטעריאל און אויך איזאלירטע שערן. אונדזער יצחק פאביאן איז געווען איינער פון די אקטיווסטע מיטארבעטער. אלעס האב איך פון אים געוואוסט, נאר ווען צוגרייטן דעם אויפשטאנד, דעם טערמין פון אויפרייס פון דעם קרעמאטאריום, דאס האט ער געהאלטן פאר מיר אלס א סוד.

פאר יעדן בריוול שרייבן צו מיר האט אים געדארפט טויט־שטראף, דאך האבן מיר כמעט יעדן טאג וועגן זיך עפעס געוואוסט. דער אופן פון אביערגעבן זיך א בריוול איז אומבאגרייפלעך און אומבאשרייבלעך. געזונט האבן מיר זיך פונדערווייטנס, דורך א שפעלטל פון א קליין פענצטערל, און דערקענט זיך לויט אן אפגעשטימטן צייכן. דאס לעצטע מאל וואס מיר האבן זיך געזען איז געווען ערב יום־כיפור, 1944. ער איז דעמאלט געקומען קיין בירקענא, אין דעם פרויען־לאגער, אלס קאנאליזאטאר־ארבעטער. כדי זיך מיט מיר צו זען און אביערגעבן, אז מיר זאלן זיין וואכזאם און גרייט צו אנטלויפן, אין דעם מאמענט וען די עלעקטריש דראטן וועלן זיין אביערגעהאקט. א גליקלעכע בשורה. מיט עטלעכע טעג פריער איז געקומען צו אונדז אין פרויען־לאגער אלס דאקטאר, מיט א רויט קרויז־קעסטל, א געווייטער פיטל פון מלאווע (געארבעט אלס זאנדארוויץ אין דער זאנדער־קאמאנדע) און געואלט זען די, וועלכע האבן א פארבינדונג מיט זייערע חברים פון דער ארגאניזאציע. מיין ארבעט איז דאן געווען זויבער צו מאכן די וואש־רוימען, אויך די קאנאלן. אזוי ארום איז געווען די מעגלעכקייט זיך צו זען מיט מענער, און מיט יצחקן. יענעם ערב יום־כיפור, ביים לעצטן מאל זיך זען מיט אים, בעתן פארטוישן דאס ערשטע ווארט, איז אזוי ווי פון דער ערד ארויסגעוואקסן די לאגער־קאפע (א פאלקס־דויטשקע) און מיט עטלעכע שטויס מיר אונטערן הארץ און אין גזייכט, איז מיין גאנץ פנים מיט בלוט פארגאסן געווארן, און איך האב שוין גארנישט געקאנט זען. דאך איז מיר נאך שפעטער געלונגען עטלעכע ווערטער מיט אים צו רעדן. אין זיין לעצטן בריוו (וועלכער ליגט נאך אפשר ביז היינט פארשטופט טיף דארט אין א אוישוויצער־רער פון א קאנאל) האט ער געשריבן, אז איך זאל גלויבן, אז די פרייהייט איז שוין נאענט.

וען דער אויפשטאנד איז שוין מיט אלעם געווען צוגעגרייט, און די אונטער־שעף־פירער, וועלכע זיינען געקומען אפקאנטראלירן די אויוונס האבן זיך באזויזן, זיינען זיי דורך די עטלעכע בחורים אין די אויוונס געווארפן געווארן. און וען דער לעצטער האט געדארפט ארייגקומען אויף קאנטראל, אויף וועמען מען האט געווארט דאס זעלבע צו טאן, איז ארויס א געוויסער יידישער (ביאליסטאקער) פראוואקאטאר, א זאנדארוויץ, און האט אלעס געגוי איבערגעגעבן דעם דייטשישן אונטערשעף־פירער. ס'איז באלד געווארן אן אלארם, און דער אויפרייס, וואס איז געווען געפלאנעוועט, איז געווארן צוגעאיילט מיט עטלעכע שעה. נישט ריכטנדיק זיך אויף דער פראוואקאציע, האבן די עטלעכע מענער, צווישן זיי אונדזער יצחק פאביאן פון סטשעגאוע און פיטל פון מלאווע, נאך באויזן אונטערצוצינדן דעם קרעמאטאריום (געווען זיינען 4 קרע־

מאטאריעס) און אויפצוהאקן די דראטן. אין דעם מאמענט האבן די היטלעריסטישע מערדער געלאזט פיל מאשין־געווער אין גאנג און אונדזערע גרויסע העלדן דעם טויט דערלייכטערט.

יצחק פאביאן, ז״ל

דער ערשטער איז געפאלן פיטעל. יצחק איז געווען שוין ווייט אין פעלד. דאך האט ער נאך באווייזן אויסצונוצן זיין מוט און ענערגיע, אז זאך, וואס הונדערטער טויזנטער מענטשן האבן נישט געהאט דעם מוט דערצו, און געמאלן נקמה פון די היטלעריסטישע בלוטיקע הינט.

אט אזוי זיינען העלדיש אומגעקומען אן גרופע קעמפער, קדושים, אין קאמף פאר דעם כבוד פון דעם יידישן פאלק, צום רום פון אונדזער שטעטעלע סטשעגאוו.

***

ס׳קאן זיין, אז ס׳ווערט לאנגווייליק צו לייענען אזויפיל רע־טאלן פון אומקום פון בלויז עטלעכע מענטשן. קיין אנטשולדי־קונג ביי די לייענער וועל איך פונדעסטוועגן ניט בעטן. גלויבט, אז דאס לעבן אין אוישוויץ איז געווען נאך שרעקלעכער ווי דער אומקום. איין טאג לעבן דארט איז געווג געווען צו וועלן אויפן צוויטן טאג אומקומען, כאטש מען האט געגעי געווואוסט און געזען, וועלכער טויט עס קאן אונדז אויסלייזן פון דעם וויסטן לעבן — פון שטיקן זיך מיט גאז און לעבעדיקערהייט ארייגעשלייפערט צו וועדן גלייך אין העלישן פייער פון די קרעמאטאריעס.

און אזוי זיינען אומגעקומען אונדזערע פאמיליעס. אזוי איז אומגעקומען אונדזער שטעטל סטשעגאוו. אזוי איז אומגעקומען אונדזער וואלשע, אזוי איז אומגעקומען אונדזער פוילן — אונדזערע זעקס מיליאן יידן . . .

אויך דאס לעבן פון אונדזערע סטשעגאווער אין געטא איז געווען שרעקלעכער ווי שרעק־לעך. ענג און קלייג איז געווען די סטשעגאווער געטא. בלויז א פאר הייזער, און ארייגעטריבן אהין האט מען אלע יידן פון די שכנותדיקע שטעטלעך: ראדזאנאוו, זשוראמין, א טייל אנט־לאפענע פון ראטשוינו, ביעזשון, שערפץ און דראבין.

פאר לאזן זיי זיין אביסל לענגער אין סטשעגאווא, האבן די יידן אוועקגעגעבן אלעס, וואס זיי האבן פארמאגט, דאס טייערסטע וואס זיי האבן געהאלטן און האבן פארבאהאלטן אין משך פון אלע יארן, אין לויף פון דורות. דערצו זיינען אויך באהיפיק געווען „אונדזערע פרוינד" פון נעכטן — אונדזערע ארטיקע דייטשן — מיט וועלכע מיר האבן געלעבט צוזאמען, דערצוגין געווארן צוזאמען און צוזאמען אין שולע געגאנגען. די זיינען מיטאמאל פארוואנדלט געווארן אין געפערלעכע בעסטיעס.

איר, סטשעגאווער לאנדסלייט, געדענקט זיי נאך אוודאי — די שולצעס, וועלכע האבן די גרויסע גערטנער און סעדער געהאט; אונדזער הענדריך העפט, וועמעס ברודער געפינט זיך היינט אין אמעריקע.

פאר געפינען אין א יידישער שטוב א שטיק פוטער, אדער אביסל מער מעל, צי אן אייי, איז געקומען טויט־שטראף דורך הענגען. יעדע פאר טעג זיינען פארגעקומען נייע רעוויזיעס. פאר יעדער רעוויזיע האט מען אלע יידן ארויסגעטריבן אויף אין פלאץ, מיטנעמענדיק זייערע ארעמע פעקלעך, וועלכע זיי האבן נאך פארמאגט. דורכגעפירט א קאנטראל, געמאכט אביסל „שפאס", האט מען צוריקגעטריבן אין שטוב. די שענסטע יידישע קינדער (מיידלעך) פון סטשעגאווע, האט מען צו די שמוציקסטע ארבעטן געצוואונגען. פיל מאל אויך צו שמוציקע צוועקן . . . נישט קוקנדיק אויף זייער פארבאט פון „ראסן־שאנדע".

וועו איך האב דאס געהערט מיר דערציילן, האב איך מער נישט געקאנט, און מער קאן איך אויך איצט וועגן דעם ניט שרייבן. איך קאן מער נישט שרייבן וועגן דעם פארפייניקן פון אונדזערע קדושים; ווי אזוי מען האט אויפגעהאנגען סטשעגאווער יידן און ווי אזוי ס׳האט אויסגעזען דאס ארויסטרייבן פון דער היימאט, אז קיין אינער האט אפילו נישט געפרואווט צו אנטלויפן, נאר שוין בעסער געוואלט דעם טויט דורך גאז און פייער.

מלכה (פאביאן) גאָלדבלום (חדרה, ישראל)

מיין גרויסער בראָך

אַכצן יאָר זיינען אַוועק זינט איך האָב צום לעצטן מאָל זיך געזעגנט מיט מיין היים אין סטשעגאָווע. אין יענעם מאָמענט האָב איך זיך ניט געקאָנט פאָרשטעלן, אַז דאָס געזעגן איך זיך שוין אויף אייביק. איך האָב געהאָפט, אַז אין עטלעכע יאָר אַרום וועל איך צוריקקומען און זיך וויידער זען מיט מיינע אייגענע.

איך געדענק נאָך דעם באַנקעט, וואָס מען האָט איינגעאָרדנט פאַר מיין אָפּפאָרן, די דעלעגאַציע פון „השומר הלאומי" און פון אַנדערע ארגאַניזאַציעס, וועלכע זיינען דעמאָלט געקומען זיך געזעגענען מיט מיר. און עס דערמאָנט זיך, ווי פייוול ראָזענבערג האָט אין זיין באַגריסונג־וואָרט געזאָגט: „אַלע וועגן קיין ארץ־ישראל זיינען פריי און אָפן, אָבער קיין וועג צורויק איז נישטאָ."

איך בין געקומען קיין פאָלעסטינע אין 1933. ס׳איז דעמאָלט דאָרט געווען אַ גרויסער קריזיס. דאָס לעבן איז געווען שווער. איך האָב אַ סך געליטן, אָבער מיין ענערגיע און מיין גליבן אין דעם אידעאַל פון אַ לאַנד פאַר די יידן, האָט אַלץ גובר געווען. איך האָב צו זיך געזאָגט: „אויב לעבן — איז לעבן אין ארץ־ישראל."

ס׳האָט מיר כסדר געקלונגען אין די אויערן: „זשידזי דאָ פאָלעסטינע!"

צום באַדויערן זיינען ניט געווען קיין סך אַזעלכע ווי איך אין אונדזער משפחה, צי אין שטעטל, וואָס זאָלן זיך אַזוי רייסן מיט עקשנות אַוועקצופאָרן קיין פאָלעסטינע. ליידער האָבן אַלע, וועלכע זיינען פאָרבליבן אין שטעטל, זיך דערוואָרט אויף דעם שרעקלעכן סוף דורך היטלערן.

לעבן פיאַטריקאָווסקיס מיל האָט געוואוינט מיין טאַטע, שרגא פאביאן מיט זיין פאַמיליע. דאָס איז געווען אַ מענטש אַ רואיקער, אַן ערלעכער, אַן אַרבעטזאַמער און אַ רעליגיעזער. ס׳איז זעלטן צו באַגעגענען אַ מענטשן, וואָס זאָל באַזיצן אַזוי פיל גוטסקייט. ער האָט שטענדיק דורכגעמאַכט אַ שווער און געמאַטערט לעבן. ווען די קינדער זיינען אונטערגעווען, איז אים אַבי־סל גרינגער געווארן. ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן איז מיין עלטסטער ברודער יצחק אַוועק קיין רוסלאַנד, נאָר נאָך דעם וויי ער איז דאָרט אפגעווען עטלעכע חדשים איז ער צוריקגעקומען קיין סטשעגאָווע, וואו ס׳האָט אויף אים געווארט איטקע זאַלעבען און זיי האָבן געזאָלט חתונה האָבן. ליידער איז אַנגעקומען דער היטלער־גירוש און די עלטערן מיט די קליינע קינדער זיינען אַרויסגעטריבן געווארן, און מיט אַ פאָר טעג שפעטער זיינען אַלע אַנדערע פאַריאָגט געווארן. דאָס איז געווען דעם ערשטן טאָג חנוכה, 1942.

דאָס לעבן אין דער געטא איז געווען אומדערטרעגלעך, אָבער מען האָט שלום געמאַכט מיטן ביטערן גורל. אָבער וען מען האָט שפעטער די יידן פון סטשעגאָווע אַרויסגעטריבן קיין אשווענטשים — אט־די טראַגעדיע בין איך ניט אימשטאַנד צו באַשרייבן. דאָס הארץ יאָמערט און די הענט ציטערן . . .

מיינע אומגליקלעכע עלטערן, פיר ברידער און דריי שוועסטער, זיינען דאָרט אומגעבראַכט געווארן. און־און־אייניקער ברודער מיינער, שמואליק, האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט. ער איז אַלט געווען זעכצן יאָר ווען מען האָט אים אַוועקגעשיקט קיין אשווענטשים. זיין אייניקע האָפענונג איז געווען דאָס, וואָס איך לעב און וואָס ער וועט מיר קאָנען דערציילן אַלץ וואָס ער האָט איבערגעלעבט. און וען ער איז ענדלעך געקומען קיין ישראל, זיינען די טעג און נעכט געווען צו קליין פאַר אים אויסצודערציילן אַלץ וואָס ס׳איז פאָרגעקומען.

איך האָב זיך ביי אים אויסגעפרעגט וועגן זיינע לעצטע טעג אין סטשעגאָווע, וועגן אַנפירער פון דער ארגאַניזאַציע, וואָס משה טאוב האָט געהאָט אַנגעפירט. עס דערמאָנען זיך

די אָנגענעמע מאָמענטן פון יענער צייט, וועלן מיר פֿעגן דורכפירן רעפעראַטן, אָדער קעסטל־אָוונטן. אָ, יענע גליקלעכע טעג, זיינען, ליידער, אויף אייביק פאַרשוואונדן. קיין זכר איז ניט פאַרבליבן פון דעם אַלעם. היטלער האָט אַלץ פאַרניכטעט. בלויז אפשר בערגלעך מיט אש זיינען פאַרבליבן אלס סימנים. פאַר מיר, אָבער, איז שווער שלום צו מאַכן מיט דעם חורבן. פאַר מיר, אין מיין דמיון, לעבט נאָך אַלץ.

פונקט ווי מיט 18 יאָר צוריק, איידער איך האָב פאַרלאָזט סטשעגאָווע, לעבט נאָך פאַר מיר פּיאַטריקאָווסקיס רייכע הויז, די יום־טובים וועלן אַלע חסידים פֿעגן זיך דאָרט פאַרזאַמלען און מען האָט געטאַנצט — און מיין פאַטער צווישן זיי. עס דערמאָנען זיך די שפּאַצירן פון דער יוגנט אויף די גרינע לאָנקעס פון דער קעמפּיסקא.

איך וועל שטענדיק באַווייגען און קיינמאָל ניט פאַרגעסן מיין געבורט־שטעטל און מיינע לייבלעכע — דעם טאַטע שרגא, די מאַמע רבקה; די ברידער יצחק, יוסף, וועווקע און מאָטעק און די שוועסטער פרימעט, מאניע און דאָרקא — וועלכע זיינען אכזריותדיק אומגעבראַכט געוואָרן. און ווי די ליכטלעך פון חנוכה, שטעל איך מיינע יאָרצייט־ליכט אין זייער אייביקן אָנדענק.

זכרונות וועגן מיין פאַמיליע

פון יוסף, דער זון פון שמואל־בעריש און ביילע ראָזענבערג

מיין טאַטע־מאַמע: חיים שמואל־בעריש און ביילע, מיין שוועסטער גיטעלע מיט איר מאַן פישל און אירע צוויי קינדערלעך פראַדעלע און נח; מיין שוועסטער מרימל, מיין פעטער משה שוחט, מומע שיינטשע מיט די קינדער; חיה פריידקע מיט איר מאַן פייוול; שיינדעלע, רבקהלע, יעקב מרדכילע, אהרן יוספל, דוד יונהלע און באלטשעלע; מיין פעטער יצחק־אהרן און מומע חנה־ביילע פרידמאַן, און נאָך און נאָך . . . אַ באַשיידענער אָנדענק איז געווידמעט די וויטערדיקע שורות.

מיין פאַמיליע ראָזענבערג איז אייגע פון די עלטסטע פאַמיליעס אין סטשעגאָווע. מיין פאַטער שמואל־בעריש האָט מיר דערציילט, אז ער איז געווען אַרום 6 יאָר אַלט ווען דער ראש פון דער פאַמיליע, זיין פאַטער, ר׳ אברהם־יצחק שוחט, איז געקומען קיין סטשעגאָווע און זיך באַזעצט פון יענער זייט טייך, וואָס איז געווען באַוואוינט מערסטנס פון קריסטן, בעת פון דער זייט טייך איז דער געגנט נאָך געווען מערסטנס וואַלד.

מיין זיידע ר׳ אברהם־יצחק און מיין באָבע רבקה, זיינען געווען פון די ערשטע איינוואוינער אין שטעטל. און כאָטש איך געדענק מיין זיידן בלויז ווי אין אַ חלום, אַנטפלעקט ער זיך פאַר מיר אין זיין גאַנצער געשטאַלט און הדרת־פנים פון די איינדרוקן, וואָס איך האָב באַקומען אַפֿס רעזולטאַט פון דעם, וואָס מענטשן האָבן וועגן אים כסדר דערציילט — וועגן זיינע שיינע מעשים און דער ראָלע וואָס ער האָט געשפּילט אין דעם קהלשן לעבן פון סטשעגאָווע.

זיין הויז ווי זיין האַרץ איז שטענדיק געווען אָפן פאַר אַלעמען. און אַזוי ווי ער איז געווען פון די עלטסטע תושבים, זיינען אַלע, וועלכע זיינען געקומען נאָך אים זיך באַזעצן אין סטשעגאָווע, אַרײַנגענומען געווארן ווי גלידער פון אַ כסדר־וואַקסנדיקער משפּחה. זיין הויז איז געווען דער הויפּט־אַדרעס.

מיין זיידנס פאַמיליע איז באַשטאַנען פון פיר קינדער: דער עלטסטער זון, מיין פאַטער שמואל־בעריש, ע״ה, און דריי טעכטער — גיטעלע, באַשטשע און שיינטשע. גיטעלעס מאַן, משה בריוטערגער, איז געווען אויף קעסט בעת מיין זיידע איז טראַגיש אומגעקומען אין 1915, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין עלטער פון 54 יאָר — וועג אַ שראַפּנעל האָט אים געטראָפן און ער איז נעהרגעט געווארן. דעמאָלט האָט דער איידעם אויבערגענומען די ירושה פון זיידן און איז געווארן דער סטשעגאָווער שוחט.

זיין פרוי גיטעלע איז אין יאָר 1923, נאָך אַ קורצער קראַנקהייט, געשטאָרבן און ר׳ משהלע שוחט האָט חתונה געהאַט מיט איר יינגסטער שוועסטער, שיינטשע. די צווייטע טאָכטער, ביילטשע, איז אין 1925 געפֿאָרן מיט איר מאַן קיין ארץ־ישראל. ליידער איז זי, אין 1935, געשטאָרבן אין ירושלים נאָך אַן אָפּעראַציע.

נײַן קינדער האָט ר׳ משהלע געהאַט — פינף מיט גיטעלען און פיר מיט שיינטשען. איין זון זיינער, אברהם־יצחק בריוטערגער, געפינט זיך איצט אין ישראל זינט 1935. נאָך איין זון איז אומגעקומען צווישן די 20 סטשעגאָווער יידן, וואָס די נאַציס האָבן אויפגעהאַנגען אין דער געטא. אַלע אַנדערע מיטגלידער פון דער פאַמיליע זיינען טראַנספֿאַרטירט געווארן קיין אשווענטשים, וואו זיי זיינען פון די היטלעריש מערדער פאַרברענט געווארן אין די קרעמאַטאָריעס.

דאָס איז דער טראַגישער סך־הכל פון דער פאַמיליע פון ר׳ אברהם־יצחק שוחט. נאָך זיין טויט האָט מיין פאַטער, שמואל־בעריש, איבערגענומען בירושה צו זיין דער פאַקטישער סיי־

מאַראַף פון סטטיסטיק. ער האָט געהאַלטן דעם פּוסט פון דעם גאַנצן שטעטל און געפֿילט אין מיטגעלעבט די פּריידן ווי די ליידן פון אַלע סטטיסטיקן אויף דעם, וואָס פֿערזעצן־לעכע ענינים, אינטערעסאַנטיק פֿרנסה, זיינען פֿאַרנאַכלעסיקט געוואָרן. אָט זיינען בקיצור אייניקע אילוסטראַציעס:

אין צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער אַרגאַניזירט אַן אַרטיקן הילפס־קאָמיטעט פֿאַר די מלחמה־געפֿיטענע און איז גלייכצייטיק געווען פֿאַרטראָטן אין דעם קריין־קאָמיטעט, וואָס האָט אָפּגעהאַלטן זיינע זיצונגען אין מלאוש, צו וועלכע ער איז געפֿאָרן זיך באַטיילקן — ווי שווער דאָס איז ניט געפֿאַלן אויף אים. ער איז אויך געווען דער ראש פון דעם ביקור־חולים, וועלכע אינסטיטוציע און אירע הומאַניטאַרישע פונקציעס צו העלפן קראַנקע, ער האָט געווידמעט די העכסטע מאָס ענערגיע. קיין זאַך, אינמיטן נאַכט, אין די גרעסטע פרעסט, האָט אים ניט אָפּגעהאַלטן פון גיין באַזוכן קראַנקע. און איז ער געקומען צום קראַנקן האָט ער מיט זיך געבראַכט האַרציקע מענטשלעכע וואַרעמקייט, טרייסט און עצות, וואָס האָבן אַ סך געלינדערט די ווייטיקן פון דעם חולה.

אַחוץ דעם האָט ער שפּעטער אויך געשאַפֿן אַ לינת־הצדק, וואָס האָט געהאַט אַפֿס הויפּט־אויפגאַבע, ניט נאָר צו באַזוכן אַ חולה, נאָר אויך איבערנעכטיקן און באַדינען דעם קראַנקן, כדי צו פֿאַרגרינגערן די לאָסט פֿאַר דעם הויזגעזינד.

אָט־די פּיס־פֿאַרצווייגטע געזעלשפֿאַטלעכע טעטיקייטן וואָלטן ניט מעגלעך געווען פֿאַר אים אויסצופּילן, ווען ניט די האַרציקע קאָאָפּעראַציע פון מיין מאַמע, ביילע, וואָס איז, אגב, געווען דעם טאַטנס אַ שוועסטער־קינד.

מיין מאַמע אַליין איז אויך געווען די אָנפירערין פון אַ פרויען־פֿאַראיין, וואָס האָט זיך פֿאַרנומען מיט אַרבעט צו העלפן אָרעמע, נויטלײַדנדיקע פאַמיליעס.

מיין טאַטע איז אויך געווען אַ נאַציאָנאַל־שטאָלצער יד, גרייט צו יעדער צייט צו קעמפן און פֿאַרטיידיקן דעם יידישן כבוד. ער איז געווען אַ רעבעלירנדיקער טיפּ, וואָס האָט אָפט פּיזיש געקעמפט קעגן אָנטיסעמיטן און כולּיגאַנעס. אויף וויפּל איך געדענק איז מיין טאַטע געווען פון די אייניצלנע, וואָס האָבן אָבאָנירט אַ צייטונג פון וואַרשע און זיין הויז איז געווען אַ פֿאָליטישע אינפֿאָרמאַציע־ביורא. ער איז געוואָרן אַן אַרבעטער און האָט דערמיט שטאַלצירט און געשטרעבט, אַז אויך די קינדער זאָלן זיין אַרבעטער. איז אויך געווען אַ הייסער ציוניסט און געשטיצט די ציוניסטישע קרנות.

בעת דער דערעפענונג פון דעם העברייאישן אוניווערסיטעט אין ירושלים, האָט ער זיך אָקטיוו באַטייליקט אין דער פייערונג אין סטעגאָווע און האָט ביי דער געלעגנהייט געהאַלטן אַ רעפֿעראַט. זיין גאַנץ לעבן האָט ער געשטרעבט פֿאַרן קיין ארץ־ישראל, אָבער ליידער בין איך דער אייניציקער דאָ.

נײַן קינדער זיינען מיר געווען. דריי זיינען געשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט און אַלע אַנדערע, אָחוץ מיר, זיינען אומגעקומען אין אשוועניטשים. איך, דער אייניציקער לעבן־געבליבענער, פֿאַרצייכן, אויף אָט־דעם פּשוטן און באַשיידענעם אופן, ווי אַ מצבה־טעקסט אין אַנדענק פון דער ברייט־פֿאַרצווייגטער פֿאַמיליע ראָזענבערג אין סטעגאָווע, וואָס איז געווען און איז מער ניטאָ — אָט־די דערמאָנטע הויפּט־שטריכן.

און צום סוף וויל איך נאָך דערמאָנען מיין מומע חנה־ביילע, אַ שוועסטער פון מיין זיידן ר׳ אברהם־יצחק שוחט, אַ טאַכטער פון ר׳ פייוול יענטע־רויזעס פון טשעכאָוו, מיט איר מאַן ר׳ יצחק פרידמאַן — לאַנג־יעריקע תושבים פון סטעגאָווע. מיין מומע, כאָטש זי איז געווען אַ קראַנקער מענטש, האָט איר גאַנץ לעבן געווידמעט צו צדקה. איר מאַן, ר׳ יצחק פרידמאַן, איז געווען אַ פרומער יד, וועלכער פלעגט אָפט מוסרן די יוגנט און אויך עלטערע — אויב זיי האָבן עס פֿאַרדינט. כאָטש פֿאַר אייניקע איז זיין מוסר געווען אומאַנגענעם, האָבן

אָבער אַלע צוגעגעבן, אַז ער האָט עס געטאָן אָן צביעות און מיט דער גרעסטער אויפריכטיקייט.

קיין קינדער האָבן זיי ניט געהאַט. די מומע חנה־ביילע איז געשטאָרבן אין דער געטאָ און דער פעטער ר׳ יצחק איז, צוזאַמען מיט מיין גאָנצער פאַמיליע, אומגעקומען אין אָשוועניטשים. תנצב״ה.

שמואל־בעריש און ביילטשע ראָזענבערג מיט די קינדער

מאליע פיאַטריקאָווסקי (תל־אביב, 1951)

ווי אַזוי איך און מיין טאָכטער זיינען לעבן געבליבן

ווי שווער עס איז עפּעס אָנצושרייבן פון די גרויזאָמע, טראָגישע איבערלעבענישן! מיין גאַנצע משפּחה איז אומגעקומען אין דעם גיהנום פון דער וואַרשעווער געטאָ דורך די הענט פון די היטלעראָוצעס. איך בין געבליבן איינע פון מיין פאַטערס, ר' יצחק מאיר פיאַטרקאָווסקיס אַלע קינדער.

ווי גרויס ס'איז מיין צער און ווייטיק! די פעדער איז צו־אַרעם איבערצוגעבן מיינע שרעקלעכע איבערלעבענישן בייַ דער היטלעריסטישער אָקופאַציע. איך וועל דאָך פּראָוון אי־בערגעבן אייניקע בילדער.

ס'איז דאָס יאָר 1943. איך בין געווען מיט מיין טאָכטער בראָניקאַ, וואָס איז מיר געבליבן פון מיין גאָטלעלקן מאַן, הענעך גראָסבאַרד, נאָך דעם ווי ער האָט אונדז אַריבערגעפירט אויף דער אַרישער זייט. נאָך אַ פּאָר וואָכן זיין אין דער געטאָ, איז ער געהרגעט געוואָרן דורך היט־לערס מערדער.

מיר האָבן געהאַט אויף דער אַרישער זייט אַ פּאָליאַק, וועלכער האָט זיך האַרציק פּראָפּי־טערעסירט מיט אונדז. געווען איז עס אַ העלער טאָג. כ'האָב קיין גוטן אַרישן אויסזען ניט געהאַט און האָב געמוזט פּאַרלאָזן די איצטיקע וואוינונג. אַ פּאַרצוויפלטע האָב איך זיך אַרומ־געדרייט אין גאַס, זוכנדיק ערגעץ אַן אָרט וואו כ'זאָל קאָנען איבערנעכטיקן. פּלוצלינג בין איך געוואָרן אַרומגערינגלט פון אַ כאַפּטע שקצימלעך, וועלכע האָבן געגומען וואַרפן שטיינער אויף מיר און האָבן הויך אויף אַ קול נאָכגעשריען: „זשידואוא! זשידואוא!" . . .

די שקצימלעך האָבן דערשנאַפּט אַן מיר, אַז כ'בין אַ יידישע. אייניקע האָבן געוואָלט פון מיר אַרויסרייסן מיין טאַש. כ'האָב אַנגעהויבן אַנטלויפן, און זיי נאָך מיר. ס'איז אַנגעקומען פּוילישע פּאָליציי און האָט מיך מיט מיין טאָכטער אָפּגעפירט צו דער דייטשישער וואַך. ס'איז פּאַר מיר און מיין טאָכטער קיין צווייפל נישט געווען, אַז פון דאָנען איז שוין נישטאָ קיין וועג צוריק. דער גורל פון יעדן יידן, וועלכער איז אַרייngעפאַלן אין די הענט פון די דייטשע אויס־וואורפן, איז געווען אַ באַוואוסטער . . . אָבער אַזוי ווי מיר האָבן געהאַט ביי זיך אַרישע דאָקו־מענטן, האָבן מיר באַשלאָסן וווייטער צו שפּילן די ראָלע פון קריסטן. וואָס צו פּאַרלירן איז סיי ווי נישטאָ. מען האָט אונדז געגומען פּאַרהערן און אויספרעגן פונוואַנען מיר שטאַמען, צי מיר קענען די קריסטלעכע תפילות.

מיין טאָכטער האָט אויף אַלעם געוואוסט צו ענטפערן. איך האָב זיך געפּאָנטערט, נישט גוט געדענקט די פּוילישע „מאָדליטווע". שלעכט. די דייטשן זיינען נישט געווען זיכער, צי מיר זיינען טאַקע קריסטן. זיי זיינען געניגט געווען גיכער צו גלויבן, אַז מיר זיינען יידישע פּרויען.

די מערדער האָבן אונדז אַיבערגעלאָזט איבער נאָכט אויף דער וואַך־שטעלע. אויב דורך דער צייט וועלן מיר נישט קאָנען אַנווייזן אַ פּאָליאַק, וועלכער קען אונדז פון פּאַרן קריג און קאָן שוועָרן, אַז מיר זיינען קריסטן, וועלן זיי אונדז אומברענגען.

בלויז איין פּוילישן פּריינט האָבן מיר געהאַט: טאַקע אָט־דעם קריסט, וואָס כ'האָב אויבן דערמאָנט, מיטן נאָמען פּערע, ביי וועמען מיר האָבן זיך עטלעכע מאָל אויסבאַהאַלטן.

ס'איז נאָכט. קיין טעלעפאָן אין זיין שטוב איז נישטאָ, מ'דאַרף קלינגען אין זיין אַרבעטס־פּלאַץ. ס'קאָן מעגלעך זיין, אַז דער קריסט זאָל גראָד נישט זיין ביי דער אַרבעט, און ווער קאָן גאָר זיכער זיין, אַז דער קריסט וועט איצט וועלן ריזיקירן, וויייל פּאָר פּאָלש שוועָרן קאָן ער באַ־

צאָלן מיטן לעבן. אָבער מיר האָבן נישט קיין צווייטע ברירה. דאָס איז אונדזער לעצטער שאַנס.

ס׳פֿלאָנטערן זיך ביי אונדז אין די קעפּ פֿאַרשיידענע טעלעפֿאָן־נומערן. מיר געדענקען נישט געניו וועלכער נומער איז פּערא׳ס. דער דייטש קלינגט, ער האָט הנאה פון אונדזער ראַגלען זיך . . . מיר האָבן גליק: דער אָנגעבענער טעלעפֿאָן־נומער איז געווען ריכטיק. פּערא איז געווען ביי זיין נאַכט־אַרבעט. ער האָט געאַרבעט אין אַ האָטעל. איצט איז די פּראַגע, צי ער וועט זיך נישט דערשרעקן.

עס רעדט די דייטשישע וואָך־שטעלע. זי פרעגט אים צי ער קען די פרוי מאריא פּיאַטריקאָווסקי מיט איר טאָכטער. זיי וועלן פֿאַרדעכטיקט אַפֿס יידן. זיי לייקענען. צי קאָן ער פֿאַר זיי שוועלן? אויב יאָ, זאָל ער באַלד אינדערפרי זיך צושטעלן אויף דער וואָך, וואו מען וועט אים אויספֿאָרשן.

מיט אויסערגעווינלעכן אומגעדולד און מיט ציטער אין האַרצן וואַרטן מיר אויף דעם פּריי־מאָרגן: צי וועט ער קומען.

דער קריסט פּערא איז געקומען. ער האָט זיך נאָר אַביסל פֿאַרשפּעטיקט. די דייטשן פֿאַרשן אים.

— יאָ! ער קען זיי נאָך פון פֿאַר דעם קריג אַפֿס קריסטן. ער קאָן פֿאַר זיי שווערן.

די דייטשן פרעגן אים, צי ער וויסט מיט וואָס אַ פֿאַלשע שבועה איז פֿאַרבונדן? דער קריסט האָלט זיך פעסט: ער האָט נישט פֿאַר וואָס מורא צו האָבן; ער זאָגט דעם אמת. זיין שטים איז זיכער. ער רעדט אַ גוטן דייטש. די זשאַנדאַרמען גלויבן אים. מיר זיינען ריינגעוואָשן!

פֿאַרן פֿאַרלאָזן אונדז, בעטן די דייטשן אַנטשולדיקונג פֿאַרן שרעקלעכן בלבול . . .

זיי ראַטן אונדז, אַז אין פֿאַל פון „אומאָנגענעמלעכקייטן", זאָל די פרוי פּיאַטריקאָווסקי זיך גלייך מעלדן צו די דייטשן נאָך הילף . . . וואָרום וועלן באַשולדיקט אַפֿס יידישקע, זאָגן זיי, איז נישט קיין קלייניקייט! . . .

פּערא האָט אונדז געגעבן זיין אייגן געלט און אונדז געהאָלפֿן זיך איינאָרדנען. צוליב די כסדרדיקע נישט זיכערקייטן, האָט אונדז דער קריסט, טראָץ דעם וואָס זיין וואוינונג איז געווען אונטער אַ פֿאַרדאַכט, געמוטשעט צו זיך אין שטוב אַריין.

אונדז איז געלונגען ביי אים איינצוֹאָרדענען נאָך אַנדערע יידן. ער האָט אונדז געהאָלפֿן, ביז דער לעצטער מינוט.

אַלע, וועלכע האָבן זיך ביי אים אויסבאַהאַלטן, לעבן. ער אַליין איז אומגעקומען אַפֿס פּוילישער אָפּיצער אין דעם אַגעמיינעם וואַרשעווער אויפֿשטאַנד, אין 1944.

אט אַזוי זיינען מיר לעבן געבליבן, און הייבט לעבן מיר אין ישׂראל.

אסתר־לאה נאָווּאָגראָדסקי (תל אביב, ישראל)

מיינע אומגעקומענע, די נאָווּאָגראָדסקים. ז״ל

מיין פאָטער אבא, ז״ל, שטאַמט פון מלאָווע, פון אַ משפּחה לומדים. זיין ברודער ר׳ פייוול נאָווּאָגראָדסקי, וועלכער האָט, אגב, אין זיינע לעצטע יאָרן, געוואוינט אין סטשעגאָווע, איז געווען אינער פון די שענסטע באַלעבאָטים — אַ בעל תורה, אַ קלוגער קאָפּ. אַלע פלעגן צו אים קומען נאָך עצות. און כאָטש ער איז געווען אַ ייד אַ זייער אָנגעזעענער מענטש, האָט ער ניט פאַר־מאָגט קיין סימן פון גאווה. ער פלעגט יעדן אויפנעמען מיט דער גרעסטער ווּאַרעמקייט און באַשיידנקייט, זיך האַלטן מיט יעדן אינעם ווי זיינס גלייכן. אָבער אין דער זעלבער צייט האָבן אַלע אין שטעטל פאַר אים געהאט דעם גרעסטן דרך־ארץ.

פייוול איז נפטר געוואָרן אין סטשעגאָווע. די סטשעגאָווער וועלן דעם תלמיד־חכם קיינ־מאָל נישט פאַרגעסן. כבוד זיין ליבן אָנדענק!

ר׳ העניך, אויך אַ ברודער, איז אָזוי ווי ר׳ פייוול, אויך געווען אַ בן־תורה און געהאָט אַ גרויסע ידיעה אין וועלטלעכע ענינים; געווען אַ גראָדער בעל־שכל און בכלל אַ וואונדערבאַרע פערזענלעכקייט. ער איז געווען שטיל און באַשיידן און האָט קיינמאָל זיין קול הויך נישט אויפגעהויבן און האָט בשלימות געדינט זיין אמונה. האַלב פון זיין לעבן האָט ער געוואוינט אין מלאווע און אַ סך יאָרן אין דייטשלאַנד. און ווען קורץ פאַר היטלערן, ימח שמו, האָט מען אין דייטשלאַנד אין מאָל באַלייידיקט זיין יידישע בארד, האָט ער באַשלאָסן אַוועק קיין ישראל, וואוהין ער האָט זיין פאַמיליע אַראָפגעבראַכט. נאָך דעם ווי ער האָט דאָרט עטלעכע יאָר גע־לעבט, איז ער מיט כבוד נפטר געוואָרן אין זיין אייגן לאַנד.

מיט כבוד וועלן מיר שטענדיק זיין נאָמען דערמאָנען!

פייוול נאָווּאָגראָדסקי — הענעך נאָווּאָגראָדסקי — איצל נאָווּאָגראָדסקי

ר׳ איצל נאוואגראדסקי, דער פערטער ברודער (פיר ברידער זיינען זיי געווען), האָט אויך באַלד נאָך זיין חתונה זיך באַזעצט אין סטשעגאָוע און ווי זיינע דריי ברידער איז ער אויך געווען פון זעלבן שניט — אַ מענטש אַ בן־תורה, מיט שיינע מענטשלעכע מידות און אַ מעורב עם הבריות. ווידער איז אים אין סטשעגאָוע נישט גוט געגאַנגען מיט פּרנסה, און ער האָט באַשלאָסן פאָרן קיין אַמעריקע זוכן אַ בעסער מזל. און אויך אין אַמעריקע האָט איצלס הויז געשמט מיט יידישקייט און פרומקייט. זיין הויז איז געווען ברייט אָפן פאָר אַלע לאַנדסלייט, אביערהויפט איז עס געווען אַ בית־וועד פאָר דער ניו־יאָרקער איסט־סאַיד. נאָך אַ לאַנגער און שווערער קראַנקהייט, איז ר׳ איצל נאוואגראדסקי נפטר געוואָרן.

מיט אַ סך חשיבות וועלן מיר אים תמיד דערמאָנען.

אבא און מלכה נאָוואָגראַדסקי און זייער זון משה

מיין פאָטער אבא איז געווען דער יינגסטער פון די פיר ברידער. ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ קוזינע, מלכהלע בזשאָזע, פון וואַרשע און גלייך נאָך דער חתונה זיך באַזעצט אין סטשעגאָוע. און כאָטש מיין פאָטער איז געווען אַ בעל־מלאכה — אַ היטלמאַכער, איז ער געווען איינער פון די שיינע יידן אין סטשעגאָוע.

מיין פאָטער איז אין געזעלשאַפטלעכן לעבן, ווי אין פריוואָטן לעבן, געווען איידל און שטיל און האָט אַרויסגערופן צו זיך אַ סך כבוד און דרך־ארץ. ער האָט שטענדיק געהאַט אַ ברייטע האַנט, גרייט צו העלפן אַ צווייטן מיט גמילות־חסדים אָדער אויך אין אַנדער אופן. ער איז קיינמאָל נישט געקומען אַהיים פון בית־המדרש אָן אַ אורח. ער האָט די מערסטע צייט פון זיין לעבן אָוועקגעגעבן על התורה ועל העבודה, געלעבט אויסגעהאַלטן לויט די פאָרשריפטן פון דער יידישער רעליגיע און דעם קלענסטן געבאָט אָפגעהיט כחוט השערה.

דריי מאָל אַ טאָג געלאָפן צום מנין און אין די אָוונטן געזעסן און געלערנט אַ שיעור גמרא — אַ דף־היומי — אַ בלאַט גמרא אַ טאָג. מיט טיפער פרייד פלעגט ער תמיד דאַנקען גאָט, וואָס ער האָט אים געהאָלפן מיט פרנסה, כדי ער זאָל קאָנען טאָן מעשים טובים און לערנען תורה.

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס ער איז געווען אַזוי שטרענג רעליגיעז, האָט ער דאָך טאָ־לערירט די באַוועגונג פון ציוניזם. ער האָט אפילו בייגעשטייערט צום „קרן־קימת לישראל", האָט שטענדיק געהאָפט און געשטרעבט צו פאָרן קיין ארץ־ישראל. ליידער, איז זיין וואונטש

ניט מקוים געווארן און ער איז אומגעקומען צוזאמען מיט די זעקס מיליאן קדושים פון אונדזער פאלק, תנצב"ה.

מיין מאמע מלכהלע

מיט דעם דינסטן ציטער פון מיין נשמה און טיפסטן צער פון מיין הארץ דערמאן איך דא די ליכטיקע פערזענלעכקייט פון מיין שיינער, ליבער, אידעלער, פרומער מאמע. שטיל, צוריק־געהאלטן טאלעראנט און גם־זה־לטובהדיק איז געווען מיין מאמע מלכהלע. ווי כשר און אפ־גהיט־פרום זי איז געווען, האט זי אלעמאל ארויסגענומען אין זיך דאס אלגעמיין־וועלטלעכע. אן רעש האט זי שטענדיק צוגעלייגט א האנט צו אלע אינסטיטוציעס פאר קראנקע און נויט־באדערפטיקע. איין אינסטיטוציע האט זי אפילו אליין געגרינדעט.

דאס גאנצע שטעטל האט איר געמאכטעט פאר אירע שיינע, טיף־מענטשלעכע מידות. שווער קומט מיר אן צו שרייבן די דאזיקע ווערטער.

עס שניידט דער ווייטיק, ווי די בארבארישע האנט האט דיך, מיין ליבע, ליבע מאמע, פארשניטן . . .

אין אלע מינוטן פון מיינע טעג און יארן, ביזטו מיט מיר באנאנד.

מיינע טרערן זיינען דיין אומפארגעסנקייט!

מיין איינציקער ברודער משה

אומגעקומען איז מיין ברודער צוזאמען מיט מיינע עלטערן. יונג און ערלעך בחורל, ברודער מיינער — בלוט פון מיין בלוט, הארץ פון מיין הארץ! ווי קאן איך דיך פארגעסן?

דאס גאנצע שטעטל האט דיך ארויסגעהויבן מיט דיין פשטות און ערלעכקייט. אלע מאמעס האבן מקנא געווען אונדזער מאמע מיט דיר.

ברודערל, טייערער! וואס פאר א שיינער יד און אידעלע פערזענלעכקייט עס וואלט פון דיר ארויסגעוואקסן. ווי קאן איך דיך פארגעסן?

ביז דער לעצטער מינוט פון לעבן וועל איך דיך אין מיין זכרון טראגן.

מלכה וויור (ניו־יאָרק)

אין אייביקן אָנדענק

איך בין קיינמאָל קיין שרייבערין און קיין דיכטערין ניט געווען. און וועז איך וואָלט עס אפילו געווען פיל איך, אַז צו־אָרעם איז אונדזער מענטשלעכע שפּראַך צו קאַנען אויסדריקן דעם אומענדלעכן וווייטיק און צער, וואָס מיר טראָגן אין אונדזערע הערצער אויף דעם גרויסן בראָך, וואָס די צווייטע וועלט־מלחמה האָט אויף אונדז געבראַכט.

איך וויל דערביבער פּרואווון, מיט מיינע באַגרענעצטע שפּראַך־מיטלען, ווידמענען כאָטש עטלעכע וועלטער די אומגעקומענע סטשעגאָווער יידן און די אייגענע פון אונדזער פאַמיליע, אין אייביקן אָנדענק.

מיין ברודער ביניש, דער איינציקער וואָס איז לעבן געבליבן, וויל ער האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט קיין רוסלאַנד, וואו ער האָט געאַרבעט שווער, האָט געהאַפט, וועז ער האָט נאָך דער מלחמה זיך צוריקגעקערט קיין פּוילן, אַז ער וועט געפינען אין סטשעגאָווע אונדזער פאַמיליע — דעם פאָטער, די מוטער, שוועסטער און ברידער — די נאָענטסטע און ליבסטע און ווידער זיין מיט זיי צוזאַמען, אָבער, ליידער, האָט ער קיינעם נישט געפונען. וועז ער האָט זיך נאָכגעפרעגט, צי ווייסט עמעצער וואו זיי געפינען זיך, האָט מען אים אָנגעוויזן אויף אַ גרוב, אין וועלכער זיי און אונדערע יידן פון סטשעגאָווע זיינען פאַרשאָטן געוואָרן, נאָך דעם ווי די נאַצישע מערדער האָבן זיי אומגעברַאכט.

געוועז, און נישטאָ מער . . . אָפּגעווישט אויף אייביק — דאָס שטעטעלע סטשעגאָווע און זיי, די סטשעגאָווער יידן — צוזאַמען מיט די טויזנטער אַנדערע יידישע קדושים . . . אויסגעלאָשן, אויף אַ רוצחישן אופן דאָס לעבן פון די פאָר הונדערט יידישע פאַמיליעס, וועלכע האָבן אין סטשעגאָווע געלעבט פאַרשייידאַרטיק.

כאָטש קיין איז אונדזער שטעטעלע געוועז, האָט דאָרט אָבער געשפּראָצט און געשפּרודלט אַ פילפאַרביק יידיש לעבן. ס׳האָבן דאָרט עקזיסטירט און געווירקט פאַרשיידענע פאַרטייען און אַרגאַניזאַציעס — ציוניסטישע און ניט־ציוניסטישע — און פאַרשיידענע קולטור־אינסטיטוציעס: אַ דראַמאַטישער קרייז, אַ פּרעסקיק ביבליאָטעק און אַנדערע. אָבער די מערדערישע נאַצים האָבן צו דעם אַלעם אַ סוף געמאַכט און איבערגעלאָזט אש און חורבן . . .

בלויז געציילטע נפשות פון די סטשעגאָווער יידן זיינען געבליבן לעבן. אייניקע האָבן זיך געראַטעוועט אין דעם גרויסן ראַטנפאַרבאַנד, צוזאַמען מיט נאָך הונדערטער טויזנטער יידן פון אַנדערע שטעט און לענדער, וועלכע האָבן אין צייט זיך אַרויסגעראַטעוועט פון די בלוטיקע נעגל פון די היטלער־מערדער.

די גרעסטע צאָל פון די גערעטעוועטע סטשעגאָווער יידן געפינט זיך אין ישראל, אייניקע פון זיי אויך אין אַנדערע לענדער. אָבער אין סטשעגאָוע געפינט זיך נישט קיין איין איינציקער ייד. בלויז דער בית־עולם, וועלכער איז פון די נאַציס געשענדעט און פאַרניכטעט געוואָרן, און איז צוריק אויפגעשטעלט געוואָרן דורך די מיטלען פון דער סטשעגאָווער הילפס־ארגאַניזאַציע אין די פאַראייניקטע שטאַטן פון אַמעריקע, איז געבליבן.

געוועז אַ שטעטל סטשעגאָוע און איז מער נישטאָ . . .

זאָלן אָט־די פאָר באַשיידענע וועדטער פאַרצייכנט ווערן אין זייער אייביקן אָנדענק.

ישראל זילבערשטראָם

ערב קריג און אָנהויב פון חורבן סטשעגאָווע

אַיך בין איינער פון די געציילטע, וועלכע האָבן איבערגעלעבט די ערשטע שריט פון דעם חורבן פון סטשעגאָווער יידנטום. איך בין איינער פון די איינציקע, וואָס האָבן זיך אָפּ־געגעבן אַ דין וחשבון וועגן דעם, וואָס עס קאָנען זיין די רעזולטאַטן פון אַן אויפגעבלאָזענעם פאַטאַליזם, באַזירט אויף אַן איינשטעלונג פון „שב ואל תעשה", וואָס איז ניט מחייב צו קיין זאַך און וואָס מען קאָן אָפּ־פטרן מיט אַ בטלנישן מאַך מיט דער האַנט: „וואָס קאָנען מיר טאָן? — מיר האָבן דאָך אַ גרויסן גאָט אין הימל! וואָס ער וועט מאַכן מיט כלל ישראל, דאָס וועט זיין מיט ר' ישראל."

דאָס האָט אָפּגעטויט יעדע פערזענלעכע איניציאַטיוו. אַדאַנק דעם זיינען אַ סך יונגט־לעכע, וועלכע וואָלטן, ווי איך און נאָך איינקע, געווען פרובירט צו פאַרלאָזן זייערע היימען, זיכער זיך געקאָנט געווען ראַטעווען פון אַ קאַטאַסטראָפע. עס האָט זיי געפעלט דאָס לאָגישע דענקען, אַז דאָס איז די ריכטיקע צייט פון גיין איבער גרענעצן אין דעם וויירוואר פון קריג און זיך דערשלאָגן צום ציל: ארץ־ישראל.

*
**

כדי צו פארשטיין גישט־דערקלערטע פאַסירונגען, וועלכע זיינען פאַרגעקומען נאָך דעם קריג־אויסברוך, וועל איך פרובירן צוריקגיין און שילדערן איינקע מאַמענטן אין די לעצטע טעג פאַרן קריג. די פוילישע רעדאַקציע האָט די גאַנצע צייט פאַרן קריג־אויסברוך פאַרהילכט די לופט מיט איינרעדענישן, אַז „דער דייטש וועט ניט וואגן" אַנפאַלן אויף פוילן, דערצו נאָך אויף פראַנקרייך און ענגלאַנד, וויל זיינע טאַנקען זיינען געמאַכט פון ערזאַץ און יעדע קויל קאָן זיי דורכלעכערן. דעריבער האָט מען אין אַנפאַנג זיך ניט פאַרגעשטעלט די בעסטיאַלישקייט פון היטלערס חיילות.

דער גאַנצער זומער (1939) האָט געווימלט מיט מיליטערישע צוגרייטונגען. פויליש מיליטער, וואָס איז פאַרבייגעגאַנגען אונדזער שטעטל אויפן וועג צו דער דייטשער גרענעץ, פלעגט זיך אויפהאַלטן אין סטשעגאָווע. דערפאַר האָט דער אויסברוך פון קריג אויפן מאַמענט קיינעם ניט איבערראַשט. פרייטאָג, דער טאָג ווען דער קריג האָט אויסגעבראָכן, איז געווען אַ טאָג ווי יעדער אַנדער פרייטאָג פון אַ גאַנץ יאָר. באַלעבאָסטעס האָבן געבאַקן חלות, געקאָכט פיש אויף שבת. יידן זיינען מיר, טאָ פאַרוואָס זאָל געשטערט ווערן דער שבת־קודש?

אָבער אויף מאָרגן האָט זיך שוין אָנגעהויבן פילן וואָס עס הייסט קריג. מען האָט געהערט די קאַנאָנען־שיסעריי פון מלאווע און סטשעגאָווע איז שנעל אָנגעפילט געוואָרן מיט פליטים, וועלכע זיינען געלאָפן פון מלאווע און אומגעגנט און האָבן שוין דערציילט די ערשטע גרויליקע געשעענישן פון קריג: ווי מענטשן זיינען אויפגעריסן געוואָרן פון באָמבע־שפליטערס ביי זייערע היימען; ווי מאַמעס האָבן זייערע קינדער באַווייזט און גאַנצע פאַמיליעס זיינען פאַרלאָרן גע־גאַנגען. אַ שרעק האָט אַרומגענומען די מענטשן.

און אָט האָט זיך אַרויסגערוקט דער נאָרישער אַנטיסעמיט מטושעווסקי און איז געוואָרן אַ גאַנצער בעל־דעה. ער האָט געוואוינט בשכנות מיט חיים פאַסטאַג, צו וועמען ער האָט געהאַט אַ שטאַרקע שנאה, האָט ער אויסגענוצט זיין מאַכט און אים באַפוילן זיך שטעלן צו עצוואוג־גענער אַרבעט, און דווקא אום שבת. ווען ער האָט זיך געקוועלקט, האָט מטושעווסקי גערופן זשאַנדאַרמעריע, וועלכע האָט אים געצוואונגען גיין צו דער אַרבעט. מענטשן זיינען גערופן געוואָרן צו גראָבן טראנשייען. זונטאָג האָט די נאַצישע בעסטיע זיך געזומען צו סטשעגאָוע, און די איינרעדענישן, אַז „דער דייטש וועט ניט וואגן" האָט אינגאַנצן געפאַלאַצט. אַ גאַנצן טאָג זיינען געפוילן דייטשע ערפאָלגען אומגעשטערט און דאָ האָט זיך באַלד אָנטפּלעקט דער ליגן

פון דער אויפגעבלאזענער גאוה פון דער הערשנדיקער פוילישער מאכט. ארום 3 אזייגער בייטאג האט זיך באוויזן א נייע עסקאדרע מיט דייטשע ערשפלאנען און האט מיט אייפער באהאלט דאס שטעטל סטשעגאוע מיט באמבעס.

די בהלה, וואס דאס האט ארויסגערופן, איז אומבאשרייבלעך. מענטשן זיינען ווי דערשראקענע האזן געלאפן זוכן שוץ . . . און ווי גראטעסק ס׳האט אויסגעזען, אז מ׳האט עזוזכט שוץ אין הילצערנע הייזלעך און אפילו אין אזעלכע ערטער ווי הינטער א טיר, אדער אונטער א שראנק, א בעט — לעבן אדער אונטער יעדער מינדעסטער זאך, וואס האט אין דער אמתן קיין שום ממשות ניט געהאט. די היסטעריש געשריייען פון די ווייבער, „שמע־ישראל״־קולות פון יידן און דאס ביטערע געווויין פון צעשראקענע קינדער — האבן זיך געטראגן עד לב השמים.

דאס באמבארדירן האט עדויערט אן ערך א האלבע שעה און דערנאך האט זיך אנטפלעקט א גרויליק בילד פון דעם שטעטל. הייזער אויפגעריסענע, שרפות און ס׳איז ניט געווען ווער עס זאל לעשן דאס פייער. אויפן וועג צו די שולצעס זיינען אלע הייזער געווען אויפגעריסן און א סך מענטשן זיינען פארברענט געוואָרן. דאס האט געווירקט, אז דאס גאנצע שטעטל האט זיך אנגעהויבן פאקן און אנטלויפן אין דער ריכטונג צו פלינסק — ווער אויף ווענעלעך, ווער צופוס. מיר מיט אונדזערע שכנים האבן זיך אויך געגרייט צו אנטלויפן, נאר עס האט אונדז אפּגעהאלטן די רייד פון ר׳ ישראל ראזען, וועלכער האט געטענהט, אז אויב א באמבע איז געפאלן 3 מעטער פון אונדזער הויז אוו גאט האט געהאלפן אז ס׳האט קיינעם פון אונדז ניט געשאדט, דארף מען בלייבן זיצן דא.

אבער באלד האבן אנגעהויבן ברענען די הייזער פון די שולצעס און דערביי דער געהילץ־סקלאד פון גוטענבערג, וואס איז בשכנות מיט אונדזער הויז, האבן מיר באשלאסן צו אנטלויפן, אבער מיט וואס? — האט פאסירט, אז א מלאוועך בעל־עגלה האט אין ראזענס שטאל איבערגעלאזט א פערדל. ביינאכט, אין דער פינצטער, האט מען ניט געזען ווי דאס פערדל זעט אויס, האט מען אנגעפאקט אויף דעם וואגן אלץ פון שפייזן, קליידונג און בעט־געוואנט און די ווייבער אויף דער בריטשקע און זיך אוועקגעלאזט אין וועג ארויין. אבער וועו מיר זיינען ארויס פון שטאט האבן מיר ערשט דערזען דעם מוראדיקן הורבן. ארום און ארום האט געברענט. און אז מיר זיינען אפּגעפאָרן עטלעכע קילאמעטער האט דאס פערדל זיך אפּגעשטעלט און ווייל ווייטער נישט שפּאנען. נאכדעם ווי מען האט אויף זיינע אויסגעסטארטשטע ביינער אנגעוונדט אביסל איבונגען, און מיר האבן אונטערגעשטופט דעם וואגן, איז ער אפּגעגאנגען נאך א פאָר קילאמעטער און זיך ווידער אפּגעשטעלט. אבער דאס מאל האט שוין קיין זאך ניט געהאלפן. דאס פערדל האט אויסגעצויגן די פיס און אויסגעהויכט זיין פערדישע נשמה.

מיר זיינען געבליבן שטעקן אינמיטן דער נאכט פארצווייפלטע. קיינער פון די פארביי־פארער האט זיך ניט געוואלט אפּשטעלן פאר קיין שום געלט־אנבאט. ענדלעך האט אייגער, וואס איז אנגעפאָרן מיט צוויי פאָר עזוונטע פערד, אייגעוויליקט פאר א היבשער סומע געלט, אנטשפּן אונדזער וואגן מיט די בעבעכעס און מיר זיינען שוין ווייטער געפאָרן. אבער וועו ס׳האט אנגעהויבן טאגן, האט זיך ערשט אנטפלעקט אן אומבאשרייבלעכע בהלה. פון אלע זייטן איז מען ווי וואנזיניקע געלאפן אין אלע ריכטונגען. פויערים מיט זייער גאנץ האב־און־גוטס, מיט קי, חזירים, הינער, מיט קינדער און ווייבער און שטאטישע הויז־עזינדן — צופוס און פארן־דיקע — האבן אינגאנצן פארשפארט די וועגן, אז מען האט זיך ניט געקאנט רירן פון ארט. און דא באוויזן זיך ערפלאנען, וועלכע האגלען מיט באמבעס אויפן שאסיי. די מענטשן זיינען זיך צעלאפן אין די פעלדער. א סך פון די וועגענער מיט די פערד זיינען אויפגעריסן און פאר־ניכטעט געוואָרן. דאס אלץ איז פארגעקומען ווי אין איין אויגנבליק. וועו מיר האבן זיך צו־ריקגעקערט, האבן מיר די פערד שוין ניט געטראפן, האבן מיר ענמומען אביסל זאכן, ווייפל מיר האבן געקאנט נעמען אויף די פלייצעס און ענדלעך זיך דערשלעפט קיין פלינסק, וואו מען האט אונדז ווידער אויפגענומען מיט א באמבארדירונג. אבער קיין שטארקן אינדרוק האט עס שוין

אויף אונדז נישט געמאַכט . . . מיר, צוזאַמען מיט די פאַמיליעס פון די ראָזענס און גיפסעס האָבן זיך איינקוואַרטירט אין אַ וואוינונג פון אַ רייכן יידן.

איך בין נישט אויסן דאָ צו באַשרייבן די אַנטוויקלונגען און געשעענישן אין פּלינסק, ווייל דאָס איז אַ גרויסער קאַפּיטל פאַר זיך אַליין. אָבער דאָ האָבן מיר געהאַט אונדזער ערשטע באַגעגעניש מיט די נאַצישע רוצחים און אַנגעהויבן זיך פאַרשטעלן וואָס עס דערוואַרט אונדז. ווי טייוואָלים האָבן זיי מיט ווילדער רציחה זיך אַרײַנגעריסן אין שטאָט און די ערשטע „העל־דישקייט" וואָס זיי האָבן באַווירן, איז געווען — אויסצושיטן איבערן גאָס אַלע קוישן מיט פרוכטן פון די מאַרק־שטייערינס, אַריין אין די צוקערוואַרג־געשעפטן, אַנגעריבט די בעסטע שאָקאָלאדן און גיבעקס און ניט באַצאָלט. זיי האָבן געזאָגט, אַז זיי האָבן אַן אַלטן חשבון, וואָס זיי וועלן מיט דער צייט אָפּצאָלן . . .

נאָכדעם ווי מיר זיינען אָפּגעווען אַ וואַך אין דער פרעמד, זיינען מיר צוריקגעפאָרן קיין סטשעגאָוו. דאָס שטעטל האָט אויסגעזען ווי אַ בית־עולם. שטיל, קיין שאָרך. זעלטן אַז אַ מענטש האָט זיך באַווירן אין גאָס. אומעטיק און טריעריק. ביסלעכווייז האָבן מענטשן אַנגעהויבן צוריקקומען, יעדער מיט זיין פּעקל צרות, מיט זיינע איבערלעבענישן און יעדער האָט אין זיך געטראָגן אַ פראָגע, וואָס ער האָט ניט געקאָנט פאַרענטפערן — די פראָגע: וואָס וועט ווייטער זיין?"

און דאָ ווילּ איך פאַרצייכענען אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד, וועגן וועלכן מען האָט מיר דערציילט, ווייל איך בין דעמאָלט אין סטשעגאָוו ניט געווען: וועגן די דייטשן האָבן אַרײַנגעמאַרשירט קיין סטשעגאָוו, זיינען די גאַסן געווען ליידיק פון מענטשן, נאָר זיי האָבן באַמערקט אַ מענטשן שטיין לעבן זיין הויז, מיט די הענט אין די קעשענעס, אַ פאַפּיראָס אין מויל און די וואָנצעס ארויפגעשפּיצט. האָבן זיי אים אָנגענומען פאַר אַן אַריער און האָבן אים באַשטימט אַלס הויפּט פון דער גרעמינדע. ווי איבערראַשט זיינען זיי געוואָרן וועגן ער האָט זיי דערקלערט אַז ער איז אַ ייד. דאָס איז געווען לייבקע דער בעקער. ווי אַזוי ער האָט בשעת־מעשה גיפעילט, איז זיכער ניט געווען אים מקנא צו זיין. אין יענער צייט זיינען אין שטעטל געווען קוים אַ מנין יידן.

די דייטשן האָבן באַלד אָנגעהויבן ארויסווייזן זייער פולע אכזריות. וועג זיי האָבן זיך דערוואוסט, אַז ביי דוד טיקן אין קעלער ליגט באַהאַלטן אַ סך שפּייז־פראָדוקטן, האָבן זיי אַלץ קאָנפיסקירט, טיקן מיט זיין פאַמיליע ארויסגעוואָרפן פון הויז און האָבן זיך דאָרט אַליין באַזעצט. דאָס זעלבע איז געשען מיט פּיאָטריקאָווסקיס מיל, וואָס זיי האָבן פאַרכאַפּט. די בוכהאַלטערין, וועלכער איז געווען מיין שוועסטער, האָבן זיי ווייטער אָנגעהאַלטן, כדי באַקענט צו ווערן מיט די געשעפטן. עס איז לייכט זיך פאָרצושטעלן, ווי מיין שוועסטער האָט זיך געפילט אין אָזא אָטמאָספערע. דורך דער צייט, וואָס מיין שוועסטער איז געווען באַשעפטיקט אין דער מיל האָט זי געזען באַזאָרגן יידן מיט דער בעסטער מעל, וויפל איינער האָט נאָר געוואָלט. אָבער דאָס האָט לאַנג ניט אָנגעהאַלטן. אַ פאָרשטייער פון דער דייטשער מאַכט איז אריינגעקומען און באַמערקט מיין שוועסטער אין דער ביורא, איז ער אויפגעשפרונגען מלא רציחה: „וואָס מאַכט היער די שמוציקע יודין?" ער האָט זי באַלד אַוועקגעשיקט און זיי האָבן פולשטענדיק איבערגענומען די מיל.

אַרום דער צייט האָט זיך פאַרענדיקט די ערשטע פאַזע פון די ווילדע מעשים פון די נאַציס, וואָס האָט נאָך געקאָנט באַטראַכט ווערן ווי „אידילישע טעג", לגבי דעם, וואָס האָט נאָכגעפאָלגט. ביז אַהער — אַרום פיר וואָכן צייט — האָבן געלעבט יחידים, און פון איצט זיינען די רוצחים אַריבער צו דער צווייטער פאַזע — זיך צו איזדעקעווען איבער גאַנצן כלל. עס האָבן זיך אָנגעהויבן דערנידערונגען, באַליידיקונגען און פיניקונגען. יעדן טאָג האָט די יידישע קהילה געמוזט צושטעלן אַ קוואָטע מענטשן פאַר צוואַנגס־אַרבעט. דאָ האָט יעדער יחיד, און דער גאַנצער כלל, איבערגעלעבט מאָמענטן פון דעם טיפסטן פּין און וווייטאָגן, ניט אַזוי צוליב דער

אַרבעט גופא, אין מיטן מאַרק, נאָר צוליב די אומדערטרעגלעכע באַליידיקונגען. פאַליאַקן אַנ־ טיסעמיטישע, צוזאַמען מיט נאַציס, פלעגן זיך אויסשטעלן און מיט שפּאָטישן געלעכטער צו־ קוקן ווי די יידן קערן די גאַסן, אָדער טוען וועלכע אַנדערע געצוואונגענע אַרבעט, און דערביי — לשם סתם פאַרווייזלונג — זיך שפּילן מיט וואַרפן שטיינער אויף די יידן און זיך צילעווען צו טרעפן אין קאָפּ. פון צייט צו צייט פלעגט אָ נאַצי צולויפן צו איינעם, אַנשטעלן אויף אים די ביקס, אָדער רעוואָלווער און זיך צילעווען: „יודע, איך שיסע דיך הערונטער!" — און זיךווילד צעלאַכן, וואָס ס׳האָט זיך אים איינגעגעבן אַנצושרעקן דעם יידן און די אַרום אים.

עס דערמאָנט זיך אָ פיינלעכער עפּיזאָד, וואָס איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן. דעם נאָ־ צישן גרופן־לייטער האָט זיך פלוצלונג פאַרגלוסט זיך צו פאַרווייַלן אויף אונדזער חשבון, האָט ער באַפעלעריש אויסגעשריען: „יודען, זינגט אַיין יודען־לידּ!" מיר, די יידן, האָבן זיך שנעל פאַרשטענדיקט און אָנגעהויבן זינגען די „התקוה", און דאָס געזאַנג איז געווען פייערלעך און דערהויבן. דאָ האָט יעדער אינער אַריינגעזונגען לויט דעם טראַדיציאָנעל־יידישן „מן המיצר קראתיך" . . . און געזונגען האָבן אַלע, אינשלעסנדיק די שארפסטע קעגנער פון ציוניזם.

דאָס געזאַנג האָט, משמעות, געמאַכט אָ טיפן איינדרוק אויף די נאַצים, האָט זייער הויפט־ מאַכער אָ פרעג געטאָן וואָס דאָס לידּ באַדייטעט. — האָפענונג — איז געווען אונדזער ענטפער. — האָפענונג?, — האָט ער אויסגעפלאַצט אין געלעכטער און דערביי מיט שוים אויף די ליפּן אויסגעשריען: וואָס, איר דרעקיגע יודן האָט נאָך האָפענונג? נור היער, אין דיזע ערדע!"

מיר האָבן זיך געפילט אַזוי דערנידעריקט, ווי מען וואָלט אויף אונדז מיט די פיס גע־ טראָטן; אַזוי טיף באַליידיקט אין אָ מאָמענט פון עקסטאַז און קדושה . . .

אויף מיר פּערזענלעך האָט עס געמאַכט אָ דערשיטערנדיקן אייגדרוק און איך האָב איינ־ געזען, אַז ס׳איז זינלאָז צו זיצן דאָ און זיך לאָזן פייניקן און באַליידיקן דעם מענטשלעכן און נאַציאָנאַלן כבוד. ווער ס׳האָט נאָך אין זיך אָ געזונטן חוש פאַרן לעבן, מוז אַוועק. און די צייט האָט צוגעשפּילט. עס האָבן זיך דערטראָגן קלאַנגען, אַז די רוסישע אַרמיי איז אַריין אין פול־ טוסק און וועט מאָרגן שוין זיין אין טשעכאָסלאָוואַקיי. מענטשן האָבן מיט ציטערדיקע הערצער גע־ האָפט און געוואַרט מען זאָל זיי קומען ראַטעווען.

איך האָב זיך באָמיט צו באַאיינפלוסן וואָס מער יוגנטלעכע אַריבערצוגיין די גרענעץ. לייַדער זיינען מיר נאָר פינף געווען, וועלכע האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַריין.

ס׳איז געווען אין חודש נאָוועמבער, וועו איך האָב דאָס שטעטל פאַרלאָזט. שווער איז געווען צו שיידן זיך מיט סטשעגאָווע, וואו איך האָב דורכגעלעבט ליידן און פריידן, און אָוודאי איז מורא־ דיק שווער געווען זיך צעזעגענען מיט דער פאַמיליע, איבערלאָזנדיק זיי אין די הענט פון דעם אומבאַוואוסטן גורל. איך האָב דאָס אַלץ דערשטיקט אין זיך און זיך געשטאַרקט און געפּרוווט מיין מזל פאַרן לעבן. און אָט אַזוי בין איך אינער פון די געציילטע, וואָס זיינען געבליבן לעבן.

קרית ביאַליק, ישראל, 12טער יאַנואַר, 1951

דאָס שיינדל פון סטשעגאָווע

(געווידמעט דעם אָנדענק פון שיינדעלע דעם שוחט׳ס)

דעם שוחט׳ס הויז איז געווען איינע פון די גאָר זעלטענע היימען אין אונדזער סטשעגאָווע. דער טאַטעשי אברהם־יצחק האָט קיינמאָל זיין שטימע ניט אויפגעהויבן און די מאַמעשי רבקהלע איז געווען ווי אַ שטילע טויב, וואָס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט צניעות, ליבלעכקייט און צערטלעכקייט. די קינדער האָבן פאַר טאַטע־מאַמע ניט מורא געהאַט, נאָר האָבן געהאַט טיפן דרך־ארץ. אין דער הויז האָט געשוועבט די שענסטע האַרמאָניע פון משפּחה־ליבע.

אין אַט דער היים, אין אַט אַזאַ אַטמאָספערע, איז שיינדעלע געבוירן געוואָרן, דערצויגן געוואָרן און אויס־עוואַקסן אַ ליכטיקע, ליבע פערזענלעכקייט. שיינדעלע האָט געשפּילט פידל, געזונגען פון נאָטן און געשריבן פאַעזיע. מיט זיין וואָרט — שיינדעלע איז געווען אַ פילפאַרביקער מענטשלעכער וועזן — דאָס שיינדל פון סטשעגאָווע.

שיינדעלע האָט געחלומט פון גרויסע, רחבות־דיקע וועלטן. און כאָטש סטשעגאָווע איז איר געווען ליב און טייער, איז איר אָבער, צייטנווייז, געווען ענג דאָרטן . . . דער גורל האָט אָבער געוואָלט, אַז זי זאָל פאַרלייבן אין סטשעגאָווע.

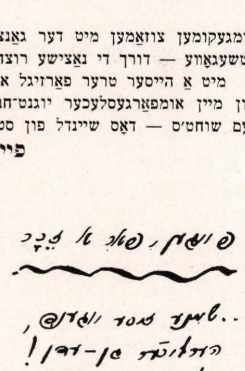
נאָך דעם וויַ איך בין אין 1921 אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, האָב איך מיט מיין ליבער יונגט־פריינדין אַגנעהאַלטן אַ שטעגדיקע קאָרעספאָנדענץ. אַן גרויסע, איז יעדער בריוו פון איר געווען דורכגע־זאָפט מיט לויטערן, שעפערישן אינהאַלט, אין וועלכן עס איז געווען אַן אָפּקלאַנג פון אונדזער יוגנטלעכן, געמיינזאַמען לייענען און שטודירן וועדטפּולע פילאָ־זאָפישע און סאָציאַלע וועדק פון ניטשע, שאָפּענ־האָועד, קאַנט, העגעל, מאַרקס, בעבעל, פאַרעל און אַנדערע — אָחוץ יידישע, פוילישע און וועלט־ליטעראַטור.

וען שיינדעלע איז שוין געווען פאַרהיראַט צו איר שוואָגער משהלע, דער מאַן פון איר פאַרשטאַר־בענער שוועסטער גיטעלע, האָט זי איינמאָל אין אַ בריוו צו מיר זיך אויסגעדריקט : „איך וואָלט גע־וואָלט קומען קיין אַמעריקע.“ האָב איך דאָס אי־בערגעדעט מיט מיין ברודער וואָלף, וועלכער האָט זיך תיכף געזומען שיקן נאָך משהלען און האָט זיך אפילו געזומען צוגרייטן די נויטיקע פאַפּירן. שיינדעלע האָט אָבער נישט איינגעשטימט צו לאָזן משהלען אַליין פאָרן און אַריבערנעמען די גאַנצע פאַמיליע איז, ליידער, מיין ברודער ניט געווען בכוח — איז אויף אַזאַ אופן דער פאַרשלאָג ניט פאַרווירקלעכט געוואָרן.

און אַזוי איז שיינדעלע געבליבן אין סטשעגאָווע, מיט איר מאַן און קינדערלעך און זיי זיינען אַלע אומגעקומען צוזאַמען מיט דער גאַנצער קהילה פון סטשעגאָווע — דורך די נאַצישע רוצחים.

מיט אַ הייסער טרער פאַרזיגל איך דעם אָנדענק פון מיין אומפאַרגעסלעכער יוגנט־חברטע שיינדעלע דעם שוחט׳ס — דאָס שיינדל פון סטשעגאָווע.

פייגל ביזבערג

פאַטאָסטאַט פון שיינדעלע׳ס האַנטשריפט

שיינטשע (רעכטס) און פייגל

בוילטשע ראזענבערג גון (אויבן) איר האנטשריפט

ווידמונג צו רבקה ביזבערג פאר איר אפפארן קיין אמעריקע

צוויי בריוו פון ביינוש וויור

(איצט אין ישראל)

1.

לייגניץ, נידערשלעזיע (פוילן), 25טער יאַנואַר, 1948.
צו דער סעקרעטאַרשע פון דעם קאָמיטעט פון סטשעגאָוער לאַנדסלייט אין אַמעריקע,
פייגל ביזבערג־יוקלסאָן:

היינט, נאָך אַ וואָך צייט פון זיין אונטערוועגס, בין איך צוריקגעקומען אַהיים און שרייב צו אייך. אויב איך זאָג: „פון אונטערוועגס", מיין איך — פון דער עקסהומאַציע; פון סטשעגאָוע, וואו מיר האָבן אויסגעגראָבן די געהאַנגענע יידישע קרבנות פון די היטלעריסטן. איינצל־הייטן וועגן דער עקסהומאַציע האָב איך אייך געשריבן באַזונדער.

איך וויל זיך מודה זיין, אַז זיצנדיק אין נידערשלעזיע, וואו איך האָב געזען אַביסל יידן, האָב איך געמיינט, אַז עס זיינען נאָך דאָ אַ סך יידן; אַז דאָס אומגלויק איז ניט אַזוי גרויס. נאָר ווען איך בין אַרויסגעפאָרן האָב איך ערשט דערזען דעם גרויסן בראָך, וואָס האָט אונדז געטראָפן. ווען מיר זיינען פאַרביגעפאָרן שטעט און שטעטלעך, וואו עס זיינען אַמאָל געווען יידישע קיבוצים, האָט מען אויף אונדז געקוקט ווי אויף מענטשן, וואָס זיינען צוריקגעקומען פון יענער וועלט. מיר האָבן אפילו נישט געפונען קיין אייניציקע יידישע הויז וואו איבערצונעכטיקן . . . דער טרויעריקער סך־הכל פון היטלערס בלוטיקער הערשאַפט!

ווען מיר זיינען געקומען אין אונדזער שטעטל סטשעגאָוע, וואו מיר זיינען געבוירן און דערצויגן געוואָרן, געלעבט און געשאַפן, געהאַפט און געטרוימט וועגן אַ בעסערער און אַ לייכטיקער צוקונפט — ניט נאָר פאַר אונדז, נאָר פאַר דער גאַנצער מענטשהייט — האָבן מיר ערשט דערזען די גרויס פון דער קאַטאַסטראָפע און ווי עס האָט פאַרשפּעטיקט דער זיג . . .

אין סטשעגאָוע איז אַלץ ווי געווען: די זון שיינט, זי צעשמייכלט זיך איבער דעם בי־המדרש, וואו אונדזערע טאַטעס און מאַמעס פלעגן אין די הייליקע טעג אויסגיסן זייער האַרץ צום האַר פון דער וועלט, וועלכער האָט זיי אַזוי ביטער אַנטוישט . . . אָבער איצט איז די שוּל פוסט און פאַרוימטע. ווי אַזוי האָט דער אדון־עולם געקאָנט צוקוקן ווי עלטערן האָבן זייערע אייגענע קינדער אויפגעהאַנגען און נאָך געווען געצוואונגען זיי אַליין באַגראָבן אין איין גרוב — אין זייערע קליידער און הילצערנע שיך!

ווען איך בין פאַרביגעגאַנגען אַ הויז, וואו אונדזערער אַ ייִד האָט געוואוינט, האָט זיך אויפן מאַמענט אויסגעדוכט, אַז אָט־אָט וועט ער זיך באַווייזן מיט זיין גרויסער באָרד און איך וועל מיט אים רעדן וועגן יענע צייטן, ווען ס׳האָט געשפּרודלט אַ יידיש לעבן, ווען ס׳האָט געוועלט אין געברויזט מיט יידישן שטייגער. אָבער, אָט באַווייזט זיך גאָר אַ יאָנעק און פרעגט זיך מיט אַ גראָבער שטימע: „קאָגאָ פּאָן שוקאָ"? — און דער גאַנצער חלום פלאַצט . . . און אַז איך גיי אַרײַן אין אַ שטוב וואו ס׳האָט געוואוינט אַ ייִד זע איך, אַז אויפן אָרט וואו ס׳איז געהאַנגען אַ בילד פון משה רבינו, צי פון דער שפּאַנישער אינקווויזיציע, הענגען איצט איקאָנעס פון דעם אפאסטאל און פון דער הייליקער מאריא. אַ סך פון די וואַנדאַלן האָבן אָנגערויבט יידיש האָב־

און־גוטס, ניט ערגער ווי די היטלעריסטן האָבן עס געטאָן. עס זיינען אָבער געווען אויך גוטע מענטשן צווישן דער פוילישער באָפעלקערונג.

ס׳איז אוממעגלעך פאַר מיר שרייבן מער. נאָך מיין באַזוך אין סטשעגאָוע בין איך אינגאַנצן אַ דערשיטערטער און אַ צעבראָכענער. איין זאַך ווייל איך פאַרצייכענען: דאָס ליכט פון דער יידישער סטשעגאָוע איז אויף אייביק פאַרלאָשן, אָבער אין אונדזער זכרון וועט עס אייביק לייכטן.

2.

ליגניץ, נידערשלעזיע (פוילן), 22טער פעברואַר, 1948.

טייערע פייגל ביזבערג־יוקלסאָן!

איר בעט איך זאָל אייך שרייבן ווי אַזוי, אויף וועלכן אופן, עס זיינען אומגעקומען אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע. איך מוז זיך מודה זיין, אַז פאַר דער אויפגאָבע בין איך

ביינוש און ראָזע וויור

צו־שוואַך. ס׳האָנדלט זיך ניט וועגן מיין שרייבערישן טאַלאָנט, נאָר פשוט — מיין האַרץ וואָלט עס ניט אויסגעהאַלטן. איך פיל אָבער אַלס חוב קלאָר מאָכן, אַז אויב מיר באַווייזן אונדזערע נאָענטע מיט וועלטער, באַווייזן מיר בכּוונה זייער גרויליהאָפטן טויט. אָבער דאָס וואָס איך האָב זיך דערוואוסט איצט זייענדיק אין סטשעגאָוע — וואו קיין אינציקער ייד איז ניט געבליבן — שטעלט פעסט, אַז דער טויט איז שוין פאַר זיי ניט געווען שרעקלעך. גיכער איז עס געווען פאַר זיי אַ דערלייזונג . . . זיי האָבן געבעטן אויף דעם טויט.

די היטלעריסטישע באַנדיטן האָבן דעם טויט אַזוי לייכט ניט געגעבן. פריער האָט מען געמוזט דורכגיין גרויליקע ליידן, פיניקונגען, הונגער, טויטלעכע קלעפ און באַלידיקונגען, האַלב נאַקעט, אָפגעריסן, בארוועס. גלייכצייטיק זיינען עלטערן געווען געצוואונגען אויפהענגען

זייערע אייגענע קינדער און דערנאָך, מיטן פולן באַוואוסטזיין, מאַרשירן אין די גאַז־קאַמערן אַריין.

אָבער נישט אַלע האָבן מיט איינמאָל באַקומען דעם טויט. אַ סך האָבן געמוזט שטיין און וואַרטן ביז ס׳איז געקומען זייער ריי צו גיין פאַרברענט ווערן אין דער קרעמאַטאָריע.

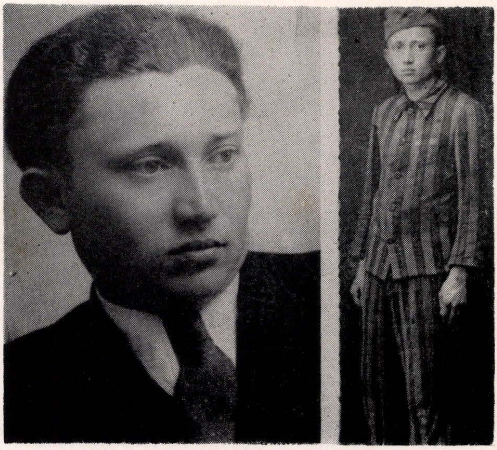
עס האָט מיר דערציילט אַ יונגער פּאָליאַק פון סטשעגאָווע, וואָס האָט געאַרבעט מיט מיין יינגסטן ברודער משהלע, וועלכער האָט געהערט צו די „גליקלעכע", וואָס זיינען אַרויס אויף אַרבעט פון דער גענט. ער איז געווען אַ שאָופער ביים קאָמיסאַר פון דער סטשעגאָווער געטא. דערציילט מיר דער פּאָליאַק, אַז ווען ס׳איז געקומען דער באַפעל, אַז אַלע יידן וועלן ווערן אַוועקגעפירט קיין וואולקאָ און פון דאָרט וועלן זיי טראַנספּאָרטירט קיין אָשוועניטשים, האָבן די אומגליקלעכע זייער גוט געוואוסט, אַז דאָס איז זייער לעצטער וועג.

אָפּפאָרנדיק, האָט דער קאָמיסאַר אַריינגערופן מיין ברודער, זיך מיט אים געזעגנט און אים אַנגעבאָטן געלט. מיין ברודער האָט זיך אָפּגעזאָגט אָנצונעמען דאָס געלט, ווייל „אויף יענער וועלט איז קיין געלט ניט נויטיק". דער קאָמיסאַר האָט דאָן באָפוילן דעם פּאָליאַק מיטגעבן מיין ברודער זעקס ברויטן אויפן וועג. דאָס ברויט האָט ער מיטגענומען, זאָגנדיק דערביי, אַז דאָס וועט קלעקן פאַר דער גאַנצער משפּחה און פאַר נאָך יידן ביזן סאַמע טויט.

דער פּאָליאַק האָט מיר אויך דערציילט, אַז דער קאָמיסאַר האָט שפּעטער באַדויערט: „ס׳איז אַ שאָד, וואָס אַזאַ אַנשטענדיקער ייד איז אין אויוון אַריין."

מיין ברודער האָט זיך געקאָנט רעטעווען, אָבער ער האָט ניט געוואָלט. ער האָט געוואָלט אומקומען צוזאַמען מיט די עלטערן און מיט אַלע יידן — אומקומען און פטור ווערן פון דעם גרויזאַמען, אומדערטרעגלעכן לעבן.

איך קאָן מער ניט שרייבן. דאָס האַרץ פּלאַצט פון פּיין און וויי־טיק. און זייט מיר מוחל וואָס איך שרייב אויסשליסלעך וועגן מיין ברודער דעם העלד. אין דעם זיינען ניטאָ קיין עגאָיסטישע מאָטיוון. כבוד זיין אָנדענק און אייביקער רום די געפאַלענע קדושים — דערמאָנטע פון די היטלעריסטישע רוצחים.

ארויס אַ לעבעדיקער

נתן־אייזיק יאַבלאָנאָווסקי

וועלכער האָט דורכגעלעבט דעם שרעקלעכן גיהנום פון די נאַצישע לאָגערן. רעכטס איז אַ בילד ווי אַזוי ער האָט אויסגעזען אין דער לאָגערן־הלבשה. לינקס — ווי ער זעט אוים איצט, אין ישראל, וואו ער לעבט.

צוויי בריוו פון אברהמל פינקערט

(פוילן)

1

וואַרשע, 20טן פעברואַר, 1948,

ליבער פרייַנט, פּיגל ביזבערג־יוקלסאָן:

פון אַ קאָלעקטיוון בריוו, וואָס מיר האָבן אייך פריער אַרויסגעשיקט וווייסט איר שוין, אַז מיר זיינען עס דאָס הייפל אינערעלבינע סטשעגאָוועד, וואָס אין אַנוועזנד געווען דורכפירן די עקסהומאַציע — און אין איינער פון זיי.

פון וווייטן אוזבעקיסטאַן (אין סאָוועטן־פאַרבאַנד) האָט מיך העציוויגן צו זען נאָך אַמאָל דאָס קליינע שטעטעלע, וואו איך האָב פאַרברַאכט מיינע קינדער־יאָרן און טייַווייז מיין יוגנט. נאָך זיבעצן יאָר נישט זיין דאָ, גיי איך ווידערַאמאָל אין די גאַסלעך, פאַרבי די הייזלעך, וואָס שטייַען נידעריק צו דער ערד און טוליען זיך אייַנס צום צווייטן, ווי פאַרוואַרלאָזטע יתומים און איך קוק צו יעדער טיר, אין יעדן פענצטער — אפשר וועל איך באַגעגענען אַ היימיש פּנים, אַ פריינט־לעכן בליק פון אַ נאָענטן מענטשן. אָבער . . . קיינער קומט נישט אַרויס, קיין איינציקער פון זיי האָט מיך ניט באַגעגנט. אומזיסט מיין זוכן און קוקן אין די פענצטער. אין בעסטן פאַל פילסטו אויף זיך קאַלטע, פרעמדע בליקן. אַ פרעמדער, צווישן אייגענע געסלעך, וואו יעדער שטיינדל, יעדער בוים איז דיר געווען באַקענט און נאָענט. אַ מוראדיקער אומעט און איינזאַמקייט כאָפּט דיך אַרום און דו וויליסט אַנטלויפן — אַנטלויפן וווייט פון די געסלעך, וואָס־וויייטער פון דער טראַגישער וווירקלעכקייט.

דער געדאַנק גיט דיך אַ טראָג אָווען אויף צוריק, צו די פאַרגאַנגענע טעג און יאָרן — צו דער צעזונגענער יוגנט, צו די זוניקע פרימאָרגנס, וועו יונגע לונגען האָב אין זיך טיף אַריינגעאָטעמט פון די צעבליטע סעדער דופטיקע ריחות . . . איז אָט שטייַ איך אַליין, אייַנער פון די לעצטע מאָהיקאַנער, און פיל זיך אַזוי פאַראייַנזאַמט, אַזוי עלנט! איך שפּיץ אַן מיינע אויערן צו יעדער באַוועגונג פון אַ בוים, צו יעדן שאָרך פון אַ קוסט — אפשר וועל איך דערהערן כאָטש אַן אפּקלאַנג פון יענע צעשטראַלטע טעג און אויסגעשטערנטע אָוונטן, וועו איין טייל פון דעם שטעטעלע האָט מיט פריידיקן געלעכטער זיך איבערגעדרייט מיטן צווייטן טייל.

עס וואָלט זיך מיר געוואָלט אָט אַזוי שטיין לאַנג, לאַנג און ציען אין דמיון דעם גאַלדענעם פאַדעם פון דעם נישט וווייטן „אַמאָל“ . . . נאָר אַ קראָ האָט איבער מיר אַ קריַי אין דער לופט געמאַכט און מיט אַ בייזער קראָקערי זיך אַראָפגעלאָזט ניט וווייט פון מיר. דאָס האָט מיך דערמאָנט, אַז ס׳איז ווינטער. דער גאַלדענער פאָדעם אין מיין דמיון האָט זיך איבערגעריסן און דער נאָקעטער חורבן, מיט זיין גאַנצער אימה האָט זיך אַנטפלעקט . . .

איך האָב זיך אַוועקגעלאָזט צום שול־הויף. איך האָב באַטראַכט די שול, געקוקט אויף די וועגן, וועלכע האָבן אין זיך אייַנגעאָפּט אַזוי פיל תפילות, האַרציקע געבעטן באַגלייט מיט אויפריכטיקע טרערן, וואָס פיר דורות יידן האָבן פונדאַנען אַריבערגעשיקט צום רבונו־של־עולם און געבעטן ביי אים נחת פאַר קינדער און קינדס־קינדער און שלום און פרנסה פאַר אַלע יידן; טרערן, וואָס האָבן אין אַלע צייטן אויסגעדריקט אַ טיפע בקשה ביים בארעמהאַרציקן אַדון־העולמים, אַז ער זאָל באַשיצן און באַשירעמען דעם כלל ישראל קעגן גזרות און רדיפות פון אכזריותדיקע הערשער און זייערע סאטראפן. אָבער די תפילות, תחנונים און טרערן האָבן ניט געהאָלפן . . . שטיל און פוסט איז אין גאַטס היכל . . .

מיט פאַרקלאַפּטע פענצטער, ווי אַ בליַנדע, עלנטע אלמנה שטייט די שול אין דעם טרויעריקן פאַראייַנזאַמטן אָרום און בוימער, ווי אבלים, בויגן זייערע צווייַגן אין טיפן טרויער איבער איר און שטיל־ע ווינטלעך שפּילן־אויס אויף די צווייגן אַן עלעגישע סימפאָניע: „ס׳איז קיינער

נישטאַ! ס׳איז קיינער דאָ נישטאַ!״

דאָס האַרץ ווערט צעריסן פון טרויער און בענקשאַפט און פילסט ווי זיך אַוועקלייגן אויף דער ערד און זיך צוטויזיען צו איר ווי צו אַ האַרציקער געליבטער, וואָס איז דיר פלוצלונג אַפּ־געשטאָרבן — צופאַלן צו איר און איר געבן דעם לעצטן קוש — דעם לעצטן און אויף אייביק . . .

און אָט איז דאָס בערעזנע וועלט ביי קאַלווענען. עס דערמאָנט זיך ווי די סטטיסטיק יידישע יוגנט פלעגט אין די שבתדיקע נאָכמיטאָגס זיך אַוועקלאָזן אַהין שפּאַצירן, זיך אָפּ־קילן אין די שאָטנס פון די בוימער — ווער ס׳איז געקומען מיט אַ בוך צום לייענען, ווער צו דיסקוסירן וועלט־פּאָליטיק און פּאַרשיידענע אַנדערע ענינים — געזעלשאַפטלעכע אַדער ליטע־ראַרישע (ווייל אַלץ האָט אונדזער יוגנט, ווי אין די מערסטע אַנדערע שטעט און שטעטלעך אינטערעסירט) און ווער ס׳האָט זיך פּאַרקליבן אויפן ראַנד פון דעם וואַלד מיט זיין געליבט מיידל — פּאַרליבטע אין זיך און אין דעם לעבן, און געטרוימט אין געפלאַנעווט ווען אַ גע־מיינזאַמער גליקלעכער צוקונפט . . .

נו, איז אָט־דאָס דאָזיקע אַרט, אין די לעצטע טעג פון זייער דאָ־זיין, געוואָרן פאַר די סטטיש־גאָווער יידן דער קלימאקס פון פיין און טרערן. אין זייער אָפּהענטיקייט און מאַכטלאָזן צאַרן קעגן די סאָדיסטישע היטלעריסטישע הענקער, האָבן יידישע טאָטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, זיך געוואָרפן אויפן פרישן ברודער־קבר, בעטנדיק הילף ביי די טויטע; אויסווויי־נענדיק פאַר זיי די פאַרביטערטע הערצער אויף דעם שקלאַפישן הינט און אויף די נאַך שאַר־פערע גזרות און פיניקונגען, וואָס האָבן אָנגעווארפן נאָך גרעסערע שרעק פאַר דעם מאָרגן.

*
**

שטייען מיר, דאָס הייפל איבערגעבליבענע, ביים צעפּענטן קבר פון די העכער צוויי צענדליק קדושים אונדזערע — צעווייטיקטע און צעצאַרנטע. און כאָטש דער פראָסט נעמט דורך די ביינער פון קעלט, ברענט אָבער דער מוח און ס׳פרעסט ביים האַרצן. קיין טרערן קומען שוין ניט. שוין אַזוי פיל יאָרן אויסגעווייגט. אָבער פון די ליפן רייסט זיך אַ צאַרנדיקע קללה און אַ ברויזנדיקער אויסגעשריי: פאַרוואָס? — אַ סך „פאַרוואָס״ — אָבער דער עיקר: פאַרוואָס זיינען די הערשנדיקע כוחות פון די מערב־מלוכות, וועלכע האָבן געקעמפט קעגן היטלערס חיילות, נישט צוהילף געקומען — און אפילו קיין פאַרזוך ניט געמאַכט קומען צוהילף — די צום טויט־פאַרמשפּטע יידן אין די געטאָס? וואו איז געווען „דאָס געוויסן״ פון די מערב־ציוויליזאַטאָרן?

אָט־דער „פאַרוואָס״ רייסט זיך אויף פון די אוקראַיניש באַבי־יאַרס, פון וויסרוסיש שטעט און שטעטלעך, פון פוילישע אָשווענטשימס, מאידאנעקס און טרעבלינקעס.

זייט איר, חברים און פריינט, דאָרט אין אַמעריקע, די בריק צווישן אונדז און די „נישט־גלויביקע״ — די, וואָס ווילן נאָך ביז היינטיקן טאָג ניט גלויבן אין די מערדערשע גרוילטאַטן פון די סאָדיסטיש־פאַשיסטישע באַנדיטן; זאָל יעדער יידּ, אין די ערשטע רייען, ווען און פאַנאַנדערטראָגן דעם דאָזיקן אמת — דעם אמת ווען שרעקלעכן פאַרברעכן און ווען די, וואָס שטיצן און כאָווען די פאַרברעכער. זאָל דער לעצטער דערשטיקטער געשריי פון אונדזערע לעבעדיק־פאַרשאָטענע קינדער, פון אונדזערע פאַרפיניקטע טאָטעס און מאַמעס, שוועסטער און ברידער, געטראָגן ווערן דורך אונדז אַזוי לאַנג, ביז דער לעצטער פאַשיסט — און די, וואָס שטיצן און דערמוטיקן זיי, ווילן אויסגעווארצלט ווערן פון דער מענטשהייט.

*
**

אין די באַדינגונגען פון אָט־דער סיטואַציע וואָקסט נאָך קאַלאַבאָרעור אויס די דורך אייך געשאַפענע הילפס־קאַמיטעטן פאַר די יידישע שארית־הפליטה אין אייראָפּע. די געשאַפענע קא־מיטעטן האָבן אַ טאַפּלטע באַדייטונג: 1) די הילף, וואָס איר דערלאַנגט דערמעגלעכט אונדז זיך צו פעסטיקן אי פיזיש, אי גייסטיק אויף די ערטער; 2) וואָס אַדאַנק די קאַמיטעטן האָט

איר זיך דערנעענטערט אינער צום צוויטן אין אַמעריקע — און דאָס איז אויך פון וויכטיקער באַדייטונג.

עס בלייבט נאָר צו וויינטשן אייך, אַז די נאָענטקייט וואָס איז געשאַפן געוואָרן צווישן אייך זעלבסט, טייערע לאַנדסלייט, און די פאַרבינדונגען צווישן אייך — סיי אין לאַנד־מאַסשטאַב, סיי אין דער סטשעגאָוער סביבה — זאָל ווערן וואָס טיפער, וואָס האַרציקער און דערביי צע־מענטירן די פאָלקס־איינהייט אויף דער יידישער גאַס. לאָמיר ניט פאַרגעסן, אַז די געפאַר פאַר אונדזער פאָלק איז נאָך ניט פאַרביי.

געאיניקט אינערלעך, צוזאַמען מיט די אויפריכטיקע פריינט וואָס מיר האָבן אויף דער וועלט, וועלן מיר, האָפענטלעך, אפשלאָגן די אַלע געפאַרן, וועלכע לויערן אויף אונדזער פאָלק. צו אט־דער הייליקער ארבעט רופן אונדז די שטיל־געוואָרענע יידישע שטעט און שטעטלעך פון פוילן, די צעצפּענטע און פאַרשאָטענע קבֿרים, וואָס ליגן צעזייט איבער פעלדער און וועלדער פון אוקראַינע, ווייסרוסלאַנד, ליטע און פוילן. אין אייניקייט ליגט אונדזער קראַפט!

מיט אט־דעם לאָזונג אויף די ליפּן זיינען געפאַלן די העלדישע אויפשטענדלער פון וואַר־שעווער און אַנדערע געטאָס — אט־דעם לאָזונג דאַרפן מיר, לעבעדיקע, פאַרווירקלעכן אומע־טום וואו מיר געפינען זיך. דאָס וועט זיין דער הערלעכסטער דענקמאָל נאָך די זעקס מיליאָן אומגעקומענע בריידער אונדזערע, איינשליסנדיק אונדזערע סטשעגאָוער קדושים!

*
**

אויסדריקן אַ דאַנק צו אייך, טייערע לאַנדסלייט, וואָלט געווען צו־וויניק. געזאָגט, מחמת מיר פילן די מענטשלעך־וואַרעמע האַרציקייט אין יעדן דאָלאַר, וואָס איר האָט בייגעטראָגן, און די באָזונדערע חברשע האַרציקייט פון דער מאָמע־פּיגל ביזבערג־יוקלסאָן (זייט נישט בייז אויף מיר, פריינט פייגל. איך זאָג קיינמאָל ניט דאָס וואָס איך פיל נישט). גענוג צו זאָגן, אַז אייער הילף האָט פאַר אונדז אַ גרויסע מאָראַלישע באַדייטונג. עס דערמוטיקט און פאַרלייכטערט די אינערלעכע פאַראיינזאַמקייט פון יעדן איינעם פון אונדז. מען דערפילט אַז מען איז נישט אַליין, אַז ערגעץ וויַיט, איבער טויזנטער מיילן, קלאָפט פאַר אונדז אַ נאָענט, חבֿרישע וואַרעם האַרץ און אַז עס טראַכטן זוגן אונדז נאָענטע. האַרציקע מענטשן.

דאָס גיט אַ סך מוט צו קאָנען איבערטראָגן אַלע שוועריקייטן, וואָס לייגן איפן וועג פון אונדזערע באַמיאונגען צו פאָראַנקערן זיך אין דעם לעבן.

דערמיט וויל איך פאַרענדיקן דעם בריוו און איך דריק פונווייטנס די הענט פון אייך אַלע, סיי די וואָס איך האָב געקענט, סיי די וואָס איך קען ניט.

2

וואַרשע, 7טער סעפּטעמבער, 1948 *).

טייערע פריינט!

איך אייל זיך מיט אַ פאָר ווערטער צו אייער היינטיקן צוזאַמענפאָר. קודם — מיין חברישע וואַרעמען גרוס!

אייער צוזאַמענפאָר איז אַ באַווייז פון אומצעריסבאַרע פעדים, וואָס בינדן אונדז אַלע צו־זאַמען, טראָץ אונדזער צעשפרייטקייט איבער וויטע לענדער . . . דאָס איז די בעסטע גאַ־ראַנטיע, אַז מיר וועלן באַווייזן די טיפע וואורצלן פון אונדזער גרויסן נאַציאָנאַלן פאָלקס־בראָך כאָטש טיילווייז פאַרהיילן. ס'איז דערביבער נויטיק, אַז מיר זאָלן דעם דערוואַכטן בריידערלעכן געפיל אַנהאַלטן, פאַרזעצן און פאַרטיפן אים, און אַרומרינגלען אט־דעם געפיל, ווי אַ ניי־געבוירן קינד, מיט ליבשאַפט און גרויסער אחריות.

---

*) פון דעם דאָזיקן בריוו, וואָס איז געשיקט געוואָרן ווי אַ באַגריסונג צו אַ יערלעכן צוזאַמענקונפט פון די סטשעגאָוער לאַנדסלייט אין אַמעריקע, האָבן מיר אַרויסגענומען אייניקע זויסצוגן און אויסגעלאָזט טיילן, וואָס זיינען אין אַ היבשער מאָס אויסגעדריקט אין פריערדיקן בריוו.

אייער הילף — די הילף פון די יידן אין אַמעריקע בכלל, האָבן דערמעגלעכט, שוין אין אַזאַ קורצער צייט, אויפצושטעלן צענדליקער שולן, קינדער־היימען, צוזאַמענוואוינונגען פאַר יידישע סטודענטן און אַרבעטער־יוגנט, אַ נעץ פון קאָאָפּעראַטיוון, פּאָלקס־קלובן, ביבליאָטעקן, כאָרן, דראַמאַטישע קרייזן, קולטור־צענטערן און אויפֿלעבן דאָס די יידישע פּרעסע.

און אַריבערגייענדיק פון די אַלגעמיינע פּראָגן צו אונדזערע סטטיסטיקאָווער ענינים, זאָל מיר דערלויבט זיין נעמען אַ וואָרט צו אייער טאָג־אַרדענונג, צום פונקט וואָס רופט זיך: „וויייטער־דיקע אַרבעט".

. . . אייער קאָמיטעט האָט פאַר זיך אַ גרויסע אויפגאַבע: מאָביליזירן אַלע רעסורסן פאַר אונדזערע ברידער אין ישראל, אויפן זעלבן אופן ווי פאַר אונדז ביז איצט— פון דעם אַמעריקאַנער סטטיסטיקאָווער קאָמיטעט, צו די סטטיסטיקאָווער אין ישראל. זיי דאַרטן בלוטיקן און הונגערן זיכער אונטער. מיר, דאָ, וועלן ווי נישט איז דורכקומען.

און איצט צום פונקט יזכור־בוך. מיין מיינונג איז, אַז איר זאָלט זיך נישט צוויילן, ווייל עס פאַדערט זיך צייט אויפצוזאַמלען מאַטעריאַלן. אפשר וועט זיך אונדז אינגעבן אויפזאַמלען פון די פּויערים. אויסער דעם וואָלט איך אויך געוואָלט, אַז מיין אומגעקומענער ברודער אפרים, וועלכער האָט זייַנע ערשטע פעסטע טריט וויי אַן אַרבעטער־קעמפער, געשטעלט אויף דעם באָדן פון סטטיסטיקאָוויע, אַז ער זאָל דאָרט דערמאָנט ווערן. פאַר דעם צוועק וועל איך אייך צושטעלן מאַטעריאַל *).

איך וויל שליסן מיין באַגריסונג צו אייך מיט אַ שטאַרקן דאַנק פאַר שיקן אונדז אייער הילף, און אַ באַזונדער דאַנק אין נאָמען פון אפרימס טעכטערל. זי איז זייער אַ וואויל מיידעלע, אָבער גרויס איז די טראָגעדיע, וויייל אפרים איז ניטאָ.

זייט דערפאָלגרייך אין אייער וויטערדיקער אַרבעט!

---

*) צום באַדויערן האָבן מיר דעם מאַטעריאַל וועגן אפרימען ניט באַקומען — ניט פון אברהמל פינקעלשטן און ניט פון עמיצן אַנדערש. — רעדאַקציע יזכור־בוך.

פּייגל ביזבערג־יוקלסאָן, סעקרעטאַרשע פון פאַראייניקטן סטשעגאָווער רעליף־קאָמיטעט, ליינט פאָר דער פאַרוואַלטונג אַ בריוו פון די שארית־הפּליטה פון סטשעגאָווע. צווייטער, פון רעכטס (שטייענדיק) יעקב טאוב, אַ גאָסט פון פאַריז.

דריטער טייל

לזכר עולם — דעם קאָפּ און האַרץ פון דער סטשעגאָוויער קהילה, דעם סימבאָל פון צדקה ומעשים־טובים, דעם, וועלכער האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט תורה וגדולה בכמום אחד — ר׳יצחק־מאיר פּיאַטריקאָווסקי, זכרונו לברכה.

מיט יראת־הכבוד דערמאָנען מיר, די לעבעדיקע סטשעגאָוויער, זיין ליכטיקן אָנדענק.

ר׳ איטשע־מאיר פּיאַטריקאָווסקי גיט אַריין אַ ספר־תורה אין בית־המדרש.

ל מ ז כ ר ת - נ צ ח

ר׳ יצחק מאיר פּיוטרקובסקי ז״ל, נפטר בורשה, בר״ח כסלו, תרצ״ה, ביום נשואי־נכדו נעכציא, לפני החופה ; אשתו, חוה־חנה ; בנם, אַשר־אַנשל עם צאצאיו (אשתו, מרים, נפטרה בורשא מרוב צער ויגון וחרפת רעב) ; בנם, יחיאל צבי עם אשתו ; בנם, בועז עם אשתו ; בתם, חיה אסתר עם בעלה יצחק־אלתר וצאצאיהם ; בתם שפרה עם בעלה נחמיה לוין ובתם ; בתם שרה, בעלה אברהם זולברג וצאצאיהם ; חתנם חיים גרוסברג, נהרג ביריה ע״י הנאצים ימ״ש ; בתם רבקה עם בעלה פנחס צוקר ; בתם עלקה עם בעלה נתן ברזר וילדיהם.

כולם מצאו את מותם על־ידי הנאצים הארורים, ימ״ש.

השרידים, המבכים את מותם : מאליא פּיאַטריקובסקא־נייקרון עם בעלה ; שרה פּיאַטריקובסקא־ברזר ובעלה ובנם ; אסתר לוין־יקוביץ ובעלה וילדתם.

אברהם פיוטרקובסקי

מת מות־גבורים, במלחמת־השחרור של אוץ־ישראל *

אברהם פיוטרקובסקי ואביו יחיאל,
שנשמד ע״י הנאצים, ימ״ש

אברהם פיוטרקובסקי, ז״ל — שריד ממשפחה גדולה ומפוארה. הסבא שלו, הגודע בשם ר׳ איטשה־מאיר סטשגובה, בעל־אחוזה בסטשגובה ובווארשה, מפורסם היה במידותיו התרומיות ובצדקת פזרונו; היו לו שלשה בנים ושש בנות, השתדך עם גדולי־הדור; ביניהם — עם משפחת השר, הרב ר׳ יצחק־מאיר לוין. ר׳ יצחק־מאיר פיוטרקובסקי, ז״ל, היה תמיד מן המשתוקקים לעלות לארץ־ישראל. פעמיים ביקר בארץ יחד עם כ״ק האדמו״ר מגור (דער געררער רבי). לצערנו הגדול לא עלה בידו להשתקע בארץ־ישראל כפי רצונו, כי מת מיתה פתאומית על חתונת נכדו בווארשה.

משפחתו נספתה בידי הנאצים, ימ״ש. רק נכדו האחד, הוא אברהם, זכה לבא לארץ בשנת תרצ״ט והתנדב לבריגאדה היהודית בתחילת המלחמה והצטיין מאד בפעולותיו. בימי היותו בבריגאדה נסע פעמיים לפולין, ובמסירות נפש הציל כמה נפשות, וביניהן את אחותו ובעלה עם בנם, בן העשר, שהביאום לארץ. גם את אחות אביו עם בתה ואת בת דודו עם בעלה הביא למינכן, בתקוה שיביאום לארץ־ישראל.

אברהם היה בעל מידות טובות וילד־שעשועים היה להוריו, גדל מנעוריו בתוך רחבות ועושר. למרות זאת עזב כל תענוגי תבל ובא לארץ. ואף כי חי חיים־קשים בעבודה קשה, קבל הכל באהבה והיה שמח וטוב לב. החיוך לא סר מעל פניו וכל רואו אמרו, כי ממשפחת־אצילים הוא. היה בין הראשונים שהתנדבו למלחמת־מצוה זו, מתוך התלהבות ונאמנות. ולצערנו הגדול, ביום כ׳ אדר ב׳, שנת תש״ח (31 בחודש מרץ, 1948) — במערכת־הקרב ליד חולדה נפל בגבורה, ומת מות־קדושים. מנוחתו כבוד בקבר־האחים בחולדה. בן עשרים ושש שנה היה בנפלו. תנצב״ה.

שאר בשרו הכותב בדמע

יצחק קשת (בוגן)

---

*) ההספד הנ״ל היה נדפס ב„הצופה״, בישראל.

פיר דורות פון דער משפּחה ראָזענבערג, זכרונם לברכה

ר׳ שמואל־בעריש ראָזענבערג

פייוול ראָזענבערג (שמואל־בעריש זון)

ר׳ פייוול ראָזענבערג

ר׳ אברהם־יצחק ראָזענבערג

רבקה די שוחט׳קע, ראָזענבערג
און איר טאָכטער גיטעלע

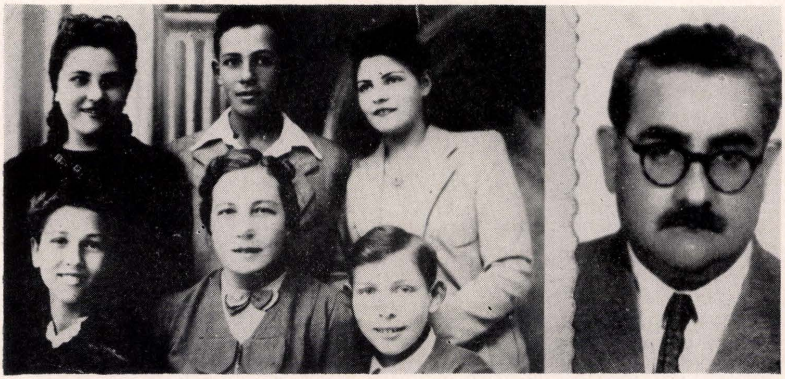
ר׳ יצחק פרידמאַן
(ר׳ אברהם־יצחק׳ס
שוואָגער)

ר׳ משה בריוטרעגער (שוחט)

אַלע סטשעגאָוער יידן אין אַמעריקע, ישראל ובכל מקום שהם — טרויערן צוזאַמען מיט דעם שריד הפּליט, יוסף ראָזענבערג (שמואל־בעריש זון), אויף דעם טויט פון דער ווירדיקער פאַמיליע ראָזענבערג. ה׳ ינקום את דמם השפוך.

די ספּעקטאָר-פאַמיליע, אומגעקומען אין טרעבלינקע

די גאַנצע פאַמיליע פון יצחק ספּעקטאָר, איידעם פון יעקב סקאוראַן. זיין פאַמיליע, ערשטע ריי (פון רעכטס): זיין זון יוסף־חיים, 14 יאָר אַלט; זיין פרוי חיה־יסכה און אַ טאָכטער מלכה, 15 יאָר אַלט. אויבערשטע ריי: די טאָכטער שרה־בלומע, 20 יאָר; אַ זון יעקב־משה און טאָכטער דבורה־מיכלע, 19 יאָר אַלט.

רעכטס איז דאָס בילד פון יצחק ספּעקטאָר, מאַן און פאָטער פון דער פאַמיליע וואָס איז לעבן געבליבן, געפינט זיך איצט אין ניו־יאָרק, דורכגענומען פון כסדרדיקן טרויער נאָך זיין גרויסן בראָך. אין אַ בריוו צו דער רעדאַקציע פון דעם יזכור־בוך, וואָס ער האָט צוגעשיקט צוזאַמען מיט די פאָטאָגראַפיעס, דרוקט ער אויס זיין טיפן ווייטיק און צאָרן אין אַן עלעגיע, פון וועלכער מיר ציטירן זיין אויסגעשריי: „. . . ארץ! אל תכסי את דמם, עד שיראה וישקיף ה׳ וינקום נקמת שמו הגדול ונקמת דם־עמינו השפוך.“

אין ליכטיקן אָנדענק

מענדל און אסתר גוטמאַרגן

ציבע טאוב און קינדער

מיינע אומגעקומענע, אומפאַרגעסלעכע, לייבלעכע: מיין שטיף־מאַמע ציבע און די קינדער — מיינע שוועסטער און ברודער און מיין שוועסטער אסתר און איר מאַן מענדל גוטמאַרגן, וועלכע זיינען אַלע אומגעקומען אין די קרעמאַטאָריעס — אין ליכטיקן אָנדענק.

מיט אומבאַשרייבלעכן וויטאָג טרויער איך אויף דעם גרויסן בראָך און וועל זיי קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

מינדל טאוב־ביזבערג

אַ גרוס און אַ טרער

אברהם און ריוטשע הערשקאָוויטש חורבן פון סטשעגאָוו.

ליבע לאַנדסלייט אין אַמעריקע !

וועג איך האָב געהערט, אַז די לאַנדסלייט פון סטשעגאָוע אין אַמעריקע האָבן זיך אַרגאַניזירט צו העלפן די לעבן־געבליבענע פון אונדזער אומגעקומען שטעטעלע סטשעגאָוע און דערנאָך, אַז זיי האָבן באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך אין אַנדענק נאָך די פאַרטילקטע קדושים פון דער חשובער סטשעגאָוער קהילה, האָט ער ביי מיר דערוועקט אַ גרויסן אינטערעס.

עס האָט דערפרייט דאָס וואָס אונדזערע לאַנדסלייט האָבן זיך פאַראיניקט, אַבער גלייכצייטיק האָט די סיבה פון דער פאַראייניקונג — דער גרויסער חורבן פון אונדזער שטעטל — אַרויסגערופן טיפן טרויער.

איך און מיין ליבע פרוי, ריוטשע, שיקן אייך פון פאַריז, וואו מיר וואוינען, אונדזער הייסע באַגריסונג און אונדזערע טרערן אויף דעם גרויסן

אברהם הערשקאָוויטש

נ. ב. וועז דער יזכור־בוך גייט צום דרוק איז אַנגעקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז ריוטשע איז געשטאָרבן. תנצב״ה.

לזכרון־עד

בערל קלאָפמאַן און זיין משפּחה, 1935

מבכים אנו, בני משפחת־קלופמן, את אבדם של הורינו היקרים

אבא בערל קלופמן, אמא — עטא קלופמן

ואת אחינו: **אלחנן, פישל־ירוחם ויצחק** ואת כל בני משפחתנו היקרים

אשר הושמדו בידי הצוררים הנצים, ולמצבת־עד יהיו חרותים בלבנו

וזכרם לא ימוש מקרבנו.

נחמן, רחל ושמואל קלופמן

אין טיפן טרויער

דערמאָנען מיר דאָ, אין אייביקן אָנדענק, אונזערע ליבע עלטערן:

אייזיק („טשארנאָטשינער") און בלומע סלאבאגורסקי

אויך אונדזער שוועסטער **אסתר** מיט איר מאַן **טוביה רעמבאום** און זייערע קינדער, וועלכע זיינען אומגעקומען דורך די נאַציס.

מיכאל, איציק, חוה, עליע און העניא־רבקה

אייזיק („טשארנאטשינער") סלאבאגורסקי מיט זיין פרוי, בלומע, און זייער טאָכטער אסתר מיט אירע קינדערלעך.

אין אייביקן אָנדענק אונדזערע
אומפאַרגעסלעכע עלטערן

וועלוול און צערקע סטאוויצקי

טאובע־ביילע, שיינע־שרה,
בערל, פינחס און הינדע

צערקע סטאוויצקי

וועלוול סטאוויצקי

יצחק־מאיר סטאוויצקי מיט זיין פרוי און קינדער

שמחה־בינעם דוגע, זיין פרוי ביילע און זייערע אַכט קינדער — אַלע אומגעבראַכט פון די נאַצישע רוצחים.

אין אייביקן אָנדענק

מיין פאָטער : יצחק־מאיר סטאוויצקי
מיט מוטער : חיה־גיטל.
מיינע בריידער : אלחנן מיט זיין פרוי און קינדער,
פּינחס, זיסקינד און הערשל פראָסט מיט זיין
פרוי און קינדער.
מיין שוועסטער ; ביילע מיט איר מאַן ; מיין
שוואָגער שמחה־בינעם דאגע מיט זייערע 8
קינדער.
מיין שוועסטער : רבקה מיט איר מאַן און מיין
שוואָגער ישראל ראָגען.
וואָס די היטלעריסטישע האָנט האָט זיי אַלע
אומגעברענגט.

זייער זון און ברודער־שוואָגער,

גבריאל סטאוויצקי

תל־אביב, ישראל

ישראל און רבקה ראָגען

אסתר קאַהען　　פישל קאַהען

אונדזער ליבע מאַמע, די חכמה, וואָס איז אין אירע בעסטע יאָרן פון אונדז אַוועקגעריסן געוואָרן, און אונדזער גוטער שטיל־ער טאַטע. מיר וועלן אייך שטענדיק טראָגן אין אונדזערע הערצער.

משה, לייבל, דוד, הינדע און איטשע־מאיר

אונדזער מאַמע פייגע באַלנאָ

אין אייבּיקן אָנדענק

אין אַרעמקייט געבוירן,
אין דחקות געלעבט —
מוט נישט פאַרלאָרן,
געחלומט פון גליק.

דו לעבסט אין אונדזערע הערצער,
מיר וועלן קיינמאָל דיך נישט פאַרגעסן.

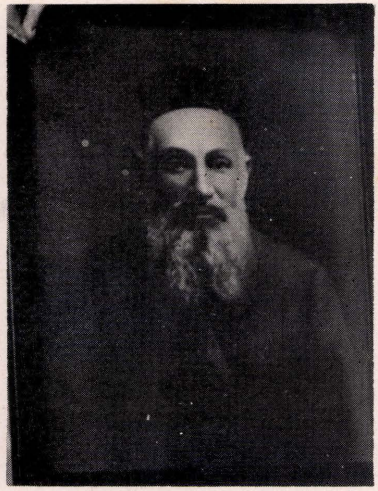
אברהם־מאיר און יוסף־פייוול באַלנאָ

פייגע באַלנאָ

אונדזערע ליבע און איבערגעגעבענע עלטערן

אהרן הכהן און שרה־וויטע ביזבערג

אהרן הכהן ביזבערג
(געשטאָרבן 15טן יוני, 1919, אין סטשעגאָוץ)

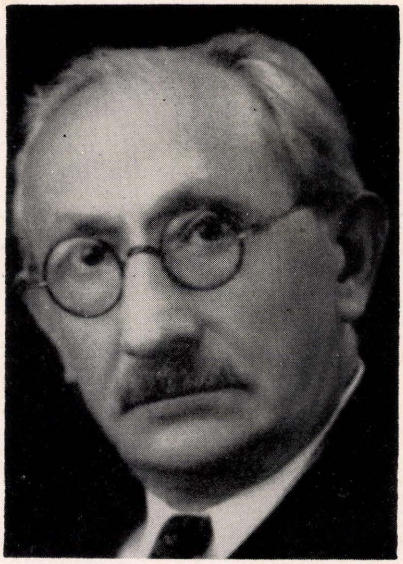

שרה־וויטע ביזבערג
(געשטאָרבן 8טן מאַי, 1946, אין אַמעריקע)

מיט יראת הכבוד וועלן מיר אייער אָנדענק טראָגן אונדזער גאַנץ לעבן.
יוסף־חיים, וואָלף, נחום, פייגל און רבקה

ישעיה מארגאָלין רעסטאָווירט מצבה פון ר׳ אהרן ביזבערג אויף דעם סטשעגאָווער בית־עלמין, וואָס די נאַצים האָבן געשענדעט.

IN MEMORIAM

of our beloved husband and father

ABRAHAM COHEN

(died 1935, in New York)

MRS. RACHEL COHEN, his wife
and ADAM, EVE, RUTH — Children

IN MEMORY

of our beloved mother

TZIVIAH ZISKIND

We will always carry her love
in our hearts.

BURT and JOHN (England)
LOUIS ond MAX (U.S.A.)

אוי, שנמחו!

בצער־רב וביגון־קודר הננו מזכירים בזה את שמותיהם של משפחתינו:

דוד טיק

שמחה (שימה) טיק

בנם: **טוביה** (טדז׳ק)

בנותיהם: **אסתר** (אדזיה), **חוה** (**אביצה**), **מנית**, **איטושה** ו**ברוניה**

שנספו על קדוש־השם בשואה האחרונה. תהיה הזכרה זו מצבת־זכרון נצחית. זכרונם יהיה בלבנו לנצח. תהא נשמתם צרורה בצרור החיים!

משפחתם המתאבלים:

חיה־שרה (חייצה) זיסקינד־הודסמן
אברהם הודסמן
שלמה הודסמן

שלמה אין קרוסא שאַפּירא

רבקה'ס דריי קינדער

מיר טרויערן

נאָך אונדזערע ליבע עלטערן, **שלמה** און **קרוסא שאַפּירא**
וועלכע זיינען געשטאָרבן אין סטשעגאָוץ.
און נאָך אונדזערע שוועסטער און בריידער: רבקה, פייגע און שרה'טשע; יודל, אהרן און אברהם-איטשע.
אויך רבקה'ס דריי קינדער (אויפן בילד לינקס), וועלכע זיינען אַלע אומגעבראַכט געוואָרן פון די מערדערישע נאַצים.
אין אונדזערע הערצער וועלן אונדזערע טייערע אייביק לעבן.

יאָסל און מלך שאַפּירא (שיקאַגע)

מיר וועלן ניט פאַרגעסן
אונדזער ליבע מוטער

בלומע נאוואראדסקי

(געשטאָרבן אין סטשעגאָוץ)

אונדזער שוועסטער נחמה, איר מאַן דוד סאַקאַלאָוו און זייערע דריי קינדער, וואָס די נאַצים האָבן אומגעבראַכט. אונדזער גאַנץ לעבן וועלן מיר אייך טראָגן אין אונדזער געדענקעניש.
אויך אונדזער ברודער שלמה, יונגערהייט געשטאָרבן אין אַמעריקע — יזכור.

יצחק, נח און פייגעלע

די משפּחה קאָלאָקאָווסקי

(פאָטאָגראַפירט אין 1936 — אומגעקומען)

אין אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן: מיין פאָטער משה קאָלאָקאָווסקי, מיין מוטער העניע־אסתר; מיין עלטסטע שוועסטער: עלקע מיט איר איין־יאָריק קינד; מיין צווייטע שוועסטער ביילטשע; מיין ברודער שלמה און מיין אינגסטע שוועסטער מינדעלע — וועלכע זיינען דורך די נאַציס פאַרברענט געוואָרן אין אשוועניטשים, אין יאָר 1942. מיט בלוטיקע טרערן באַווייז איך אייך, מיינע ליבע און טייערע — דער איינציקער פון דער פאַמיליע וואָס איז געבליבן לעבן.

לייבוש־מיכאל קאָלאָקאָווסקי (תל־אביב)

אין אייביקן אַנדענק

זאָל דאָס דינען אלס מצבה נאָך אונדזערע לייבלעבע, אומגעקומענע אין אשוויענטשים,
אין די יאָרן 1942-1943:

אונדזער שוועסטער רעכל בערלין, געבוירן 1897
איר מאַן חיים־צדוק בערלין, געבוירן 1885
זייער טאָכטער שרה־רבקה, געבוירן 1922
זייערע דריי אינגלעך:

יצחק־הערש, געבוירן 1928
דוד, געבוירן 1930
מרדכי־מאַניעק, געבוירן 1932

אונדזער ברודער, מרדכי בערלין, געבוירן 1906
זיין פרוי, סאַלע, געבוירן 1912
זייער מיידלע, חיה־לע, געבוירן 1938

אונדזערע עלטערן

חיים בערלין, געבוירן 1873, געשטאָרבן כ׳ ניסן, 192
חנה בערלין (מיידלשער נאַמען זילבערשטיין), געבוירן, 1879; אומגעקומען אין וואַרשע, כ׳ ניסן, 1943.

אונדזער פעטער און מומע

יצחק־הערש בערלין, געבוירן 1860, געשטאָרבן 1916
הינדע בערלין, געבוירן 1855, געשטאָרבן 1941.

אונדזערע קוזינס

פייגע־העניע בערלין (פאַס), געבוירן 1887
ירחמיאל, איר מאַן, געבוירן 1882
זייערע קינדער:
לייבל, 1910; שמעון, 1912; עזריאל, 1913; רחל, 1921; אסתר, 1927; לאה, 1931 און זלמן, 1933 (שמעון איז געשטאָרבן אין 1940 און עזריאל איז אומגעקומען אין וואַרשע, אין 1943).

טאובע בערלין־ראַדזאנסקא, געבוירן 1892
יחיאל־לייזער, איר מאַן, געבוירן 1902
זייער זון, יצחק־הערש, געבוירן 1933

רעכל בערלין (קוזינע), געבוירן 1897
מרדכי בערלין (קוזין), געבוירן 1900 (געשטאָרבן אין סטשעגאָוע, 1930).

מיט געבויגענע קעפ און הערצער פול מיט צער טרויערן מיר נאָך זיי.

יונה בערלין

יהושע בערלין

הינדע בערלין

וואַשינגטאָן, פאַראייניקטע שטאַטן פון אַמעריקע.

מיט אומפאַרגעסלעכער ליבשאַפט

פאַרצייכענען מיר דאָ א יזכור
נאָך אונדזערע עלטערן

מרדכי און ברוינע קאָשעווערסקי

און אונדזער שוועסטער **שרה**

אונדזער כוטער איז געשטאָרבן דעם 7טן מערץ, 1934 און אונדזער פאָטער — דעם 13טן אָקטאָבער, 1945. אונדזער שוועסטער, 1950.

באַשע
שמואל
אברהם־זעליק
אסתר
משה

למזכרת־נצח

אבי: ר׳ משה שו״ב.
אמי: גיטה־יוכבד (נפטרה בשנת תרפ״ג).
דודתי: חיה־שיינצ׳ה.
אחותי: חיה־פרידה עם בעלה.
אחי: שרגא (עלה לגרדום בגיטו סטשגובה).
אחותי: שיינדל, רבקה׳לה.
אחי: יעקב־מרדכי, אהרן־יוסף, דוד־יונה.
אחותי: בלטשלה (בילה).
הדוד: ר׳ יצחק פרידמן.
הדודה: חנה־בילה (אחות ר׳ אברהם־יצחק שוחט).

הנאהבים והנעימים, בחייהם ובמותם לא נפרדו. בנפול הכורת על יהדות אירופה, גורשו יחד עם הגרוש לגיא־ההריגה אושוויינצים, ומצאו את מותם הטראַגי בתאי הגזים והכבשנים, על־ידי החיות הנאציות. הי״ד.

השריד שנשאר לאנחות, בנם ואחיהם,

אברהם־יצחק בריפטרגר (עכו)

בתור מצבה

אש על המזבח תוקד, לא תכבה

יחד עם אנשי־סטשגובה אני מזכיר בזה לזכר עולם את בשמות הורי היקרים:
אבא מורי, **מנחם־מענדל טנדיצ׳רז׳**, ז״ל
שמת בסטשגובה בשנת תרצ״ד
ואמא מורתי, **לאה־שׂרה**
אחי **אברהמ׳טשע** עם אשתו וילדיהם,
אחי: **נחמן**, **צבי** (**הערשל**) **ויוסף**
שנהרגו על קדוש השם ע״י רוצחי־עמנו.
ה׳ ינקום את דמם!
ואחיותי:
מרים, שמתה בשנת 1929 בסטשגובה;
מינדל ומלכה, שמתה בשנת 1925.
לזכר עולם!

הכותב בצער — בנם ואחיהם,

יצחק טנדיצ׳רז׳
(תל־אביב)

זכרם לנצח

מזכירים אנו את יקרינו:
אבינו שרגא ואמנו רבקה;
אחינו: יצחק, יוסף, זאב ומרדכי;
אחיותינו: פרומה, מרים ודבורה —
שנכפו באש הגדולה, שירדה על עמנו באושוויץ. זכרונם לברכה!

מלכה ושמואל פביאן ומשפחתם
(ישראל)

אזכור

את אמי היקרה, חיה זילברשטרום;
אחיותי: רבקה, רחל, ביילה;
אחי: דוד.

בטוהר נפשם חיו את חייהם, אין כפור למותם. לא אשכח אותם לנצח.

ישראל זילברשטרום

לזכרון-עולם

אבי מורי

ר׳ יהודה חיים ב״ר צבי-בצלאל

(נפטר בשנת תרצ״ד)

אמי **חיה-שרה**

אחיותי **טריינה ופלה**, ואחי **שמואל**

שנספו בזמן חסול יהדות אירופה על-ידי הנאצים הארורים. הי״ד.

ביגון רב, בנם ואחיהם,

שמחה פיחוטסקי (תל-אביב)

נר תמיד

לזכר נשמת הורי היקרים

פנחס וחוה פיעבאטקע

שנקטפו בדמי ימיהם, בסטשגובה,

שנת 1929

בתם,

טריינטשע פיעבאטקע-טנדיצ׳רז

(תל-אביב)

לזכרון-עולם

אבי **ר׳ שאול-דוד צ׳יזוק**

(נפטר בשנת תרצ״א)

אמי **מלכה**, אחי **אברהם** ואחותי **אלקה**

שחלקו גורל כל אנשי קהילת סטשגובה. גורשו לאושוינצים ומצאו שם את מותם הטראגי על-ידי הנאצים הארורים.

זכרם לא ימוש ממני לעולמים. הי״ד.

בתם ואחותם,

גניה צייזק-גורנישטנסקי

תל-אביב

למזכרת-נצח

אבי ז״ל, ר׳ משה ב״ר ישעיה, נפטר בטשטנוגה בשנת תרע״ח, בימי המלחמה ; אמי ז״ל, שרה בת מלכה, נפטרה בורשה בזמן הגיטו.

בתי ברוינא-רחל עם בעלה אלחנן עם צאצאיהם : משה, אהרן וצבי-יהודה.

אחי אברהם עם אשתו וצאצאיהם וצאצאי-צאצאיהם.

גם אחותי לאה, אחותי רחל עם בעלה משה-מאיר ליפשיץ ובתם גוטא וילדם —

המה כולם נספו באופן טראגי ע״י הנאצים, ימ״ש. יזכרם אלוקים לטובה וינקום דמם.

ארץ, אל תכסי דמם !

יצחק בוגן ומטפחתו

(תל-אביב)

and find a new life in Israel, then Palestine, or in our own country America.

Naturally, as our organization continued its work, new problems and new tasks had to be faced.

Approximately every six months a general meeting is being held, to which the Landsleit living in various cities are invited. During the period between meetings a small committee is functioning, taking care of problems which require immediate attention such as sending food parcels to Israel or similar things which cannot be postponed until the time of the general meeting.

In the last two years contact has been established with Strzegowo Landsleit in Israel, some of whom have lived there for many years, others who have come there as refugees during the last few years. Simultaneously with these contacts the idea of a Memorial Book began to take shape. The purpose of such a book is to leave for future generations a documented history of Strzegowo from its early beginnings to the time when Strzegowo, together with hundreds of other Jewish towns in Poland, were wiped off the face of the earth. The book is to be a worthy and dignified monument to those who perished and to their hometowns which were destroyed with them.

As a result of our contact with our Landsleit in Israel, a Strzegower relief committee was organized there too. This was in the year 1949. It helped us in establishing closer contact with individuals. This contact was strengthened when my sister Feigel Youkelson, who is the secretary of the Relief Committee, visited—at her own initiative and expense—Europe and Israel in the summer of 1950. There she helped, primarily through influencing our Landsleit to write articles from their store of memory and knowledge about Strzegowo, to realize the publication of such a book.

I also want to mention here with gratitude the modest financial contributions of our few Landsleit in England whom my sister has visited while in Europe.

In connection with our secretary's visit to Israel, it is worth noting the great joy and interest with which our Landsleit have received her reports from there upon her return. All those present at the meeting felt as if a lost tribe had been rediscovered. A great longing was born within our hearts; feelings that have been latent for many years suddenly came to life again each time Feigel mentioned the name of those of our Landsleit she had met in Israel.

The greetings she brought were like personal regards from each one there to each one here. Regards from friend and relative to friend and relative. It was, however, also a collective greeting from one community to another, from remnants of a community which once was and now has ceased to exist.

May these three worthy elements—our old memories, the mutual interest, the collective responsibility—help retain our contact for many years in the spirit and tradition of "והחוט המשולש לא במהרה ינתק"

"And a threefold cord is not quickly broken."

gowo. So many of us had spent a pleasant youth there. I remembered our chess games, the evening discussions in the library or synagogue. I had a vision of the Saturday afternoons when the young people of the town would go out walking on the highway that led to Mlawa. I thought of many pleasant things. Now it is all gone, destroyed, never to come to life again.

I reached the conclusion that we, the Strzegower Landsleit in America, can be of help. Although the assistance that we will render might by far not be enough to take care of the needs of our loved ones who survive, yet we will do all we can. I was convinced of this necessity as soon as it was clear to me what their urgent needs on the other side must be. The question was how to go about helping them. But the answer was simple: we must raise funds, we must give them moral support, encouragement, new hope.

I phoned my sister and told her that she was right, that we must not lose time in setting up a relief organization.

Within two months we already had a list of many names of our Landsleit. Their response to our first appeal was very encouraging. Some even sent in advance contributions. Our first meeting took place in May, 1947, in a New York restaurant. About forty people attended and we raised about $1,000. But no less impressive was the sheer fact of our getting together. Many of us had not seen one another for years. Though the reasons for our getting together were tragic, our reunion was nonetheless a very happy one.

We exchanged memories we had in common, we traveled back to our youthful days in Strzegowo. With deep sorrow we talked about the tragedy of Polish Jewry, the destruction of Strzegowo, as well as of the plight of the Jews in general.

At this gathering we decided to name our organization "United Strzegower Relief Committee." Officers to relieve the temporary committee from its duties were elected. Those on the temporary committee were N. Novak, P. Stavitzky and Feigel Youkelson.

Two more important meetings were held, one in November, 1947, in the house of Feigel Youkelson in New York City, the other in February, 1948, in Philadelphia, in the home of the Steinhauses. Within that short period we had already managed to send relief to the few from Strzegowo who remained alive and were in Poland, as well as to some who were still scattered, living in the Nazi concentration camps. As a result of the money we sent to the few remaining Strzegower living in Poland, they succeeded in exhuming twenty bodies of Strzegowo martyrs who were hanged by the Nazis and buried in the desecrated Jewish cemetery. The broken gravestones, too, were reassembled and the cemetery itself fenced off. The committee at that time also planned a project of erecting a memorial-monument to Strzegowo and its Jewish martyrs. The monument was to be erected in the old destroyed cemetery. So far, this project, though begun, has not been completed. At the same period the committee felt that it still was faced with a number of important tasks. To begin with, helping those of our Landsleit who were still living in the concentration camps to get out

"Strzegowo, We Will Not Forget You!"

Facts and Observations in the Establishing and Accomplishments of the United Strzegower Relief Committee in America

By JOSEPH BISBERG, *President*

"Strzegowo, We Will Not Forget You!" This is the slogan under which we, in the United States of America, have formed the United Strzegower Relief Committee. I consider it important that the accomplishments of this organization be recorded in the book we are issuing in commemoration of our little town.

It was in 1946 towards the end of March when my sister Feigel phoned me about a letter she had received from Poland. The letter was dated March 11. The sender was a man by the name of Fishl Meirantz—a name not familiar to me. Fishl Meirantz had added to his letter a list of the few Jews of Strzegowo who had survived the Nazi slaughter. In his letter he stressed that these survivors were physically and spiritually broken down, that they were destitute and in need of immediate assistance.

My sister proposed that we organize a relief committee without delay, that we contact as many of our Strzegower Landsleit as possible and lose no time in sending aid to the few Jews of our town who have remained alive. My sister told me that she had in fact already begun some small action on her own but that it was not sufficient. She needed help and wanted to recruit as many Landsleit as could be reached. She thought that I would be the right person to take a serious and active interest in this work.

The next day my sister came over to see me. Before I had an opportunity to say anything to her, she began reading Fishl's letter. She said: "I hope you still understand enough Yiddish." "Yes," I said, "if you will read slowly." It was a long letter. Later we had it mimeographed and sent out copies of it to our Landsleit.

In his letter Fishl described what he had gone through under the Nazis and how his life was saved. He also gave a detailed account of what happened to our friends and relatives in Strzegowo. Not one Jew remained there. Even the cemetery had been desecrated and destroyed.

I listened attentively to my sister's reading. Each time a name was mentioned which she thought I might remember, she would say: "Do you recall him, his wife, children? They all perished in the crematorium, because a Nazi found a piece of bread on one of them."

Many brutal facts were disclosed in Fishl's letter. I was very shaken. I asked my sister to leave the letter with me for several days. We both wept. She gave me the letter and left my office.

Later I once more picked up the letter and reading it I remembered a great many things of my childhood and the peaceful little town Strze-

similar books, dedicated to other destroyed Jewish towns and cities. These memorial books occupy a unique place in the voluminous memorial literature in which, through poems, novels, plays, documentary books, etc., the greatest catastrophe in Jewish history, a catastrophe in which six million Jews have been exterminated, has been recorded and immortalized.

These Yizkor-books will serve the future historian as an important source from which to draw factual information, not only about the unprecedented destruction in the era of Hitler, but also in regard to many Jewish towns and cities and their inhabitants.

Our Memorial Book which was created with tender piety, with sadness and grief, we bring to our Strzegowo landsleit as well as to the Jews throughout the world as our modest monument to the incomparable pain and heroism of those people who have perished in Strzegowo; a monument for all future generations!

With this book another bloody chapter is added to the greatest tragedy that befell our people—the extermination of one-third of the Jewish People and of countless Jewish communities. Through this Memorial Book, in the name of those who have left no written testament, we hurl our curse at the Nazis and their fascist followers the world over—a curse to the Nazis and a demand and a warning to those of our present as well as future generations, to be on the alert and never again permit a repetition of such monstrosities.

"Yizkor"—in memory to the martyrs!

"Yizkor"—a reminder of our own duties and obligations to hold their legacy sacred.

RUBIN YOUKELSON
New York, September, 1951.

ties, its joys and sorrows, its hard life, its eternal hopes.

Of special value are the articles dealing with the destruction of Strzegowo, writen by the few who have survived.

I wish to point out here specifically the contributions of Fishl Meirantz, Ben-Zion Bogen, Hinde Berlin and Molly Piotrikowsky. With a great deal of detail they describe the grueling acts of the Nazis and their local henchmen: how they began their bloody work and with what bestiality they carried it to its murderous conclusion.

The shorter descriptions by Israel Silberstrom, Beinush Vure and others are valuable contributions and important supplements to the history of the destruction of Strzegowo.

Of no less value are the other articles, including two written in Hebrew, by Itzchak Tanditsharzh and Joseph Rosenberg (those articles are of special value to the Sabras in Israel), as well as the compact compilation of material in English for the Americans born of Strzegowo descent. They are all important additions to the history of Strzegowo, of its life and brutal destruction.

Very valuable and deeply moving are the few photographs of the exhumed bodies of the twenty Jewish martyrs who were hanged by the Nazis. They were buried in the desecrated ruins of the Jewish cemetery —a cemetery which in itself stood out like a lone tombstone in memory of Strzegowo and its inhabitants, of a life that was and no longer is.

Unstinted recognition for the sacred work of exhuming the twenty martyrs should be given the survivors: Fishl Meirantz, Avreml Pinkert, Yeshaye Margulin, Beinush Vure and Sanek Plot. With the aid of the American landsleit, the above named individuals have also restored the cemetery, have fenced it off and erected a monument on the *bruder-kaiver* of the twenty martyrs.

Expressing thanks to all those who have contributed in writing and with photographs for this book, I wish to express the greatest thanks to my dear wife Feigl (Bisberg-Youkelson). She not only was the initiator of the idea for this book, but has invested super-human work to organize this difficult project and helped to realize it.

She has written scores, perhaps hundreds of letters to landsleit in America, Israel, France, England, Poland and during the first few years, to those who were still in the concentration camps of Germany and D.P. camps of Austria and Italy. In her letters she demanded material for the Memorial Book. She encouraged writing and outlined what to write about. Of special significance was her contribution in connection with a trip to Europe and Israel in 1950. There she personally influenced many landsleit, old residents of Israel as well as new arrivals, to write for this book.

Aside from this basic work, Feigl has been of great help in assorting the material, gathering photographs, giving advice and generally assisting in the compilation of the book. Without her energetic, untiring efforts, it would have been impossible to even think of a Strzegowo Yizkor-Book.

This modest Memorial Book, dedicated to the memory of the tiny Jewish community of Strzegowo, is a valuable addition to a long list of

PREFACE

I am not a native of Strzegowo. The town and its Jewish inhabitants were completely unknown to me until I had volunteered to compile and edit this Memorial Book and until I had read the material that goes into it.

Each manuscript that passed through my hands evoked both profound feelings of sorrow and a deep sense of respect. I saw before me the whole town with its peculiarly interesting characters, its captivating local color, its whole life which was so brutally destroyed by the Nazi beasts.

There were moments when I felt that each one of the twenty martyrs that was hanged by the Nazis in the little Calvin forest was raising his voice in a bitter, accusing "why?" "Why has the world permitted it?" Voices shouting for vengeance seemed to well up from all those men, women and children of Strzegowo, who were killed, tortured in the ghettoes, gassed and cremated in the death chambers.

As compared with most Jewish towns in Poland, Strzegowo was but a small community of about 600 Jewish inhabitants. Strzegowo cannot boast of a long history. The Jewish community came to life there only at the beginning of this, our Twentieth Century. Strzegowo cannot claim to have produced any famous leaders, writers or artists, in any broad sense of the term. The Jewish inhabitants of Strzegowo consisted, with a few exceptions, of workers and artisans who toiled hard for their meager livelihood and were barely able to scrape together enough for Shabos. Yet, small as this community was, it had a brisk social and cultural life, its youth was wonderful, and, though in miniature form, various organizations and institutions were functioning.

This Memorial Book describes all these facts in a series of impressive articles, some longer, some shorter, written with colorful simplicity and deep honesty. In connection with this aspect of the book, I should like to mention with appreciation the esteemed Reverend Itzchak Bogen, one of the first pioneers of the Jewish settlement in Strzegowo and now for many years a resident of Israel. His article about the birth and development of Strzegowo describes the very beginnings of its Jewish community.

I should like also to express my appreciation at this point to Joseph Rosenberg, also a resident of Israel, for his semi-fictional story in which he so lovingly and heartily describes a whole gallery of interesting characters in Strzegowo.

The above-mentioned contributions gained in strength and impact by the various shorter articles, memories, episodes, and adventures by other contributors of Strzegowo. Together, these descriptions grow into a colorful, vigorous portrayal of all that was characteristic of this town, its social activi-

Jews did not lose their courage and by a common effort, as if by tacit agreement, carried on even under these terrible conditions. At no time did the Jews of Strzegowo lose their dignity, in spite of the physical degradation and the totally abject living conditions.

The policy of the Nazis was to degrade and humiliate the Jews, but in this respect they seldom succeeded. The Jews of Strzegowo never turned against each other; on the contrary they cooperated with one another and shared whatever little they had, to the last crumb of bread.

A great part of the Jewish community, young and old, died of hunger, sickness and torture by the Nazis in the Strzegowo ghetto; another part, found the same fate in the Warsaw ghetto, while the remaining major part —young and old, men, women and children—were driven to the concentration camps in Oswenczym, where they were gassed and cremated by the Nazis in the incinerators. Only a handful—about fifteen in all—remained alive to tell the horrible story of death and destruction.

It follows therefore that everyone of us should consider it a duty to remember those martyrs, our brothers, sisters, parents, cousins and friends, who did not have the good fortune to save themselves and who perished so horribly. Their memory will live on forever and this Book is dedicated to the Strzegowo Jewish community that was.

No one can deny the law of continuity in history and civilization; and although the Jewish Strzegowo was erased physically from this world, its spirit together with the spirit of Jewish life in Poland remains an indestructible heritage. This spiritual heritage will live on and perpetuate itself by enriching Jewish life throughout the world.

F. and N. YOUKELSON

munity and explains partly the preservation of customs and traditions and their passing on from generation to generation.

Education confined itself solely to the study of Jewish learning. It began early in life, at the age of 4, and continued until maturity. There was little secular education available. However, Strzegowo could not resist the trend of the times and new ideas did infiiltrate into the life of the community. Among these new ideas were primarily Zionism, Poale-Zionism, Bundism, Mizrachi and others. All the foregone is evidence that Strzegowo was a thriving and intellectually alert little town, which mirrored in its confines the strife between progress and backwardness in Jewish life everywhere.

Strange and unpredictable were the ways of fate, which prompted some of the Strzegower inhabitants to emigrate and flee, while others remained to be cruelly destroyed by the Nazis. It is not wisdom, clairvoyance or superior intelligence that made some people emigrate; neither is it stupidity or backwardness which caused others to remain. Life in Strzegowo held little promise for young people, and consequently the latter were making ceaseless efforts to emigrate; some succeeded in doing so, some did not.

The desire to emigrate did not confine itself to young people only; after the first World War it was all-pervading. Anyone of those here in the United States today could have remained over there had not the hand of fate guided them or their parents into the free world many years ago, before the catastrophe was in sight.

THE CATASTROPHE

Because we are unable to present a detailed depiction of the catastrophe that has befallen our unforgettable community Strzegowo, we will just submit some of the highlights.

On September 1st, 1939, the hordes of Hitler swept across from Germany, and within hours were in possession of Strzegowo. The Jews of the town were panic-stricken; they were trapped by the enemy. From their hiding places they watched with fear the goose-stepping Nazis march into Strzegowo. They were trapped by the Nazis, assisted by the local German residents, and there did not seem to be the slightest chance of escaping death.

A reign of terror began immediately. While the Nazis were busy setting up their headquarters, the anti-Semitic Poles went on an orgy of brutality. They together with the local Germans dragged Jews from their hiding places to forced labor and many of them were murdered. They walked from house to house and did their cruel work. Before the Nazis had time to begin their own program of extermination of the Jews in Strzegowo, some Poles and the local Germans gave them a preview of the horrors that would follow.

The Jews of Strzegowo were driven from their homes and herded together into a ghetto. A Judenrat was organized to keep order inside the ghetto. The ghetto was very crowded; many families were herded into one room. Privacy and basic comforts of life were done away with. Yet the

INTRODUCTION

This chapter is written mainly for the descendants of the people, the story of whose lives and tragic end make up the contents of this book. To many of the young people who will turn the pages of this Memorial Book and look at the pictures therein, the town of Strzegowo will seem a strange and distant place; and yet these same young people carry part of it in their hearts, characters, and personality makeup, because Strzegowo, its customs, its way of life and spirit, influenced the lives of their parents and their home environments. Indirectly, therefore, there was transmitted something intangible to the young, who never saw the town.

THE OLD WAYS

This is the story of a town—a town which lived, created, grew—and perished. It is a part of a set pattern in Jewish history for the past 2,000 years; the growth of Jewish communities in some countries and their destruction as a result of political, religious, and social upheavals.

It was a typical small town which grew over a period of years from a small village with dirt roads and unpaved streets, into a community of thousands of people of whom hundreds were Jews.

The economic life of Strzegowo was not all big business. The bulk of the Jewish population consisted of small shopkeepers and artisans and they eked out a meager existence in the midst of prosperous business activities, which were being carried on through their town.

The commercial phase of life in Strzegowo was predominantly in Jewish hands. They were the business people who supplied the whole population with goods and services.

As in all the towns of Poland religion was a dominating factor in the life of the Jews of Strzegowo. Religion was also the background of education; it began its influence when an individual was born and carried on his education through the old-fashioned "Kheder," under the supervision of old scholars whose function it was to indoctrinate the young generation in the precepts of the Torah and the Talmud. From the grown ups, daily visits to the synagogue for prayer were expected, and in general, religion was the important and directing force in all situations of life.

The Jewish community had its own court of justice, the Rabbi. He used to settle all litigation among Jews by arbitration. He also had the power to grant divorces and to settle various problems within the family. All this led to a way of life, which was isolated from the non-Jewish com-

In memory of STRZEGOWO

While writing these lines, we see before our eyes our brothers and sisters of our birthplace, Strzegowo, who died under torture and in great pain; we hear their last desire unspoken as they left the horrible world:

TELL OF OUR DEATHS! Let not our memory and the memory of our sorrows be forgotten! Let the memory of our martyrdom remain as a headstone for the few survivors of our city where they may come to weep and recall the tragic loss. And for our people, let it remain as a spark which ignites a great flame of revenge, a constant reminder: Erase the remembrance of Amalek. . . .

STRZEGOWO YIZKOR-BOOK

Commemorating
the town and community
of
Strzegowo (Poland)
Destroyed and Eradicated by the Nazis

NEW YORK, 1951